

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

C 241841

74

18

akademija znanosti in umetnosti
scientiarum et artium Slovenica

za filološke in literarne vede
sis II: Philologia et litterae

TRADITIONES

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum

18

Ljubljana 1989

YU ISSN 0352-0447

TRADITIONES

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje
pri Znanstvenoraziskovalnem centru
Slovenske akademije znanosti in umetnosti

*Acta Instituti ethnographiae slovenorum
ab Academia scientiarum et artium Slovenica conditi*

Izhaja enkrat letno – *Quotannis semel editur*
ISN ZRC SAZU, Novi trg 3/III, YU-61001 Ljubljana

Uredniški odbor – *Consilium commentariis edendis*
Angelos Baš, Tone Cevc (glavni urednik), Jurij Fikfak, Zmaga Kumer,
Milko Matičetov, † Boris Merhar, Mirko Ramovš (odgovorni urednik),
† Valens Vodušek

Naročila in pojasnila na naslov – *Titulus officii praenotationibus
permutationibusque quaerendis*

Slovenska akademija znanosti in umetnosti –
Biblioteka, Novi trg 5/1 – YU, 61001 Ljubljana

ali – *seu*

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
61000 Ljubljana, Novi trg 3, YU

YU ISSN 0352-0447
TRADITIONES 18, 1989

TRADITIONES

Trabajo de Vilma Wenzel en el Museo de Arte y Etnografía de la Universidad de Chile, Santiago, Chile, 1989.

Pričujoči zbornik Traditiones posvečamo univerzitetnemu učitelju.
prof. dr. Vilku Novaku
ob njegovi osemdesetletnici,

in dolgoletnemu upravniku Inštituta za slovensko narodopisje in uredniku
Traditiones,
dr. Milku Matičetovemu
ob njegovem sedemdesetletnem jubileju.

Profesor dr. Vilko Novak in dr. Milko Matičetov v starih prostorih Inštituta za slovensko narodopisje v Ljubljani, Novi trg 4/I (1965).

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Academia scientiarum et artium Slovenica

Razred za filološke in literarne vede
Classis II: Philologia et litterae

TRADITIONES

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum

18

Ljubljana 1989

241841

S sodelovanjem uredniškega odbora uredil — redegit Tone Cevc

241841

27-12-1989

098906389

Sprejeto na seji
razreda za filološke in literarne vede
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
dne 13. junija 1989
in na seji predsedstva
dne 20. 6. 1989

Tiskano s subvencijo Raziskovalne skupnosti Slovenije

- 7 Marija Stanonik, Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike. Oris raziskovalnega dela dr. M. Matičetovega — *Die slowenische Variante der vergleichenden literarischen Folkloristik*
- 55 Slavko Kremenšek, Ob jubileju univerzitetnega profesorja dr. Vilka Novaka — *Jubiläum des Universitätsprofessors Dr. Vilko Novak*

65 **RAZPRAVE / DISSERTATIONES**

- 65 Robert G. Minnich, Govoriti slovensko — biti Slovenec — *Speaking Slovene — being Slovene*
- 89 J. Moser, E. Töschler, »Imajo nas že za Jugoslovane« — »Bezeichnet sind wir als Jugoslawen«
- 107 Niko Kuret, Igra »Hiems et Aestas« — *Das Spiel »Hiems et Aestas«*
- 113 Zmaga Kumer, Ihanska balada o Marjetci — *Eine Kindesmörderinballade aus Ihan*
- 119 Milko Matičetov, Lün(j) — *Lün(j)*
- 125 **12. mednarodni kongres IUAES**
- 125 Tone Cevc, Domneve o stavbnem izviru dveh tipov planšarskih koč na planinah na Slovenskem — *The supposed origin of various types of herdsman's huts in Slovene alpine pastures*
- 131 Jurij Senegačnik, Novejši razvoj planinskega gospodarstva v slovenskih Alpah — *The contemporary pastures economy in the Slovenian Alps*
- 137 Inja Smerdel, Trije ovčarji — *The tree sheepmasters*

147 **IZ ZGODOVINE NAŠE ZNANOSTI / HISTORICA VARIA**

- 147 Helena Ložar-Podlogar, Anton Trstenjak o ljudskem življenju v Prekmurju — *Anton Trstenjak über das Volksleben im Prekmurje (Übermurgebiet)*

167 **GRADIVO / MATERIALIA**

- 167 Angelos Baš, Od Maribora do Trsta leta 1798 — *Von Maribor bis Triest im Jahre 1798*

179 **ZAPISKI / MISCELLANEA**

- 179 Vilko Novak, Madžari v Prekmurju in Slovenci v Porabju — *Die Ungarn im Übermurgebiet und die Slowenen im Raabgebiet*
- 184 Sonja Horvat, Terminologija vojvodinske hiše — *Die Terminologie des Hauses in Vojvodina*

189 Angelos Baš, Postscriptum

193 **JUBILEJ** / IUBILAEUM193 Angelos Baš, Sergij Vilfan — sedemdesetletnik — *Sergij Vilfan Siebzigjähriger*197 **IN MEMORIAM**

197 Zmaga Kumer, Tončka Maroltova (1894—1988)

199 Zmaga Kumer, Marija Šuštarjeva (1904—1988)

201 Mirko Ramovš, Dr. Valens Vodušek (1912—1989)

203 Marko Terseglav, Akademik prof. Boris Merhar (1907—1989)

207 **POROČILA** / RELATIONES207 Marjetka Golež, 12. mednarodno srečanje Komisije za raziskovanje ljudskih balad — *XII. internationales Symposium der Kommission der Volksballadenforschung*211 **KNJIŽNA POROČILA IN OCENE** / DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času* (J. Radauš-Ribarič) 211 — *Zbornik referatov in razprav s posvetovanja O razmerju med geografijo in etnologijo* (V. Hazler) 215 — M. Stanonik, *Promet na Žirovskem* (M. Ravnik) 218 — T. Cevc, I. Primožič, *Kmečke hiše v Karavankah* (V. Hazler) 221 — J. Volčič in njegovo delo (M. Terseglav) 225 — M. Makarovič, *Narodna nošnja Gorenjske — Rateče* (J. Žagar) 226 — J. Strajnar, *Citira* (I. Cvetko) 228 — S. Mežnarič, »Bosanci«. *A kuda idu Slovenci nedeljom?* (B. Č. Sajko) 229 — Z. Kumer, *Slovenačko narodno pesništvo* (M. Terseglav) 231 — D. Rihtman-Avguštin, *Etnologija naše svakodnevnice* (M. Ravnik) 232 — *Čarolija niti* (A. Baš) 234 — *Motivi narodne književnosti u modernoj i savremenoj jugoslovenskoj drami* (Marko Terseglav) 235 — *Tvrtko Čubelić, Povijest i historija narodne književnosti* (Marko Terseglav) 236 — T. Bekič s sodelavci, *Srpsko građansko pesništvo* (Marko Terseglav) 238 — B. J. Warneken, *Populare Autobiographik* (M. Stanonik) 239 — W. Eschker, *Der Zigeuner im Paradies* (M. Kropelj) 240 — S. Glotz, *Les denominations du Carneval* (N. Kuret) 241 — S. E. Marcuss s sodelavci, *Anthropology as a Cultural Critique* (I. Slavec) 242 — O. I. Dej, *Ukrains'ka narodna balada* (M. Terseglav) 244 — *Katalog zur Volkserzählung 1—2* (M. Kropelj) 245 — J. Baudoin de Courtenay, *Materiali per la dialettologia e l'etnografia slava meridionale* (P. Weiss) 246 — *Baladi rodinno — pobutovi stosunki* (M. Terseglav) 248 — L. Kretzenbacher, *Mürztaler Passion* (N. Kuret) 249

251 Sodelavci tega zbornika — *Collaboratores huius voluminis*

Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike

Oris raziskovalnega dela dr. Milka Matičetovega

Uvod

Četvero mož je, ki so kakor štirje stebri vplivali na življenjsko in strokovno usmeritev Milka Matičetovega (roj. 10. sept. 1919, Kopriva na Krasu). Zgled za držo pokončnega Slovenca pod italijansko oblastjo sta mu že v deških in dijaških letih (klasična gimnazija, Gorica, 1930—1938) dajala Virgil Šček,¹ ki mu je odpiral oči za bogastvo slovstvene folklore v domačem okolju, in Ivo Juvančič.² Že 16-leten je Milko v domači vasi med drugim zapisal pesem, ki je po svojem motivnem jedru o dvakrat rojenem človeku, čez leta postala celó del njegove doktorske disertacije³ (Ljubljana, 1955), med počitniškim križarjenjem po Primorskem pa se že razgledoval po širšem terenu in pletel zbiralno mrežo tudi med goriškimi sošolci.⁴ Med študijem klasične in moderne filologije (Padova, 1938—1943) je stopil na njegovo pot italijanski slavist Arturo Cronio,⁵ ki »ga je učil abecede znanstvenega dela«,⁶ saj je doslej svojo najobsežnejšo folkloristično monografijo zasnoval še ob njegovi strani. Kónčno je treba omeniti še prvega upravnika Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani, Ivana Grafenauerja,⁷ čigar sodelavec in

¹ Koledovanje v tomajski župniji na Krasu in v Trebčah. Dom in svet, 52, 1940, 37—45, 100—107. (Podpis Milko U k m a r.)

² Milko Matičetov, Bovec-Bovčan-bovški. Goriški letnik, 6, 1979, 29—36.

³ Sežgani in prerojeni človek, Ljubljana 1955.

⁴ V oceni knjige V. Novaka, Slovenske ljudske molitve, Traditiones 13, Ljubljana 1984, 222.

⁵ Pismo iz Padove, Dom in svet, 52, 1940, 125—127. (Podpis: Milko U k m a r.) Padova na čelu slavističnih študij v Italiji, Dom in svet, 53, 1941, 452—454. (Podpis: Milko U k m a r.)

⁶ Glej op. 1, 10.

⁷ Prim. Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva, Celje 1973, 289.

naslednik pri raziskovanju slovenske slovstvene folklore je postal ravno Milko Matičetov (1952).

Že s svojimi začetnimi objavami je padovanski študent začrtal okvir, znotraj katerega se suče pri svojem znanstvenoraziskovalnem delu. Enaindvajsetletnemu mu je Dom in svet objavil prispevek o koledovanju,⁸ iz katerega je razbrati naslednje: 1. Njegova posebna ljubezen in skrb velja Primorski, ki jo opredeljuje kot del slovenskega ozemlja, kar najbrž priča o določenem pogumu, saj je bil italijanski državljan in je bila materinščina njegovih rojakov sramotno zatirana. Pri tem se poraja tudi vprašanje, kje se je mladenič tako dobro naučil knjižne slovenščine, da je objava dobila dostop v eno tedaj osrednjih slovenskih revij. 2. Vabi k zbiranju gradiva, pri čemer mu gre najprej za njegovo »pristnost« (»med ruševinami ljudskega izročila je še danes mnogo upoštevanja vrednih stvari: čakajo le večšega očesa in skrbne roke, da jih očisti raznih usedlin ter spravi na varno«). 3. Trdnost obravnave in izključna naslonitev na čim bogatejše gradivo, ki na podlagi primerjave omogoča ustrezna sklepanja.

Omenjena izhodišča upošteva tudi njegova ocena Šašljeve zbirke slovenskih pregovorov,⁹ v kateri uredniku oponese, da v njej »skoraj ni zastopano Primorje, v katerem živi ena četrtnina Slovencev«. Vodilu o pristnosti gradiva tu sledi zahteva po definiciji pregovora in njemu sorodnih oblik slovstvene folklorne na eni strani in na drugi opredelitev njegovega mesta znotraj folklornega žanrskega sistema, npr. nasproti pesmi in primeri in tudi strogo ločevanje med dvema vejama besedne umetnosti (slovstvena folklor: literatura). »Ta ali oni pesnikov izrek je ponarodel, oz. kroži kot pravcati pregovor. Tako npr. razne metafore in sentence iz klasičnega slovstva in cela kopa Dantejevih verzov. Ni prav, da so v zbirki nekateri skovani pregovori, ki niso niti slovenski niti niso prodrli v splošno rabo. (. . .) Preden dobimo znanstveno neoporečno zbirko, bi moralo več pregovorov skozi rešeto, ker se je že večkrat primerilo, da jih je zapisovalec slabo zapisal oz. že prej slabo slišal«. Načelo o doslednem spoštovanju gradiva pa dokazuje naslednja misel: »Za količinsko popolno zbirko bi bilo treba potrpežljivo prebrati vse, kar je bilo dotlej pisano v naši besedi od prvih predprotestanskih spomenikov do zadnje strani najnovejšega dnevnika, prav kakor sta storila Pleteršnik za svoj slovar in Štrekelj za narodne pesmi.«

Če sta ti dve mladostni objavi signifikantni po svojem strokovnem nazoru, od katerega Matičetov ni nikoli odstopil, ampak ga je le razvijal in krepil, so naslednje tri iz tistega časa drugače pomenljive. S prvo je nič začetniško sramežljivo reagiral na prve študije Ivana Grafenauerja o Lepi Vidi, za katero je avtor tedaj še trdil, da je zrasla iz »samega slovenskega življenja in trpljenja« od 9.—11. stoletja. Matičetov se upira substratni razlagi te snovi in pri tem izdaja svojo drugačno metodološko usmeritev že z naslovom članka: Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil.¹⁰ Pri tem je dotlej pretežno slovansko usmerjenega in v nemškem kulturnem krogu razgledanega slovenskega humanista poučil, naj pri svojem delu nikakor ne obide svoje zahodne, romanske sosesčine. Ni naključje, da že ponudi za zgled pri zbiranju gradiva ravno Finsko, saj je geografsko-zgodovinska metoda, ki jo je pri nas utemeljil ravno Milko Matičetov, dobila kratko ime finska šola. Obsežno primerjalno gradivo iz italijanske in albanske pesemske folklorne, na podlagi katerega avtor pride do sklepa, da baladna

⁸ Glej op. 1.

⁹ Slovenski pregovori, reki in prilike. Misli ob Šašljevi zbirki. Mentor, 27, 1939/40, (Podpis: Ivan Orel).

¹⁰ Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida. Dom in svet, 52, 1940, 405—412. (Podpis: Milko Ukmarr.)

Dr. Milko Matičetov ob podelitvi Levstikove nagrade za knjigo
»Zverinice iz Rezije«. Foto: Mare Rudolf, 1975.

snov, ki jo Slovincem poseblja Lepa Vida, »niti ni omejena izključno na Jadransko ali Jonsko ali Tirensko morje, ampak je vobče sredozemska«. Naslednja objava, prva v italijanščini,¹¹ je vredna omembe ne le zaradi vrste poznejših, ki kažejo avtorjevo rodovitno navezanost na italijanski kulturni krog, ampak tudi kot zarodek poznejše primerjalne študije o sežganem in prerojenem človeku.

Zadnja objava v tej vrsti je genetično pomembna zato, ker je navezana na dolino, ki je postala za avtorja pravi eldorado. V vojnem času (1944) je, tedaj že partizanu prekomorcu, izšla v Etnologu Rezijanska pripovedna pesem.¹² Z njo se je Matičetov prvič predstavil javnosti ne le kot obiskovalec Rezije, ampak z vidika slovstvene folkloristike tudi kot suveren ocenjevalec poljskega jezikoslovca Jana Baudouina de Courtenaya. Matičetov se upira omalovaževanju rezijanske slovstvene folklore z mislijo, da se je slavni Poljak vanjo premalo poglobil, češ da se »nikoli ni izmotal iz jezikoslovne metode in se ni mogel vživeti v vlogo folklorista«. Zato je našel le odlomek dveh pomembnih pesmi: Lepa Vida, Godec pred peklom. Nadalje podpira Ramovševa dognanja o rezijanščini kot členu med koroškimi in goriškimi govori z enakimi izsledki glede slovstvene folklore — zoper »samostojnostno« teorijo (J. B. de Courtenay). Matičetov končuje prispevek z ugotovitvijo, da je »Rezija še velika neznanka« in želi, da bi »se čim prej čim več ljudi pozanimalo za duševne zaklade tega zapuščenega slovenskega kottička«.

TERENSKO DELO

Če je prvim vzgibom za poklicno odločitev botrovalo dejstvo, da se je M. Matičetov seznanil z narodno zavednimi rojaki, ki so tudi v ljudski ustvarjalnosti znali videti narodovo vrednoto, je iz predstavljenih prvih

¹¹ Sant'Andrea nasce due volte in un canto narrativo dal Carso triestino, *Lares* (Roma), 11, 1940, 172—175. (Podpis: Bogomilo O m a r i.)

¹² Rezijanska pripovedna pesem, *Etnolog*, 17, 1944, 26—33.

objav razbrati, da je bila odločitev mladega filologa, da zapostavljeni veji besedne umetnosti posveti svoje moči, dovolj premišljena, tako v narodnostnem kot strokovnem pogledu. Predvsem ne gre zanemariti, kako veliko spoštovanje goji ves čas svojega znanstvenega udejstvovanja do dela na terenu; lastnekušnje, ki si jih pridobiva ob zbiranju gradiva, mu pomenijo veliko več kakor še tako skrbno zasnovane teorije: »Kot pripadniki narodne skupnosti smo dolžni spoznati svojo preteklost, kakršna pač je. Domišljijo je v delih te vrste treba brzdati, da bi neizkušeni, nekritični porabniki ne prisegali na delovne hipoteze. Za pravilno ocenjevanje zlasti starejšega gradiva je namreč še kako pomembno, da se lahko oziramo ne le na intuicijo in kabinetna ugibanja, ampak tudi in predvsem na znanje, pridobljeno v osebni terenski praksi.«¹³

Sredi tridesetih let je začel Matičetov prisluškovati govorjeni besedi predvsem na rodnem Krasu, v začetku štiridesetih pa se je že odpravil tudi v Beneško Slovenijo in na desnem bregu Tera zapisal čez sto folklornih pripovedi;¹⁴ tedaj je tam srečal prvič tudi Rezijane, kar je po besedah njegovega prijatelja Pavla Merkuja postalo zanj usodno, saj je čez čas postal »pravi Rezijan med Rezijani in [...] najboljši, najtemeljitejši poznavalec njihove kulture, narečja, izročila«.

Iz letnih poročil SAZU¹⁵ je videti, da je poiskal in obiskal pravljicarje in druge nosilce slovstvene folklorne v vseh slovenskih pokrajinah razen v Beli Krajini. Čeprav je bilo njegovo delovno področje torej ves slovenski etnični prostor, se je najbolj intenzivno posvečal raziskovanju slovstvene folklorne prav na njegovih robovih: Rezija in Ter, Slovenska Istra in Kras, Zgornja Savska dolina in Koroška, Prekmurje in Porabje. Nabiral pa je tudi po Dolenjskem, na Pohorju je sledil Paulu Schlosserju, se mudil tudi v Vipavski in Tuhinjski dolini. L. 1959 je bilo osemdnevno popotovanje v družbi z gostom z varšavske univerze posvečeno tedanjemu življenju povedke »od Triglava do morja«, a to ni bil edini primer, da je ustregel željam tujih strokovnjakov, ki so se hoteli seznaniti s slovenskim folklornim pripovedništvom na samem mestu.

Po istih podatkih se je seznanil s čez 50 pravljicarji, v Reziji v tej zvezi omenja kar »nekaj gnezd«. Njegova bera iz te doline je velikanska, saj šteje več kot 3000 enot, za druge kraje pa ni natančnejših podatkov; kolikor se jih da šteti, nanese število blizu 300.

Zaradi prizadevanja, da bi dokazal svoje stališče o slovstveni folklori kot posebni veji besedne umetnosti, se M. Matičetov ni branil posameznih objav slovstvene folklorne, večinoma v prozi. Te obsegajo okrog petdeset bibliografskih enot različnega obsega, če pa bi prištedli sem še tiste, ki so vključene v strokovne prispevke, bi bilo njihovo število veliko večje. Pri tem je prišlo do izraza tudi njegovo literarno nagnjenje, ki se kaže tudi v začetnih dijaških objavah.¹⁶ Stregel mu je s »prevodi«, največ iz rezijanščine, tj. s poknjiženjem besedil iz narečja v slovenski knjižni jezik, vendar tako, da je ostal čim bolj zvest duhu narečja po skladnji in besedišču. Pravi prevodi v italijanščino pa so bili predvideni predvsem za strokovne potrebe.

¹³ Slovenske ljudske pesmi, Ljubljana 1970, Predgovor, VII—XI.

¹⁴ Pavle Merku, Odkrivanje slovenskega ljudskega izročila (ob 60-letnici dr. M. Matičetovega), Primorske novice, september 1979.

¹⁵ Letopisi SAZU, odl. 1952—1987.

¹⁶ Prim. Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU, Ljubljana 1976, 211.

STROKOVNI NAZOR

Da bi mogli prav razumeti delo katerega koli strokovnjaka na njegovem področju, je primerno poskušati ugotoviti njegov strokovni nazor. Namenoma se tokrat izogibam besedi in pojmu teorija, ker je znano, da ji M. Matičetov ni bil naklonjen, čeprav je bilo na drugem mestu že rečeno,¹⁷ da spočetka ni bil ravnodušen do nje.

Glede na to, da se delo M. Matičetovega stalno giblje na meji med znanostjo in umetnostjo — saj je predmet njegovega znanstvenega delovanja slovstvena folklorika kot veja besedne umetnosti — je za začetek primerno ugotoviti, kaj misli o njunem razmerju: »Etnograf, ki mu je predmet raziskovanja ljudsko življenje, v vseh mogočih pojavih, bi bil na krivi poti, če bi odklanjal pričevanja književnikov. Nekritično sicer ne gre sprejemati vse od kraja, kar je kdo napisal, v splošnem pa smemo mirno reči, da je v književnih delih manj izmišljenega kakor se tam navadno zdi. Če pomislimo, kako se celo znanstveniki včasih motijo pri razlagi raznih pojavov, bomo umetnikom tem laže spregledali podobne pomote, večkrat pa jim bomo morali biti hvaležni za spoznanja, do katerih so prišli z umetniško intuicijo... Znanost je dolžna nepristransko pretresati 'dobro' in 'slabo', svetle in temne strani v življenju naših očetov in dedov.«¹⁸ Nadvse ceni »pošteno znanstveno prizadevanje, tipanje za objektivno resnico«,¹⁹ »iskanje resnice: Delajmo vestno vsak svoje delo, vsak po svojih močeh in sposobnostih. Pri iskanju resnice pa se moramo zavedati, da resnice ni moč preseči (še doseči jo je težko!), da ni majhnih in velikih resnic in da tudi odkritje drobca, drobne resnice včasih lahko sproži nekaj velikega.«²⁰

In sedaj k teoriji! Matičetovega geslo je: »Teorija naj izhaja iz prakse in ne narobe.«²¹ V tem pogledu mu je vzor Karel Štrekelj. Z njim »smo prvič dosegli vrh, srečno združitev zbirateljske delavnosti in teoretične misli.«²² Še konec petdesetih let v svojem pisanju vsaj načelno še enakovredno upošteva reševanje »sprotne teoretične in praktične vprašanje«,²³ čeprav že tedaj ne skriva, da je gorak tistim, ki svojih idej ne preizkusijo v konkretni realnosti. Ne jemlje jih resno, »če prihajajo iz ust teoretikov-zapečkarjev.«²⁴ »Kaj jaz morem za to, če privzdignjenim pesniškim deklaracijam ne nasedam tako zlahka in dosti bolj cenim prozaična trdna pričevanja.«²⁵ Govori o »skušnjavi teoretiziranja«²⁶ in svari: »Nobeneh predsodkov, nobeneh teorij«, nobeneh preuranjenih sintez, — je gradivo, ki bo govorilo.«²⁷ Matičetov ni pisal člankov, v katerih bi izrečno razkrival svoj nazor, je pa v prispevkih empirične narave, kakor kažejo že navedeni primeri, navrgel marsikaj, iz

¹⁷ Marija Stanonik, *Iskanje identitete slovenske slovstvene folkloristike*, Traditiones, 17, Ljubljana 1988, 41—70.

¹⁸ Zagovarjanje pri dveh slovenskih književnikih, Slovenski etnograf, 3/4, 1950/51, 331—342.

¹⁹ Ivanu Grafenauerju ob osemdesetletnici, Slovenski etnograf, 13, 1960, 199 do 200.

²⁰ Diskusija ob članku Božidarja Jezernika, Družbene tradicije o bogobornem Kralju Matjažu, glasnik SED, 19, (1979), 2, 32—33.

²¹ Ob zibki ljudske lirčne pesmi v Reziji, Osmi seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1972, 291—304.

²² Slovensko etnografsko društvo, Slovenski etnograf, 11, Ljubljana 1958, 7—10.

²³ Glej op. 22.

²⁴ Utrinki iz ljudskega pesništva, Novi svet, 5, 1950, 263—270, 379—384; 7, 1952, 186—192, 378—384, 474—477.

²⁵ Sint ut sunt, /polemika z D. Nanevskim/, Traditiones, 15, Ljubljana 1986, 249—254.

²⁶ Divji nagelj, Ognjenec in še kaj, Sodobnost, 36, 1988, 536—542.

²⁷ Un nuovo anello nelle tradizioni popolari sulla sorca il confine. Schweizerisches Archiv für Volkskunde, Basel 62, 1966, 62—76.

česar je razbrati, kakšna stališča je zastopal pri svojem delu. Nikdar pa mu ni bilo do tega, da bi jih posebej razglašal javnosti. Ali pač? Ali ni morda jedro problema nekje drugje: »Tudi folkloristika bi lahko pokazala že marsikaj teoretičnega, če bi bile za to dane pedagoške možnosti. Samemu sebi ne boš pisal učbenika, ker veš, kako se tej stvari streže. Tu se vrtimo v začaranem krogu... Kdorkoli nekaj piše, ima gotovo svoja teoretična izhodišča, ki jih ne razlaga, ker ni za to nobene potrebe... Vse je treba razumeti razvojno. Treba je gledati zgodovinsko.«²⁸

Iz navedenega sledi: 1. Ne drži, da Matičetov ne prizna ali celo ne pozna nobene teorije, saj bi to nujno privedlo do popolne zmede in anarhije. 2. Bistvo vprašanja je v tem, za kakšno oz. katero teorijo mu gre. Če se strinjamo v tem, da znanstvenoraziskovalno delo poteka iz so-delovanja indukcije in dedukcije, je treba reči, da Matičetovo sloni pretežno na indukciji, njegovi sklepi so obvezno zmeraj posteriorni in zato tolikokrat poudari, da lahko niso dokončni, ker da nemara ne upoštevajo vsega gradiva, ki se nanaša na določen problem. Na več mestih zatrjuje, da bi bilo mogoče dati odgovor nanj šele tedaj, če bi bilo zbrano o njem popolnoma vse (sic!)²⁹ gradivo. Iz neomajne zvestobe gradivu izhaja vse njegovo delo, ki je zato v prvi vrsti zgodovinsko naravnano in ga je moč opredeliti kot empirično, pozitivistično. Ta tukajšnja ugotovitev naj ne zveni kot kakršnokoli vrednotenje, je zgolj dejstvo. A brez vsakršne dedukcije seveda tudi Matičetov ne vzdrži, o čemer med drugim priča njegovo zagotovilo: »Folklorist zbiratelj, ki gre med ljudi z določenim programom, se ne bo nikoli vrnil praznih rok.«³⁰ 3. Odpor Matičetovega do teorije kot take se je sprožil tedaj, ko je začel v posameznih strokah prevladovati njen konceptualistični vidik, konstruiranje raznih modelov itd., pri katerih je (bilo) treba gradiva le toliko, da skeletu pokrije kosti. Tu ima dedukcija prednost, kar pa je vodilnemu slovenskemu folkloristu dokaj tuje.

Poznejšim očitkom na ljubo, češ da je nekritično zagledan v svoj predmet, je treba reči, da se je Matičetov trudil — vsaj v začetku — za zdravo, uravnovešeno razmerje do slovstvene folklorje: »Naše gledanje na folkloro bodi stvarno, čustvom, ki bi nas zavajala v podcenjevanje ali precenjevanje, dajmo raje slovo. V življenju folklorje pojavi, kakor staranje, odmiranje, prerajanje in pomlajevanje niso nič izrednega, presojeti pa jih je treba brez predsodkov, navsezadnje prav nas — otroke prelomnega³¹ časa — čaka težka naloga: rešiti za znanost kar se le dá iz preteklosti, kolikor daleč more seči ustno izročilo, obenem pa prisluhniti utripanju sedanosti, saj imamo znake, da bo našla tudi v folklori primeren odmev.«³² Poudarja, da ima njegovo pisanje namen »vzbuditi ali poživiti zanimanje za folkloro tam, kjer ga ni ali vsaj premalo. Greh bi bilo namreč, če bi samo ozek krog strokovnjakov zbiral gradivo, primerjal in razčlenjeval motive in variante, ko pa je ljudsko pesništvo³³ nekaj živega, skupek vrednot, ki bi morale biti dostopne, poznane in zaželenе vsakomur. Širša javnost je pri nas precej nepoučena o folklori in jo podcenjuje.«³⁴ Matičetov upa, da bo novi čas (= novi družbeni red) dvignil njen ugled, pri čemer se zanaša na takšno stališče do nje, kakršno se je uveljavilo po oktobrski revoluciji v Sovjetski

²⁸ Diskusija na posvetovanju o etnologiji in slavistiki. Glasnik SED, 20, Ljubljana 1980, št. 2. 115.

²⁹ Glej op. 9. idr.

³⁰ Glej op. 24.

³¹ Glej op. 24.

³² Glej op. 24.

³³ Tu je mišljeno pesništvo v širšem pomenu besede, ne le v vezani besedi, ampak besedna umetnost sploh.

³⁴ Glej op. 24.

zvezi.³⁵ Tako razpredanje je vsaj delno nemara davek navdušujočemu povojnemu optimizmu in v ta kontekst sodi tudi avtorjevo prizadevanje za diferencirano gledanje na folkloro in praznoverje. Ne strinja se z Levstikom, ki ga v duhu časa imenuje celo »revolucionarni pisec«, da se hkrati z vražami umika tudi poezija: »Pri ljudski pesmi, pripovedkah, pravljicah, ugan-
kah in podobnih folklornih vrstah imamo opravka z umetniškimi stvarit-
vami in je potemtakem izginila neutemeljena skrb, da bi sledile usodi praz-
nih ver in izginile.³⁶ Enostransko gledanje na folkloro zavrača z mnenjem,
da izhaja iz »načelnega odklanjanja novih motivov, ki počasi a vztrajno
pronicaajo v folkloro ali pa iz pretiranega občudovanja celotnega ustnega
izročila, kakršnega so nam zapustile prejšnje dobe... Umetnost in z njo
folkloro bo živel, dokler bodo živel ljudje. S časi so se sicer menjavale in
se bojo še zmeraj menjavale snovi in oblike, zgodovina bo tudi tu zaznamo-
vala občutne plime in oseke, ... Krilatica o dvanajsti uri je mogla torej
nastati in se ukoreniniti samo zaradi nepoznavanja ali neupoštevanja stvar-
nosti, stvarnih življenjskih pogojev folklorne. V mestnih literarnih zapečkih
smo tožili, da presiha, namesto da bi na vasi zajemali živo vodo.«³⁷ Nekaj
let pozneje še pobija Schlossejeve slabe napovedi v zvezi z njo na Po-
horju,³⁸ čeprav se hkrati že krade zaskrbljenost, »da bi nas ne prehitel raz-
voj, da bi zajeli čim več dokumentarnega gradiva o nekdanji duhovni kulturi
slovenskega ljudstva.«³⁹ Le nekaj let je bilo še treba in ta skrb ga je pre-
plavila vsega,⁴⁰ tako da je treba verjetno tudi v tem iskati vzrok za popu-
ščenje v na videz nepomembnih terminoloških, da ne rečemo teoretičnih
vprašanjih. O tem je bilo marsikaj rečeno na drugem mestu.⁴¹ Zato gre tu
zgolj za dopolnilo. Novo gradivo namreč dokazuje, da je Matičetov na za-
četku za predmet svojega dela vztrajal pri poimenovanju folklor (= slov-
stvena folklor). Ko ob motiviki Lepe Vide svetuje večjo pozornost do ro-
manskega sveta, je vmes misel: »skrben pretres v tej smeri bi mogel raz-
jasniti prenekatero temno stran slovenske folklorne.«⁴² »Kakor je svoj čas
doživljala kar pretirano pozornost« — tako Matičetov! — »je na prelomu 19.
v 20. stoletje popolnoma izgubila ugled. Odtlej srečujemo folklorne stvari le
še v strokovnih glasilih, drugod kvečjemu kje na platnicah. ‚Visoka‘ lite-
ratura je bila menda preveč zaverovana sama vase, da bi mogla videti in
ceniti ‚nižje‘ ustno slovstvo... Tako stanje seveda ne more vplivati spod-
budno na razvoj tiste veje znanstvenega prizadevanja, ki nosi ime slovenska
folkloristika.«⁴³ Poudarja »temeljno folkloristično resnico«,⁴⁴ ki bo samo s
primerjavo med starimi literarnimi obnovami in novimi zapisi iz ust naših
najboljših pravljíčarjev mogla prepričati neverneže, da je neki motiv zares
ljudski le, dokler je ljudska tudi oblika«. Ni mu tuje »folkloriziranje lite-
rarnih motivov«,⁴⁵ a želja po odkrivanju zgolj novih motivov mora biti
»v razvoju slovenske folkloristike« premagana.⁴⁶

In nato pridejo organizacijske zagate, uslužnost, kompromisi, zbežnost
in skoraj resignacija. Iz članka o Slovenskem etnografskem društvu⁴⁷ je ču-

³⁵ Glej op. 24.

³⁶ Glej op. 24.

³⁷ Glej op. 24.

³⁸ Dobra izbira slovenskih pripovedk iz leta 1910 slabo izdana 1956. Slovenski etnograf, 11, 1958, 187—200.

³⁹ Glej op. 22.

⁴⁰ Folklor v Jugoslaviji in kratek pripis, Sodobnost, 14, Lj. 1966, 627—634.

⁴¹ Glej op. 17.

⁴² Glej op. 10.

⁴³ Glej op. 24.

⁴⁴ Glej op. 24.

⁴⁵ Glej op. 24.

⁴⁶ Glej op. 24.

⁴⁷ Glej op. 22.

titi prve korake v to smer. Tedaj ni šlo namreč le za prijazno gesto, ampak je žrtvovanje imena potegnilo za sabo vrsto ne le terminoloških nejasnosti ampak tudi teoretičnih, saj je ena od strok izgubila svojo identiteto. In zameriti je treba, če je bilo to nasledek premajhne strokovne premissljetnosti, da o morebitnem pomanjkanju trdnega teoretičnega koncepta ne govorimo. Odtlej se zvrsti lepo število načelnih pomislov zoper njo,⁴⁸ proti katerim se je bilo težko zagovarjati vsakič sproti in znova, ker je le ena stran razvijala teorijo svojega predmeta, medtem ko druga za to ni imela ne volje ne moči, saj jo je dodobra izčrpalo terensko delo. Majčkeno pa je bilo le-to tudi za potuho. Glede na teorijo namreč.

Toda kakor so eni z njegove strani pogrešali izdelan teoretični koncept (slovstvene) folkloristike, je tudi on čutil praznino glede odmevov na empirično delo v stroki: »Vsi smo mojstri visoke teorije, vsi z neke orlovške perspektive gledamo. Praktično jaz pogrešam deset, dvajset, trideset let kritike na našem področju, naj se to področje imenuje kakor koli. Kritike manjka! Napiše človek delo, izide to delo v Skopju, ali v Sarajevu, ali Ljubljani ali v Zagrebu. Kar izide v Zagrebu, včasih že v Ljubljani ne poznamo ali prezremo itn., in to je velika krivica in pomanjkljivost; tukaj obstoji pravi teoretični *l a r p u r l a r t i z e m*, če mi teoretiziramo, govorimo o eni teoriji, razpravljamo v zraku, ne pridemo do tega, da bi odkrili napake naših del. Mi lahko izvajamo eno v teoriji, v praksi pa, ko smo prisiljeni nekaj formulirati, bomo včasih govorili za 180 stopinj drugače, kot smo tam izjavljali ali napisali, ex katedra govorili itd., svojim učencem s tem glavo polnili, včasih jim posiljevali itn. Mi moramo preiti v to, da bomo sproti gojili kritiko in tudi če pridemo v tej kritiki do ostrine, izzovimo vendar enkrat tudi na našem področju eno tako kritiko... Živela etnološka kritika, etnografska ali folklorna!⁴⁹ Ob drugi priložnosti pa je ob očitkih »na tradicionalno orientirana preučevanja ustne tradicije«, na »tradicionalna izhodišča«... ipd. vrnil šilo za ognjilo z besedami: »Sicer pa tudi zasebno, se pravi meni osebno je 'tradicionalna' folkloristika — naj si bo slovenska ali jugoslovanska, zahodna ali vzhodna, sovjetska, evropska ali ameriška — ljubša od 'revolucionarne' slovenske etnosociologije (ali socioetnologije), kadar bi rada čez noč revidirala vse od A do Ž.«⁵⁰ Če o razmerju med etnologijo in (slovstveno) folkloristiko M. Matičetov res ni imel dovolj trdnih stališč, pa so bile marsikdaj le prenaplajene sodbe, da se drži le domačega plota.⁵¹ V njegovih — žal, spet samo le empiričnih — razpravah je marsikakšen ocvirek, ki bi teknil tudi za nove poglede ogretemu etnologu. Morda je še prej kot kdo od njih v slovenskem prostoru začutil pomembnost odnosa do zadevnega predmeta. Že v prvi polovici petdesetih let je namreč zapisal: »Pri starih variantah sežganega in prerojenega človeka zlasti pogrešamo pripomb, ki bi nas mogle poučiti o odnosu raznih pripovedovalcev do povedane snovi. S filološko zaokroženim, jasnim besedilom so se zadovoljevali (namreč zapisovalci — op. M. S.)«⁵²

Prihajamo na področje, kjer M. Matičetov je doma in ima že od vsega začetka tako izdelane kriterije, da mu jih ni bilo treba spreminjati vsa leta njegovega znanstvenoraziskovalnega dela. Gre za »ljudsko pripovedništvo v pro-

⁴⁸ ZK (= Zmaga Kumer), Posvetovanje slovenskih etnografov, Glasnik slovenskega etnografskega društva, 2, 1959/60, št. 4, 24. (f), Slovenski etnografi na razpotju. Glasnik Slovenskega etnografskega društva, 3, 1960/61, št. 13—14, 18—19. V. Vodušek. O sodobnih nalogah folkloristike, Glasnik SED 1977/17, Lj. 1979, 294—296.

⁴⁹ Etnološko-folkloristični kolaž iz Pirana. Glasnik SED, 17 (1977), 3, 34, diskusija.

⁵⁰ Glej op. 20.

⁵¹ Namreč, da je ozek, romantičen folklorist ipd.

⁵² Glej op. 3, 35.

zi«, kakor sam poimenuje predmet raziskovanja, za katerega je bil na svojem delovnem mestu uradno zadolžen. Skušnja s terena mu je narekovala celó tako moderno opredelitev posamezne enote slovstva folklore, ki se v bistvu ujema z de Saussurovim razločevanjem ravnine langue in parole. Takole pravi: »Zgodba kot celota je namreč neke vrste abstrakcija ali pa vsota vseh posameznih realizacij na isto temo... Ko smo govorili o prelevitvi ajdovskega izročila v krščansko, pa o kvalitetnih skokih ali o raznih spremembah v razvoju naše zgodbe, smo pri tem imeli v mislih vsakokratni ustvarjalni akt. Kakor je bila prvič priklicana v življenje prva pripoved zgodbe, tako se je to ponovilo za vsako skupino posebej. Zgodba kot celota je pravzaprav le abstrahirana suma posameznih realizacij na isto temo, nekakšen skupen imenovalac vseh genetsko sorodnih pripovedi.«⁵³ Prav tako izvirno označi sižé, ne da bi to besedo sam rabil. Ko si prizadeva shematično predstaviti več variant, nadaljuje: »Potreben je nov vsebinsko motivni pregled, ki bo pokazal po vrsti tako pogloblitve skupne črte, kakor tudi razne posebnosti variant in odlomkov, ne da bi bilo pri tem kaj bistvenega zamolčano ali skrivljeno. Seveda to ne bo nikakršen ‚prototip zgodbe‘, ampak umetno ogrodje, ki naj omogoči hitro orientacijo sredi tako bogatega izročila in postane kažipot pri motivni analizi.«⁵⁴

Živa slovenska pravljica

Tak naslov je nameraval dati M. Matičetov zbirki pravljic, s katerimi je hotel dokazati prepričanje, da je živa, govornjena beseda po krivici zapostavljena kot samosvoja sestavina tiste besedne umetnosti, ki jo danes imenujemo slovstvena folklor. Prednosti v zamišljeni antologiji naj bi ne imeli ‚nenavadni‘ motivi, ampak celó najbolj pogosti. Pokazala naj bi torej že znane motive, toda v novi obliki. »Zapisovalec (= M. Matičetov sam — op. M. S.) je bil do pike zvest pravljicarjevemu narekovanju, tako da so nam v izvirnih zapisih popolnoma ohranjeni besedišče, sintaktične, stilistične posebnosti ljudskega izražanja.«⁵⁵ S to svojo imenitno, a žal, neuresničeno zamisljo je želel raziskovalec slovenske prozne folklore dokazati prednost »pristine« »ljudske pravljice pred umetno«: »Preprosto, izvirno pripovedovanje, po svoji obliki vedno improviziranje, se ne more nikoli ujeti s pravili zapisanega. Ponavljanje, vzkliki, ustaljeni, tolikokrat nelogični načini pripovedovanja, neuradni prehodi iz direktnega v indirektni govor in narobe, in drugi postopki ljudskih pripovedovalcev gotovo niso namenjeni bralčevemu očesu, ampak poslušalčevemu ušesu.«⁵⁶ Na tej podlagi Matičetov pravi, da poslušanje pravljic ni le kratkočasje, ampak pomeni že svoje vrste doživetje. Prepričan je, da je dober pravljicar umetnik. Obžaluje, da Slovenci nimamo »klasične zbirke ljudskih pravljic«. Če bi se bila pojavila o pravem času, bi to moglo spodbudno vplivati na zapisovanje in raziskovanje ljudskega pripovedništva, tako pa je v primeri s pesništvo hudov zaostanku. Zato »slovenska ljudska proza ni mogla prodreti kot taka, tj. kot samostojna literarna zvrst, ki hkrati lahko daje estetski užitek ali je predmet znanstvenega raziskovanja. A častno je izpolnila drugo pomembno poslanstvo, da je botrovala nastanku slovenske umetniške proze.«⁵⁷ Tu še dobrohotno opozarja na razloček med »posnaženo pravljico« glede na ideal, kakrš-

⁵³ Glej op. 3, 153.

⁵⁴ Glej op. 3, 50.

⁵⁵ Glej op. 24.

⁵⁶ Glej op. 24.

⁵⁷ Glej op. 24. K četrti izdaji slovenskih narodnih pravljic, Alojzij Bolhar, Slovenske narodne pravljice, Ljubljana 1965, 201—203.

nega so si o njej ustvarili njeni zapisovalci. Kar se v njihovih predlogah ni ujemalo z njihovo predstavo pravljice, so pač spremenili — vsak izmed njih seveda z drugačno utemeljitvijo, vendar z zelo podobnimi rezultati pri besedilih. To je povzročilo, da je »prava pristna ljudska pravljica še precej neznanka tako pri Slovencih kot drugih južnoslovanskih narodih«. Matičetov tu misli na pravljico, »kakor živi med ljudstvom in za ljudstvo, ne utesnjena v konvencionalne oblikovalne kalupe, ne salonsko zlikana in počesana«. ⁵⁸ Tu je srž njegovih prizadevanj: upiranje temu, da bi pri zapisovanju slovstvene folklorne kar koli in kakor koli potvarjali in popravljali, upiranje ponaredek. »Neki motiv je res ljudski samo, dokler je ljudska oblika, v kateri se nam predstavlja«. ⁵⁹ Pri zbiranju »tega živega gradiva« ⁶⁰ moramo skrbeti, da se sto let in čez ne bo mogel nihče pritoževati nad našimi zapiski. O načelih, kakršno v folkloristični tekstologiji zastopa M. Matičetov, je podrobneje več drugje; ⁶¹ njihovo zaledje je neomajno prepričanje, da »pravljica (ne vsaka, ampak tista, ki jo je povedal izbran, posebno nadarjen pripovedovalec) nedvomno zasluži, da jo spoznamo nedotaknjeno, stoodstotno pristno, v vsej njeni divji lepoti in neposrednosti«. ⁶² Posebno rad daje na tehtnico po vseh folklorističnih pravilih zapisano živo folklorno pripoved in t. i. »literarno obnovo«, kakor jo sam imenuje in se vsakič znova veseli, ko v tej tekmi dobi višjo oceno kak zapis »iz ust naših najboljših pravljíčarjev«. ⁶³

In že smo pri nosilcih slovstvene folklorne. Veliko prej, preden je postalo postalo popularno na zahodu njihovo upoštevanje v »folklorinem dogodku«, se je Matičetov zavzemal zanje. Primerja jih z avtorji v literaturi: »In kakor se pri knjižnem izročilu ne zadovoljujemo z občudovanjem ali s preučevanjem samih del, ampak se nujno ukvarjamo tudi z avtorji, ... tako moramo tudi pri ustnem izročilu posvečati vso pažnjo nosilcem tega izročila. Ljudska besedna umetnost ni nekaj abstraktnega, brezosebnega, zato se skušajmo približati današnjim čuvarjem te umetnosti, seznanjajmo se z dobrimi pripovedovalci in pevci, odkrivajmo med ljudstvom skrite talente.« ⁶⁴ Zavrača romantično tezo o »imaginarnem ljudskem duhu« ali »anonimnem narodu«, ki da jima gre zasluga za ljudsko izročilo; ne le, da gre za individualne osebe, tudi med njimi samimi so kakovostni razločki. Izbrani »svoji zvesti in hvaležni publiku bajajo prosto, tako da sproti lepo oblikujejo pripovedno snov. Vsako njihovo podajanje je javni nastop v malem«. »V vsakem primeru jih je treba obravnavati kot avtorje in to avtorstvo tudi spoštovati od prvega do zadnjega dejanja, se pravi od zajetja njihovih zgodb v karseda avtentični podobi pa tja do primerne delitve honorarja med folkloristom, ki je besedilo zapisal in pravljíčarjem, ki ga je povedal. Spoštovanje se mora seveda kazati tudi na vseh vmesnih stopnjah, tako pri poštenem navajanju polnih imen avtorjev na vidnem mestu ob samih tekstih in v kazalih, še najbolj pa z nespremenjeno objavo besedil sint ut sunt!«. ⁶⁵ Da je pravljíčar umetnik, čigar proizvodi so enkratni (v smislu trajanja), Matičetov dokazuje s tem, da v

⁵⁸ Glej op. 57.

⁵⁹ Glej op. 24.

⁶⁰ Tudi Radoslav Hrovatin v tem času piše o »živi folklori«. Prim. Konferenca folkloristov in festival folklorne v Opatiji, Slovenski etnograf, 5, Lj. 1952, 257—271.

⁶¹ M. Stanonik, Folkloristična tekstologija kot metodološki problem, v tisku.

⁶² Peto Abano, Racconto resiano del tipo ATh 756 B, Schweizerisches Archiv für Volkskunde, 61, zv. 1/2, Basel 1965, 32—59.

⁶³ Josip Jurčič, Regina Kramaro in nosilci folklorne, Razgledi, 3, 1948, 449—457. Pravljica o bobovi črni krpi v rokah W. Grimma, Levstika, Finžgarja in Tratarja, Slovenski etnograf, 12, 1959, 121—134.

⁶⁴ Glej op. 24.

⁶⁵ Glej op. 25.

resnici noben pravljicar ne pove iste stvari dvakrat enako. Ob drugem razpoloženju in pred drugimi poslušalci bo isto zgodbo zasukal drugače. Prav zato pa bo tudi folklorist gledal, da ujame najugodnejšo priložnost, da si zagotovi pogoje za uspeh — dober zapis.⁶⁶ »Tako kot jo je povedal Gujtmanov Lajči, je ni nihče pred njim in ne bo nihče za njim. Tudi on sam tega nikakor ne bi mogel, po zakonih ustnega izročila.«⁶⁷ Matičetov se ne utruji opominjati, kaj loči pravega, nadarjenega, rojenega pripovedovalca od priložnostnega in šolsko nazorno prikazuje razločke med redigiranim in »pristnim ljudskim besedilom«. Le-to ne trpi psihologiziranja, moraliziranja, takšnega ali drugačnega duhovičenja, nepotrebnih mašil, s čimer vse si pomaga prireditelj. »Pravljicarji iz ljudstva so pač mojstri svoje obrti. Odložimo svoje predsodke in pustimo do besede njim samim, pa še pazljivo jih poslušajmo.«⁶⁸ Preden končamo s predstavitevijo tistih misli M. Matičetovega, ki zadevajo sinhrono ravnino slovstvene folklorne, tj. njeno obliko in iz nje izvirajoče kriterije, ki slovstveno folkloro opredeljujejo kot eno od vej besedne umetnosti, dodajmo še njegovo pravilo: med nalogami pravega folklorista pa ni samo zbiranje, ampak sprotno skrbno vrednotenje tega, kar zbira, tako da lahko nekako dirigira svoje informacije, jih usmerja, celo izziva, ne da bi se zadovoljil samo s poslušanjem in zapisovanjem tega, kar pride njim na misel pripovedovati. In nazadnje ob koncu pripovedovanja ne smemo nikoli pozabiti vprašati še po dodatnih pojasnilih, da zapolni morebitne vrzeli ipd. Druga, pomembna naloga folklorista, pravi Matičetov, je, da pospremi s potrebnimi komentarji celotno zbrano gradivo, ki naj bi bilo že na začetku svoje poti, se pravi ob vstopu v javnost, opremljeno z vsemi bistvenimi podatki, ne samo »anagrafskimi«, o informatorjih, ampak tudi o njegovi pripadnosti ti ali oni veji izročila in njegovih sorodstvenih zvezah, kolikor obstajajo in so ugotovljive.⁶⁹ S tem smo prišli na prag diahronije in tu je bistvo Matičetovega dela v (slovenski) slovstveni folkloristiki.

Geografsko-zgodovinska metoda

Matičetov se na nekem mestu sprašuje, ali je z zatonom grško-rimske klasike, s propadom njenih državnih institucij, političnih, filozofskih, verskih sistemov, ko se je utrdila nova civilizacija, nove duhovne oblike, krščanske in 'barbarske', res propadel neki svet? Ali bi mogel izginiti, ne da bi pustil za seboj sledove, tako bogat svet, med drugim fantazije, človeških čustev? Težko, nemogoče! Dokaz tega so preživetki (= preužitki), ki jih vedno več odkriva folkloristika.⁷⁰ Na to je smiselno navezati tudi njegovo dobro razlago na konkretnem primeru, kako nastane relik.⁷¹ Po njegovem je historično-geografska metoda najbolj koristna pri poskusih, da bi re-

⁶⁶ Glej op. 24.

⁶⁷ Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati«, Slovenski entograf, 18—19—20, 1965—1966, Lj. 1966, 81—114.

⁶⁸ Glej op. 67.

⁶⁹ Ob zbirki več ko sto let starih folklornih pričevanj iz Nadiške doline, v: J. Baudouin de Courtenay, Materiali IV, Trst 1988, 215.

⁷⁰ Il furto del fuoco a Resia, in Sardegna e nel mito prometeico, Studi in onore di Carmelina Naselli (Catania) 1, 1968, 165—191 + priloge.

⁷¹ »... V variantah, kjer obstaja greh drugega junaka v krvoskranskem odnosu z materjo, sestro in z botro, je še vedno mogoče opaziti zvezo med krivdo in kaznijo. Po zakonu povračila mora tudi v peku imeti posteljo. Na osnovi teh in podobnih pripovednih tem je vedno eno verovanje. Polagoma pa, ko to verovanje slabi v zavesti pripovedovalcev, in poslušalcev, postaja tudi motiv vedno bolj neodločen (bloden) in se obdrži samo iz vztrajnosti kot relik. In tako se zgodi, da »botrova postelja« ni več razumljiva, da postane drugi junak »hudičev boter« in potem ko botrinstvo popolnoma izgine, je še vedno postelja, ki — ne ve se, kako in zakaj, čaka Madeja v peku. ...«

konstruirali zgodovino posameznega sižeja. Folklorne pripovedi, v katerih se ohranjajo, niso mešanica kuriozitet in naključij, imajo resnično vsak svojo zgodovino, ki ni in ne more biti nikoli identična z drugimi. Med posameznimi zgodbami so res mogoče analogije in stičišča, ki so pospešila razvoj v tem ali onem določenem pomenu, vseeno pa so avtonomne, kar je treba absolutno spoštovati. Matičetov opozarja, kako labilen je predmet folklorne študija — zgodba, ki prehaja od ust do ust, iz kraja v kraj — in kako nemočen je raziskovalec pred njo.⁷²

Prva stopnja pri tej metodi je torej objava čim bolj skrbno zapisanega besedila — biti mora kolikor je le mogoče avtentično, zvesto pripovedovalčevemu podajanju. Objava novega gradiva pomeni navedati nov člen na verigo doslej znanih pripovedi, kar je v pomoč pri določanju razširjenosti posamezne mednarodne pripovedne teme v prostoru in času. Matičetov je prepričan, da mora biti ta operacija pred vsako drugo.⁷³ Zdaj nam bo nemara jasno, zakaj rajši predstavi popolno novo odkrito besedilo in žrtvuje preišljanje in komentar, češ »zelo pogosto si prizadevamo odkriti resnice, ki so že odkrite ali si izmisliti nove izraze za stvari, ki so jih drugi že veliko prej in bolje označili.«⁷⁴ Marsikatero njegovo objavo folklorne umetnine spremlja pripomba, da jo pošilja v svet zato, da bi ne bila odtegnjena širšemu krogu zainteresiranih, a da je treba vrsto vprašanj, ki jih zbuja, reševati preišljeno, brez naglice.⁷⁵ In šele zdaj postaja razumljivo, zakaj pripisuje tolikšno težo bibliografiji o snovi, t. i. opombam k posamezni objavljeni pripovedi in v njegovih očeh to gotovo pomeni več kot le uslugo prijatelju⁷⁶ ali znamenitim prednikom v stroki.⁷⁷ Nekoč potoži, da se dela škoda, ker vsako leto izgine nenadomestljivo gradivo. Zaradi geografske razsežnosti prej omenjene metode so tako pomembna tudi posamezna mednarodna kazala raznih pravljicnih (povedke so glede tega v velikem zaostanku) tipov, da z njihovo pomočjo ustrezna motivika pride v mednarodni obtok. Prizadevanja za seznanitev s čim večjim številom variant nima nič skupnega s poceni užitek, da bo slišati števila več. Čim popolnejša je zbrana dokumentacija, tem zanesljivejši so pač sklepi, ki na njih slonijo.⁷⁸ Za rekonstrukcijo zgodovinskega razvoja kake teme ali motiva, ob dejstvu, da ni nobenega pisanega pričevanja, so največjega pomena prostorski kriteriji.⁷⁹ Na njihovi podlagi je mogoče najti in razložiti veliko podobnosti in več »redakcij« posameznih zgodb/sižejev. Opirajoč se na podrobno analizo vseh dostopnih variant, slonijo poskusi za določitev naj/starejše oblike zgodbe. Da to ne visi v zraku, je treba pretresti vsako posameznost v luči najskrbnejših primerjav, dati pravo težo bistvenemu, a vendar ne zanemariti na videz obrobne, odstraniti očitne novosti, a vse to še ne upravičuje triumfalnih odkritij. Za preverjanje rezultatov, ki jih ponuja kriterij geografske razširjenosti, menda ni drugega sredstva kot notranja analiza raznih primerov združitve. Merilo pri tem je večja ali manjša medsebojna zraščenaost motivov ali celó zgodb, ko je prišlo do njihovega srečanja. Slaba zraščenaost potrjuje domnevo, da gre za mlad pojav; kadar je zraščenaost večja, popol-

⁷² Glej op. 27.

⁷³ Glej op. 27.

⁷⁴ La fiaba di Polifemo a Resia, Festschrift für Robert Wildhaber, Basel 1973, 407—415.

⁷⁵ Makedonska povedka o razmejitvenem teku, Narodno stvaralaštvo-Folklor (Beograd) 20, 1966, 1440—1443.

⁷⁶ Opombe k Merkujevim beneško-slovenskim legendam, Traditiones, 1, Ljubljana 1972, 194. Opombe k Merkujevim tarčunskim zgodbicam, Traditiones, 2, Ljubljana 1973, 215—216.

⁷⁷ Glej op. 69.

⁷⁸ Glej op. 3.

⁷⁹ Glej op. 62.

nejša, je pojav starejši. Toda Matičetov tudi tokrat raje ostaja na zemlji in raje kot o hipotetičnih praoblikah posamezne zgodbe govori o trdnejših, stvarnih oblikah, ki so dosegle naš čas. Z drugo besedo: zanese se le na konkretno variante. Vprašanje datacije je samo eno in niti ne najpomembnejše.⁸⁰ Praktično težje, a v načelu bolj potrebno bi bilo priti do ključa za razumevanje komaj opaznih sprememb v mejah samega ustnega izročila. Spreminjevalni proces je tu zdaj počasnejši zdaj hitrejši, a stalen. Zato obstajajo variante v različnih razvojnih stopnjah.⁸¹

Kot nepoboljšljiv terenec Matičetov vsemu navedenemu na rob dodaja: »Vsekakor pa bi bilo poučno, če bi lahko govorili na osnovi avtopsije in ne na osnovi domnev. Zavrača »cenene efekte« na podlagi samo dozdevno bistvenih, izrazitih primerov. Najpomembnejše je, da je gradivo na voljo vsakomur, ki bi ga rad uporabil prej ali slej. Marsikdaj je lahko celo koristno, če se medu in je to nemara bolje kot nagli in nepremišljeni sklepi. Z veseljem pohvali tiste folkloriste, ki so npr. W. Anderson, N. P. Andrejev), njemu ljubo zgodovinsko-geografsko metodo izpopolnili z novimi prijemi⁸² in z obžalovanjem misli na take, ki je ne cenijo. Z neprikritim spoštovanjem govori o monografijah, ki so zasnovane v skladu s t. i. »finsko šolo« in ne zamudi priložnosti, da bi ob prispevku, ki ga sam daje k posamezni temi ali motivu, ne povabil mladih k velikopoteznemu delu. Ko zagotavlja, kako rodovitno je bilo zanj srečanje z vrsto monografij, narejenih po t. i. »finski« ali zgodovinsko-geografski metodi — saj je svoje bogate terenske skušnje lahko pregnetel z novimi prijemi, odgovarja tudi na pomisleke, ali bi ne bila morda primernejša študija, ki bi bila posvečena večji skupini izročil ali kar celotnemu pripovedništvu? Takole pravi: »V ustnem izročilu je vse tako ozko povezano in prepleteno, vsaka zgodba ima korenike tako na globoko in na široko, da se temu, ki bi jo hotel izrjaviti iz tal kot rastlino zase, privzdigujejo kar cele plasti zemlje, prepredene s koreniki mnogih drugih zgodb, starejših in mlajših. Torej monografska študija, čeprav je tehnično omejena na eno zgodbo, vendar lahko zastavi in rešuje dosti problemov hkrati. Temeljita obdelava ene zgodbe pomeni opornik pri nadaljnjem sistematičnem preiskovanju ustnega izročila, en klin več na lestvici mednarodnih naporov za spoznavanje ne samo ljudskega pripovedništva, ampak ljudske duhovne kulture sploh.«⁸³ Matičetov to metodo slikovito imenuje »folklorna (= folkloristična — op. M. S.) geografija in zdi se mu produktivna, ker omogoča hitro in varno usmeritev med različnimi in enakimi folklornimi pojavi in identifikacijo poti, kako so se širili posamezni elementi, celo od antike dalje.⁸⁴ Kaj veljajo le komparativne študije, čeprav dodaja, da so bile redke folklorne teme deležne njihovega privilegija. Na diskurzivni ravni za svojo usmerjenost raziskovanja rabi izraz: primerjalna folkloristika,⁸⁵ in na drugem, mestu folklorna (= folkloristična — op. M. S.) komparativistika.⁸⁶

Imenitno bi bilo raziskati, v čem se strokovna metodološka usmeritev, ki ji Matičetov ostaja zvest vse življenje, ujema in v čem oddaljuje od temeljnega dela, ki je ustoličilo to folkloristično šolo.⁸⁷ Prav tako koristno bi bilo primerjati strokovni nazor in delo dveh pomembnih folkloristov v

⁸⁰ Glej op. 3 in 27.

⁸¹ Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj, Razprave II. razreda, 4, Ljubljana 1958, 104—155.

⁸² Glej op. 27.

⁸³ Glej op. 3, 9.

⁸⁴ Le rotelle infuocate nelle Alpi Orientali, Ce Fastu? Videm 1953, 3—19.

⁸⁵ Glej op. 3, 90—91.

⁸⁶ Zverinice iz Rezijske, Lj.-Trst 1973, 11.

⁸⁷ Die folkloristische Arbeitsmethode, begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern, erläutert von Kaarle Krohn, Oslo 1926. 167 strani.

Jugoslaviji, namreč Matičetovega z Majo Bošković-Stulli. Poleg slovenskega avtorja je ona namreč edina izdelala primerjalno raziskavo⁸⁸ po njegovi metodi, a se je potem od nje poslovila in si veliko prizadevala za priznanje slovsstvene folklore kot besedne umetnosti.⁸⁹

A čas je, da se ozremo po rezultatih njegovih empiričnih raziskav. Kriteriji za oblikovanje razdelkov skušajo slediti njegovemu zgodovinsko-geografskemu vidiku, vendar njihova problematika ni zmeraj izčiščena, ker je ena od lastnosti člankov, o katerih teče tu beseda, da so le malokdaj homogeni, omejeni na eno vprašanje, zato je posamezna bibliografska enota uvrščena tja, kjer je zgolj po naši presoji težišče njenega problema.

ZEMLJEPIŠNI KRITERIJ

Pokrajinski pregledi

Najpomembnejši je prav gotovo najzgodnejši med njimi: O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev.⁹⁰ Njegova objava ni imela le strokovnega cilja, ampak tudi družbenega, saj je želela prispevati k pravični rešitvi zahodne meje slovenskega ozemlja, ki je bilo tedaj še v okviru Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). Za tukajšnjo obravnavo, ki skuša očrtati strokovno fiziognomijo M. Matičetovega, je povéden v dveh pogledih. Dokazuje avtorjevo dobro poznavanje virov o Slovencih, ki so bili do nedavna pod Italijo, in njegov koncept stroke, ki se ji je bil zapisal še koj dijak. Tu ni sledu o njegovi poznejši specializaciji. Gre pravzaprav za edino razpravo, ki upošteva poleg duhovne tudi socialno (kolikor pač) in materialno kulturo. Po zgodovinskem orisu bitja in žitja »zapadnih Slovencev« sledi predstavitev po poglavjih: gospodarstvo, noša, pravo, šege, zdravstvo, glasba, jezik, knjige, igre in napisi, umetnost, vse s prilastkom ljudski, le dom je kmečki in slovstvo je ustno. V želji po strpnosti in ne s poglobljanjem nesoglasij je zasnovano in izpeljano tretje poglavje o sodelovanju Slovencev z njihovimi zahodnimi sosedi: Furlani in Italijani. Sledi bogata bibliografija, ki želi popraviti primanjkljaj iz preteklosti, »saj v šestnajstih letnikih Etnologa ni bilo niti enega članka, ki bi bil izrečno posvečen kakemu etnografskemu ali folklornemu problemu zapadnih Slovencev, medtem ko so imele severne in vzhodno slovsstvene obmejne pokrajine odlično strokovno glasilo v ČZN. Ta Pregled je treba razumeti ne toliko kot njegov obračun za preteklost, kolikor kot program dela za današnjo slovsstveno Primorje in Slovence, ki so ostali pod Italijo. Zato predvideva dopolnitve h Kotnikovemu Pregledu slovsstvenega narodopisja in opozarja, kaj vse je potrebno še storiti za novo »zgodovino slovsstvene etnografije«. Drugi članki te vrste niso tako študiozno in široko zastavljeni, ampak so po izvedbi bolj parcialni, njihovemu nastanku pa so botrovala predvsem razna stanovska srečanja (posvetovanja, kongresi). Prvi od njih se nanaša na Gorenjsko.⁹¹ Z vidika slovsstvene folkloristike bi se na njenem zemljevidu pokazalo, žal, še veliko belih lis, a še od naštetih zbiralcev, ki so se trudili tod, niso vsi zadostili ustreznim kriterijem. Povojno gradivo se po kakovosti bistveno loči od prejšnjega, ker je primerna skrb posvečena tudi nosilcem slovsstvene folklore, njihovi ustvarjalnosti, zrašče-

⁸⁸ Maja Bošković-Stulli, Narodna predaja o vladarevoj tajni, Zagreb 1967.

⁸⁹ Maja Bošković-Stulli, Usmena književnost, Zagreb 1971 itd.

⁹⁰ O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev, Slovenski etnograf, 1, 1948, 9—56.

⁹¹ Ljudsko pripovedništvo danes na Gorenjskem, Rad VI. kongresa folklorista Jugoslavije, Bled 1959, Ljubljana 1960, 41—43.

nosti z življenjsko okolico in ovrednoten njihov pomen zanjo, tako Matičetov. Tokrat posebej predstavlja dva dobra pripovedovalca: Petra Jaklja Smerinjekovega iz Kranjske gore in Franca Brganta Jefarja iz Podgorja pri Kamniku. Veseli se mikavnih arhaičnih povedk — med drugim o povodnem možu v Blejskem jezeru.

Na Prekmurje je navezan prispevek Pri treh Boganjčarjih, ki znajo lagati.⁹² Tako kot zgoraj tudi tu avtor pojasnjuje, da opazovanje okoliščin, v kakršnih poteka pripovedovanje, pripomore ne le k poznavanju krajevne slovstvene folklorne, ampak »ljudske besedne umetnosti« sploh in temu ustrezno poroča o rezultatih takšnega ravnanja v navedenem primeru. Heterogenost članka se kaže iz vrste vprašanj, ki se jih pri tem dotika: načela transkripcije v tem konkretnem primeru in o zapisovanju sploh, zavzemanje za primerno spoštovanje folklorne besedne umetnosti nasproti umetni, označba nosilcev slovstvene folklorne, in to osebnostno, glede na teksturo in kontekst, opozorilo na labilno mejo med posameznimi žanri omenjene veje besedne umetnosti, prednost snemanja z magnetofonom v primerjavi z zapisovanjem na roko. Še posebej vprašanje o razmerju med zapisovalcem in pripovedovalcem: ali niso neprekmurske besede v njegovem besedilu morda z namenom, da bi olajšale razumevanje zapisovalcu-Neprekmurcu?

Kronološko je na vrsti Koroška.⁹³ Matičetov se tu ustavlja predvsem pri terminoloških vprašanjih žanrskega sistema slovstvene folklorne, a s pripombo, da strokovnjaki s tako delitvijo pravzaprav delajo silo gradivu, saj »ljudstvo svojega pripovednega zaklada ne deli na posamezne vrste.« Potegne rdečo nit o zbiranju in raziskovanju med Slovenci na Koroškem in se zavzema za kritično bibliografijo gradiva. Sprašuje se, kako da je tod veliko več povedk kot pravljic, vsaj po objavah sodeč. O tem daje več podmen, a jih že sproti tudi zavrača. Končno še približe predstavi dva pravljíčarja. Med drugim dobro in precizno razmeji ne le povedko in pravljico, ampak tudi avtorje enega in drugega žanra.

S slovenskega zahoda je prvo na vrsti Ljudsko pripovedništvo v slovenski Istri.⁹⁴ Ko razloži, kaj mu pomeni ta zemljepisni pojem, stresa iz svoje popotne torbe tematsko pisano gradivo, ki mu je sledil v tej pokrajini že od otroških let.

Gornje Posočje⁹⁵ zasluži v očeh Matičetovega visoko oceno po vrednosti (starost in kvaliteta) etnoloških pričevanj, kar je srečen nasledek lege pokrajine na meji dveh jezikovnih in kulturnih skupnosti. Tako se je razmeroma bogato arhivsko gradivo ohranilo predvsem zunaj slovenskega ozemlja v nekaterih tujih središčih verske in svetne oblasti nad našimi kraji (Čedad, Videm, Benetke). Sledi pregled teh pričevanj iz ptičje perspektive, iz svoje avtopsije pa želi pokazati predvsem, kar je tipično za te kraje. Tako kot pri Istri tudi tu ne zataji, da mu je tukajšnji živelj domač že od gimnazijskih let. Medtem ko je ta članek, bogato podprt s citiranimi viri, še vedno sintetičen, je naslednji, o pomenski razširitvi imena Bovčan⁹⁶, osredotočen na en sam problem, zgoščen in pomemben metodološko in vsebinsko. Pokazati želi, da za filologijo »žive narečne oblike« niso manjvredne od zgodovinskih zapisov. Že sredi 18. stoletja je bila v Duhovni brambi beseda Bovčan uporabljena v smislu zahodnega Slovenca sploh. Imena Bouzhan — Krainz — Corosz zaznamujejo v tem dokumentu ljudi treh dežel in treh vej slo-

⁹² Glej op. 67.

⁹³ Basmi koroških Slovencev, 1. koroški kulturni dnevi, Maribor 1973, 188—197.

⁹⁴ Ljudsko pripovedništvo v slovenski Istri, Rad XVII kongresa Saveza združenja folklorista Jugoslavije, Poreč 1970, Zagreb 1972, 131—135.

⁹⁵ Duhovna kultura v Gornjem Posočju, Zbornik 18. kongresa jugoslovenskih folkloristov, Bovec 1971, Ljubljana 1973, 43—52.

⁹⁶ Glej op. 1.

venstva. Nesluteno potrdilo, da je bila taka razlaga koroškega pričevanja izpred dveh stoletij pravilna, je dobil v Reziji, od koder je zbral obsežno dokumentacijo o rabi besed: Bolc, Bolčan/Bučan, boljški/buški... v raznih zvezah in pomenih. Prišlo je celo do tega, da Rezijanom pomeni buški (Minka Šantičeva) = slovenski. Matičetov pravi, da je bil »tak razvoju mogoče zaradi nerazvitega in okrnelega občutka Rezijanov o lastni jezikovni in narodnostni pripadnosti«. Ob tem spominja na vzporednico temu v osrednji Sloveniji, kjer je svojčas Kranjec, kranjski tudi lahko pomenilo slovensko. Sem sodi tudi referat o Simonu Rutarju:^{96a} »njegovi spisi zagotavljajo temu samosvojemu Tolmincu pomembnejše mesto, kot smo mislili doslej.«

Za prispevek o Krasu⁹⁷ si je Matičetov privoščil prijateljsko gesto. V njem ne govori niti o slovstveni folklori niti o literaturi slovenskih avtorjev, čeprav jih spoštljivo omenja (Gruden, Kosovel, Pahor, Rebula, Vuk, Zlobec), ampak o tistih italijanskih avtorjih, ki gojijo do njegove rodne pokrajine čustveno razmerje in so nekateri od njih zmogli vzdržati do Slovencev spravljive stike in se celo zavedeli, da v njih polje nekaj njihove krvi. Za vse pomeni Kras predvsem zdravje, telesno in duševno.

V to rubriko je glede na zgradbo prišteti tudi dva članka Matičetovega o slovstveni folklori v Reziji. Najprej jo je predstavil na 4. mednarodnem kongresu raziskovalcev ljudskega pripovedništva v Atenah l. 1964,⁹⁸ v razširjeni obliki in z nekaterimi novimi dognanji pa na VI. mednarodnem slavističnem kongresu v Pragi l. 1968.⁹⁹ Omembe vredna pri tem je zavest o diferenciaciji predmeta njegovega raziskovanja v primeri s pesmijo: »Nenavadno, neprimerljivo labilen objekt mojih raziskav zahteva čisto drugačne metode in še izdatno mero previdnosti.« Razpiše se o štirih variantah Pepelke, ki jih je odkril v tej dolini. Iz italijanske knjige je prišla Cenerentola, prav tako delno literarizirana je Pepelka s slovenskega predela, tretjo, Činižoto, je mogoče izvajati iz furlanskega sosedstva, četrto, najstarejšo in zares staro, da se ne ve kdaj in kako je prišla v Rezijo, kličejo Pipijoha, Pofujofa, Pipijohica, Pofujofica. Gradivo, ki ga je sam nabral v Reziji, v teh dveh razpravah Matičetov predstavlja po žanrih in pri tem naččenja »tekstna, oblikovna in vsebinska« vprašanja. Ne zataji tudi mož, ki so že pred njim prihajali v Rezijo ali bili kako drugače povezani z njo (J. Potocki, A. Pišely, J. B. de Courtenay, J. Dobrovski, J. Kopitar, I. Sreznjevski, S. Vraz). A seveda ima Matičetov Rezijo posvečeno tudi veliko analitičnih člankov z najrazličnejšo tematiko, zato več o nji še posebej.

Rezija

V Letopisu SAZU za l. 1962 piše: »Leta 1962 se nam je uresničila davna želja priti v Rezijo«. Dr. Matičetov se je tam mudil najprej 10 dni... nato še 14 dni.¹⁰⁰ In naslednje leto je prinesla Sodobnost: »To je zame pravljica dežela. Pravljičice, ki sem jih šel iskat in jih našel v obilju, so kajpada prispevale svoje. Vseh štirinajst rezijanskih dni sem bil nevsakdanje razporežen. Kot junaki mojih pravljičic sem tudi sam doživljal presenečenje za presenečenjem. Brž ko sem zjutraj odprl oči, sem začel ugibati, kaj neki mi

^{96a} Letopis SAZU, Ljubljana 1976, 209.

⁹⁷ Kras in Kraševci v očeh sosedov, 24. kongres ZDFJ, Glasnik SED, 17, 1975, 5, Piran 1977, Ljubljana 1979, 81—85.

⁹⁸ Schichten und Strömungen im Erzählschatz der Resiataler, Laografija, IV. International Congress for Folk-Narrative Research in Athens Lectures and Reports (Athens), 1965, 282—286.

⁹⁹ Pregled ustnega slovstva Slovencev v Reziji (Italija). Slavistična revija, 16, 1968, 203—229.

¹⁰⁰ Letopis SAZU, 1962, 113.

Dr. Milko Matičetov v Bili v Reziji. Pripoveduje Rozalija Čúnkina. Foto: V. Vodusek, 1962.

bo prinesel ta dan novega...¹⁰¹ Nato avtor opisuje svoj stik s pravljicarji in objavlja pripoved o silaku, ki je kakor brat Martinu Krpanu. Ta rezijanska varianta meče novo luč na Levstikovo umetnino, namreč da ta ni toliko literarna fikcija, kot se je razlagalo dotlej. Na koncu se Matičetov zavzema za posebno študijo o junakih-silakih, o katerih vsebujejo pripovedi povedčne in pravljичne črte.

Že od vsega začetka svojega zahajanja v Rezijo Matičetov po malem polemizira s svojim strokovnim prednikom J. B. de Courtenayem. Če je v prvem članku, ki upošteva rezijansko gradivo,¹⁰² pisal o njem »mladostno vihravo«, z leti raste do velikega Poljaka tudi spoštovanje.¹⁰³ No, skuša ga ocenjevati pravično. Daje mu vse priznanje, ki ga po njegovem zasluži, a ne zamolči nekaterih pomanjkljivosti, ki s folklorističnega stališča nekoliko senčijo Courtenayevo delo v Reziji. K izdaji njegovega gradiva iz Beneške Slovenije¹⁰⁴ je Matičetov prispeval folkloristični komentar in v njem izrabil priložnost za predstavitev Baudouinovega odnosa do folkloristike. Njemu je nabrano ali od sodelavcev dobljeno gradivo služilo predvsem kot lingvistični vzorci. Folklorja je bila vedno na drugem mestu. Vendar so njegovi ekskurzi vanjo vredni strokovne pozornosti. Ne le, da je zbiral gradivo, mislil je tudi na folkloristični primerjalni aparat, gojil strokovne stike s tedanjimi slovenskimi znanstveniki in morda (ravno on) odločilno vplival, da smo dobili Streklja.

¹⁰¹ Löl Kotlič, Krpan iz Rezije, Sodobnost, 1963, 249—256.

¹⁰² Glej op. 12.

¹⁰³ Glej op. 69, 217.

¹⁰⁴ Glej op. 69.

Od žanrov prozne folklore Matičetovega najbolj privlačijo živalske pravljice, kakor priča knjiga Zverinice iz Rezije.¹⁰⁵ V njej je objavil 61 živalskih pravljič z vsem strokovnim aparatom in uvodom, v katerem je strnil svoja spoznanja in védenje ne le o tej pravljiči, ampak delno tudi o pripovedništvu sploh. Razmejuje omenjeno pravljičo od »splošno arioevropskega živalskega Tiereposa«, ki ga ima za eno od fikcij 19. stoletja, analizira pravljične figure-živali, ki si prizadevajo biti čim bolj podobne ljudem, le imen nimajo. Iz bogatih skušenj s prebivalci Rezije sklepa, da je ne le iz tokrat objavljenega gradiva, ampak iz celotnega izročila in stikov z ljudmi sprejeti stališče, da so se Rezijani še nedavno morali občutiti z živalmi in celotno naravo kot enota in med njimi ni hierarhizacije, ampak se vse giblje na isti ravni: človek, žival in bajno bitje. [Skratka, ali bi ne bilo mogoče reči, da gre tu še za epsko zaokrožen svet, ki še ne pozna tragike.] Zato, nadaljuje Matičetov, ni težko razumeti, zakaj je tudi antropomorfizacija živali tako izrazita. V teh pripovedih se križajo ostanki starodavnega verovanja in realistične črte, ki se kažejo predvsem v jeziku živali. Po vsebini so variante mednarodnih tem. Preseneča, da je Matičetov za tokratno zbirko upošteval kriterij tematske novosti ali vsebinske enkratnosti, ko ponavadi zatrjuje, da mu več pomenijo variante že znanih tem. A drugi kriterij: čim več tipov AT daje misliti, da se to novo nanaša zgolj na slovenski kulturni prostor ne pa na mednarodnega. Kriterij lepe oblike, živahnega stila in ubranosti med obliko in vsebino potrjuje avtorjevo načelo o slovstveni folklori kot besedni umetnosti in »skrb za sorazmerno udeležbo vseh posameznih rezijanskih vasi in zaselkov« spoštovanje do njenih nosilcev. To se vidi tudi iz njegovega prizadevanja, da bi jim potrdil čast avtorstva: »Gre za pravljičarjevo notranjo podobo, za moč osebnosti, ki ne more ostati skrita. Kar pove dober pravljičar, nosi njegov osebni nezamenljiv pečat. Nadvse plastično obravnava tudi sprejemalce, otroke in odrasle in funkcijo živalske pravljice v njihovem življenju.«

Po izidu te za (slovensko) slovstveno folkloristiko gotovo izjemne knjige se je Matičetov še enkrat povrnil k živalski pravljiči, da bi izsledke o njej predstavil mednarodni javnosti.¹⁰⁶ Tokrat zgoščeno formulira nekaj opažanj in misli, ki so se mu utrnile pri pripravljanju omenjene zbirke. Pri tem je nekaj razločkov o razmerju med živalsko pravljičo, basnijo in Tiereposom. Prepričan je, da bi obravnave tudi drugih žanrov pravljice iz Rezije pripeljale do mikavnih izsledkov, vendar se ne more znebiti vtisa, da je eden njenih vrhov prav živalski.

Na vprašanje, od kod Rezijanom tako bogastvo ustnega izročila, najboljši poznavalec Rezije odgovarja, da je poleg geografske izoliranosti svoje prispevala tudi odsotnost šol v domačem jeziku zadnjih 100 let. Brez dlake na jeziku je »tako imenovani bilingvizem Rezijanov samo umetna fasada, za katero se skriva v splošnem zelo nizka izobrazbena raven. Šola, ki je od začetkov do danes italijanska, jim ne more privzgojiti potrebe po branju. Njihova edino znana in priznana 'literatura' ostaja pesem in pravljiča, ki se obe izražata v priljubljenem domačem narečju. Tega se v Reziji vztrajno oklepajo zaradi vztrajnih govoric o njihovi enkratnosti, o 'ruskem' sorodstvu itd. Kot tretji, mogoč razlog, zakaj Rezijani tako ljubosumno varujejo narečne, glasbene, plesne, pesemske in pripovedne specifičnosti, bi kazalo omeniti z največjo previdnostjo dozdevni posebni substrat. J. B. de Courtenay ga je z jezikovnimi argumenti na podlagi fonetike iskal na Vzhodu, v uraloaltajskem svetu, vendar na stara leta svojo drzno teorijo umaknil.

¹⁰⁵ Glej op. 86. 239 strani.

¹⁰⁶ Vecchie e nuove fiabe d'animali dalla Val Resia, — Ce fastu? Viden 50/51, 1974/1975, 110—118.

Vodušek tiplje z glasbeno-ritmičnimi argumenti v keltski svet. Zase Matičetov pravi, da ni našel kaj takega, kar bi govorilo v prid substratni hipotezi. Matičetov dobro opozori na sinkretizem umetniškega ustvarjanja na stopnji kulture, ki ji je do nedavna še pripadala Rezija: »... Govorica, pesem, ples, glasba, pripovedno izročilo so nerazdružljivi del širše celote in o njih usodi ne bi smeli nikdar razpravljati ločeno.«

Po desetih letih dela v Reziji Matičetov utemeljuje, zakaj še kar naprej vztraja tam: 1. tematsko nepričakovane najdbe, 2. a) zelo arhaične črte v rezijanskih variantah k znanim mednarodnim pravljicam; b) kdaj njihova nenavadno kvalitetna estetska podoba (srečanje z izrednimi pravljicarji, katerih repertoar je štel za dolžnost zajeti ga kolikor mogoče izčrpno. 3. redko dana priložnost za neposredno opazovanje naveze pravljica-poslušalec in za ugotavljanje najrazličnejših oblik življenja, rojevanja, odmiranja, prevzemanja, spreminjanja, pogostnosti, moči pripovednega izročila in posameznih pripovednih zvrsti.¹⁰⁷

Matičetov se precej posveča tudi rezijanski pesmi. Pri tem spoštljivo ravna s svojimi predniki tudi na tem področju. Tak je članek o Vrazovem zapisovanju ljudske pesmi v Reziji.¹⁰⁸ Vraz je tja odpotoval l. 1841 in o tem poročal v Danico Ilirsko. Ne najde pravega odgovora, zakaj jih Štrekelj ni sprejel v svojo veliko zbirko, pohvali pa Vraza, čigar »čisto lep rezultat glede le na šest dni bivanja v Reziji« objavlja hkrati. Glede na I. I. Sreznjevskega se mu v tej zvezi zastavlja ključno vprašanje, kakšno je razmerje med gorenjsko in rezijansko varianto besedila o Marku (Knezu, Kraljeviču)...¹⁰⁹ Presenečen je, ko ugotovi skoraj popolno ujemanje med besedilom v rezijanščini in tistim v Prešernovi redakciji, kot je bilo objavljeno v Vrazovi zbirki Narodne pesni ilirske 1839. Njegov odgovor na to je: Sreznjevski je za vajo/šalo prevedel pesem iz Vrazove zbirke v rezijanščino, verjetno s pomočjo kakšnega domačina. S tako hipotezo je lepo pojasnjena prozaičnost prevedenega teksta. S tem Matičetov spodbija veljavo samostojne variante rezijanskega besedila.

Za S. Vrazom in I. I. Sreznjevskim je Oroslav Caf tretji, ki se mu je posrečilo zapisati nekaj rezijanskih pesmi, l. 1844,¹¹⁰ pojasnjuje M. Matičetov, a te doline ni obiskal sam, ampak je povabil k sebi Rezijana R. Longino, s katerim je prerešetal ves slovar in slovnico in po njuni zaslugi je najti v Pleteršniku čez 700 rezijanskih besed. Dvoje besedil mu stavlja uganko, ali ju je resnično zapisal O. Caf sam ali ju je dobil od svojih informatorjev že zapisana v italijanskem črkopisu in ju z Longinovim sodelovanjem prenesel v svoj pisni sistem. Analiza dokazuje, da je le eno od besedil folklorno, medtem ko zgradba drugega kaže na enkratno samoizpovedno ali avtobiografsko pesnitev neznanega avtorja. Ta je svojo osebno zgodbo spravil v tradicionalno rezijansko vezano obliko in jo verjetno tudi zapel in s tem 'objavil'. Matičetov ocenjuje, da so boljši Vrazovi zapisi kot Cafovi. Rezijanska 'koine' namreč ni homogena narečna 'enota', tu ima zares vsaka vas svoj glas, pravi na koncu. To je ena boljših Matičetovih objav, osredinjena na en problem, v diskurzivnem jeziku.

Matičetov odkriva tudi zapise pesmi, ki so nastajali med Rezijani samimi samostojno, brez vsakršne zveze z raziskovalci, za praktično rabo. Prav presunljivo je pričevanje o petju evangelija sv. Janeza In principi je bila

¹⁰⁷ Glej op. 98.

¹⁰⁸ »Pésme rezianske« Stanka Vraza (1841), Slovenski etnograf, 16—17, Ljubljana 1964, 203—215.

¹⁰⁹ Pesmi o Marku (Knezu, Kraljeviču ipd.) na Slovenskem, Traditiones, 13, 1984, 195—196.

¹¹⁰ »Te dve sta rozeanski«, Traditiones, 10—12, Lj. 1984, 233—243.

Basida.¹¹¹ Objavi besedila dodaja tudi razloge za njegov nastanek v rezijanščini in funkcijo in nazadnje pozabo. O katehetični rezijanski protireformacijski sveti pesmi iz 16. stoletja govori članek z njenim naslovom: Poslušaj me no malo,¹¹² v kateri je nevaren očitek: Ti delaš po kalvinsko.¹¹³ Njen prvi zapis je dobil iz rok v Rezijo vrnjene Rezijanke, ki je bila živela v Mariboru in je zato njen črkopis mešanica italijanskega in nemškega pisnega sistema, slovenski je zastopan le izjemoma s črkama k, č. Ob vprašanju o (ne)izvirnosti besedila se nagiba k temu, da gre za prevod. Matičetov piše še o drugih rezijanskih spomenikih,¹¹⁴ ki so po vsebini skoraj vsi nabožni in so k njihovi objavi marsikdaj pomagali duhovniki. V zborniku iz l. 1797, ki ga je izdal J. B. de Courtenay in se Matičetov večkrat vrača k njemu, so tudi »Te svete canzonete«, ki bi bile drugače zgubljene. Le del pesmi, ki so jih v 18. stoletju zložili duhovniki, rojeni v vasi Njiva, je bilo do nedavna še ohranjeno v ustnem izročilu. Peli so jih doma v zimskih večerih, pri varovanju mrliča, prav poredko v cerkvi ali pri cerkvenih obredih na prostem. Žene pevke so jih v oporo spominu zapisovale, prepisovale, izposojale. Matičetov je našel več takih zapisov in od njih odbral za objavo pesem o Mariji Krniški, ki se mu od vseh znanih rezijanskih nabožnih pesmi zdi najbolj izvirna. Znana je v dveh redakcijah in iz njiju v italijanskem črkopisu Matičetov skrbno razbira spreminjanje, preoblikovanje in razvoj besedila.¹¹⁵

Posebno posrečen je bil poskus, ko je Matičetov nagovoril sramežljivo pevko Minko Santičevo,¹¹⁶ da mu je besedila pesmi, ki jih je znala, zapisala. Ugotovil je bil namreč, da so njene variante marsikdaj daljše in popolnejše, z boljšo poanto in bolj starinskimi prviniami v besedilu. Njene wyžice (čez 100) so svojevrsten dokument ne le za folklorista, ampak po mnenju naturaliziranega »Rezijana« tudi za etnologa, lingvista, literarnega in kulturnega zgodovinarja. »Ganljivo je spremljati, kako se ženica z nekaj razredi italijanske šole spoprijemlje s svojo materinščino. Koliko tragike je skrito tu zadaj. Verzi tako čisti in izbrušeni v izvorni akustični podobi, pa tako zverženi in komaj spoznavni v oblačilu, ki je bilo krojeno za drug jezikovni sistem«. S tem smo zadeli na problem, s katerim se Matičetov sooča že ves čas svojega srečevanja z rezijansko ustvarjalnostjo — pred izbiro pisave za rezijanščino. Tak naslov je tudi dal enemu svojih člankov na to temo.¹¹⁷ V njem se zavzema za slovenski črkopis nasproti drugačnim predlogom in svoje stališče utemeljuje z narodnostno pripadnostjo Rezijanov in zgodovinsko tradicijo v rabi črkopisa. Popisuje zaplete, ki jih je sprožila očitna tendenca odbora, ki je pripravil konferenco o tem, da bi sprejeli italijanski črkopis. Toda Matičetov se je na ta spopad dobro pripravil — tudi z več kot štirideset izbranimi diapozitivi raznih dosedanjih bolj ali manj praktičnih rešitev in ne le ,predlogov' rezijanske pisave. Razvrstil jih je tako, da sta poleg samouških ali kakor koli s tradicijo sprtih poskusov izstopila dva poglavitna tokova: pisanje zdaj z italijanskimi zdaj s slovenskimi pismenkami. Do prvega je prihajalo v glavnem iz večnih zadreg, ko je bil vsakokratni pisec zaradi nepoznavanja slovenske pisave prisiljen seči po tistem, kar se je bil naučil v (italijanski) šoli. V zvezi s slovenskim črkopisom je opozoril na mikavnost, da so prve danes znane tiskane slovenske besede izšle v ,gajici' = češkem črkopisu že tri leta pred Gajevim rojstvom. Zaslugo za to

¹¹¹ »In principi je bila Basida«, Trinkov koledar, 1983, 116—123.

¹¹² »Pošlušaj me no malo«, Trinkov koledar 1984, 123—134.

¹¹³ »Ti dilaš po kalvinskem« Traditiones, 10—12, Lj. 1984, 269—271.

¹¹⁴ Scritti Resiani, »Ricerche Slavistiche«, Vol. XII, Rim, 1964, 123—144.

¹¹⁵ N. m., 128—131.

¹¹⁶ Iz rezijanske ljubezenske lirike, Prostor in čas, Lj. 1972, 281—286.

¹¹⁷ Pred izbiro pisave za rezijanščino, Jadranski koledar 1981, Trst 1980.

ima J. Dobrovski, ki je v Slavinu l. 1806 objavil, kar mu je bil poslal prijatelj Antonin Pišely, kurat v avstrijski vojski. Za Gajevo pisavo je bilo treba potem čakati do Vraza, Sreznjevskega, Cafa in neimenovanega avtorja rezijanskih homilij v štiridesetih letih. Šele v drugi polovici 19. stoletja se je sprožil plaz v slovenščini ali njej vsaj bližnjem načinu pisanja z J. B. de Courtenayem na čelu. Rezultat te primerjave je bil, da je italijanski jezikoslovec G. B. Pellegrini iz Padove odkrito izjavil, da se mu zdi samoumevna odločitev za slovenski črkopis.

Dobiček te črkarske pravde pa je bilo odkritje 'srčne govornice', tj. pesmi Rezijanke Silvane Paletti.¹¹⁸ Gre za avtorsko poezijo, pri pisanju (sic) pa se lepo ilustrirajo tudi stiske črkovanja rezijanščine. Primer mu posrečeno pomaga dokazovati smiselnost uvedbe slovenskega črkopisa pri pisanju avtoričinega narečja. Brez najmanjše narodne nestrpnosti pojasnjuje, da je pred 100 leti zmedo napravil J. B. de Courtenay, ki je razglasil rezijanščino za 'mešan jezik', pri čemer se je skliceval tudi na dva katekizma, ki sta nastala proti koncu 18. stoletja po italijanski ali furlanski predlogi. A po Matičetovem mnenju ne smemo pozabiti, da so si neugotovljivi prevajalci iz duhovniških vrst lajšali delo tako, da so na veliko prevzemali tuje besede za abstraktne pojme in jim pritikal samo domače končnice. To je med jezikoslovci pomagalo ustvariti prenagljeno predstavo o revščini rezijanščine, v kateri naj bi kar mrgolelo tujk, predvsem romanskih. V strokovnih krogih si je prizadeval ta predsodek omajati z objavami v (ne)vezani besedi. Da je imel prav, dokazuje tudi zbirka Silvaninih pesmi, ki jo je obdelal tokrat čisto filološko. Nasproti 93,5 % domačega besedišča je našel v njih samo 6,5 % tujk. Na drugem mestu je Matičetov objavil tudi pregled vseh avtorjev avtorske poezije v rezijanščini, in to od 18. stoletja dalje.¹¹⁹

Matičetov slovi v strokovnih in drugih krogih predvsem zaradi svojih zaslug za uveljavitev rezijanskega folklornega pripovedništva v prozi, zato se mu je zdelo primerno razložiti, od kod in zakaj in od kdaj tudi njegovo ukvarjanje z rezijansko pesmijo. Njegovo večkratno bivanje tam »pod Tjany-novo Sinc« mu je omogočalo, da se je z njo srečeval neprisiljeno in nevsiljeno, tako da je enemu svojih prispevkov o njej upravičeno dal naslov *Ob zibki ljudske lirične pesmi v Reziji*.¹²⁰ V njem iz avtopsije navaja primere, iz katerih se da ne samo slutiti, ampak podoživeti proces njihovega nastajanja. Spremlja ga od nastanka besedila do njihovega sfolkloriziranja. Pri tem ne gre zmeraj za čisto improvizacijo, za enkratno stvaritev, ampak si pevci (v obojnem pomenu besede) pomagajo z bolj ali manj tradicionalnimi klišeji. Improvizatorska žilica, iznajdljivost, tradicija, gojena spretnost v metaforičnem izražanju, vse te lastnosti so se, po Matičetovega pričevanju, lepo pokazale v pesniških dialogih s planine na planino. Planina je bila v pravem pomenu besede rezijanska pesniška akademija. Na drugi strani je bil ples prav posebej ugodna priložnost za 'objavo' osebnih ali vaških novic in skrivnosti. Danes se samo še čudimo, kako nenavadne funkcije je imela v prejšnjih časih pesem v Reziji, kaj vse so ji naravno, brez spotikanja zaupali. Matičetov pa je vendarle zaskrbljen za njeno prihodnost: izseljevanje, ki se je po potresu l. 1976 še okrepilo in na drugi strani moderna avdiovizualna sredstva, ki omamljajo mladino.

Nekatere pripovedne rezijanske pesmi, ki jih je zapisal Matičetov, so že objavljene hkrati z njegovimi dobesebnimi prevodi v prvih dveh knjigah

¹¹⁸ Silvana Paletti, *Rezijanska srčna govornica*, Sodobnost 1980, 1137—1144.

¹¹⁹ *Poesia d'autore nel dialetto sloveno della Resia La Battana*, XVIII, Gradež 1982, 63—64, 115—128.

¹²⁰ *Ob zibki ljudske lirične pesmi v Reziji*, v: *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji, Trst, Špeter Slovenov*, 1978, 57—80.

Slovenskih ljudskih pesmi,¹²¹ Linčica Turkinčica je izšla celo separatno,¹²² in tudi Sodobnost jih je sprejela nekaj;¹²³ antologija Rožice iz Rezijske¹²⁴ pa vsebuje rezijansko liriko. V uvodu vanjo razlaga leksem »rožica«, ki se lahko nanaša na žensko ali moškega, zato ne jamči, da se je v tem pogledu pri knjiženju besedil zmeraj odločil prav. Pojasnjuje tudi nekatere slovnične posebnosti rezijanščine — popolna prostost glede rabe slovničnega števila: zaimki, glagoli v dvojninskih in množinskih oblikah veljajo nemoteno za ednino, dotika se razmerja med metrično shemo in besediščem. Za dosego pravšnjega števila zlogov v verzih si pevci pomagajo tudi z različnimi vrstami ponavljanja, vse pesmi iz Rožic se namreč pojo. Za poknjiženje Matičetov zasilno rabi izraz prevod a metaforično pravi, da jih je presadil iz rezijanskih na slovenska tla: zato da bi jih napravil dostopne vsem, ki nimajo posluha za narečje. V tem primeru bi bilo boljše reči: ki ga ne obvladajo.

V Trinkovem koledarju za leto 1983 objavlja Matičetov dvoje pesmi, ki »bi lahko častno zastopali rezijansko liriko v katerikoli antologiji ljudskega pesništva«. Opozarja na njuno metaforiko in formulativnost. Ob tej priložnosti, dodaja, da zbiranje v Rezijski še ni končano kljub potresu l. 1976, a zato ni več v zadregi, kakor je bil pred leti, ko se je zato skoraj nekako opravičeval,¹²⁵ temveč v zavesti svojega poslanstva pribije: »Saj vendar ne želimo, da bi neregistrirani, brez sledu potonili tako morebitni pesniški biseri kakor tudi najrazličnejši kulturni dokumenti, kakršnih je onstran Kanina brez dvoma še nešteto.«¹²⁶

Alpes Orientales

Že od prvih časov svojega raziskovalnega dela na meji dveh in več jezikov in kultur se je Matičetov zavzemal za sodelovanje strokovnjakov različnih narodnosti v želji po primerjanju in preverjanju njihovih stališč in — v prid kvaliteti skupnih dognanj.

Ko l. 1946 z vsem spoštovanjem ocenjuje delo furlanske folkloristke Renate Steccati med Beneškimi Slovenci,¹²⁷ kljub temu ne zataji, da se mu za eno od pesmi ne zdi prepričljiva njena razlaga, da je prišla v Benečijo z italijanske/furlanske strani, saj v konkretnem primeru on sam pozna tudi slovenske variante, kar pomeni, da je besedilo lahko prišlo na omenjeno področje tudi z druge strani. Navedeno pomanjkljivost pri razlagi si pojasnjuje z dejstvom, da italijanska/furlanska folkloristika upošteva romanski zahod in germanski sever, premalo pa slovenski vzhod in tudi balkanski jug. Za to se zavzema, da bi taka vprašanja reševali skupaj slovenski in italijanski folkloristi.

Ena najzgodnejših primerjalnih razprav je tema o Atili med Italijani, Hrvati in Slovenci.¹²⁸ L. 1950 se je loteva iz želje, da bi pomagal »prispevati k navezovanju odnosov dobrega sosedstva med slovanskimi (slovenskimi in hrvaškimi) in italijanskimi folkloristi, ki se pogosto najdemo pri raziskovanju skupnega prostora«. Pogum pri tem mu daje zavest, da tudi italijanski

¹²¹ Glej op. 13, 31, 51, 263—264, 271—280; Slovenske ljudske pesmi II. Lj. 1981. 65—94.

¹²² Linčica Turkinčica. Pubblicazione per nozze Maria Micelli-Roberto Longhino, San Giorgio di Resia, A cura di... Videm 1966.

¹²³ V začetku je bila poezija? Sodobnost, 19. 1971, 183—188. Predujem iz druge knjige Slovenskih ljudskih pesmi. Sodobnost, 24. 1976, 873—885.

¹²⁴ Rožice iz Rezijske, Koper-Trst-Lj., 1972, 207 strani.

¹²⁵ Letopis SAZU, Lj. 1975, 201.

¹²⁶ Dve vižici iz Bile v Rezijski, Trinkov koledar 1983, 127.

¹²⁷ Renata Steccati in njeni zapisi beneško-slovenskih ljudskih pesmi, Razgledi, 2. 1947, 120—128.

¹²⁸ Attila fra italiani, croati e sloveni, Ce fastu? Videm 24/25, 1948/49, 116—121.

kolegi gojijo isto željo po odkritem znanstvenem sodelovanju. Ob tej priložnosti je razkril, da vidi smisel svojega početja tudi v ciljih, ki segajo čez robove stroke, v vrednotah, ki ne zastarijo: »Ljudsko izročilo mora, če se ga lotimo z vso resnostjo in ljubeznijo, vsekakor prispevati k skrajšanju razdalj, ki bolj ali manj umetno ločujejo en narod od drugega. In kot ustno izročilo premaga vse geografske ovire, politične in administrativne, ne da bi se ustavilo na etničnih in lingvističnih mejah, tako bi si morali raziskovalci izročila podati roko čez morja in gore in biti v tesnih medsebojnih stikih, da bi dosegli boljše uspehe, ko tolmačijo vzvišene ali skromne življenjske pojave, vendar vedno vredne, da jih preučuje zgodovinska veda kot je naša.« O Atili pa naslednje: znan je vsem trem etničnim vejam, ki žive skupaj v Tržaškem zalivu in njegovem zaledju (Slovenci, Hrvati, Italijani) in njihovi folkloristi so to snov že obravnavali, a vsak le v okviru narodnosti, ki ji je kdo pripadal, le A. Mailly je enakovredno upošteval italijansko, furlansko in slovensko izročilo. Sam upošteva poleg ustnih virov omenjenih treh narodov tudi umetnostnozgodovinske. Čeprav ime Atila v povedkah ni omenjeno ali je zabrisano, so lahko del atilovskega cikla. Vanj sodijo psoglavci, pesjani, peslajnarji, ki vsebujejo nekaj mitičnega, čeprav navadno delujejo v fevdalnem okolju. Matičetov svari pred enostranskimi domnevami, naj pripada raziskovalec katerikoli narodnosti. Zato se ne strinja s S. Rutarjem (čeprav Slovenec!), ki vidi v Psu Marku posebej mogočno republiko S. Marko (= beneško r.), ki ji je bilo skozi stoletja podložno tudi določeno število Slovencev. A tudi Italijani ga ne prepričajo, ko vztrajno pripisujejo Slovanom pokol, ki ga v njihovi povedki izvede Atila s svojimi vojščaki. Komu torej naprtiti zlo? Matičetov pravi, da smo morda »bliže resnici, če iščemo v veliko atilovskih povedkah zasenčen spomin na starejša razdejanja pravega zgodovinskega Atila. Zgodbe o njem so bile cepljene na pripovedno jedro mitičnega izročila in je bilo verjetno kar najbolj razširjeno. Posebna je vztrajnost, kako se tudi čistejši atilovski motivi mešajo s tistimi o ljudeh-psih. Folklorni motiv pesjanov, dokumentiran torej še v naših dneh, je bil zelo razširjen v srednjem veku, a sega še dlje nazaj v preteklost. Motiv Atila, sina velikega psa — na zahodu ima zaničevalen prizvok — se lahko poveže z motivi, ki so starejši od zgodovinskega Atila in brez žaljivega tona. Japonski kronisti so že v 5. stoletju zapisali povedko o izvirov Ujgurov iz volka in hčere enega od hunskih poglavarjev. Gre za totemistično povedko, ki posredno odkriva krvno zvezo med volkom in Huni. Očitno je, da se tu Matičetov v interpretaciji Atilove krvoločnosti na daleč izogne aktualiziranju sodobne obmejne problematike. Zares veseli ga v strokovnem pogledu le iskanje izvirov posameznih snovi.

Kmalu nato je izšel njegov prispevek o žarečih ploščicah, »šib/r/ah« v Vzhodnih Alpah.¹²⁹ V njem konkretno popravlja eno prejšnjih raziskav na to temo, kjer je slovensko gradivo zanemarjeno, upoštevano pa le italijansko in nemško. Matičetov na novo obravnava ostanke obredov v zvezi z njimi, pretresa njihovo terminologijo in lingvistično analizira besedo »ši/b/ra«. Za tukajšnjo obravnavo je spis pomemben predvsem zato, ker se v njem zavzema za sodelovanje »etnografov treh dežel«. Simbolno naj jih družijo trije K: Koroška-Karnija-Kranjska z mesti: Celovec, Videm, Ljubljana. Oživel in uresničevalo naj bi se v povezanih, usklajenih raziskavah posameznih problemov v Vzhodnih Alpah in primerjalnih študijah.

Ni trajalo dolgo in že je bilo razglašeno: Sodelovanje etnologov vseh narodnosti v vzhodnih Alpah se je izrazilo na zunaj v svobodni delovni skupnosti 'Alpes Orientales'. Prvi krog je bil namenjen razgledovanju in navezovanju stikov in prvi sestanek 1. 1956 v Ljubljani. Očitno so imeli

¹²⁹ Glej op. 84.

pri pobudi za to povezavo pomemben delež slovenski etnologi ali precizneje, Inštitut za slovensko narodopisje in M. Matičetov posebej. Da je bil za to življenjsko zainteresiran, ne pričajo le njegove besede, ampak narava in metoda njegovega dela. Takole je poročal O posvetovanju vzhodno alpskih folkloristov:¹³⁰ »Na območju vzhodnih Alp so se že skoraj pred poldrugim tisočletjem srečali predstavniki treh najmočnejših etničnih skupin v Evropi, romanske, germanske in slovanske — in v bolj mirnem kot nemirnem sožitju je pač moralo priti do najrazličnejših medsebojnih izmenjav tvarnih in duhovnih dobrin. Če še dodamo, da so se trojni prišleki utaborili na ozemlju, ki je znano le po svoji pisani substratni etnični preprogi, nam bo jasno, kako mikavno, pomembno, a obenem tudi odgovorno je tu delo folkloristov. Brez nadrobnega poznavanja izročila in sorodnih pojavov v soseščini je nemogoče rešiti objektivno vprašanje posameznih folklornih pojavov na tem področju. Preteklost nam nudi lepe primere razumevanja in spoštovanja te neizpodbitne resnice, nudi pa nam, žal, tudi poskuse enostranskega tolmačenja folklornih pojavov, natezanja gradiva na razna kopta, pač v soglasju z občasnimi znanstvenimi 'teorijami', narodnopolitičnimi stremljenji ali iz raznih drugih nagibov. Danes pa je močnejša kot kdajkoli v preteklosti zavest, da je taka pot jalova, škodljiva, nespravljliva z duhom splošne pomirljivosti, ki je zavel po drugi svetovni vojski, in še posebej žaljiva za glavni objekt folklornih raziskovanj, ljudstvo v svojstvu dediča in varuha starih — stoletnih ali celo tisočletnih tradicij. Od tod pobuda po organiziranem sodelovanju, ki jo je sprožil ISN.« Naj bo v tej zvezi omenjena tudi diskusija, ki se je razvila ob vprašanju o treh možnostih za razlago očitnih skupnih črt v »ljudski kulturi na vzhodnoalpskem ozemlju, ne glede na jezikovno-politične in druge pregrade: a) skupen substrat, b) okolje z enakimi ali podobnimi življenjskimi razmerami, c) prevzemanje med sosedi.«¹³¹ Da je ta problematika širša kot zgolj folkloristična, bi utegnili pričati tudi poročilo o tretjem posvetovanju vzhodnoalpskih narodopiscev,¹³² vsaj po naslovu sodeč in če zanemarimo, da je sprememba terminologije le sad teoretične nedorečenosti in organizacijske zbežanosti, ki se je v določenem delu stroke začela pojavljati v tem času.¹³³

L. 1969 je bil sestanek skupine »Alpes Orientales« namenjen predstavitvi »raziskav o najzgodnejših plasteh ljudske kulture v vzhodnih Alpah.«¹³⁴ V goste so tedaj povabili tudi druge historične discipline: arheologijo, zgodovino, lingvistiko, umetnostno zgodovino. Uvodni referat o etničnem substratu v vzhodnih Alpah je imel prav M. Matičetov. Med drugim pravi v njem: »Narodnostne spremembe, menjave jezika, vere, šeg, ipd. so pogosten pojav, ne samo v prazgodovini, ampak v zgodovinskem času in celo v naših dneh. V razmerju do prebivalstva, ki danes živi na določenem ozemlju, so 'substrat' vsi, ki so tam živeli pred njim. Substrat je potemtakem seštevek vseh starejših narodnostnih plasti... če gremo nazaj od današnje faze (furlanske, slovenske, nemške) srečamo v teh treh pokrajinah nekaj skupnih in nekaj različnih substratnih plasti. Ob dani nepremakljivosti ozemlja je vse drugo prehodno. O pravilih ali zakonitostih ni moč govoriti, ker je nešteto vrst narodnostnih prehodov in o tem še ni zadovoljivih raziskav. Ob odhodu, zatonu, 'smrti' naroda praktično nikoli ne ostane za njim

¹³⁰ Posvetovanje vzhodnoalpskih folkloristov v Ljubljani, marca 1956, Slovenski etnograf, 9, 1956, 279—282.

¹³¹ N. m., 131.

¹³² Tretje posvetovanje vzhodnoalpskih narodopiscev v retoromanski Švici, Slovenski etnograf, 15, 1962, 260—262.

¹³³ Glej op. 22 in 48.

¹³⁴ Argumentum Generale (Splošna izjava) Residua antiquissima quae in traditionibus alpium orientalium supersunt, Alpes orientales, 5, Ljubljana 1969.

absolutna praznosta, puščava. Tisti, ki odide, zmerom pusti nasledniku tako ali drugačno dediščino: besede, stvari, gospodarske, tehnične, pravne izkušnje, verske predstave, znanstvene misli in izsledke, družbena moralna vodila in šege, literarne stvaritve in razne umetniške vrednote. Od 'dediča' je odvisno, ali bo dediščino sprejel v celoti, ali pa jo bo dal na sito in rešeto. Ali jo bo znal izkoristiti, razviti, ali jo bo obogatil ali osiromašil. Nekaj bo v vsakem primer ostalo in živelo naprej, vse dotlej, da bo tudi za nekdanjega dediča prišel čas odhoda. Tedaj se bo spet vse ponovilo. To je pač veriga, od katere zmerom držimo v rokah samo en člen, zadnji, vsi prejšnji členi, ki jim pravimo substrat, pa čakajo, da jih šele preiščemo in določimo. Za spoznavanje davnih dogajanj pozabljamo, da imamo tudi v naših dnevih dovolj priložnosti za opazovanje prehodov iz enega jezikovno narodnostnega območja v drugo. Javno in zasebno obnašanje, psihične reakcije in počutje prizadetega prebivalstva, razne oblike dvojezičnosti bi moglo in moralo biti predmet poglobljenih etnografskih raziskav. Na relativno majhnem ozemlju vzhodnih Alp najdemo najrazličnejše stopnje asimilatoričnega procesa: šele začete, v polnem teku, skoraj končane, končane nedavno ali skoraj pred 100, 200 ali več leti. Zamenjava jezika je samo eden — čeprav najotipljivejši izmed pojavov, ki spremljajo prehod iz ene narodnosti v drugo. Le s tihim, vztrajnim in nepristranskim delom bo morda moč kdaj razvozlati skrivnosti, ki še ovijajo prazgodovinske, antične, srednjeveške in moderne spremembe narodnosti v Evropi.¹³⁵ Če odštejemo, da je Matičetov skušal v članku tudi grafično ponazoriti substratno podobo treh sosednih vzhodnoalpskih pokrajin Karnije, Kranjske, Koroške, je to eden izjemnih prispevkov, glede na to, da je kolikor toliko splošen, načelen, brez obilnega navajanja gradiva, s katerim bi sproti podpiral svoje trditve. A da bi se ne izneveril samemu sebi, je ob isti priložnosti govoril še o čisto konkretnih vprašanjih, namreč o predslovanskih elementih v slovenskem ljudskem pripovedništvu:¹³⁶ »Načelno so preživetki predslovanskih prvin v slovenskem ustnem izročilu mogoči in so bili že večkrat ugotovljeni in potrjeni«. On sam je v tej zvezi obdelal sedem tem,¹³⁷ dvomi pa, da je legendna pesem »Spokorjeni grešnik« substrat romanskega prebivalstva, ki je živelo na slovenskih tleh še v 8. stoletju. Tudi v oceni prve izdaje monografije o omenjeni temi zavrača prvi večji poskus pritegniti substratno teorijo na področje folklornih raziskav, čeprav ga načelno pozdravlja. Ne misli, da bi se ta teorija ne mogla obnesti tudi na področju slovstvene folkloristike. Toda »kulturnozgodovinska možnost še ni noben dokaz, da kak pojav resnično obstaja«. Upira se mnenju, da so »narodopisne besedne umetnine le redko prehajale od naroda do naroda kakor književna dela (tako cerkvene pesmi) z literarnim prevajanjem, po veliki večini pa z asimilacijo nosilcev narodnih izročil. Resnica bo nekje v sredi. Če črtamo *le redko* in *po veliki večini* in ju nadomestimo z *ne samo*... ampak tudi. Številnih potovanj posameznih motivov in zelo zaokroženih besedil ne moremo namreč razložiti z asimilacijo. Obrobni dvojezični poskusi ob etničnih mejah pa kažejo, da so mogoči poleg literarnega ali temu podobnega prevajanja tudi drugačni prehodi izročil.«¹³⁸ Čeprav ni dvoma, da mu je predel vzhodnih Alp v več pogledih zelo blizu, se ne dá ujeti v zanke nje-

¹³⁵ Riflessioni introduttive sul sostrato etnico nelle Alpi Orientali, v: *Alpes Orientales*, V, (= Dela SAZU II, razred, 24), 1969, 13—18.

¹³⁶ Elementi preslavi nella narrativa popolare Slovena, *Alpes Orientales* (= Dela SAZU II, razred, 24), 5, 1969, 207—208.

¹³⁷ Na kratko bojo obnovljene v tukajšnjem nadaljevanju v razdelku Ob vrelcih bajanja.

¹³⁸ Ivan Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda, *Slovenski etnograf*, III—IV, (ocena) 425—430.

govega preveličevanja. Da je ta lastnost kar nevarna, je prepričljivo pokazal čez leta.¹³⁹ Nasproti statičnosti, ki jo vsebuje enačaj substratna teorija = narodna teorija,¹⁴⁰ Matičetov ne odstopi od dinamičnega načela zgodovinsko-geografske metode: »Prepletanja, potovanja, prehodi pripovednih snovi od naroda k narodu, kontaminacije, medsebojno zraščanje tipov ali samo motivov, vse to so za življenje ustnega izročila vsakdanji, normalni pojavi.«¹⁴¹ Na drugem mestu dodaja: »Z besedo substrat ni dobro biti lahko miseln. Pojem ‚substrat‘ v folkloristiki je za nekatere privlačen in tako rekoč vse rešujoč, za druge pa zelo vprašljiv.«¹⁴²

Čeprav se je Matičetov od vsega začetka trudil za rodovitno sodelovanje v okviru skupnosti »Alpes Orientales«, pri tem vendar ni zapiral oči pred negativnimi pojavi, ki jih tako sodelovanje lahko prinese. Ni želel trobiti z drugimi v en rog v teoretičnem pogledu, kot dokazuje zavrnitev nekritičnega precenjevanja substratne teorije, in bi se moglo zdeti kot premajhno spoštovanje svojega/našega/narodovega, česar se je sam tudi ovedel, ko makedonski folkloristični srenji pojasnjuje: »Stvarjalni duh makedonskega ali katerega koli naroda še malo ne more trpeti, čeprav bi za to ali ono njegovo pripovedno snov zatrdno dokazali eno ali več analogij, najsi bo v njegovi soseščini ali kje daleč na tujem. Primer iz Slovenije: Čeprav Ivan Grafenauer v monografiji Lepa Vida razpreda niti mediteranske balade o ugrabljeni mladi materi v času (srednjeveška Evropa, nibelunška epika, hipotetične poti z Normani, poskuša seči celo nazaj v starokrščansko in antično literarno dediščino) in prostorsko (današnje italijansko, albansko, južnoslovensko ustno izročilo), slovenstvo Lepe Vide s tem sploh ni bilo kakor koli načeto, zmanjšano, zasenčeno. Lepa Vida je obdržala nedotaknjeno vso svojo simbolno vrednost in kakor so se iz nje in ob nji snovale umetne stvaritve poprej (Cankar) tako tudi poslej ni nehala privlačiti literatov (Seligo).«¹⁴³ A tudi obzirnost do strokovnih tovarišev in prijateljev ga ni preslepila, da ne bi mednarodni javnosti predočil bridke resnice iz svojih bogatih terenskih izkušenj in raziskovanja folklorne pripovedništva na slovenskih mejah.¹⁴⁴ Po utemeljitvi, zakaj se loteva vprašanja prav on, član majhnega slovenskega naroda, čigar ozemlje je za »raziskovanje različnih prehodnih, izposojenih, vračajočih in prepletenih pojavov na jezikovnih mejah kot ustvarjeno«, Matičetov s skrbnostjo diagnostika odkriva zanke, ki jih zastavlja slovenskemu folkloristu zapisovanje na jezikovnih mejah; a ne gre za snov — spomnimo se, kako ga čim več točk na zemljevidu po tej plati očara — bolečine so v zvezi z ubeseditvijo snovi, z njeno formo. Zelo konkretno (iz lastnihkušenj pač!) opisuje primere s slovensko-furlanske, italijanske, madžarske, avstrijske, hrvaške meje, iz katerih je razbrati, kaj vse lahko prevara celo strokovnjaka in ga zavede, ker ni seznanjen z vsemi okoliščinami, ki v njenem naravnem okolju ustvarjajo folklorne pripoved v danem trenutku. Problemi pa so tudi etične narave. Kaj s takim, ki zataji, da pripoved izvira od drugojezičnega sorojaka, ali da ga diplomatsko pripravi do tega, da že pripoved poteka v večinskem jeziku ali jo pozneje prevede zapisovalec in to zamolči. Matičetov tudi dokazuje misel, da kdor je v praktičnem življenju bilingvist, še ne pomeni, da lahko tudi pripovedi posreduje enakovredno v obeh jezikih. To svojo trditev podkrepljuje s primeri

¹³⁹ Makedonski »Bolen Dojčin« 1986, ... Traditiones, 16, 335—346.

¹⁴⁰ Glej op. 139.

¹⁴¹ Glej op. 139.

¹⁴² Glej op. 139.

¹⁴³ Glej op. 139.

¹⁴⁴ Gefahren beim Aufzeichnen von Volksprosa in Sprachgrenzgebieten. An slowenischen Beispielen dargestellt. Internationaler Kongress der Volkserzählforscher in Kiel und Kopenhagen; Vorträge und Referate (Berlin), 1961, 179—187.

iz svetovne literature. Načenja tudi vprašanje o izdajanju gradiva z jezikovno mešanih področij: čigava je v resnici pripoved, ki jo je zapisal Slovenec v slovenščini in je bila prvič objavljena v slovenskem časopisu, a gre za hrvaško, kot kaže podnaslov »liburnijska povest«. Ipd. Z obžalovanjem odbira primere, ki s predsodki in podcenjevanjem obravnavajo v svojih objavah slovensko gradivo, se vedejo do njega pollaščevalno in tendenčno, svoje stori tudi politična propaganda, tako da marsikdaj in marsikaj iz slovenskega pripovedništva v prozi kroži v evidenci strokovnih krogov pod tujim plaščem. A da problema ne izkorišča za ozko etnocentričnost ampak govori o njem z vso odgovornostjo in resnostjo strokovnjaka, dokazuje ocena zbirke pripovedi s Korzike,¹⁴⁵ kjer se prav tako zavzema, da bi morale biti objavljene v originalu in mu ni prav, da so le za vzorec zapisane v rodnom jeziku pripovedovalcev (korziščina — italijanščina) in jim je francoščina pravzaprav pri/v/siljena.

Tudi v tej luči se pokaže premišljenost in velikopoteznost, s katero se je Matičetov prizadeval za enakopravno in enakovredno sodelovanje stanovskih kolegov v skupini »Alpes Orientales«: da bi v mednarodnih strokovnih krogih dobilo tako veljavo tudi slovensko gradivo, slovenska slovstvena folklor in širše gledano: etnologija in navsezadnje kultura sploh. Ali ni mogoče videti v njej zarodek današnjega sodelovanja, ki je oživilo iz čisto drug/ačn/ih pobud: gospodarsko-političnih, namreč: Alpe-Jadran. Vsekakor je škoda, da je smisel prvotne ideje srečevanja etnologov in folkloristov z omenjenega področja zbledel in skupina razpadla. Posvetovanje l. 1975 v Reziji, a brez avstrijskih kolegov, je bilo zadnje v tem krogu. Ko je tudi tedaj Matičetov poročal o njem,¹⁴⁶ si najbrž ni mislil, da mu piše mrtvaški list. A on sam zvez, ki si jih je pridobil tudi po tej poti, ni opustil, ampak jih je gojil dalje pač osebno. Da imajo Matičetovega za avtoriteto v vprašanih slovstvene folklor in tudi širše na področju, ki ga je zajemala nekdanja skupina »Alpes Orientales«, se vidi tudi iz tega, da so mu zaupali uvodni referat na interdisciplinarnem zgodovinsko-lingvistično-etnološkem zborovanju,^{146a} ki ga je l. 1976 pripravil na novo ustanovljeni »Istituto culturale ladino« v kraju Vigo di Fassa (Trento), tj. v eni izmed dolin v Dolomitih, kjer živi eno najmanjših in etnološko najmanj preučeni ladinskih etničnih jeder, ki je prav tako kot številnejši vzhodni Ladinci (Furlani) in zahodni Ladinci (švicarski Retoromani) zelo pomembno pri primerjalnem študiju vzhodnoalpskega in posebej tudi slovenskega folklornega izročila. Matičetov pojasnjuje, da je iz želje po navezavi stikov z njimi prevzel zaprošeni referat. V njem si dovoli seči v preteklost, kako se je z ladinskim elementom seznanjal že kot študent v Padovi, a širše obzorje si je pridobil prav šele po zaslugi »Alpes Orientales«. Nato podaja strnjen, sistematičen pregled o duhovni kulturi omenjene ladinske skupnosti, in to od l. 1867 dalje. Vsebuje odstavke o pripovedništvu, pesništvu, gledališču, šegah, navadah, verovanju, jeziku in raziskavah o njem ali pripravah nanje, se dotika težav, ki jih zadaja raziskovalcem psevdofolklor (= folklorizem — op. M. S.) in interetnična vprašanja. V Dolomitih se srečujejo trije jeziki in kulture: ladinska, nemška, italijanska. Referat je podprt z bogatim seznamom strokovne literature.

Sredi I. svetovne vojne je v Nemčiji izšla zbirka, ki jo je uredil Anton Maily in nosi naslov: *Mythen, Sagen, Märchen vom alten Grenzland am*

¹⁴⁵ Geneviève Massignon, *Contes corses. Vidyâ* (Trapani), 3, 1965, 54—56.

¹⁴⁶ *Alpes Orientales VIII* (Rezija 1975), *Traditiones*, 4, 1975, (1977), 309—310.

^{146a} »*Appunti sulla raccolta e lo studio delle tradizioni popolari tra i Ladini del Sella*«, *L'entità Ladina Dolomitica, Vigo di Fassa 1976*, 155—176.

Isonzo (München, 1916). Isti avtor je potem v miru pripravil že dosti manj priložnostno zbirko »Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen« (Leipzig, 1922). Po šestdesetih letih je knjiga izšla v italijanskem prevodu.¹⁴⁷ Pri tem ima s strokovnega vidika največ zaslug M. Matičetov, ki je delo kritično izdal in početveril prejšnje opombe J. Bolteja, saj jih je dodal celih novih sedemdeset strani. Grafično so opombe obeh avtorjev med sabo ločene, tako da ob tem ne prihaja do nikakršnih nejasnosti. Nekatere opombe Matičetovega so se razrasle v pravcate razprave. Prim. tisto o Zlatorogu,¹⁴⁸ v katerih pobija stališče, da je ljudskega izvira ter razlaga, kako se je kot literarna fikcija polagoma mitizirala. V uvodu knjige Matičetov natančno in široko prikaže življenje in delo njenega avtorja. Ne brez smisla. Njegovi predniki so po očetovi strani namreč francoski in po materini slovenski (Vipava). Enakšna skrb je posvečena historiatu knjige: odločanje za sedanji naslov, njeni viri, podatki o informatorjih in pomočnikih pri zbiranju gradiva, recepcija knjige v strokovni literaturi. V njej niso le zgodbe s Primorske, ampak tudi od drugod: z Notranjske (Cerknica, Idrija, Logatec, Planina), Gorenjske (Bled, Bohinj, Kamna Gorica), Koroške, Tirolske, iz Dolomitov in Dalmacije. Mailyjeve informatorke so bile tudi Slovenke. A drugače gre za zbirko z ozemlja, kjer se stikajo štiri etnične/jezikovne skupnosti: slovenska, hrvaška, italijanska, furlanska. Pripadnost posameznih zapisov je bila v prvi, nemški izdaji Mailyjeve knjige le delno navedena, zato Matičetov ta vprašanja tu skrbno razčiščuje, kaj pripada tej ali oni veji. Vendar to ni bilo nič preprosto, ker je Maily besedila precej predeloval in iz različnih virov povezoval, ne da bi na to zmeraj razločno opozoril. M. Bošković-Stulli, ki ve, kako se taki reči streže, je napisala v oceni,¹⁴⁹ da ima pri novi izdaji Matičetov levji delež. Čeprav Matičetov ne varčuje s kritiko na Mailyjev račun, ga spremlja z očitno simpatijo, saj se je »med prvimi lotil (ne v teoriji, ampak v praksi) predstavitve pripovedništva različnih etničnih skupin pokrajine kot enakovrednega gradiva«. V tem ga vsekakor lahko šteje za svojega prednika. Ni čudno, da se je v to izdajo tako poglobil, saj se je ob njem srečalo več njegovih nagnjenj: 1. prostor, ki sodi v področje »Alpes Orientales«, pri čemer sta mu Primorska in Furlanija gotovo najbližji pokrajini; 2. možnost (pravzaprav dolžnost), da spravi gradivo v red, kar se tiče njegovega strokovnega aparata. 3. komentiranje posameznih pripovedi, ki marsikdaj preraste iz pripravkov za primerjalno monografijo že kar v razpravljanje samo. Z vsem tem si je prislužil naslov »velikega eksperta za ljudsko pripovedništvo v vzhodnih Alpah«¹⁵⁰ ali drugače: »odličnega poznavalca ljudskega pripovedništva v vzhodnih Alpah«.¹⁵¹ Vsekakor to delo dokazuje strokovno korektnost M. Matičetovega, saj ni zanemariti, da je bilo opravljeno tudi s ciljem, da bi se slovenska pripovedna prozna folklor razvidno vključila v mednarodni obtok in iz spoštovanja do avtorja, ki je ni preziral že vnaprej. Žrtev je še toliko večja, če pomislimo, da bi v času, ki ga je porabil zanj, lahko spraval kaj na dan, kar bi se bleščalo pod njegovim imenom. In skoraj bi mu zamerili, da se ni odločil za to. Toliko nalog je, ki bi jih lahko dobro opravil le on.

¹⁴⁷ Anton von Mailly, *Legende del Friuli e delle Alpi Giuglie*, Gorizia, 1986.

¹⁴⁸ Zlatorog, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 26, 1986, Ljubljana 1987, 130–133.

¹⁴⁹ Anton von Mailly... *Traditiones*, 17, Lj. 1988, 395–396 (ocena).

¹⁵⁰ Glej op. 147, na ščitnem ovitku.

¹⁵¹ Glej op. 69, 7.

ZGODOVINSKI KRITERIJ

Ob vrelcih bajanja

Tak naslov je Matičetov nameraval dati knjigi, v kateri bi zbral in vsebinsko zaokrožil »del svojih spisov — kakih trideset po številu«. Kaj ga je nagnilo k temu, stoji v Letopisu SAZU za leto 1978: »Ob zdaj že več ko štiridesetletnem zbirateljskem delu leži sad njegovih spoznanj in misli o življenju, se pravi o nastajanju, širjenju, spreminjanju, odmiranju ustnega pripovedništva razmetan po domačih in tujih strokovnih glasilih, po raznih kongresnih, jubilejnih in drugih zbornikih, tako da avtorju samemu marsikaj ni lahko dosegljivo. Ne glede na dosegljivost pa skoraj polovica za knjigo odbranih spisov sploh še ni bila objavljena v avtorjevem materinem jeziku, ampak le v italijanščini, nemščini ali hrvaščini. Približno tretjina spisov so sprožila nepričakovana odkritja v našem folklornem eldoradu — v Rezi. . . K nenadnemu sklepu so M. Matičetovega spodbudile ali spodbodle puščice, ki so v zadnjem času (1977—1978) začele pospešeno leteti — včasih kar pavšalno — na slovensko folkloristiko, na njene bojda romantične poglede, zamudništvo, nazorske pomanjkljivosti ipd. Da bi kakšno puščico prestregel ali zavrnil, ti ali oni pa morda vsaj skrhal ost, se je Matičetov pomujal dati v kritično presojo slovenski javnosti svoje v zbirateljski praksi porojene in z zgledi podprte teoretične poglede na živo ljudsko prozo, na pravljicarje kot besedne umetnike, pa še na to in ono posebnost bajanja pri nas.«¹⁵² Na obljubljeni in težko pričakovani zbirki še zvesto čakamo, tu pa bo predstavljenih, kakor za pokušino, le nekaj folklorističnih študij, opravljenih po zgodovinsko-geografski metodi, ki po prepričanju M. Matičetovega najzanesljiveje privede do izvirov posamezne folklorne pripovedi, a še tu se marsikdaj izkaže, kot pravi avtor sam: »Ko si že domišljaš, da si prišel reki do izvirk, opaziš, da je ta izvir premočan in da stojiš pravzaprav pred ponikalnico, ki teče nekje više . . .«¹⁵³

Najbolj vsestransko je obdelana snov o sežganem in prerojenem človeku,¹⁵⁴ »ki mu je pri nas na Slovenskem večkrat ime sveti Andrej«. Za oporo je imel 69 variant (2 keltski, 3 germanske, 3 ugrofinske, 5 baltskih, 9 romanskih, 47 slovanskih, od tega 33 slovenskih). Poleg tega je upošteval še 40 manjših odlomkov, a verjame, da je še marsikaj, kar mu ni dosegljivo. Podroben pregled variant in odlomkov kaže njihove skupne črte, a tudi posebnosti, pri čemer so bistveni elementi: greh, kazen (smrt v ognju), latentno življenje, prerčenje antropomorfiziranega bitja, ki se kaže v več obrazih — kot apostol Andrej, Peter, Janez ipd., kot angel, puščavnik, gostilničar, razbojnik itn«. Monografija ni le folkloristična, ampak prav toliko etnološka, saj je pripovedna snov v ozki zvezi z verovanjem (partenogenezo, metempsihozo) in navadami, kar oboje se je v fragmentih ohranilo tudi na slovenskih tleh. Iz zadnjih stoletjih pred n. št. in prvih stoletij po n. št. so se ohranile mitične pripovedi iz sredozemskega kulturnega kroga o smrti in prerodenju Dioniza-Zagreja in siže o sežganem in prerojenem človeku ima z njim marsikaj skupnega. Po Matičetovem: »... ne moreš zatajiti, da bi ne bil v rodu z orfijskim Zagrejem (Dionizom), ki so ga Latinci klicali Bakhus.« S primerjalno metodo in analizo notranjesporočilnih, formalnih in drugih elementov in na podlagi razširjenosti pridobljenih variant sižeja mu avtor sledi v Evropo: »Enkrat . . . morda po ločitvi vzhodne in zahodne cerkve se je mitična ajdovska pripoved o dvakrat rojenem Zagreju nekje na

¹⁵² Letopis SAZU, 1978, 195.¹⁵³ Glej op. 3, 8.¹⁵⁴ Glej op. 3.

jugu Evrope prelevila v zgodbo o dvakrat rojenem svetniku Andreju s krščanskim rodом in krščansko idejno tendenco.« Matičetov ne zanemari tudi literarne vrednosti obravnavanega sižeja. Njegova privlačnost je potrjena s križanjem z drugimi, ki spadajo med najbolj znane srednjeveške pripovedi, tako da so v zgodbi o sežganem in prerojenem človeku ohranjene vse mogoče stare naplavine: »pripovedni motivi, verovanja, sledi preživelih predstav in davno odmrlih navad. Na eni strani okamnine, ki jih čas ni zbrisal samo zato, ker so bili trdno ujete v to zgodbo, na drugi strani arhaizmi, ki žive v današnjem ustnem izročilu tudi neodvisno od zgodbe o sežganem in prerojenem človeku. Ena od teh je metempsihoza... Kar pride enkrat v kotel ustnega izročila, se pač podreja novim, posebnim življenjskim zakonitostim in ne več kanonični verski tradiciji. Ljudstvo si slejkoprej tudi na duhovnih tleh želi prostosti in ubira svoja pota!«¹⁵⁵

Druga tema, ki je Matičetovega vsa prevzela, je o razmejitvenem teku — stara mednarodna folklorna tema — z aluzijo na tek bratov Filenov za Kartagino! Po avtorjevem védenju stare variante segajo v antiko: severno Afriko, Malo Azijo, Grčijo in Makedonijo, sodobne pa se razkrivajo vzdolž alpskega loka (od Švice do skrajnih vzhodnih obronkov), na obalah Baltika, po Pomeranskem in v hribovitih pogorjih Trondhjem na Norveškem. Njihova zemljepisna razdalja in pomanjkanje vmesnega člena med afriško-azijskimi prizorišči grško-rimske antike in modernimi evropskimi je bilo vzrok, da je prišlo pozno do spoznanja o povezavi med pripovedmi o tem v antičnih virih in zdajšnji prozni folklori. Zato je tako vesel nove, makedonske variante, ker gradi lep most glede tega tako po geografski kot zgodovinski plati. Kljub temu, da je snov doma pri ljudstvih, ki govore različne jezike (norveško, nemško, ladinsko, slovensko, hrvaško, makedonsko...), podobnost besedil potrjuje, da »gre za enotno izročilo, ki po skritih kanalih zajema iz istega neusahljivega vrelca, iz katerega so zajemali tudi antični pisci«. Matičetov se je k temu vprašanju še vrnil,¹⁵⁶ ko je bil izzvan zaradi svojega vztrajanja pri metodi, na katero se sam najbolj zanesel. In ker ga navadno le obramba primora, da pride na dan s svojim strokovnim nazorom in metodološko usmeritvijo, je ta spis še posebej pomemben za njegov strokovni portret. Ne gre prezreti pripombe, da so glede evidentiranja snovi prav povedke na najslabšem tako v mednarodnem — in kaj bi šele morali reči za slovenski prostor. Za siže, ki je predmet tokratnega razpravljanja, si zastavlja vprašanje: kako naj presojamo različne točke, kraje, kjer je bil dokumentiran že pred 2000 leti (Sallustus) in po 1700 letih »mrka« spet l. 1815 po zaslugi bratov Grimm? Pretehtati je med naslednjimi možnostmi: 1. kot otoke, na katere se je pred brodolomom rešila tradicija, ki je bila prej močno razširjena v Evraziji. 2. kot absolutno avtohtone točke, v katerih je od časa do časa vzbrstela zgodba in jo je favoriziral ekonomski položaj, pravne ali verske ustanove. 3. kot dediščino določene etnične skupine, ki so jo prinesla s seboj ljudstva in danes prebivajo na tem ali drugem prostoru. 4. ali so jo današnja ljudstva našla/sprejela na kraju samem kot »dediščino«. 5. ali je bila sprejeta s kulturno izposajo, interetničnimi menjavami.

Matičetovega pri tem najbolj mika osvetliti čas poniknjenja zgodbe, ko si je »kot se zdi, pridobila teren, ko je prišla od afriških obal gor do norveškega morja«. Medtem ko je v prvi polovici 19. stoletja J. Grimm omahoval med hipotezama, ali gre za literarno presaditev iz antike ali za popolnoma neodvisno stvaritev, se številnejše variante v drugi polovici dvajsetega stoletja ponujajo kot tipičen primer bolj ali manj enotnega izročila,

¹⁵⁵ Glej op. 3, 98.

¹⁵⁶ Glej op. 27.

relativno dobro ohranjenega kljub časovni ali krajevni oddaljenosti »zrelem za poglobljeno monografsko analizo«, h kateri Matičetov vabi koga iz mladega rodu.

Kakor njegov prispevek k razglabljanju o razmejitenem teku sloni na najdbi nove variante o njem v Rezi, tako ima tudi za predstavitev slovenske variante mita o Prometeju,¹⁵⁷ zasluge ista dolina. Teoretično in praktično so izjemnega pomena njegove besede o okoliščinah ki (lahko) vplivajo na novo (terensko!) odkritje. Novo zapadli sneg, ki je avtorja tako rekoč zametel, se je za zadrego odkupil z novo dragoceno najdbo: s pokristjanjeno varianto prometejevskega mita: legendo o svetem Antonu, opatu, kako gre v pekel po ogenj za ljudi, ki zmrzujejo. Zaradi uganke, ki mu jo je postavilo prvo pripovedovanje, je čez čas prosil za njegovo ponovitev, to in primerjava rezijanske zgodbe s sardinsko mu je šele okrepilo misel, »da se je poganski junak v ljudski preobleki spremenil v krščanskega svetnika, kdaj in zakaj, ni jasno. Morda je odgovor v besedilih z omenjenega italijanskega otoka, kjer obstaja tudi šega in celo poimenovanje sv. Antona od ognja. Pomemben element primerjave je tudi trstika, s katero svetnik v peklu zajame ogenj. Satanova delavnica — pekel v legendi o sv. Antonu spominja na Hefajstovo kovačnico iz antičnih mitov. Morda je pri posredovanju omenjene teme iz enega v drugi kulturni krog odigral svojo vlogo proces pokristjanjevanja, kakor ga za 4. stoletje opisuje eden od gruzinskih avtorjev.

Polifem iz Rezi¹⁵⁸ je lovec »Sam«, ki v gozdu pretenta mitičnega junaka, kar zbuja primerjavo z epizodo Odisejevega/»Utisovega« srečanja s Polifemom. Čeprav je o tem Matičetov dobil eno samo varianto, ne dvomi v njeno avtentičnost, ker priča o njej prenašanje zgodbe iz roda v rod, kar je Matičetov dognal za čas do tretjega desetletja 19. stoletja. Ko daje novo varianto v mednarodni obtok, se pri njeni obravnavi opira na L. Röhricha, ki daje vzorec za ugotavljanje, kaj ima novo odkritje skupnega s srednjeveškim ustnim izročilom in v čem se oddaljuje od homerskega. Za razloček od Homerja sta srednjeveško in moderno ustno izročilo celinska, brez vsakega namiga na morje. Podobno je z rezijansko varianto, v kateri je izginila vsaka geografska lokacija. To in tudi izguba imen za osebe govori, da gre bolj za pravljico kot povedko.

Isti pripovedovalki, Rezijski, doseljeni v Gradec, sta mu posredovali tudi pravljico o ribjem ženinu, ki v ustnem izročilu oživlja znamenito zgodbo Amorja in Psyche iz Apulejevih *Metamorfoz*.¹⁵⁹ Poleg tega je omeniti še: pesemsko in prozno izročilo o sv. Matiji ali Luki, ki ubije lastne starše, s čimer se uvršča v krog klasičnih mitov o Ojdipu; zgodbo o divjem možu, ki so ga opijanili in ujeli — podobno kot frigijski kralj Mida Silena; pripovedno pesem o godcu, ki gre pred pekel reševati svoje, kar spominja na Orfeja, ki je šel po Evridiko.¹⁶⁰ Za vse te odlične motive, ki se, po Matičetovem, navezujejo na antiko in dokazujejo predslovanske elemente v slovenski slovstveni folklori, se je zahvaliti predvsem prebivalcem do nedavna od maknjene doline, ki pa je postala v krogu slovsstvene folkloristike pojem za vedno nova presenečenja.

Nekaj posebnega v tem okviru so Godovčičaci,¹⁶¹ variante pravljic tipa AT 480, spet iz Rezi. Struktura pripovedi je znana: prijazna, ljubezniva pastorka in hudobna mačeha s hčerjo. »Lipa Lena« dečkom, ki jih sreča v gozdu, kjer jo oče »izgubi«, po pregledu njihovih lasišč ne pove resnice, ampak ljubeznivo zamolči, da so polna brazgotin, krast, uši, kuščarjev in

¹⁵⁷ Glej op. 70.

¹⁵⁸ Glej op. 74.

¹⁵⁹ Letopis, SAZU, 1968, 140.

¹⁶⁰ Godovčičaci, *Dona Ethnologica*, München 1973, 309—320.

¹⁶¹ Glej op. 136.

druge golazni. Godovčičaci se ji zato zahvalijo tako, da ji naberejo najlepših drv, dajo zvezdo na čelo in pokažejo pot domov. Seveda je zdaj poslana v gozd tudi mačehina hči »ta grda Katarina«, a njeno srečanje z Godovčičaci se slabo konča, ker ni bila vljudna. Zato dobi v koš težak panj z gomazečimi mravljinici in na čelo ovnov rog. Matičetov vidi v pripovedi mitično ozadje in si pri tem pomaga z grško mitologijo, vendar poudarja, da tokrat ne misli na genetično zvezo ampak zgolj na psihološko analogijo. V marsičem se strinja z avtorjem monografije o omenjenem pravljicnem tipu, na katero navezuje svoje razpravljanje. Stvarna in motivirana primerjava te rezijanske pravljice z drugimi slovenskimi in mednarodnim gradivom kaže, da imajo Godovčičaci tesno zvezo s časom. Ne nazadnje za to govori tudi njihovo ime, ki izhaja iz korena godb... Matičetov spominja, da so časovni pojmi že zgodaj prišli v grško mitologijo: personificirani čas Kronos je veljal v stari orfični kozmogoniji kot praoče in prastvarnik vseh stvari. Z zatonom antike vse te predstave niso izginile, ampak je marsikaj prišlo v srednji vek, potonilo v ustno izročilo in z njim doseglo naš čas. A varianta iz Rezijskega jezika ima še nenavadno arhaično epizodo o golazni v laseh. Kaj takega je najti tudi v pravljicah z nemškega jezikovnega otoka Heið, na Madžarskem, v Armeniji, Javi, Salomonovih otokih, Borneu, Japonski. Kače v laseh ali namesto njih so znane tudi zunaj pravljice in našega časa. Človek je okamnel ob pogledu na troje strašnih sester — antične Gorgone, od katerih je najbolj znana Meduza. V starih likovnih upodobitvah je njen obraz izredno grd, v novejših (rimskih) že lep, a ves čas so njen atribut kače. Kakor Matičetov Godovčičace razlaga kot posebljenje letnih časov/mesecev ali česa podobnega, tako se nanaša na časovno kategorijo naslednji spis, v katerem avtor predstavlja pripoved s Časom kot bajnim bitjem.¹⁶² A zaenkrat je še preveč osamljeno, da bi lahko storil kaj drugega kot da je z njim seznanil strokovno javnost.

Pač pa je pripravil dobro podlago za monografijo o baladi Bolen Dojčin, o kateri je že napisal knjigo makedonski folklorist K. Penušliski. Njeno branje se je Matičetovemu (in stroki) bogato obrestovalo, saj ni le avtor knjige doživel temeljite ocene,¹⁶³ mapak je bila z njo dokazana z metodo, ki jo Matičetov dobro obvlada, tudi širša domovina balade, kot je za to šlo makedonskemu strokovnjaku. Za mednarodno posvetovanje o baladah v Rovinju 1. 1987 se je v tēmo še bolj poglobil in tu je junak že brez sramu označen kot balkanski.¹⁶⁴ »Diskusija o njem je prinesla izredne rezultate, saj je potrdila namig na sorodnost bolnega Dojčina s starogrškim junakom Filoktetom iz Homerjeve Iliade in napeljala k nesluteni povezavi z enim izmed pomembnih odrastkov srednjeveškega epskega pesništva v zahodni Evropi, k pesnitvi o Tristanu«, kjer se homerski motivi namreč tudi pojavljajo.

S tem je v bistvu končana tukajšnja serija tistih študij M. Matičetovega, ki z njimi sledi rezijanskim ali izjemoma drugim motivom daleč nazaj v antiko. Tudi pri raziskavah balade se, kot kaže tale zadnji primer, obnese njegova zgodovinsko-geografska metoda. Ni golo naključje, da se je tega lotil ravno na makedonskem gradivu, saj ni spregledati njegove naklonjenosti do njega še v drugih primerih.¹⁶⁵ Tudi obdelavo teme, ko divja žival

¹⁶² Čas. Un essere mitico dalla Val Resia. *Ethnologia slavica*, Bratislava, 7, 1977, 221—226.

¹⁶³ Glej op. 139.

¹⁶⁴ Die balkanische Volksballade vom kranken Helden und ihre Metamorphosen, Ballads and other Genres/Balladen und andere Gattungen, Zagreb 1988, 151—166.

¹⁶⁵ Dva južnoslovenski folkloristi samouci: Marko Cepenkovi i Gašper Križnik. Simpozijum posveten na životot i deloto na Marko Cepenkovi, Skopje 1981, 129—134.

zadavi domačo, za kazen pa mora sama prevzeti njeno delo, je začel v Makedoniji.¹⁶⁶ Še temeljiteje se je spoprijel z njo čez leta,¹⁶⁷ tako rekoč monografsko, saj jo »obdeluje v hagiografiji, ikonografiji, literaturi in ustnem izročilu. Prostorsko zasleduje motiv AT 1910 od Irskega, Škotskega čez celinsko Evropo na vzhod tja do Kavkaza in Mezopotamije, časovno od antičnega Ezopa skozi srednji vek (ne samo krščanski), mimo Kljukca Münchausa vse do pravljič, zajetih iz ljudskih ust v naših dneh. Skozi čas in prostor se je ta snov premikala po dveh tirih. Po posvetnem, laičnem tiru največ ustno, samostojno ali v povezavi z drugimi pravljicami, po nabožnem tiru, vtkana v življenjepise raznih svetnikov, najprej ustno, zelo zgodaj pa tudi pisno in v likovnih upodobitvah. Ti 'svetniški' veji izročila se je folkloristika izogibala, najbrž zaradi strahu pred zamero verujočih. Strah po nepotrebnem, saj so celo raziskovalci iz duhovniških vrst naravnost povedali, da gre za pravljico, ki se je vsidrala v življenjepis tega ali onega svetnika.« Matičetov je geslo o tem pripravil tudi za Enciklopedie des Märchens.¹⁶⁸

Po že znanih načelih je Matičetov predstavil zainteresirani javnosti Peta Abana, rezijanskega razbojnika Madeja.¹⁶⁹ Dečku, ki so ga prodali hudiču, se je s pomočjo skesanega grešnika Peta Abana posrečilo, da se je rešil iz pekla. Snov je v različnih redakcijah in variantah razširjena od Atlantika (Irska, Bretanija) do Sibirijske in vsebuje antične, starokrščanske in srednjeveške elemente. Njen verjetni rojstni kraj je Galicija. Od tod naj bi se razširila vse naokoli med Poljake, Kašube, Litvance, Letonce, Estonce, Beloruse, Ukrajince, Romune, Madžare, Hrvate, Slovence, Čehe, Lužiške Srbe in Nemce. Matičetov se pri teh podatkih opira na primerjalno monografijo ruskega folklorista N. P. Andrejeva. Črte, s katerimi je ruski folklorist suporniral najstarejšo obliko te evropsko znane zgodbe, se presenetljivo ujemajo z rezijansko. A se med sabo tudi razločujeta. 1. rezijanska varianta ohranja spomin na zgodovinsko osebnost Pietra d' Abana (†1315), ki so ga obdolžili krivoverstva. 2. relikv s posteljo, ki čaka vankoskrunske botre. Gre za zvezo med krivdo in kaznijo. Po zakonu povračila mora grešnik tudi v peklu imeti posteljo (na kateri trpi, kjer je prej užival!). V epizodi pokore je arhaičnost rezijanske variante več ko zgovorna, pravi Matičetov, in vabi k novi monografiji, saj se je prejšnjim 240 pridružilo 350 novih variant.

Končno je omeniti še Barlaama in Jozafata,¹⁷⁰ ki ju ima slovenski primerjalni folklorist za tipičen primer trdožive tradicije. V sebi je ves razbit zaradi velikih literarnih obdelav in prilagoditev ob prehodu v različna okolja, tako da ni mogoče spoznati vseh zaporednih poti, tudi zaradi izgube veliko vmesnih členov. Eno pa je gotovo: izvir pripovedi je vzhodni, indijski, iz življenja Bude in je prišla na zahod s sirskim in grškim posredovanjem. Zaradi etničnega ozadja so ji prizanašali tako v krščanskem, manihejskem kot judovskem in islamskem okolju. Matičetov se trudi ugotoviti, od kod je pripoved »zašla« v Rezijo, kjer jo je zvedel. Ena od možnosti je, da s posredovanjem knjig, saj je tema krožila v srednjem veku po Evropi kot priljubljen duhovni roman, a jo zavrača, saj je primerjava z njimi pokazala, da v njih manjka eden od pomembnih motivov, ki ga vsebuje rezijanska pripoved. Pač pa je odkril večjo sorodnost tudi v tej bistveni posa-

¹⁶⁶ Prikaznata za Naumovata mečka, Makedonski folklor, 8, Skopje, 1975, 129—144.

¹⁶⁷ Po sledovih medveda s Križne gore, Loški razgledi, 34, Škofja Loka 1987, 163—200.

¹⁶⁸ Bär, (Wolf) im Gespann (AaTh 1910), Enzyklopädie des Märchens, Berlin-New York 1977, zv. 5, 1204—1207.

¹⁶⁹ Glej op. 62.

¹⁷⁰ Jozafat in Barlaam v Reziji. Trinkov Koledar 1985, 122—157.

meznosti s pripovedjo iz retoromanske Švice. Direktnih povezav med Rezijo in njo seveda ni, a je na dlani njuna podobnost tako glede stanja jezika kot kulturnih razmer. Matičetovemu je bližja misel, da je ta starodavni siže dosegel Rezijo po ustni poti, brez književnih pomagal. V primerjavi s katero koli knjižno izdajo je ljudskost rezijanskega Jozafata očitna. Vse, kar ni čista akcija, se je obletelo, vrsta junakov izvirne knjižne povesti je izginila brez sledu, prav tako ni več geografskih imen, tako da se pripoved glede tega močno nagiblje v pravljíčnost. Tudi razne nedoslednosti glede na realnost so njeno znamenje. Na orientalski svet, znana tudi iz 1001 noči, je navezana tudi zgodba o tatu kot oslu,¹⁷¹ o čemer je Matičetov pripravil geslo v Enciklopädie des Märchens.

Bajeslovje

Seveda so tudi druge raziskave M. Matičetovega v marsičem povezane z bajeslovjem, vendar je pri doslej omenjenih bila v ospredju slovstvena folklorja kot besedna umetnost, medtem ko je pri tu naštetih težišče na verovanju. Začnimo na nebu. Eno od zvezdnih imen, ki ga je izločil iz obsežnejše razprave o zvezdnih imenih, je Škopnjekovo gnezdo.¹⁷² Razložiti skuša njegovo ime tako po izviru kot pomenu. Besedovanje o njem potrjuje ozko povezanost tega bajnega bitja z nebesnimi telesi in prikaznimi. Vedno znova je omenjena predstava o goreči metli. Kaže tako na komet — repatico — zvezdo z metlo kakor na utrinek. Avtorju se ne zdi smiselno zapravljati čas z dokazovanjem nemštva ali slovenstva tega bajnega bitja Shob-Škopnik. Pametneje bi bilo, da bi nemški in slovenski narodopisci vsak na svojih tleh skušali najti, kolikor se še da, pristnih pričevanj o njem. »Dokler razni narodi bajajo o njem, je pač skupna last in vsakega posebej in vsi smo poklicani, da vsak zase temeljito preiščemo ta folklorni motiv in damo svoj delež za njegovo dokončno in sistematično obdelavo«. Tako Matičetov diskutira z L. Kretzenbacherjem in ga na nekaterih mestih tudi dopolnjuje oz. popravlja.

Naslednji naravni pojav, ki si ga je že od nekdaj skušal človek ne le razložiti, ampak tudi podrediti, je veter. Z darovanjem, pitanjem ga je nekdanj skušal dobiti pod svojo oblast na podlagi verovanja, da res obstajajo moči, ki delajo človeku v prid ali škodo. Matičetov na kratko predstavi razširjenost tega pojava pri Slovencih.¹⁷³ Največ podatkov je s severa in severovzhoda, tako da bo treba še marsikaj storiti za določitev njegovih oblik, intenzitete in geografskega obsega. Tema je interdisciplinarna in ne strogo folkloristična.

Naslednje tri obravnave se vse nanašajo na človeka. Najprej rojstvo: pregled pričevanj o otroku, rojenem v kačji podobi, in to za 300 let nazaj. Verovanje o duhovinu je bilo do nedavna še živo v Brkinih.¹⁷⁴ Matičetov pripominja, da bi ob tej snovi, lahko zasledovali pot nastajanja folklorne pripovedi od embrionalnih oblik (npr. memorat) do prave povedke-Sage z vsemi zanjo tipičnimi znamenji, toda tokrat si je sam zastavil nalogo, da potegne kontinuiteto o izročilu o duhovinu od srede 17. stoletja do srede 20. stoletja. Medtem ko so bili prejšnji raziskovalci tega vprašanja usmer-

¹⁷¹ Dieb als Esel (AaTh 1529), Enziklopädie des Märchens, Berlin-New York 3, 1980, zv. 3, str. 640—643. Jenkova kratkočasnica o ukradenem oslu (AT 1529) Jezik in slovstvo, XIX, 1973/74, 96—97.

¹⁷² Koroško zvezdno ime »Škopnjekovo gnezdo«, Traditiones, 1, Lj. 1972, 53—64.

¹⁷³ Pitanje vetra pri Slovencih, Narodno stvaralaštvo-Folklor, 1965, sv. 15—16, Beograd 1965, 1211—1214.

¹⁷⁴ Duhovin v Brkinih, Tristo let pričevanj o otroku, rojenem v kačji podobi, Traditiones, 2, 1973, 63—78.

jeni v iskanje vzporednic drugod po slovanskem svetu, se zdi njemu enako vredno tipanje v neslovensko soseščino in substratne plasti. Problem obdeluje fenomenološko, zgodovinsko, geografsko, leksikografsko in semantično, vendar ni dokončne razlage, kaj se pri tem dogaja. A kljub temu glasuje proti vnaprejšnji obsodbi, da gre za praznoverje.

Izgubljeno zdravje so si nekaj skušali pridobiti nazaj tudi z zagovori. Marsikdaj jih je jemati kot del magije. Matičetovemu se je ponudila priložnost, da primerja izkušnji, kakor sta ju doživela z njimi dva slovenska književnika: D. Kette in F. Bevk.¹⁷⁵ Medtem ko je svojčas I. Grafenauer obdeloval to vprašanje zgodovinsko in formalno, skuša Matičetov rabo zagovora razložiti sociološko/etnološko, kot samopomoč ljudi v stiski. Kdo je kriv, se sprašuje: Zagovarjalci ali revščina, ki je take stvari narekovala.

In končno: smrt. Članek o prekopavanju mrličev¹⁷⁶ je pomemben predvsem zaradi pojasnila metode, s katero Matičetov upa priti do odgovorov na svoja vprašanja. Tudi tu ga zanima predvsem geneza pojava. Čeprav je Matičetov izrazit individualni raziskovalec, v obsežni razpravi o umiti in v prt zaviti lobanji pri Slovencih,¹⁷⁷ prepričljivo dokazuje prednost anketnega raziskovanja pred individualnim, a treba je opozoriti, da gre tu za navado in ne folklorno stvaritev. Drugače pa se spet oprijemlje utrjenih stališč: »možnost, da čim zanesljiveje ponazorimo razširjenost« navade, za globljo in vsestransko oceno pa zahteva še časovno distanco in primerjavo stališč (»... da več raziskovalcev pove svoje mnenje«) na obilnem in zanesljivem gradivu. Matičetova dognanja ob tem so naslednja: v navadi se prepletajo krščanska ali vsaj krščansko nadihnjena, nekako nevtralna in poleg njih tudi poganska/akrščanska verovanja: Umivanje lobanje = očiščenje grehov = rešitev iz vic = povračilo dolga staršem = sprava z nasprotniki. Toda dvomi, da bi mogli samo z analizo verovanj kdaj priti do sklepa, katera plast omenjenih treh je starejša. Smiselno se mu zdi, da bi pri reševanju te problematike mogli priti na pomoč arheologi, ki že zaradi specifičnosti svoje stroke intenzivno raziskujejo grobove in kar je v zvezi z njimi. Izrabimo to opombo M. Matičetovega za metaforično označbo njegovega dela: glede na to, da ga predvsem veseli razmikati posamezne plasti preteklosti, izpod katerih skuša priti čim globlje k začetkom pojava, ki ga raziskuje, bodisi da je motiv iz slovstvene folklorne ali kaj drugega iz duhovne kulture, bi ga po vsej pravici mogli imenovati tudi slovstveni arheolog.

Že iz dosedanjega pregleda je razbrati, da je Matičetov pri svojem delu pogosto zadeval na področje bajeslovja, kar vse je omogočilo, da je o slovenskem bajeslovju prispeval tudi sintetično obravnavo.¹⁷⁸ Razlaga ga kot znanstveno preučevanje literarno, ikonografsko ali ustno sporočenih zgodb iz verovanja in predstavnega sveta človeštva ali posameznih narodov od najstarejših časov do danes. Bajeslovje je tudi snov, ki je predmet tega preučevanja. O verstvu in verskih predstavnikih naših prednikov pred sprejetjem krščanstva ni niti pisanih niti nemih spomenikov. Če izvzamemo ime Perun na skrajnem severovzhodu,¹⁷⁹ na Slovenskem ni sledu o kakršnem koli predkrščanskem višjem verstvu. Poznavanje tega izseka iz ljudskega življenja in mišljenja temelji samo na redkih pričevanjih od 14. stoletja dalje in na folklornem izročilu. Čeprav je prišlo na dan v glavnem v 19. in 20. sto-

¹⁷⁵ Glej op. 18.

¹⁷⁶ K prekopavanju mrličev pri Slovanih, Slovenski etnograf, 6/7, 1953/54, 195—196.

¹⁷⁷ Umita in v prt zavita lobanja pri Slovencih, Slovenski etnograf, 8, 1955, 231—254.

¹⁷⁸ O bajnih bitjih Slovencev s pristavkom o Kurentu, Traditiones, 14, 1985, 23—32.

¹⁷⁹ Bajeslovje, Enciklopedija Slovenije, 1, 169—170.

letju, pa ob primerni kritični analizi vsaj deloma odstira pogled v davnino. O slovenskem bajeslovju sta v orisih celotne podobe slovenske preteklosti pisala že Valvazor in Linhart, s terena pa je prvi oris posredoval graščak Rudež. Junake, nosilce dogajanja v bajeslovju imenujemo bajna bitja. Matičetov se strinja z L. Kretzenbacherjem, »da se bajna bitja ali predmeti sploh nikoli in nikjer ne dajo do konca pojasniti, potem bi namreč ne bila več bajna bitja, ampak razumarski pojmi, ki bi jih brez težav lahko vtaknili v določen znanstveni sistem, nikakor pa ne bi mogli prisluhnti živi, večno ustvarjalni in gibljivi domišljiji ljudstva.«¹⁸⁰ Na Slovenskem je evidentiranih dotlej okrog petinpetdeset bajnih bitij, a vse zadevno gradivo še ni izčrpano. Med njimi so takšna, ki so izpričana le enkrat ali pa v več različnih točkah. A niso pomembna le imena, ampak tudi njihova vloga /poklic/ in bajke, povedke, ki jih vsebujejo. Neizrazito slovensko hrvaška jezikovna meja ni nikoli ovirala prostega prehajanja ustnega izročila, zato so tudi ta imena ista na obeh straneh meje. Od drugih sosednjih narodov smo prevzeli kakšno bitje kompletno z imenom vred, ali pa udomačili le ime ali ga iz tujih besednih sestavin ukrojili po svoje. Bolj kot zahodni, romanski, so preučeni severni, germanski jezikovno-pojmovni vplivi. Včasih je prišlo do križanja obojih in je težko presoditi, kateri so zgodnejši. Ob razmerju ajdovstva in krščanstva pri preprostih ljudeh izrazi misel: »Če bi sklepali samo po obilici akrščanskega v slovenskem ljudskem izročilu, bi morda celo smeli teoretično reči, da proces pokristjanjenja pri nas sploh ni bil dokončen. Obstaja verski sinkretizem v mikavnih povezavah.

Nato še podira splošno umišljenost o kurentu kot bajnem bitju. Pripisovali so mu vse mogoče, a je brez opore v »pristnem ljudskem izročilu«. Že Jernej Kopitar ga je l. 1832 opredelil kot pravljичnega junaka. Njegovo ime etimološko še ni razloženo. Kurant (občno ime: lakaj, kurir) ni bilo več prav razumljeno in je postalo lastno. Kritizira J. Kelemino in D. Trstenjaka, ki sta pri svojem delu za slovensko mitologijo nezanesljiva..

DRUGO

Sinteze

Članek o folklori v Jugoslaviji, natisnjen v poljščini,¹⁸¹ je pomemben zaradi zgodovine folkloristike pri nas v petdesetih in šestdesetih letih, Avtor se oprošča, da je prevzel nalogo govoriti o celi Jugoslaviji, ker je folklor njenih narodov med seboj zelo različna, in tudi pri folkloristih ni enotnosti v tem smislu, da bi bilo mogoče govoriti o kakšni folkloristični šoli. Pred II. svetovno vojsko študij predmeta ni bil sistematičen, ampak razbit glede na osebne interese posameznikov v nekaterih strokah: klasična filologija, slavistika, germanistika, romanistika, komparativistika, zgodovina, umetnostna zgodovina, jezikoslovje. A Matičetov poudarja, da zgolj zanimanje ne more nadomestiti tega, kar daje kontinuirano delo in spremljanje mednarodnih dosežkov stroki. Nenavadno bogastvo folklore, ki ji niso mogli biti kos domači folkloristi, je privlačilo tuje strokovnjake (Seemann, Parry, Lord, Schmauss). Tu bi bilo vsekakor primerno, da bi Matičetov specificiral, za katera narodnostna področja gre, namreč le za srbsko in hrvaško govoreče predele. In na drugi strani, ko govori o tistih, ki so dajali, da so bili razen enega, vsi Slovenci: Krek, Jagić, Murko, Štrekelj. Obakrat torej minus za ene in iste — če bi hoteli pretiravati.

¹⁸⁰ Glej op. 172.

¹⁸¹ Co robią folklorysty w Jugosławii, Literatura Ludowa, 11, 1967, št. 1—3, 45—59.

Po osvoboditvi l. 1945 je najprej nastopilo nekritično navdušenje tudi do folklore na splošno. Kot reakcija na precenjevanje avtentične in ponarejene folklore so nastopili politični dejavniki z načelom: našega človeka je treba izveličati iz nevednosti, mu pokazati naprednejše vrednote, ne ga puščati v opankah. Toda pri tem je prihajalo do skrajnosti, tako da so marsikdaj izlivali iz vedra hkrati z vodo tudi dete. Tako ravnanje na terenu ni ostalo brez sledu. Tudi raziskovalce je to vznemirilo, tako da so se nekateri rajši umaknili s področja duhovne kulture, da bi se tako izmaknili »spornim« umaknili s področja duhovne kulture, da bi se tako izmaknili »spornim« obdelavo. Zbiranje slovstvene folklore je bilo najmanj sumljivo, če že ne nazadnjaško. Pač pa je raziskovanje materialne kulture apriori veljalo za napredno, ne glede na način obravnave. Celo kraljice v pravljicah so bile nekaterim napoti.

Nadaljevanje je posvečeno ustanovitvi nekaterih novih folklorističnih inštitucij v Jugoslaviji (Zagreb, Sarajevo, Skopje), oblikovanju specialističnega kadra, stanovski organiziranosti in mednarodnemu sodelovanju, možnosti publiciranja in terenskim raziskavam.

Ta panoramičen pregled vsekakor še danes ni izgubil svojega pomena in s svojim zgodovinskim pričevanjem za domačo folkloristiko celo pridobiva svojo vrednost, še posebej, ker zbuja včasih vtis, da so v njem vsaj nakazane reči, ki jih v njihovem času doma še ni bilo oportuno povedati na glas.

Najpomembnejša študija sintetične narave je prav gotovo predstavitev pregovorov, uganek in proze,¹⁸² v razdelku »Ljudsko slovstvo« v Zgodovini slovenskega slovstva iz l. 1956. Morda je s pregovori in uganjami kar prehitro opravljeno, zato pa je temeljita skrb posvečena zadnji. Tudi tu avtor obžaluje, da je z raziskovanjem prozne folklorne veliko slabše v primeri s pesmijo, in to pripisuje temu, da ni znanstveno urejene zbirke, ki bi se mogla meriti s Štrekljevimi Slovenskimi narodnimi pesmimi. Opozarja na terminološke zagate predmeta, ki ga obravnava. Snov razčlenjuje glede na žanre in jih definira, a pri tem razločuje, kako na to gledajo nosilci prozne folklorne sami in kaj od tega je »vsiljeno od zunaj«, kot pravi sam. Zavrača še danes marsikdaj celo v krogih, ki so blizu stroki, romantično zastavljeno teorijo o anonimnem ustvarjalcu, »ljudskem duhu« in stereotipu, da je pripovedovanje pravljic ipd. domena le starih. Pozna tudi 20-letne in 40-letne. Ustrezno pozornost doživijo tudi poslušalci — odrasli in otroci. Zelo konkretno prikaže prednosti sprotnega dobrega zapisa folklorne pripovedi pred zapoznelo obnovo, čeprav le-teh ni prestrogo soditi, kolikor v preteklosti še niso prišli do današnjih stališč o prenašanju govornih besed na papir. Ne samo po znanstveni pričevalnosti, tudi po svoji oblikovno-estetski, čisto literarni plati zapisi včasih presegajo celo obnove priznanih književnikov. To dokazuje, da so tudi med pravljčarji lahko odlični umetniki. Skoraj vsi dobri pravljčarji zelo ljubijo dialog in ta se pri obnovi izgubi. Upira se mnenju, da je zbiranje folklorne gradiva le še »brezpomembno paberkovanje«. Poudarja pomen variant za študij življenja pravljice, povedke, bajke in za to je treba še in še novega, pristnega gradiva. Če ni več variant neke zgodbe, se skoraj ne da niti ugibati o razvojni poti njene snovi. Po drugi strani do nedavna skoraj ni bila mogoča analiza njenih form — prav zaradi pomanjkanja zares dobesednih govornih besedil (Matičetov pravi: ljudskih tekstov v prozi). Če se obojega prav zavemo, bomo šele spoznali, »kako malo vemo o ljudskem pripovedništvu in koliko dela nas še čaka na tem torišču«.

V tej razpravi M. Matičetovega so strnjene njegove misli in pogledi na prozno folkloro, kakor so dozorele že v prvih letih njegovega ukvarjanja

¹⁸² Pregovori in uganke. Ljudska proza. Zgodovina slovenskega slovstva, I, 1956, 115—138.

z njo in presenetljivo je, kako mu jih tudi potem ni bilo treba spreminjati v nobenem od načelnih gledišč. Nasprotno, v marsičem je s svojimi teren-skimi skušnjami prehitel teorijo folklorne in zato je velika škoda, da nikoli ni imel pravega veselja, da bi k njej prispeval tudi sam s svojimi teoretičnimi formulacijami.

Interdisciplinarne objave

Da M. Matičetov ni le filološko usposobljen slovstveni folklorist, ampak ga le-to tudi veseli, se vidi iz marsikatere bibliografske enote, ki je bila doslej omenjena, saj v svojih obravnavah folklorističnih problemov rad seže čez meje ožje stroke v filologijo (etimologija in leksikografija kot kažejo razni komentarji k že objavljenim razlagam in volji za popravljanje napak drugih^{182a}), bodisi njen jezikoslovni ali literarnozgodovinski krak.

Ena takih nalog je npr. prevajanje. Saj je res, da je (bilo) smiselno prenašati rezijanska besedila v slovenski knjižni jezik ali jih na drugi strani prevajati v italijanščino — zaradi lažjega ali celo edino mogočega dostopa drugim uporabnikom. A strokovno dolžnost spremlja tudi veselje spopadati se s prevajalskimi orehi,¹⁸³ saj s tem vsaj po stranski poti uresničuje mladostno nagnjenje.¹⁸⁴ Če morda kdaj gre tudi za kratkočasje umetniško neizživete narave,¹⁸⁵ po drugi strani jemlje to delo nadvse odgovorno in ima pri tem skrbno izdelana stališča, zakaj in kako »presajati rožice iz rezijanskih na slovenska tla« ali »udomačevati zverinice«. V polemičnem pojasnilu,¹⁸⁶ ko odgovarja nepremišljenemu kritiku v tej zvezi, utemeljeno pojasnjuje, da druge možnosti pač ni. A tudi svari pred površnim prevajanjem: »Tu ne gre več za kratkočasje, igro, verzifikatorske vaje, ampak za skrbno pretakanje občutljivega besednega gradiva in vsebinskih sporočil iz ene pesniške posode v drugo.« »Želeti je le,« da bi bili »zmerom zanesljivi, licentia poetica ne bi smela biti nikoli opravičilo ne za površne polovične rešitve niti za pretirano, nevarno ‚izboljševanje‘, oddaljevanje od izvirnika. In posebej ne kaže zametavati brez potrebe izvernih besed, porabnih tudi v knjižni slovenščini«. Saj je to voda na mlin tisti skupini Rezijanov, ki se ne more sprijazniti, da je njihova govornica eno izmed narečij slovenskega jezika, zato »s povečavo išče med obema razločkov«. Matičetov to površnost konkretno razkriva ob poknjizanju pesmi S. Paletti in F. Quaglie, kjer je prevajalec besedo anjule prevedel s samo na sebi lepo a napačno besedo ognjenec (saj bi moralo po smislu biti angel) in besedo kris s križ (namesto s kres, kar je edino prav). Nerodnemu prevodu ob bok v kritiki dodaja svojega, za katerega pravi, da ga ne gre jemati kot poskus pesniškega tekmovanja, ker da je nastal le iz dolžnega spoštovanja do Rezijanov in njihove govornice. A se mirno lahko kosa z njim.

S prevajanjem v zvezi so pač besede, besedišče, slovar. Tudi tu Matičetov za Rezijo ni brez zasluga. Za pripravo k izdaji Baudouin de Courtenayevga rezijanskega slovarja, ki ga načrtujeta skupaj SAZU in AN SSSR, je posebej vzel v pretres nemške izposojenke v Reziji¹⁸⁷ in sodelovanje pri izdaji vseh neobjavljenih besedil, ki jih je omenjeni poljski znanstvenik zapisal v Reziji l. 1890, 1892, 1893.¹⁸⁸ Vsake toliko časa postreže s kakšno leksi-

^{182a} »Juzda žausperska«, *Traditiones*, 13, 1984, 196—199.

¹⁸³ Glej op. 26.

¹⁸⁴ Glej op. 16, rubrika: Lepslovje, Prevodi, str. 211.

¹⁸⁵ Glej op. 184.

¹⁸⁶ Glej op. 26.

¹⁸⁷ Per la conoscenza degli elementi tedeschi nel dialetto sloveno di Resia. Grazer Linguistische Studien. Festschrift für N. Denison, Graz, 2, 1975, 116—137.

¹⁸⁸ *Letopis SAZU*, 1975, 202, 1979, 23, 1980, 159.

kalno posebnostjo iz te doline, npr. »častitljive ljudskopravne relikvije: besede ‚veče‘, ‚večúvat‘ ipd., ki so le še malo žive in v deloma prenesenih pomenih dosegle naš čas samo na Koroškem in v Reziji. Podobno je zasledoval sintagmo »živa brësa« (debeli četrtek) in ugotovil pravilnost Erjavčeve trditve, da je furlanska beseda in ne nemška izposojenka, kot je hotel Miklošič.¹⁸⁹ Zadnji članek te vrste je posvečen besedi lanita,¹⁹⁰ za lice. Sporočila o njej pozna iz jezikoslovnih virov, živega govora in slovstvene folklorne in navaja zanjo tri žarišča: Rezijo, otok Cres in Rodope. Gre za starodavno besedo, znano še/že v starocerkvenoslovanščini. Z njim Matičetov praktično dokazuje smiselnost sodelovanja slovstvene folkloristike in jezikoslovja.

Prva razprava te vrste je o obrednem kruhu, poprtn/jak/u. Loti se je po že znani zgodovinsko-geografski metodi, vendar jo kombinira še z etimološko: od kod ime poprtnik, kar v tokratnem primeru sicer ni pretrd oreh. Bolj pomembna so izhodišča, s katerimi zagovarja sodelovanje dveh strok: »Jezikovno še tako neoporečna hipoteza bi se zrušila, če bi ji nasprotovala etnografska dejstva. Končne sodbe ni mogoče izreči, dokler ne pogledamo, ali je božični kruh pod prtom res izpričan v običajih.« In konkretni rezultati: za ozko povezavo med imenom poprtnik in navado, da mora božični kruh biti pod prtom, ni etnološkega zadržka. Ker so ga dajali pod prt, je dobil po tem ime. V drugem delu Matičetov ostro polemizira z J. Malom in prepričljivo dokazuje njegovo neustrezno razlago zadevnega predmeta in drugih »slovenskih mitoloških starin«.^{190a}

Kakšne bogate sadove lahko to prinese, se je najbolj izkazalo v njegovi temeljiti, vsestranski obdelavi pesniškega in obrednega izročila o bedenih. ¹⁹¹ To je cvetlica (narcisa), ki ni ne zdravilna, ne koristna, ne škodljiva, le lepa. Dokaz, da preprostemu človeku nikakor ni le utile edino gibalo, ampak tudi lepota. Zanj je zbral čez 100 imen. Iz tiskanih in rokopisnih slovarjev, strokovnih ali poljudnih botaničnih spisov in najrazličnejših objav vse do leposlovja nabrana in pregledana po pričevalni vrednosti zaostajajo za tistimi, ki se mu jih je posrečilo najti med ljudmi, tako zatrjuje avtor. Karta razširjenosti imena (od levega brega Mure do desnega brega Tera, od koroških Gur na levem bregu Drave dol do Kolpe in osrčja Istre) se ne ujema s karto rastišč. Razločki med njima so zato, ker so imena cvetlice znana tudi v širši okolici, kjer ta ne raste. Navaja kar deset kriterijev, po katerih je lahko dobila ime. Ko je sinonime za bedenice zasidral prostorsko in dal ob razvrstitvi pomenskih skupin tudi ključ za branje obeh kart razširjenosti, ureja besedno gradivo še po abecedi z osnovno dokumentacijo, od kod je kaj. Pod posameznimi gesli razvršča podatke kronološko in opozarja na starejša imena, od katerih so se nekatera, potem ko so bila enkrat natisnjena, vlekla nekritično naprej od objave v objavo. Ob takih primerih se zavzema, da tako gradivo »neusmiljeno zmečemo čez prag, zbrisemo s seznama slovenskih imen kot lažna ali vsaj neslovenska«.

In končno se ozrimo še strmo v zvezdno nebo, saj nam je Matičetov s področja t. i. »ljudskega znanja« pripravil tudi prav tako temeljito razpravo Slovenska zvezdna imena.¹⁹² Najprej poseže v historiat raziskovanja predmeta pri Slovencih: Prvi Franc Bile (1786—1824) in nato nekaj drugih. Posebej se zadrži pri plejadah. Nato pa primerja naše imenje z drugim slovenskim in evropskim sploh. Torej geografski vidik. Nato seže v zgodovino:

¹⁸⁹ Letopis SAZU, 1975, 202.

¹⁹⁰ Lanita, Jezik in slovstvo, 34, 1988/89, 81—88.

^{190a} Poprtnik, Slovenski etnograf, 6/7, 1953/54, 223—239.

¹⁹¹ »Bedenice«, Imena, pesniško in obredno izročilo o tem cvetju na Slovenskem in pri sosedih v hrvaški Istri. Traditiones, 5/6, 1976/77, (1979), 277—300.

¹⁹² Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 2, 1974, 43—90.

»kdaj je vsa ta pisana družčina zlezla na nebo...« Pred zatonom antičnega sveta je bilo nebo zasedeno z grškimi bajnimi bitji. Krščanstvo je skušalo po utrditvi in ureditvi svojega sistema pregnati ostanke ajdovstva tudi z neba, tako avtor, zato so ta imena izginila iz ljudske rabe in verovanj, pač pa je ostala v zvezdoznanstvu antična terminologija nespremenjena. Z analitično panoramo slovenskih zvezdnih imen želi pokazati, da so v tem pogledu v slovanskem svetu še zmeraj mogoča presenečenja, saj je sam zbral na slovenskem ozemlju čez 150 zvezdnih imen. Eno od vprašanj pri tem, na katero skuša tudi sistematično odgovoriti, je, katera izmed današnjih slovenskih imen bi še mogli šteti za skupno slovansko dediščino?

Ob sklepu svojega razpravljanja M. Matičetov apelira na ustrezna vodstva, da bi morala večjo skrb posvečati tudi leksikalnemu bogastvu narečij, živi govoric in se zavzema za medsebojno bogateno sodelovanje med posameznimi panogami jezikoslovja in etnologije/folkloristike: SAZU ne bi smela odložiti in potisniti v stran vse druge zvrsti jezika in se zavzemati le za slovar slovenskega knjižnega jezika. Bogastva katerega koli jezika — slovenski ne more biti izjema — ne izpričuje samo njegov sodobni knjižni jezik, fundus, ampak besedni zaklad pripadnikov celotnega narodnega telesa, vseh narečij, ki se k njemu prištevajo. Nov obogaten Pleteršnik bi bil potreben. Zato bi morali poskrbeti, da bi po krivici odloženo delo zanj teklo vzporedno z nadaljevanjem SSKJ. Posebna skrb naj bi veljala zajemanju leksikalnega bogastva iz žive ljudske govornice. Tak vseobsežni slovenski besednjak bi moral biti matica, izhodišče vsem drugim, etimološkemu še posebej. Zavzema se za interdisciplinarnost, za korektno sodelovanje z lingvisti: »Skepsa, ki jo nekateri slavisti — posebej lingvisti kažejo do etnografskega gradiva in etnografskega dela, je pač pogojena v tem, da si etnografi marsikdaj šele iščemo najprimernejših metod, si šele utiramo svoja pota. Etnografija kot samostojna in ne le pomožna veda, je namreč dosti mlajša od lingvistike, se mora šele potegovati za svoj ugled in se večkrat dobredno otepati nevarnih notranjih sovražnikov, predvsem diletantizma.«

Misel, vsekakor vredna pozornosti, a še bolj ukrepanja!

Urednik in bibliograf

Ni, da bi naštevati, kaj vse je Matičetov urejal, gre le za opozorilo na nekaj točk, ki naj pomagajo ustvariti predstavo o tem njegovem delu. V tej zvezi ne gre zanemariti, da je bil soustanovitelj in sourednik skrivnega dijaškega lista, ki je začel izhajati v Gorici l. 1934, najprej rokopisno in brez naslova, nato tipkano (Tihe besede, Pisanice, Gmajna) in litografirano (Brinjevke).¹⁹³ Kot partizan prekomorec je uredil pet številč Čelične-Jeklene PESTI, glasila I. tankovske brigade JA (št. 1-4) oz. I. tankovske divizije (št. 5)¹⁹⁴ in v eni od njih razgrnil svoj pogled na uredniško delo.¹⁹⁵ Čeprav so navodila tudi konkretna za list, ki ga je tedaj urejal, so smernice, po katerih jih podaja, veljavne tudi širše: 1. teme pisanja, 2. razvrstitev člankov — urejanje listov ni znanost, ampak skušnja. Ne more biti teoretičnih vodil, ker bi bila vedno osebna. Le na konkretnih primerih se lahko prikaže, kako bi bilo bolje. Pri slabi razvrstitvi niti dobri sestavki ne pridejo prav do izraza in ostajajo na pol skriti. Za razvrstitev člankov je treba imeti določen kriterij, zakaj so razvrščeni tako in ne drugače. Idealno je urejen tisti list, kjer se ne da nič spremeniti, ne da bi bil poškodovan notranji red. 3. pred

¹⁹³ Glej op. 16, 215.

¹⁹⁴ Glej op. 16, 215.

¹⁹⁵ Naši listovi i uredniške odgovornosti kulturno-prosvjetnih odbora, Čelična jeklena PEST, List I. tenkovske brigade J. A., št. 2, februar—marec, 1945, 24.

objavo, ko so članki popolnoma urejeni, jih je treba podvreči splošnemu pregledu: strokovnemu in jezikovnemu. Je že treba priznati, da nas je kar nekaj, ki smo mu prav za to zadnje lahko hvaležni.

Če mu ob urejanju Slovenskega etnografa nemara zamerimo, da se ni bolj postavil za »folkloro« v podnaslovu¹⁹⁶ in tako pomagal brisati preciziranje na meji dveh strok, mu štejmo v dobro med drugim pričevanje o zgodah in nezgodah ob nominalnem rojevanju te revije in zaslugah B. Orla zanjo.¹⁹⁷ Ob predstavitvi strokovnega nazora M. Matičetovega se je izkazala velika prednost, ki jo daje primerjalni folkloristiki nasproti drugim metodološkimi in teoretičnim usmeritvam. Zato dobro dé širina, ki jo v tem pogledu zmore kot urednik, vsaj načelno; saj je o konceptu zbornika *Traditiones* zapisal: »Glede raziskovalnih metod, iz katerih rastejo razprave, se nam zdi pametno, ne predpisovati nobenih receptov.¹⁹⁸ ... Vsi, ki se pošteno potijo na narodopisnih njivah, naj vedo, da so jim vrata našega glasila zmerom odprta. Z veseljem bomo objavljali sadove njihovega dela, od razpravljanja o čisto teoretičnih, metodoloških in podobnih vprašanjih pa tja do drobnih sprotnih zapiskov s terena, čeprav morda še v grobem stanju. Veseli bomo kritičnih in polemičnih sestavkov in znali bomo primerno ceniti tudi prispevke, v katerih si sodelavci upajo na dan z delovnimi hipotezami, namesto da bi ljubosumno skrivali svoja odkritja. Samo široka menjava izkušenj in mnenj namreč omogoča napredek katerekoli, torej tudi naše vede.«¹⁹⁹

V komentarjih, t. i. opombah, ki jih Matičetov dodaja objavam prozne folklorne kot pripravo za primerjalne študije, je vloženo v bistvu tudi veliko bibliografskega truda. A če bi že spregledali sestavo stvarnega kazala za obe knjigi *Narodopisja Slovencev*²⁰⁰ in *Bibliografije Ivana Koštiala in Jože Glonarja*,²⁰¹ *Ivana Grafenauerja*²⁰² in *Matije Murka*,²⁰³ za katerega pravi, da »se je zgodaj zavedel potrebe združevanja teoretično-raziskovalne dejavnosti s praktično-zbirateljsko«, je Matičetov tudi tu največ storil za *Rezijo*: Na povabilo uredništva rezijanskega župnijskega lista *All' ombra del Canin* — Pod Tjanynowo sinco je pripravil obsežno komentirano bibliografijo rezijanskih objav 1927—1979, ki je izšla najprej porazdeljena med vse štiri številke omenjenega lista l. 1980. Ta časovni okvir je povezan s petdesetletnico izida katekizma v rezijanščini *To kristjansko učilo*, 1927. *Bibliografija* obsega 190 enot, v katerih je omenjena *Rezija* ali je delo posvečeno izrecno njej. Dodatek vsebuje še 44 enot, ki obsegajo letake itd. Po lepem sprejemu in vztrajnem spodbujanju strokovne javnosti, češ da ne gre le za nujno dopolnilo, ampak za temelj poznavanju *Rezije*, se je lotil priprave še starejšega dela rezijanske bibliografije 1604—1926. Predvidoma bo število enot približno enako tistim v tako rekoč drugem delu rezijanske bibliografije, komentarji, kritične pripombe in predgovor pa bojo celo daljši in bolj pretehtani, je zapisal v začasnem poročilu o tem.

¹⁹⁶ Ali je to kaj povezano z odhodom M. Matičetovega iz Slovenskega etnografskega muzeja na SAZU l. 1952, čeprav že letnik III—IV nima več dvojice: revija za etnografijo in folkloro.

¹⁹⁷ Imeli smo jih — ni jih več. *Slovenski etnograf*, XV, Lj. 1962, 7—8.

¹⁹⁸ Tu hote ali nehote spominja na Ivana Grafenauerja, saj je prav to cenil pri njem.

¹⁹⁹ Uvodna beseda v *Traditiones*, I, Lj. 1972, 7.

²⁰⁰ *Narodopisje Slovencev I + II*, 1944, 1952, 239—267.

²⁰¹ Ivan Koštiál (1877—1949), *Slovenski etnograf*, 3/4, 1950/51, 393—399. Joža Glonar (1885—1946), *Slovenski etnograf*, 3/4, 1950/51, 399—402.

²⁰² Etnografsko delo Ivana Grafenauerja (ob 70-letnici), *Slovenski etnograf* 3/4, 1950/51, 402—406.

²⁰³ Etnografsko delo Matije Murka, (ob 90-letnici), *Slovenski etnograf*, 3/4, 1950/51, 406—411.

NAMESTO SKLEPA

V Matičetovega bibliografiji²⁰⁴ je v rubrikah: 1. znanstvene in strokovne objave, 2. Biografski prispevki, 3. Eseji in poljudno strokovni članki naštetih 172 objav (vseh je še precej več, samo ocen in drugih poročil okrog 120), od tega 106 slovenskih in 66 v drugih evropskih jezikih (48 v italijanščini, 10 v nemščini, po 2 v francoščini in angleščini, 1 v poljščini in 3 v hrvaščini/makedonščini); ena tretjina zahtevnejših Matičetovih spisov je torej izšla zunaj Slovenije, največ v Italiji in Švici. Verjetno se more malokateri slovenski humanistični izobraženec današnjih dni pohvaliti s tolikšno bero svojega dela, ki bi našla odmev tudi v tujih krogih. Pravzaprav je resnica malo drugačna in bi »tudi« v prejšnjem stavku morali izpustiti. Večine tega, kar je bilo objavljeno drugod, domača bližnja in druga strokovna javnost ne pozna. Zato se mu v nekaterih pogledih nemara godi, kakor se je avtorju J. B. de Courtenayu in bi mogli tudi nanj obrniti besede, kakor so bile zapisane o njegovem predniku v Reziji. Namreč, da 1. dolgo ni doživel priznanja, ki bi ga bil zaslužil; 2. da je treba to pripisati pretežno dejstvu, da ni zbral v enotno delo jedra svojih strokovnih nazorov; raztreseni so po raznih publikacijah, ki so težko dosegljive in napisani v jezikih, ki niso vsakomur domači; 3. tudi zapletena in ne vselej enoznačna terminologija, ki jo je avtor uporabljal, je v določeni meri otežila pristop k njegovemu nauku,²⁰⁵ vse to velja tudi za M. Matičetovega, le da bi mu namesto zapletene terminologije — tega mu pač ni očitati — raje oponesli, da jo premalo upošteva in marsikdaj v strokovnem pisanju ne vztraja pri diskurzivnem jeziku; na kratko, da ne prakticira različnih zvrsti jezika v svojem pisanju. Prav zaradi tega, ker svojih načel in strokovnih nazorov, tudi terenskih spoznanj ni (bil) pripravljen formulirati v strogem znanstvenem, recimo »meta« jeziku, še več, da jih je potresel po svojih empirično zastavljenih raziskavah, kakor sol v jed, namesto da bi jih osamosvojil in predstavil samostojno, je stereotipni dokaz, da mu ni za nikakršno teorijo. Še toliko bolj, ko je to o sebi oznanjal, ustvarjalcem nove etnološke teorije navkljub, s katero se v marsičem, posebno glede /slovestvene/ folkloristike ni mogel strinjati. Toda njegov tukajšnji strokovni portret nemara dokazuje, da ima za vprašanja prozne slovestvene folklore, ki je bila pglavitni predmet njegovih raziskav, skrbno izdelan strokovni nazor in njemu ostaja zvest ves čas svojega dela, tako da svojih stališč glede tega ne spreminja, le prvotna utrjuje, obnavlja in pglablja. Seveda pa je množil obseg zgodovinskih obravnav. Težišče dela M. Matičetovega je torej predvsem empirično.

Da ne bo nesporazuma, o jeziku še nekaj. Pripomba o njegovi nepravšnosti se nanaša strogo na nepriznavanje ali premajhno priznavanje zvrstnosti in ne na drugo. Saj če zanemarimo to pomanjkljivost, je jezik M. Matičetovega marsikdaj užitek brati zaradi slikovitosti v metaforiki, skrbi za resnično domačo besedo brez hrvatizmov in srbizmov, ki se jih današnji pisavec mimogrede naleze iz sredstev javnega obveščanja, tudi marsikak eks-presiven izraz mu uide sem in tja.²⁰⁶ In prav to je tisto, kar razkriva Matičetovega ustvarjalno naravo ne samo v znanstveno smer, ampak tudi umetniško, ki je prvi včasih kar malo napoti. Dela se ne loti zmeraj z akademsko distanco, čeprav zanjo na več mestih pledira, ampak s čustveno vznesečnostjo. Toda ko se zanj odloči, se izkaže njegova velika erudicija, sistematičnost znotraj zadane naloge, temeljitost, vztrajnost, potrpežljivost —

²⁰⁴ Glej op. 16, 201—216, in Biografije in bibliografije raziskovalcev z Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, II, 1976—1985, Lj. 1988, 195—200.

²⁰⁵ Glej op. 69, 16.

²⁰⁶ To je bilo mogoče opaziti celo v tukaj navedenih odlomkih.

skratka vsa znamenja trdega dela in drugih lastnosti, kakršne priporoča tistim, ki bi radi po bližnjici prišli do cilja. Ta dvojnost njegove narave se kaže tudi pri pojavu, kjer se bosta vedno morala vračati hvaležnost in lju-bezen: Matičetov je proslavil Rezijo, Rezija je proslavila Matičetovega. A kar se tiče terena, se vendarle vsiljuje malo nenavadno vprašanje: ali je pravično pustiti vse druge otroke v nemar in se posvetiti le čudežnemu? Zavedam se, da na to ni mogoč pravičen odgovor! Toda poraja se še drugo vprašanje: zakaj se je mož toliko ukvarjal tudi s pesmimi, ko je sam večkrat celó pisal, ne samo vedel, kolikšna stiska tare prozo v primeri z njo. Ali ni tudi tu čustvo premagalo razum.

Znotraj strokovne usmeritve pri raziskovanju slovstvene /prozne/ folklo-re se kaže dvojnost M. Matičetovega v naslednjem: na eni strani minucioz-nost in skrajna akribija, vendar pa ne na škodo umetniške učinkovitosti, kadar je ta tega vredna pri zapisovanju besedil in njihovem podajanju jav-nosti kot znamenje za besedno umetnost slovstvene folklore. Na terenu se ta minucioznost kaže v zagledanosti v Rezijo, preiskati jo do vseh podrobnosti, za noben problem v njej ni škoda moči in časa, pa četudi štrli čez robove slovstvene folkloristike. Ta stisnjenost se na drugi strani odkupi z veliko-poteznostjo in širokimi zamahi pri raziskovanju snovi. Primerjalna zgodovinsko-geografska metoda omogoča in zahteva, da raziskovalec v sledi za njo prestopa ne le narodne meje, ampak celo kontinente v vodoravni legi in stoletja in vekove po navpični osi. Na eni strani jo je najlažje primerjati z arheologijo. Če je pri njej iz različno ohranjenih materialnih ostankov mogoče sklepati na preteklost po tej plati, mora tudi primerjalni slovstveni folklorist na svoj način odkrivati in kopati, da doseže podobne rezultate na področju duhovne kulture. Zato se nemara najlažje sporazume s primerjal-nim jezikoslovcem in strokovnjakom primerjalne književnosti. Ni naključje, da je bila na Slovenskem folkloristika kot taka najustreznejše definirana in ovrednotena prav v tej vedi.²⁰⁷

Obljuba dela dolg

In sedaj k vprašanju, ki je boleče — bolj za stroko kot avtorja samega. On verjetno pozna vzroke in ve, v čem je problem, drugi se pa le sprašujemo, odgovorov pa ni. Namreč, kje so vzroki, da se toliko načrtov, ki jih je imel pred sabo omenjeni slovstveni folklorist na Slovenskem, ni uresničilo.

Ne zato, da bi hotela biti pikra, ampak da bi ne bila pavšalna, sledi nji-hov seznam po kronološkem redu: 1) 1956: izdaja izvornih Marinčičevih be-sedil; monografija o Marinčiču;²⁰⁸ 2) 1965: antologija rezijanskih povedk;²⁰⁹ 3) 1967: Katalog pravljic AT = kazalo slovenskih pravljic po AT sistemu;²¹⁰ 4) 1968: razlaga, zakaj rabi izraz povedko za nemško »Sage« in se mu izraz pripovedka ne zdi primeren;²¹¹ 5) 1968: čimprej prepisati, urediti in izdati rezijansko gradivo, drugače nevarnost, da ga bo zasulo;²¹² 6) 1971: podobno kot št. 5;²¹³ 7) 1973: isto kot št. 4;²¹⁴ 8) 1973: reševanje problemov, ki se od-pirajo z varianto o Polifemu;²¹⁵ 9) 1975: glej št. 3;²¹⁶ 10) 1978: zbirko svojih

²⁰⁷ Anton Ocvirk, Glej op. 17, 50.

²⁰⁸ Brat in ljubi, Zbornik Primorske založbe Lipa, 1956, 25, 26.

²⁰⁹ Glej op. 62.

²¹⁰ Glej op. 181.

²¹¹ Glej op. 99.

²¹² Glej op. 99.

²¹³ Letopis SAZU, 1971, 102.

²¹⁴ Glej op. 93.

²¹⁵ Glej op. 74.

²¹⁶ Glej op. 106.

strokovnih člankov z naslovom: Ob vrelcih bajanja;²¹⁷ 11) 1979: izdaja pripovednega in drugega narodopisnega gradiva Gašperja Križnika;²¹⁸ 12) 1979: izdaja slovenskega gradiva (110 pravljic) z desnega brega Tera.²¹⁹ Itd.

To je torej ta »indeks« in na njem je nekaj kapitalnih del, s katerim bi se predvsem postavil avtor sam, slovenska folkloristika pa z njimi opomogla. Zato vprašujoči pogledi in stiska in vprašanja, ki so bila sedaj zastavljena tudi na glas. Ne morem se zadovoljiti z odgovorom, ki sem ga doživela nekoč od stare mame. Ko sem jo poterjala, naj obljubo izpolni, mi je odgovorila: »Saj je dovolj, da sem ti obljubila!« Za vzgojo to je modrost. A v stroki potrpežljivost čakanja ni prav rodovitna.

Toda resnosti položaja na ljubo se je treba vprašati še drugače: ali je vzroke za neuresničitev načrtov iskati v človeku samem ali v zunanjih okoliščinah? Če smo možnosti za osebno odgovornost izčrpali z orisom strokovne fiziognomije že pogosto omenjenega imena, se je treba ozreti še na drugo stran. Ne more cele stroke obvladati en sam človek. Koristno in potrebno je, da je v njej več različnih profilov. Če Matičetov doživlja priznanje odličnega terenskega delavca in cenjenega primerjalnega folklorista, je nepošteno zahtevati, da bi bil še to in to. Vsak vidi (le) tisto, za kar ima oči! Čez svoje meje zlepa nihče ne pride. Seveda gre tudi za organizacijo lastnega dela (subjektivni dejavnik) a svojo težo je treba pripisati tudi razmeram zunaj njega (objektivni dejavnik). Torej specialistov manjka!

Vprašanje stolice za /slovstveno/ folkloristiko

Da se je Matičetov pravkar navrženega vprašanja zavedal, je moč razbrati iz vrste njegovih vabil, naj se mladi oprimejo dela, ki ga opravlja on sam, bodisi, da gre za teren ali primerjalne raziskave. V začetku svojega dela, ko je še verjel v smisel svojega snubljenja, spet preseneča s svojo pretehtanostjo: »... Na širokem in privlačnem polju slovenske folklore, kjer je še veliko neizhojenih stez in potov, bi bila to zelo hvaležna naloga — zlasti za mlade ljudi brez predsodkov. Nadaljnja usoda slovenske folkloristike je namreč v dobri meri odvisna prav od mladih moči — od strokovno pripravljenih in navdušenih delavcev²²⁰ /.../ Ker starih delavcev ni, so za to poklicani novi — iz vrst mladine. In prav mladega človeka, ki se nekako nagonsko izogiblje vsega, kar je staro, bolno, onemoglo, in preživelo, je vredno prepričati, da v nobenem primeru ne moremo kaj takega reči o folklori, kakor koli in kjer koli bi bilo govora o folklori, bomo odločno zastopali stališče, da je to še zmeraj živ organizem.«²²¹ Tudi pozneje se kot nekaj leit motiv ponavlja vabilo mladim k zapisovanju²²² prozne slovstvene folklorne in še večkrat k pogumu za odločitev, da bi se lotili monografije²²³ o kakem problemu, za katerega on že prispeva svoj delež, bodisi z novim gradivom ali raznimi strokovnimi opazkami. A tudi to je diferencirano. Vabila k monografijam, so vsa v drugod objavljenih spisih, saj je bilo le tem krogom smiselno govoriti o tem, kjer so (bile) za uresničitev zamisli potencialne možnosti. Doma je bila pač gluha loza.

A da bi bilo tudi tu treba kaj storiti za podmladek, je mislil že še sam študent. Iz Padove, kjer se je sam očitno imel možnost razgledati, o položaju

²¹⁷ Glej Letopis SAZU, Lj. 1978, 195.

²¹⁸ Letopis SAZU, Lj. 1979, 237.

²¹⁹ Glej op. 218, 236.

²²⁰ Glej op. 63.

²²¹ Glej op. 24.

²²² Glej op. 93.

²²³ Glej op. 81, 27, 62, 70.

stroke, piše s samozavestjo poznavalca: »Po svetu ustanavljajo redne stolice (Finci, majhen narod so med prvimi)... izdajajo velika akademska dela (bolgarski zbornik za narodni umotvorenija...), prirejajo mednarodne ali narodne kongrese ljudskih izročil in šeg, imajo posebne organizacije za nabiranje blaga in pospeševanje študij (Italijanski narodni Odbor za ljudske umetnosti) in primerna strokovna glasila, kjer je dana možnost razmaha in poglobitve obenem. Posebno na Slovenskem, kjer vlada občutno pomanjkanje srednjeveške umetniške literature, bi morali posvečati več zanimanja za taka vprašanja. Dozdevna praznina pred 16. stoletjem bo premagana šele, ko pridemo do obširnega dovršenega slovstvenega komentarja vsaki pesmi, pravljici, pripovedi, vraži'. Če bi to Štrekljevo željo čimprej uresničili, bi sebi in sosedom koristili nič koliko.«²²⁴ Kmalu po osvoboditvi, v času vrenja novih idej, je opominjal: »Širša javnost je pri nas precej nepoučena o folklori in jo podcenjuje. Tako stanje seveda ne more vplivati spodbudno na razvoj tiste veje znanstvenega prizadevanja, ki nosi ime slovenska folkloristika, čeprav je ta doslej dala slovenski in svetovni znanstveni javnosti nekaj priznanih imen, kakor sta npr. K. Štrekelj in M. Murko, danes toliko, da ne životari. Nujno pa je, da zdaj, ko vpliv socialne revolucije pri nas zmeraj jasneje in odločneje prodira na vsa področja duhovne delavnosti, spet postavlja na dnevni red tudi vprašanje ljudske umetnosti, ljudskega slovstva. To terja od nas naš čas s svojim klicem po prevrednotenju vsega, kar je pristno ljudsko. Kar so pri nas z umetniško intuicijo spoznali in o ljudskem pesništvu povedali Prešeren, Levstik, Cankar, Župančič, nam bodi spodbuda za nadaljnje poglobljanje v preteklost in sedanost slovenskega delovnega ljudstva, ki nikoli ni bilo in tudi ne bo brez svoje besedne umetnosti.«²²⁵ Gre torej za trkanje na vrata družbenih in strokovnih dejavnikov, da bi kaj ukrenili za priznanje »veje, znanstvenega prizadevanja, ki nosi ime slovenska folkloristika. A se niso odprla. Na univerzo že ne. Da je bilo med delavci (katedrsko sicer nepriznane) stroke to vprašanje aktualno, priča izvleček iz zapisnika občnega zбора Slovenskega etnografskega društva z dne 28. junija 1958 in ga navaja Matičetov v svojem poročilu zboru: nujno bi bilo v univerzitetnih učnih načrtih dati poseben poudarek ljudskemu slovstvu in ljudski likovni umetnosti, bodisi pri stolici za etnologijo ali za slovensko literaturo oz. umetnostno zgodovino.«²²⁶

Čez osem let je tuji publiki na domačih tleh potožil: »Glede univerzitetnega pouka bi lahko še dodali, da je popolnoma prepuščeno dobri volji posameznih profesorjev, ki zasedajo etnološke stolice v državi (Beograd, Zagreb, Ljubljana, Skopje), ali in kdaj vključijo v svoje cikle predavanja tudi kako folklorno poglavje. V okviru slavističnih oddelkov poteka pouk ljudske književnosti še precej redno v Beogradu, Skopju in Zagrebu, le bolj priložnostno pa v Sarajevu in v Ljubljani.« Ameriškim gostom je predstavljaj položaj folklorne /ne samo slovstvene! / v celi Jugoslaviji,²²⁷ zato seganje čez našo republiško mejo. Da s tako razpoložensko rešitvijo folkloristike kot take ni mogel biti zadovoljen, je jasno, a lepo razložil, zakaj ne: »Menda ni treba poudariti, da iz slavistično literarnega okvira pač izpade vse, kar ni tesno povezano s književnostjo. In tega v folklori ni ravno malo. Na meji med dvema ali več disciplinami nikoli ni nevarnosti, da bi bilo kaj osvetljeno preveč. Zmerom je rajši narobe, da ostane nekaj temne površine, nerazsvetljena, 'zemlja nikogar'. Tako so tudi v našem primeru folklorna področja, na katera se ne spušča študij etnografije (etnologije) ne študij lite-

²²⁴ Glej op. 10.

²²⁵ Glej op. 24.

²²⁶ Glej op. 22.

²²⁷ Glej op. 40.

rature, zato ostajajo pač nedotaknjena, v temi. V mislih imam npr. verovanja in še to in ono, kjer bi folkloristika najlaže in najhitreje razgnala vsako senco.« Na tujih tleh naslednje leto je podobno o položaju stroke v Jugoslaviji naslikal v malo svetlejših tonih, saj ni lepo drugod razkazovati svoje revščine: V razdelku o oblikovanju specialističnega kadra, ne more mimo dejstva, da »uradno folkloristika še ni nikjer na univerzi«, a da je podobno kot pred vojsko bolj ali manj (se pravi: manj — op. M. S.) upoštevana na oddelkih za etnologijo, da pa je nov dosežek njena navzočnost na slavističnih oddelkih (da to ni profesionalno urejeno, zadrži zase), pač pa ne zamolči enostranskosti reševanja problema: »Čeprav se tu študira le literarna stran ustne tradicije, je tudi to napredek v primerjavi s predvojnimi položajem. Toda sedanje stanje stvari je daleč od ideala, saj so nekateri deli duhovne kulture še nedotaknjeni, obrobne teme' ne prihajajo v okvir literature, etnologija jih ne upošteva.«²²⁸ Kaj se je dogajalo vmes — če se je sploh kaj — ve, kdor ve. Skoraj petnajst let nič takega, kar bi stroki utrlo pot na šolo, kjer bi si lahko pridobila specialističen kader. In to se vleče od ustanovitve ljubljanske univerze dalje. V polemični diskusiji l. 1980, na posvetovanju o razmerju med etnologijo in slavistiko je še zadnjič povzdignil svoj glas, prav gotovo v upanju, da se bo v zvezi s stroko, ki ji je služil že čez štirideset let, kaj uredilo: »... Vem, da so med prof. Grafenauerjem²²⁹ in prof. Slodnjakom že tekli pogovori in so bili narejeni prvi koraki, da bi se po vzorcu Beograda, Zagreba, Skopja itd. tudi na ljubljanski univerzi ustanovila katedra za ustno slovstvo. Do tega pa ni prišlo in to je minus, ki pa se da odpraviti. Uradna slavistika še danes lahko popravi to napako, saj je anomalija, da v Ljubljani katedre ni, čeprav jo imajo univerze v Jugoslaviji, celo mlada prištinska fakulteta. Ta anomalija ima stare korenine, ki segajo še v Zoisov krog. Zois je namreč svetoval Vodniku, naj ne izda ljudskih pesmi, ker to ne bi bilo vredno njegovega imena. Potem je brošurico pobliciral Zupančič. To so dejstva, ki jih bomo morali še načenjati. Pri slavistiki se bo dalo stvari popraviti, saj je imel že prof. Merhar ciklus predavanj. Zdaj to delo opravlja prof. Koruza, ki ljudsko slovstvo vključuje v svoja predavanja. Z naše strani pa obstaja želja, da bi bila veda zastopana na ljubljanski slavistiki.«²³⁰ V odgovor na pripombe, češ da ljubljanska folkloristika ne goji teorije in pretirava z zbiranjem, se je oglasil še enkrat, očitno malo resignirano: »Ne morem se strinjati s...«, ki pravi, da dokler je neka veda v fazi zbiranja, še ni veda. To je nevarnost. Ko je bila etnologija 1940 ustoličena na univerzi, ni eksistirala na Slovenskem noben učbenik, nobena teoretična razprava o tem, kaj je etnologija. To smo dobili šele pozno, čeprav je na univerzi že obstajala katedra. Tudi folkloristika bi lahko pokazala že marsikaj teoretičnega, če bi bile za to dane pedagoške možnosti. Samemu sebi ne boš pisal učbenika, ker veš, kako se tej stvari streže. Na SAZU smo bili odrezani od mladine, nismo imeli stikov, da bi mogli usmerjati, kot so to delali npr. Štrekelj in drugi. Mladi pa teh stvari ne poznajo, zgrabijo kamen in ti ga zalučajo v hrbet. Tako.«²³¹

Ni bilo prijetno in prijazno obnavljanje vsega tega, a bilo je potrebno. Namenoma sem veliko navajala dobresedno, da bi ne bilo dvoma, kako je krivda, kolikor gre zanjo, za zaostajanje slovenske folkloristike tudi objektivna in ne le subjektivna, če smo doslej mislili predvsem nanjo. V luči vsega povedanega je morda bolj jasno, zakaj se je Matičetov tako obračal,

²²⁸ Glej op. 181.

²²⁹ Diskusija ob posvetovanju etnologija: slavistika, Glasnik SED 20/1980, št. 2, 112.

²³⁰ Prim. o tem op. 7, 277.

²³¹ N. m. 115.

da ne rečemo zatekal v njemu najbližji italijanski kulturni krog pri svojem folklorističnem delu in svet, ki so ga dvajset let pokrivala »Alpes Orientales«. Tam je našel o njem sogovornike, doma pa jih ni bilo. Strokovno enakovrednih na njegovem področju že ne. Takih, ki bi se zavedali, da je treba slovstveno folkloro obravnavati z njej lastnimi merili, ne pa je imeti kakor da je koš za slabo literaturo. Drugače: na eni strani sta dobra in slaba literatura in na drugi dobra pa tudi slaba slovstvena folklor. In še veliko drugih nesporazumov je bilo in jih je še. Brezkončen trud brez pravih rezultatov človeka napravi tudi ravnodušnega in morda se je v nekaterih pogledih to zgodilo tudi v tukajšnjem primeru, da v času, ko so se spet začela kresati stališča, na drugi strani za poseg v boj ni bilo več prave volje in moči.

Da se je Matičetov zavedal prednosti osamosvojitve nasproti stalnemu gostovanju — pa bodi da gre za objavo ali stroko — ilustrirajo naslednje njegove besede, ob začetku izhajanja *Traditiones*: »Če bomo večno le na voljo drugim, ne bomo mogli razviti in izpeljati lastnih zamisli. In za to vendar gre. Dobro premišljen, jasno izražen koncept, ne sproti od danes do jutri, ampak za več let naprej...«²³¹

Pričujoči oris dela Milka Matičetovega in nekakšen kompendij njegovih pglavitnih objav je želel predvsem ozavestiti, da je obdobje njegovega obvladovanja stroke predvsem obdobje primerjalne slovstvene folkloristike. Dovolj za enega človeka in eno življenje!

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE VARIANTE DER VERGLEICHENDEN LITERARISCHEN FOLKLORISTIK

Der vorliegende Abriß des Forschungswerkes von Milko Matičetov (anlässlich seines 70. Geburtstags) sucht zunächst vorzustellen, was in Hinsicht auf seine Persönlichkeit und die Umstände, in denen er aufgewachsen ist, darauf eingewirkt hat, daß er sich der slowenischen literarischen Folklore gewidmet hat. Schon aus seinen ersten Veröffentlichungen lassen sich die sein Werk kennzeichnenden Grundlinien ersehen: seine besondere Liebe zum Westteil des slowenischen Territoriums, seine große Sorgfalt um die »Echtheit« des gesammelten Terrainmaterials, bei der Erörterung aber die feste Anlehnung daran und auf dieser Grundlage dann die vergleichenden Analysen.

Es folgt die Vorstellung des Verhältnisses von M. Matičetov zur Terrainarbeit = dem Sammeln der literarischen Folklore. Die eigenen Erfahrungen, die er dabei erwirbt, bedeuten ihm erheblich mehr als noch so sorgfältig entworfene Theorien. Wie jedoch der Abschnitt über seine fachlichen Anschauungen bezeugt, ist der slowenische literarische Folklorist nicht apriori gegen die Theorie eingestellt, es stören ihn nur verfrühte, zu wenig das konkrete Material berücksichtigende Schlußfolgerungen, im Gegensatz zum Konstruieren von Modellen verläßt er sich eher auf Tatsachen, deshalb kann er nie genug Material erfassen, worin er den Hintergrund für seine fachlichen Ausführungen sucht. Zweifellos hat indessen Matičetov ein ausgearbeitetes Konzept bei der Erforschung der »Volksepik in Prosa«, wie er selbst den Gegenstand seiner Forschungen nennt. Es stützt sich auf die vergleichende historisch-geographische Methode und der bleibt er sein Leben lang treu. Schon daraus ist ersichtlich, daß sich Matičetov vor allem auf den diachronen Gesichtspunkt der Erforschung der literarischen Folklore ausgerichtet hat, dennoch war ihm auch ihre synchrone Seite nicht fremd, die sich vornehmlich im Syntagma »das lebendige slowenische Märchen« abzeichnet. Dabei geht er vom Prinzip aus, daß die aufs Papier übertragene Erzählung möglichst der gesprochenen Sprache = der Mundart, getreu sein muß, mit einem Wort: niedergeschrieben nach allen Regeln der seriösen folkloristischen Textologie, nicht aber eine »gesäuberte«, lediglich den Stoff der Erzählung wiederholende Wiedergabe, während ihre Originalform zerstört ist.

Das dritte Kapitel bietet die Übersicht von Matičetovs Studien und Abhandlungen in Hinblick aufs geographische Kriterium. Selbstverständlich nimmt hier den Ehrenplatz Resia ein, dieses abgerückte Tal — ein wahres Eldorado der slo-

wenischen literarischen Folklore, sei es in gebundenem, sei es in ungebundenem Wort. In der literarischen Folkloristik ist Resia zum Begriff des verborgenen Reichtums archaischer Stoffe geworden. Ohne Zweifel ist es M. Matičetovs großes Verdienst, daß er sie der Vergessenheit entrissen und dem Fach zur Erörterung vorgelegt hat. Matičetov hat Resia und sie hat ihn berühmt gemacht, deshalb jedoch hat er ihr gegenüber noch viele Verpflichtungen.

Die zweite wichtige Angelegenheit in diesem Zusammenhang ist Alpes Orientales, die freie Arbeitsgemeinschaft der Ethnologen/Folkloristen der Länder des betreffenden Bereiches, um die sich gewiß am meisten eben M. Matičetov bemüht hat — in der Absicht, daß dies dem slowenischen Material für vergleichende folkloristische Abhandlungen ermöglichen würde, in die Welt zu dringen. Matičetov ist fachlich erheblich mehr bewandert in der vergleichenden Folkloristik oder der »folkloristischen Geographie«, wie er sich selbst pittoresk äußert, während er der Substrattheorie in diesem Zusammenhang höchst skeptisch gegenübersteht.

In Hinblick auf das geschichtliche Kriterium, nach dem das folgende Kapitel konzipiert ist, wird der meiste Raum der ausgezeichneten, in unterschiedlichen resianischen Erzählungen enthaltenen archaischen Motive gewidmet, die dank Matičetovs Bemühungen an den Tag gekommen ist. Schon die Titel, wie z. B. der resianische Polyphem, Prometheus, Amor und Psyche usw. zeugen davon, daß der Ursprung dieser Erzählungen sogar in der Antike zu suchen ist, einige Stoffe sind mittelalterlich usw. Besondere Abschnitte sind außerdem Abhandlungen über die slowenische Mythologie gewidmet, Studien, die einerseits in die Folkloristik, andererseits in die Philologie (entweder in die literarische oder linguistische Richtung) reichen usw.

Abschließend geht es um den Versuch, das fachliche Profil und die Persönlichkeit des Jubilanten einzuordnen.

Ob jubileju univerzitetnega profesorja dr. Vilka Novaka

Ob jubilejih, kakršen je 80-letnica, ki jo letos praznuje prof. dr. Vilko Novak (rojen je bil v Beltincih 28. aprila 1909), so v navadi bolj ali manj posrečene ocene jubilarntovega življenjskega dela. Pri tem gre navadno za sistemizirano in komentirano razgledovanje po objavljenih delih in siceršnji strokovni in drugi dejavnosti. Ob priloženi bibliografiji imamo tako skoraj neogibno opravke z določenim ponavljanjem. Celovitejša ocena, ki bi v večji meri upoštevala tudi prostor in čas jubilarntove dejavnosti, je tudi zavoljo tega navadno neizostrena. Sicer pa, ali je mogoče ob Novakovem delovnem zanosu, ki je enak kot pred desetletji, gojiti ambicije po celovitejšem prikazu življenjskega dela? Ne kaže, da bi bilo! Novakovo strokovno delo ima v poglavitnem trdne stalnice, je pa v tem in onem tudi nepredvidljivo. Vilko Novak se utegne vključiti v razpravo o določenem vprašanju nenadoma in na nov način. Skratka, ponovimo tudi na tem mestu, kar je bilo zapisano že drugje: prof. dr. Vilko Novak, etnolog in slavist, praznuje svojo 80-letnico ob nezmanjšani delovni vnemi, poln mnogostranskega zanimanja, celo polemično razpoložen, kadar je to potrebno. Kot da se ga leta ne tičejo. Kot bi hotel nadoknaditi to in ono, kar mu neugodne razmere v preteklosti niso dopuščale.

Razmere; na te se prav pogosto sklicujemo, ko želimo to in ono opravičiti. Za njihovo spreminjanje pa smo mnogokrat naredili malo. V zvezi z Vilkom Novakom se kljub pisanju ob jubileju lahko mirno in brez zadrege ustavimo ob razmerah. Izrazimo mu lahko tudi očitek, da se obstoječim razmeram navadno ni znal ali ni hotel prilagajati. To je Novakova značilnost, mimo katere v času, ko je obračanje plašča po vetru na Slovenskem zopet dokaj pereče, ni mogoče iti. Ne bi mogli trditi, da je bila ta sestavina Novakovega značaja za našo stroko najbolj koristna, še manj pa zanj samega, za njegovo vsakdanje življenje in družbeno veljavo ali družbeno odmevnost. Toda prav v takšnih časih, kot jih živimo, se še posebej odpira vprašanje

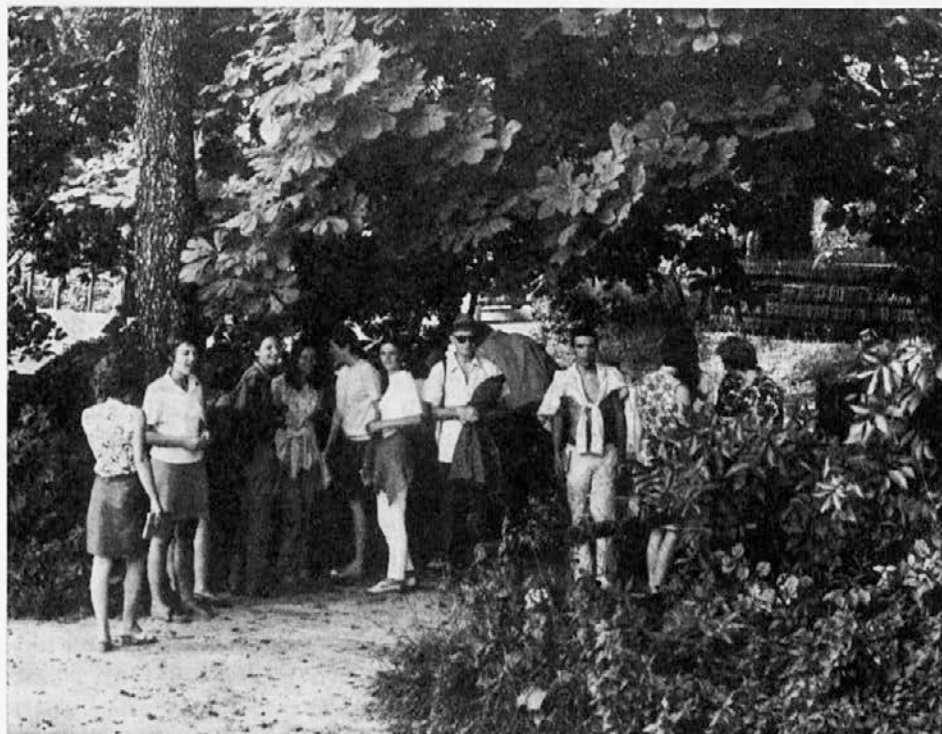
teže človekovega obraza nasproti naslovom, družbenim položajem in častem. Pri Vilku Novaku si vedno vedel, s kom imaš opraviti; ni se sprenevedal, ni taktiziral. Novak deluje scela, brez večjih premislekov o tem, kako ga bodo ljudje sprejeli. Je neposreden, celo zelo neposreden. Te neposrednosti se ni mogel navzeti v malomeščanskih okoljih Ljubljane, Kranja ali Maribora, v mestih, v katerih je služboval. Oblikovalo ga je očitno drugačno okolje. Predpostavljamo lahko, da gre pri tem, kolikor niso posredi le individualne osebnostne poteze, v prvi vrsti za njegovo rodno Prekmurje, za prekmurske razmere.

Tudi Prekmurje kajpak ni enovito; takšno ni bilo v Novakovih otroških letih in letih odraščanja, tako ni danes. O tem priča po svoje tudi nespornost, v katerega se je Novak pred vojno zapletel pri ocenjevanju Kranjčevih del. Novak ni mogel verjeti nekaterim predstavam o življenju, ki jih je ali naj bi jih porajalo Kranjčevo »močvirje«. Bile pa so pri tem mogoče še druge razlike, ki so pogajale vsakršne resnice. Med njimi je Novak, kot izgleda, najbolj cenil tisto, ki bi jo lahko imenovali etnološka resnica. V »klasičnem« smislu. Gre za resnico o svetu in o ljudeh, ki jo meščanska sprenevedavost in preračunljivost še nista razkrojili. In ta je opazna tudi v Novakovem odnosu do časa in okolja, čeprav je njegovo dožemanje sveta šlo, kot vemo, še v druge smeri.

Prekmurje torej ni le predmet velikega dela Novakove strokovne dejavnosti, ni le pokrajina, v kateri se je rodil in v njej odraščal, v katero bi se v kasnejših letih le nostalgično oziral. Prekmurje nosi s seboj. V nekem smislu se čuti zanj odgovornega. Sodi v generacijo, ki si je naložila nalogo, približati slabo poznano Prekmurje ostali Sloveniji. Novak izpolnjuje to zadolžitev vse do današnjih dni. Delo, ki ga pri tem opravlja, je tako etnološkega kot jezikoslovnega, literarnozgodovinskega, historiografskega, kulturološkega in še kakšnega značaja. Spričo možnosti, ki mu ga daje znanje madžarskega jezika, in iz potrebe po predstavitvi sosedstva poroča tudi o raziskovalnih izsledkih in pogledih v madžarskem kulturnem prostoru. To pri nas. V veliki meri pa skrbi za pretok podobnih informacij prav tako v obratni smeri. Pravcata poslaniška vloga!

Generacija, ki ji Vilko Novak pripada, ima kljub vsem zgodovinskim preizkušnjam, ki jim je bila izpostavljena, določeno prednost. S seboj je v življenje ponesla vrednote, ki so naravnane, bi rekli, na dolge roke, ki so nekako »večne«. Takšnega značaja naj bi bilo slovenstvo. Za tiste njene člane, ki izvirajo iz etničnega obrobja, je utegnila imeti omenjena vrednota še dodatno poudarjen pomen. Z njo se je v duhovnem pogledu očitno moglo polno živeti. Vse do danes; pod pogojem seveda, da je bila nacionalna ideja vsajena dovolj globoko. Pri Novakovem strokovnem in siceršnjem kulturnem delu omenjene zakoreninjenosti ni mogoče spregledati; je nedvomno ena temeljnih podlag njegove dejavnosti. Za prejšnje generacije in za največji del slovenskih intelektualcev njegove generacije je to seveda naravno. Dobršnemu delu pripadnikov sledečih generacij pa omenjeno prepričanje ni bilo več dano v enaki meri. Za nje so se, čeprav zunanje neopazno, v nakazanem smislu razmere poslabšale.

Vrednotenje razmer je torej relativno. Kljub temu ni mogoče v Novakovem poldrugem desetletju poučevanja na srednjih šolah, predvsem zunaj Ljubljane, videti za strokovno delo kakih ugodnosti. Šele prihod na univerzo leta 1948 je Novaku omogočil bolj ali manj celostno posvetitev razkrivanju in širjenju etnološkega vedenja. Načelno. Sicer pa je šola šola; tudi visoka. Žal. Morala bi namreč biti v temeljih drugačna. Pogoji dela bi morali ustrezati visokošolski ravni. Možnosti za medsebojno povezovanje pedagoškega in raziskovalnega dela bi moralo biti bistveno več. Delati na fakulteti brez

Profesor dr. Vilko Novak s študenti v vasi Mihovica med počitniško prakso Etnološkega oddelka v Sentjerneju na Dolenjskem. Foto: Janez Bogataj, 1970.

lastne oziroma stalne predavalnice, opremljene v skladu s potrebami stroke, je prava mora. Biti na oddelku več let sam, pri tem skrbeti za ves pedagoški proces, predavati predmete, za katere imajo drugod že zdavnaj specialiste, tudi njih več, pa skrbeti še za administracijo, nabavo in izposojajo knjig, je — najbolj milo rečeno — destimulativno. V vsakem poročilu iz leta v leto opozarjati na neznosne razmere, pri tem pa biti trdno prepričan, da opozorilo ne bo v ničemer zaleгло, je zavestno Siziŕovo delo. In biti pri tem uverjen, da bi se dalo kljub objektivnim težavam marsikaj spremeniti na bolje, če bi bila med slovenskimi humanisti uveljavljena zavest o humanistiki kot strukturi, v kateri morajo imeti posamezne vede določeno mesto, ne zaradi njih samih, ampak zaradi celote. Da temu slovenska humanistika ni dorasla, se je pokazalo ob ustanavljanju univerze v Ljubljani in se kaže še danes. Na več ravneh, na filozofski fakulteti pa prav gotovo zelo očitno. Če je zaradi osebnih in politikantskih nasprotij predhodnikov leta 1919 etnološki oddelek na fakulteti izostal in zato kasneje ves čas zaostajal, to nikogar razen etnologov ni motilo. Skrb za usodo etnologije kot nacionalne stroke, ki je bila v posamičnih primerih izražena, je bila vedno kratkotrajna; je bolj zavajala kot gradila. Nekoliko in v določenih pogledih si je etnološka stroka na filozofski fakulteti opomogla z nastankom fakultetnega znanstvenega inštituta. Vendar je inštitut nastal v času, ko je Novak že odšel v pokoj. Tako moramo ugotoviti, da so bile razmere, v katerih je profesor Novak delal na fakulteti trideset let, neustrezne.

Kljub naštetim in še drugim tegobam pa ima delo na univerzi tudi določene prednosti. Na primer: ni se mogoče zasedeti. Študentje vedo, kaj

delaš in kako delaš; njihove ocene utegnejo biti brezobzirne. Ne moreš se lotiti dela na določeni temi ali temici, ne da bi se hkrati zanimal še za niz drugih stvari. Z voza, ki pelje iz semestra v semester, ne moreš izstopiti, ves čas moraš biti sredi živahnega dogajanja in se poleg tega zanimati, kako ravnajo ob enakih problemih drugod. Na prepihu si. Kjer ni univerze in z njo mladega, nadebudnega naraščaja, ponavadi ni pravega strokovnega napredka. Tako je bil v letih po drugi vojni velik del etnološke strokovne dejavnosti na Slovenskem povezan z ekipnimi raziskavami Etnografskega muzeja in nato še nekaterih drugih muzejev. Zagnano delo, nedvomno izredno koristno, ki je v tem in onem veljalo tudi za inovativno. Precej razlogov za dokajšnje samozadovoljstvo. Toda sredi dela in nakazanega razpoloženja je Vilko Novak v svojem nastopnem predavanju zapisal: »Res je glavno delo sólo, toda brez jasnih osnov tudi to ni mogoče in ne more biti pravilno usmerjeno.« In je v nadaljevanju seznanil slovenske etnologue s pogledi, ki so v marsičem že dopolnili in tudi spremenili dotedanjo etnološko raziskovalno dejavnost v Evropi. Med njimi je bil večji poudarek na človeku, »na določenih oblikah duhovno-duševnega zadržanja, ki se odraža v predmetih kulture.« Z uvedbo pojma »ljudskost« so bila etnologiji odprta vrata v mesta, kajti »ljudskost, ljudske poteze in lastnosti so v slehernem posamezniku, naj bo podeželski ali mestni.« Opozorjeno je bilo na funkcionalni metodološki vidik in s tem na pomen sestavnega preučevanja sodobnosti.

Novakova opozorila so imela, docela razumljivo, največ odmeva na univerzi. Zunaj fakultete je bil dolgoročni pomen nekaterih poudarkov, še posebej pa njihov kontekst, spregledan.

Prav gotovo je sintetiziranje strokovnih spoznanj naloga, ki posebej zadeva univerzitetne učitelje. Profesor Novak je to svojo nalogo izpolnil. Je doslej edini slovenski etnolog, ki se je v obširnejši obliki sam lotil predstavitve etnološke podobe Slovencev v njeni celovitosti. Knjiga Slovenska ljudska kultura (Ljubljana 1960) povzema dotedanja spoznanja etnoloških raziskav, pač takšnih, kakršne smo do konca petdesetih let pri nas tako rekoč izključno gojili, in daje nastavke za raziskave, ki bi sledile vodilom, ki jih je Novak nekaj let prej začrtal. Vendar o idejah, ki so izhajale iz Novakovih del teh let, slovenski etnologi niso kaj dosti razpravljali. Očitno so jim bolj ustrezala uhojena pota. Spodbuda, ki bi bila spričo bednega položaja etnologije na univerzi potrebna, je tudi s te strani, če pravilno presojava položaj, v poglavitnem izostala. Pač pa so se v razvoj etnološkega oddelka iz paternalističnih ali temu podobnih pobud radi vpletali predstavniki nekaterih drugih ved. Kot bi se hoteli na tak način odkupiti za brezbriznost svojih strok do etnologije v preteklosti.

Iz nakazanega položaja je vodila ena sama pot: priti čimprej do čim boljših diplomantov. Število vpisanih študentov vsaj neposredno ni bilo odvisno od oddelka, je pa postopoma raslo. Celo desetletje je moral Novak kot edini učitelj oddelka sam nositi odgovornost za strokovni naraščaj. Prvenstvena usmerjenost v domačo problematiko se je zdela naravna. Tu ni moglo biti dilem. Treba pa jo je bilo izvesti. V tem je nedvomna Novakova zasluga. Bolj kočljivi so se morali zdeti nekateri novi pogledi, ki jih je s prej omenjenimi opozorili na razvojne težnje na tujem Novak v marsičem sam spodbujal. Tu je utegnil biti pedagoško previden. Ko pa je ocenil, da so poskusi uveljavljanja posameznih novosti dovolj resni, jih je, če je bilo potrebno, zavzeto podprl. Marsikoga, ki je Novaka premalo poznal, je s takimi dejanji presenečal.

Mimo dodiplomskega študija, organiziranega v obliki predavanj, seminarjev in praks, je Novakovo pedagoško delo zajemalo tudi podiplomski

študij. In mentorstvo pri doktoratih. Verjetno se je prav pri omenjeni obliki pedagoške dejavnosti najbolj očitno kazal Novakov večkrat navidezno brezupen boj, da bi se etnološka stroka vendarle izkopalala iz vsestranske zapostavljenosti. Novakova pomoč doktorandom je bila izredna, s položajem pri vrsti mentorjev drugih strok verjetno težko primerljiva. Vprašanje seveda je, ali smo se tega vselej dovolj zavedali.

Na tem mestu smo se zadržali predvsem pri Novakovem pedagoškem delu na univerzi. Gre za dejavnost, ki se tako ali drugače kaže v delu generacij, ne da bi bilo pri tem vedno dovolj razvidno, v čem je učiteljev delež. Gre za delo, ki ne more računati na pravično oceno; je konec koncev in marsičem anonimno in se skriva v določenem smislu tudi pod drugimi imeni. Ob jubileju prof. Novaka, ko mu izrekamo hvaležnost in najboljše želje, se nam je zdelo potrebno posebej opozoriti na ta del njegovih zaslug za stroko, kateri smo se skupaj z njim zavezali.

IZBRANA BIBLIOGRAFIJA DR. VILKA NOVAKA

1. Samostojna dela

- Štefan Kühar. Ljubljana, J. Blasnik, 1932, 16 str.
 Slovenska krajina: zbornik ob petnajstletnici osvobojenja. Uredil Vilko Novak, Beltinci, Konzorcij (V. Novak), 1935, 131 str.
 Izbor prekmurske književnosti. Uredil in uvod napisal Vilko Novak. Celje, Mohorjeva družba, 1936, 84 str.
 Jožef Baša Miroslav, Prekmurske pesmi. Uredil in uvod napisal Vilko Novak, Celje, Mohorjeva družba, 1936, 47 str.
 Slovensko Porabje (skupno z Jožetom Maučecem). Ljubljana, Slovenski knjižni zavod OF, 1945, 31 str.
 Ljudska prehrana v Prekmurju: etnografska študija. Slovenski knjižni zavod, 1947, 173 str.
 Slovenska ljudska kultura. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1960, 217 str.
 Slovenske ljudske pesmi = Szlovén népdalok. V madžarščino prevedel Avgust Pavel. Uredil, uvod in opombe napisal Vilko Novak. Murska Sobota, Pomurska založba, 1967, 195 str.
 Über den Charakter der Slowenischen Volkskultur in Kärnten. München, Trofenik, 1973, 52 str.
 Izbor prekmurskega slovstva. Uredil, uvod in opombe napisal Vilko Novak. Ljubljana, Zadruga katoliških duhovnikov, 1976, 195 str.
 Slovenske ljudske molitve. Zbral, uredil, predgovor in opombe napisal Vilko Novak. Ljubljana, Družina, 1983, 558 str.
 Raziskovalci slovenskega življenja. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1986, 367 str.
 Štefan Kühar, Ljudsko izročilo Prekmurja. Zbral, uredil, uvod in opombe napisal Vilko Novak. Murska Sobota, Pomurska založba, 1988, 280 str.
 Slovar stare knjižne prekmurščine: poskusni snopič. Ljubljana, SAZU, 1988, 75 str.

2. Objave v strokovnih publikacijah

- O prekmurském Slovincih. Slovanský přehled 1931, s. 481—486.
 Opombe k Štefanu Küzmiču. Časopis za zgodovino in narodopisje XXIX, 1934, s. 63—64.
 Neznani prekmurski tisk. Časopis za zgodovino in narodopisje XXIX, 1934, s. 153—154.
 Košič in Slomšek. Časopis za zgodovino in narodopisje XXIX, 1943, s. 160—162.
 Književno delo Slovenske krajine. Slovenska krajina, Beltinci 1935, s. 34—39.
 Kulturni stiki do osvobojenja. Ibid., s. 40—45.
 Bibliografija o Slovenski krajini. Ibid., s. 116—133.
 Zenitovanjski običaji v Slovenski krajini. Mladika 1935, s. 65—67.
 Nekaj o jeziku Miška Kranjca. Dom in svet XLVIII, 1935, s. 516—519.
 Slovenski biografski leksikon II, zv. 5—6, 1933—35. Gesla: Melich János, Mikola Sándor, Murkovič Janez, Ošlaj Franc, Pavel Avgust.

- Lan in njegovi izdelki v Slovenski krajini. Časopis za zgodovino in narodopisje XXXI, 1936, s. 34—37.
- Pokrajina in človek v delih Miška Kranjca. Čas XXXI, 1936—37, s. 188—196.
- Slovenstvo prekmurskih pisateljev. Čas XXXI, 1936—37, s. 255—259.
- Zgodovina in narodopisje v prekmurski publicistiki. Časopis za zgodovino in narodopisje XXXII, 1937, s. 264—274. Zusammenfassung.
- Franc Ivanocy. Prekmurska knjižnica 1. V Soboti, 1937, s. 29—57.
- Prekmurska šolska književnost. Slovenski učitelj 1937, s. 210—212 in 257—260.
- Opombe h Kúharjevemu Národnemu blágu vogrskih Slovincov. Časopis za zgodovino in narodopisje XXXIII, 1938, s. 108—110.
- Gajica v prekmurskih tiskih. Slovenski jezik II, 1939, s. 113—115.
- Imre Augustich. Slovenski jezik III, 1940, s. 188—190.
- Kaj bo s slovenskim narodopisjem? Čas XXXV, 1940—41, s. 136—138.
- Apotropejske prvine v slovenskih ženitovanjskih običajih. Etnolog XIV, 1942, s. 46—52. Riassunto.
- Ovčarstvo pod Stolom v Planici. Etnolog XV, 1943, s. 89—95.
- A szültés, keresztelés és halálozás szokásai a muravidéki szlovénoknál. Ethnographia IV, 1943, s. 177—186.
- Szlovén néprajzi kutatások 1920 óta. Ethnographia LV, 1944, s. 76—87.
- Küzmics István, hazai szlovén bibliafordító. Egyetemes Philologiai Közönlöny 1944, s. 48—64.
- Pridelovanje lanu v Slovenski krajini. Etnolog XVII, 1945, s. 61—62.
- Avgust Pavel. Slovenski etnograf I, 1948, s. 136—139.
- Etnografski značaj Slovenskega Porabja. Slovenski etnograf I, 1948, s. 90—106.
- Résumé.
- Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja. Slovenski etnograf II, 1949, s. 100—110. Résumé.
- Pavel Agoston, a nyelvtudós. Pavel Ágoston Emlékkönyv. Dunántúli szemle XI, 1949, s. 38—44.
- Podatki o slovenskih etnografskih objavah za leta 1942—1947. V: Bibliographie international des arts et traditions populaires. Bâle 1950, 1954.
- Slovenski delež v madžarski ljudski kulturi. Tovariš 1950, s. 487 in 604.
- Lončarstvo v Prekmurju. Slovenski etnograf III—IV, 1951, s. 111—130. Résumé.
- Slovenska etnografska bibliografija 1945 do 1950. Slovenski etnograf III—IV, 1951, s. 411—424.
- Ljudsko stavbarstvo v naši etnografiji. Slovenski etnograf V, 1952, s. 14—17. Résumé.
- Etnografsko delo Franceta Kotnika. Slovenski etnograf V, 1952, s. 179—194. Résumé.
- Ericha Seemanna novejši spisi o slovenskem ljudskem pesništvu. Slovenski etnograf V, 1952, s. 274—276.
- Mednarodni etnološki kongres v Stockholmu. Slovenski etnograf V, 1952, s. 272—273.
- Der Aufbau der slovenischen Volkskultur. Zeitschrift für Ethnologie 77, 1952, s. 227—237.
- Ljudski lov na Slovenskem v luči narodoslovja (etnologije). Lovec 1952, s. 444—450.
- Kmečko vinogradništvo v Prekmurju. Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901—1951, Beograd 1953, s. 70—76.
- La popula kulturo en Jugoslavio. Jugoslavio kai gijaj popoloj, zal. Eldona sekcio de Slovenia Esperanto Liga, Ljubljana 1953, s. 264—274.
- Doneski o tkalstvu in sukmarstvu med Begunjami in Žirovnico. Slovenski etnograf VI—VII, 1953—1954, s. 117—119. Zusammenfassung.
- Odkup in ureditev pašnih služnostnih pravic v Bohinju (Slovenija). Zbornik Filozofske fakultete II, Ljubljana 1955, s. 257—315.
- Szlovén néprajzi kutató munka (1945—1955). Ethnographia LXVII, 1955, s. 176—178.
- O bistvu etnografije in njeni metodi. Slovenski etnograf IX, 1956, s. 7—16. Résumé.
- Današnja madžarska etnografija. Slovenski etnograf IX, 1956, s. 275—277. Résumé.
- Structure de la culture populaire slovène. Papers of the international Congress of European and Western Ethnology, Stockholm 1951. Stockholm 1956, s. 85—94.
- Magyar néprajzi irodalom Jugoszláviában 1945 do 1955. Index ethnographicus I/2, 1956, s. 134—142.
- Alapvető művek a délszláv népek néprajzi szakirodalmában. Index ethnographicus I/2, 1956, s. 143—152.
- Avgust Pavel. Slavistična revija IX, 1956, s. 197—200.

- Vprašanje nabiralništva pri Slovencih. Slovenski etnograf X, 1957, s. 19—28. Résumé.
- O ljudski kulturi v Selški dolini. Loški razgledi IV, 1957, s. 41—46.
- Jožef Košič, prekmurski pisatelj. Razprave III. Ljubljana, SAZU, razred za filološke in literarne vede, 1958, s. 233—279. Zusammenfassung.
- Struktura slovenske ljudske kulture. Razprave IV. Ljubljana, SAZU, razred za filološke in literarne vede, 1958, s. 5—35. Résumé.
- Etnološko društvo Jugoslavije. Slovenski etnograf XI, 1958, s. 212—214. Résumé.
- Súčasný stav národopisu v Juhoslávii. Slovenský národopis 1958, s. 529—541.
- Ivana Kunšiča prezreti etnološki oris Slovencev. Slovenski etnograf XI, 1958, s. 183—185.
- Etnološko delo pri Slovákii. Slovenski etnograf XI, 1958, s. 201—203.
- Etnološko društvo Jugoslavije. Slovenski etnograf XI, 1958, s. 212—214.
- Slovenski biografski leksikon, 9. zv., 1960. Gesla: Ratkovič Vendelin, Rogač Franc, Sabar Jakob, Sakovič Jožef.
- O izvoru prekmurskega »Starišinstva i zvačinstva«. Slovenski etnograf XIII, 1960, s. 169—174. Résumé.
- Nekaj popravkov. Slovenski etnograf XIII, 1960, s. 232—234. Zusammenfassung.
- Die Erforschung der slovenischen Volksdichtung in den Jahren 1920—1959. Zeitschrift für slavische Philologie XXIX, 1960, s. 183—199.
- Hegyi pázstorkodás Szlovéniában, Műveltség és hagyomány. I—II, Debrecen-Budapest 1960, s. 97—110.
- Matija Murko in raziskave ljudske snovne kulture. Slovenski etnograf XIV, 1961, s. 165—170. Résumé.
- Ob stoletnici rojstva Matije Murka. Bilten EDJ IV, 1961, s. 2—4.
- Die Stellung des Alpwesens in Slowenien zwischen dem germanischen und romanischen Raume. Volkskunde in Ostalpenraum. Graz, 1961, s. 123—134.
- Übersicht über Viehhaltungsformen und Alpwesen in Slowenien. Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest 1961, s. 647—662.
- V spomin Borivoja Drobňakovića. Slovenski etnograf XIV, 1961, s. 184. Résumé.
- Die slovenische Volkskunde seit 1920. Zeitschrift für slavische Philologie XXX, 1962, s. 180—188.
- V spomin Richardu Weissu. Glasnik slovenskega etnološkega društva IV, 1962, št. 2, s. 10.
- V spomin Božu Škerlju. Slovenski etnograf XV, 1962, s. 164—165. Résumé.
- Boris Orel. Argo I, 1962, s. 86—91.
- Etnološki stiki Madžarov s Slovenci in Hrvati. Etnološki pregled 4, 1962, s. 45—54. Résumé.
- Boris Orel. Etnološki pregled 4, 1962, s. 144—148.
- Franc Grivec. Welt der Slaven VIII, 1963, s. 320—325.
- Sloveny. V: Narody mira. Narody zarubežnoj Evropy I. Moskva 1964, s. 453—466.
- Enciklopedija Jugoslavije 6, 1965. Gesla: Boris Orel in Pavel Avgust.
- Korytkovo gradivo o hrvaški ljudski noši. Etnološki pregled 6—7, 1965, s. 71—80. Zusammenfassung.
- Die Erforschung der Volkskunde Sloweniens. Steirische Berichte zur Volksbildung und Kulturarbeit IX, 1965, Nr. 5, s. 129—130.
- Avgust Pavel in slovensko ljudsko pesništvo. Narodno stvaralaštvo — Folklor, 1965, sv. 15—16, s. 1261—1267. Résumé.
- Pavel Ágostonról. Vasi szemle XX, Szombathely 1966, s. 225—226.
- Slovenci v Narody mira. Slovenski etnograf XVIII—XIX, 1966, s. 155—161. Zusammenfassung.
- Prof. dr. Milovan Gavazzi — sedemesetletnik. Slovenski etnograf XVIII—XIX, 1965—1966, s. 184—187. Zusammenfassung.
- Ivan Grafenauer. Argo IV—VI, 1966—1967, s. 104—107.
- Slovenski biografski leksikon, 10. zv. 1967. Geslo: Sever Mihael.
- Slovenci v nemških etnoloških priročnikih. Slovenski etnograf XX, 1967, s. 173 do 179.
- O ljudskem življenju v Slovenskih goricaх v prvi polovici XIX. stoletja. V: Svet med Muro in Dravo. Maribor 1968, s. 119—129.
- Über die Milchwirtschaft bei den Völkern Jugoslawiens. V: Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Budapest 1969, s. 574—602.
- Etnologija. V: Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani. Ljubljana 1969, s. 228—231.
- F. S. Finžgar in Prešernova hiša v Vrbi. Jezik in slovstvo XX, 1967, s. 28—29.
- Prekmursko pismo iz leta 1851. Kronika XV, 1967, s. 174—175.
- Ljudsko življenje v delu Janeza Trdine. Mengeški zbornik II, 2. snopič. Mengeš (1969), s. 44—62.

Pastirska kultura, vez med narodi Srednje Evrope. V: *Mito e realtà della Mitteleuropa*. Gorizia 1969, s. 171—177.

Begegnung der alpinen, mediterranen und pannonschen Kulturzone in Slowenien. V: *Werte und Funktionen der traditionellen Kultur*. Görz 1970, s. 87—90. (Tudi italijanski.)

Zwei Werke über die nordamerikanischen Indianer. *Anthropos* 65, 1970, s. 1001—1007.

O pisatelju in knjigi. V: *Friderik Baraga. Zgodovina, značaj, nravi in šege severnoameriških Indijancev*. Celje, Mohorjeva družba, 1970. (Redakcija prevoda, Uvod, Opombe), s. 5—12.

Slovenska in slovaška pesem iz 1774. *Slavistična revija XVIII*, 1970, s. 129—140. *Zivljenje in delo Avgusta Pavla. Razprave VII*, Ljubljana, SAZU, razred za filološke in literarne vede, 1970, s. 293—341.

Pavel Ágoston, a szlovén — magyar képeslatok úttörője. *A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei II*, Novi Sad 1970, s. 78—87.

Pomen narečja za ohranitev narodnosti v Prekmurju. *Dialogi* 1970, s. 765—770. *Zivinoreja. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, 1. Zgodovina agrarnih panog*. Ljubljana 1970, s. 343—394.

Dva popravka. *Slovenski etnograf XXI—XXII, 1968—1969 (1970)*, s. 143—144. *Odgovor prof. R. Wolframu. Slovenski etnograf XXI—XXII, 1970*, s. 114—118.

Pismo Franca Temlina nemškimi pietistom. *Slavistična revija XVIII*, 1970, s. 249—256.

Slovenski etnograf I—XX. *Ethnologia Slavica II*, Bratislava 1970, s. 287—290. (English.)

Delež zahodnih in vzhodnih Slovanov v raziskovanju slovenske ljudske kulture. *Slavistična revija XIX*, 1971, s. 385—403.

Raziskovanje slovenskih izposojenk v madžarščini. *Slavistična revija XIX*, 1971, s. 167—187.

A murántúli irodalom magyar kapcsolatai. *A Hungarológiai Intézet Tudományos közleményei III*, 5—6, Novi Sad 1971, s. 70—74.

Slovenski biografski leksikon, 11. zv. 1971. Gesla: Šantel Anton, Štrukelj Pavla. *Kajkavske prvine v prekmurški knjigi 18. stoletja. Slavistična revija XX*, 1972, s. 95—103.

Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu. *Traditiones* 1, 1972, s. 27—52. Zusammenfassung.

Das Blockhaus im slowenisch-ungarischen Grenzgebiet. V: *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen 1971, s. 285—296.

Prekmursko skózniti? *Jezik in slovstvo XVII, 1971/72*, s. 165—166.

Novi prekmurški tiski. *Jezik in slovstvo XVII, 1971/72*, s. 258—260.

Der Anteil slawischer Volkskundler an der Erforschung der slowenischen Volkskultur. *Ethnologia Slavica* 4, 1972, s. 7—24.

Slovenski značaj ljudske kulture na Koroškem. V: *9. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana 1973, s. 201—208.

Prekmurske rokopisne pesmarice. *Jezik in slovstvo* 19, 1973/74, s. 212—217.

Anton Tomaž Linhart o kulturi starih Slovencev. *Traditiones* 2, 1973, s. 35—62.

Slovenci v Bistrenici v Makedoniji (z B. Rusićem). *Traditiones* 2, 1973, s. 253 do 256.

Ob sedemdesetletnici rojstva Borisa Orla. *Traditiones* 2, 1973, s. 253—256.

Območja v slovenski ljudski kulturi. V: *Slovenski jezik, literatura in kultura*. Ljubljana 1974, s. 315—324.

Balthazar Hacquet in slovenska ljudska kultura. *Traditiones* 3, 1974, s. 17—68.

Aus der Geschichte des Alpwesens in der Brixenschen Grundherrschaft in Slowenien. *Alpes Orientales* 7, München 1975, s. 1—10.

Etnološki atlas v Evropi. *Traditiones* 3, 1974, s. 175—182.

Dalmatins Bibelübersetzung und die slowenischen protestantischen Schriftsteller im 18. Jahrhundert. V: *Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen*. 3. Bd., 2. T., München 1976, s. 87—100.

Predromanske, romanske in germanske besede v slovenskem gorskem pastirstvu. *Linguistica* 5, 1975, s. 109—114.

Še o prekmurških pesmaricah. *Jezik in slovstvo* 22, 1976/77, št. 2, s. 51—54.

Etnologija v Časopisu za zgodovino in narodopisje. *Časopis za zgodovino in narodopisje XLVIII*, n. v. 13, 1977, št. 1—2, s. 265—273. Summary.

Madžarski spisi o ljudskem življenju v Prekmurju. *Traditiones* 4, 1975 (1977), s. 155—174. Zusammenfassung.

Milovan Gavazzi osemdesetletnik. *Traditiones* 4, 1975 (1977), s. 301—303.

Die wissenschaftliche Tätigkeit Milovan Gavazzis. *Ethnologia Slavica* 7, 1975 (1977), s. 11—19.

- Etnološki spisi o Porabskih Slovencih. V: Etnografija južnih Slavena u Madarskoj, Budimpešta 1977, s. 37—51. Zusammenfassung.
- Sestava slovenske ljudske kulture. V: Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, s. 117—160.
- O grafiki prve prekmurske knjige. *Linguistica* 18, 1978, s. 31—45.
- Prekmursko ljudsko izročilo. V: 40 let folklore v Beltincih. Beltinci 1978, s. 7—20.
- Prekmurski pesmarji. Izbor in opombe Vilko Novak. V: Alfonz Gpan-A. Slodnjak, Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. I. knjiga. Ljubljana 1978, s. 144—181.
- Etnološko delo Nika Kureta. *Traditiones* 5—6, 1976—77 (1979), s. 11—17.
- Sege in verovanja ob Muri in Rabi. V: Dušan Rešek, Sege in verovanja ob Muri in Rabi. Murska Sobota 1979, s. 5—24.
- Košičev prezrti vir. *Jezik in slovstvo* 24, 1978/79, s. 277—279.
- Jezik prve prekmurske knjige. *Studia Slavica Hungarica* XXV, Budapest 1979, s. 279—285.
- Živinoreja. V: Slovensko ljudsko izročilo. Ljubljana 1980, s. 31—40.
- Slovenski biografski leksikon, 12. zv. 1980. Geslo: Terčelj Filip.
- Pet knjig Lojzeta Kozarja. Ob pisateljevi sedemdesetletnici. Stopinje 1980, s. 140—143.
- Stare ljudske molitve. *Znamenje* 11, 1981, s. 112—117.
- Volkscundliche Beziehungen und Forschungen im slowenischen Grenzraum Prekmurje (Übermurgebiet). V: Minderheiten und Regionalkultur. Wien 1981, s. 65—75.
- Madžarski viri Martjanske pesmarice I. *Jezik in slovstvo* 27, 1981/82, s. 127—131.
- Pripombe k poljskemu pojasnilu. *Traditiones* 7—9, 1978—1980 (1982), s. 283 do 284.
- »Znani in neznani Linhart«. *Traditiones* 7—9, 1978—1980 (1982), s. 279—280.
- Slovenski biografski leksikon, 13. zv. 1982. Geslo: Valjavec Matija.
- A szloven népi kultúra strukturája. *Ethnographia* XCIV, 1983, s. 255—264.
- Znanstveno delo Ivana Škafarja. *Zgodovinski časopis* 37, 1983, s. 340—341.
- Dalmatin in jezik prekmurskih pisateljev. *Jezik in slovstvo* 29, 1983/84, s. 188—195.
- Prezrti spis V. F. Kluna o Slovencih. *Traditiones* 10—12, 1981—1983 (1984), s. 165—172. Zusammenfassung.
- Etnološko delo Stanka Vurnika. *Traditiones* 10—12, 1981—1983 (1984), s. 173—190. Zusammenfassung.
- Predavanja Stanka Vurnika o ljudski umetnosti. Iz zapuščine obj. Vilko Novak. *Traditiones* 13, 1984, s. 127—135.
- Etnološko delo Franja Baša. V: Franjo Baš, Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Ljubljana 1984, s. 351—364.
- Neodgovorno paberkovanje po prekmurščini. *Jezik in slovstvo* 30, 1984/85, s. 263—265.
- Stare prekmursko-kajkavske povezave v cerkveni pesmi, (Milovanu Gavazziju ob devetdesetletnici). *Traditiones* 14, 1985, s. 165—169. Zusammenfassung.
- Rajko Ložar (1904—1985). *Traditiones* 14, 1985, s. 195—200.
- Über die Phonetik des Dialekts von Prekmurje in der Volks- und Schriftsprache. *Linguistica* 25, 1985, s. 111—131.
- Uvodna beseda. V: Ivanocyjev simpozij v Rimu, Rim 1985, s. 5—9.
- Ivanocyjevo slovstveno delo in njegov pomen za prekmurske Slovence. V: Ivanocyjev simpozij v Rimu. Rim 1985, s. 51—66.
- Novak Franc, Slovar beltinskega prekmurskega govora. Murska Sobota 1985. Uvod napisal, dopolnil in uredil Vilko Novak.
- Ivanu Škafarju v spomin. Njegovo življenje in delo. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* V, 1985, s. 137—154.
- Ob stoletnici Avgusta Pavla, Stopinje 1986, s. 79—94.
- Slovenski biografski leksikon, zv. 14. 1986. Geslo: Vurnik Stanko.
- Sto let obeh Kotnikov. Celovski zvon IV, 1986, s. 47—58.
- Ob smrti Ivana Zelka. *Zgodovinski časopis* 40, 1986, s. 490—491.
- Bibliografija Ivana Zelka. *Zgodovinski časopis* 40, 1986, s. 491—492.
- Jezik tretje prekmurske knjige. *Razprave XI*. Ljubljana, SAZU, razred za filološke in literarne vede, 1987, s. 179—200.
- Magyar néprajzi irodalom a szlovénekről. *Ethnographia* XCI, 1986 (1987), s. 543—550.
- Ferdo Godina in njegov Zaklenjeni dom. *Sodobnost* 34, 1987, s. 419—423.
- Bogato delo zgodovinarja Ivan Zelka. Stopinje 1987, s. 32—34.

Dopolnilo k »Podobi prekmurskega protestantizma«. 2000, 1988, št. 37—39, s. 296—300.

Viri prekmurske duhovnosti. Znamenje 18, 1988, s. 102—109.

Po stoletnici Avgusta Pavla. Stopinje 1988, 49—53.

Emil Korytko's Unpublished Materials on Sloven Folk Life. V: Etnološka stičišča 1, Ljubljana 1988, s. 13—19.

Slovstvenozgodovinsko delo dr. Štefaan Barbariča. Časopis za zgodovino in narodopisje LIX, 1938, zv. 2, s. 315—317.

Pripombe o Avgustu Pavlu. Časopis za zgodovino in narodopisje LIX, 1988, zv. 2, s. 313—314.

Prekmurska Martjánska pesmarica. Kaj XXI, sv. III—IV. Zagreb 1988, s. 3—18.

Prekmurske rokopisne pesmarice od 16. do sredine 18. stoletja. V: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana 1939, s. 109—119.

Skof Gnidovec in slovenski priseljenci v tedanji Južni Srbiji. V: Gnidovčev simpozij v Rimu. Celje 1989, s. 129—135.

3. Prevodi

Avgust Pavel: Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. Etnolog IV, 1931, s. 125—145.

Imre Madách: Tragedija človeka. Ljubljana, Založba ljudskih iger, 1940, 227 str.

Matija Murko: Zaključna razmišljanja o starocerkvenem slovstvu. Izbrano delo, Ljubljana, Slovenska matica, 1962, s. 33—36.

Matija Murko. Pogledi na južnoslovansko reformacijo. O pojmu protireformacije. Ibid, s. 37—46, 352—355.

Matija Murko: František Čelakovsky in njegov krog. Ibid, s. 46—62, 355—358.

Matija Murko: Hiša Slovencev. Ibid., s. 255—277, 279—383.

Henrik Fodor: Iz zgodovine porabskih Slovencev. Kronika XII, 1964, s. 1—9.

Milán Füst, Zgodba moje žené. Maribor, Obzorja, 1966, 429 str.

Béla Illés: Karpatska rapsodija. Murska Sobota, Pomurska založba, 1982, 2 zv. (343, 367 str.)

Bibliografija ne zajema knjižnih ocen in poročil (pribl. 100), prav tako tudi ne etnoloških člankov (pribl. 300), ki so izšli v časopisih in časnikih.

Izbor pripravila in uredila Mojca Račič.

Zusammenfassung

JUBILÄUM DES UNIVERSITÄTSPROFESSORS DR. VILKO NOVAK

Der anlässlich des 80. Geburtstages des am 28. April 1909 in Beltinci geborenen Universitätsprofessors Dr. Vilko Novak, des bekannten Ethnologen und Slawisten, verfaßte Beitrag weist auf einige Tatsachen und einige Umstände im Leben und Werk des Jubilars hin. Hervorgehoben wird Novaks Herkunft aus Prekmurje, betont werden die Verdienste, die er sich erworben hat, indem er den Slowenen die Eigentümlichkeiten von Prekmurje sowie außerdem die ungarische Kultur vermittelt hat. Und umgekehrt vermittelte Novak den Ungarn und anderen die slowenische Kultur. Obwohl er mehr als anderthalb Jahrzehnte an Mittelschulen unterrichtete, war er seit seiner im Jahr 1948 erfolgten Berufung an die Universität Lehrer des Großteils der gegenwärtig tätigen slowenischen Ethnologen. Und dies in außerordentlich schwierigen Verhältnissen. Für die Ethnologie gab es nämlich an der Universität in Ljubljana lange Zeit verhältnismäßig wenig Verständnis. Und auch unter den Ethnologen herrschten veraltete Anschauungen über dieses Fach. Deshalb galt es, den Großteil der Kräfte der Ausbildung des fachlichen Nachwuchses zu widmen. Diese Aufgabe war um so verantwortungsvoller, als Novak ein ganzes Jahrzehnt der einzige Lehrer an der Abteilung für Ethnologie war. Angesichts dessen konnte er an einige seiner größeren Werke erst herangehen, nachdem er in den Ruhestand trat. Diesen Aufgaben gibt er sich mit unvermindertem Arbeitseifer hin, voller vielseitiger Interessen, ja sogar polemisch gestimmt, wenn dies notwendig ist.

Robert G. Minnich

Govoriti slovensko — biti Slovenec

Jezikovni kodi in kolektivne samopodobe: nekaj primerjav med Kanalsko dolino in Ziljsko dolino

UVOD*

Območje stika današnjih državnih mej med Avstrijo, Italijo in Jugoslavijo lokalno imenujejo »pokrajina treh dežel«. Tukajšnji vernakularji,¹ ki predstavljajo tri največje evropske jezikovne družine, se tod govorijo že od srednjega veka. Med njimi ima slovanski že iz 6. stoletja² najdaljšo zgodovinsko kontinuiteto.³ Nemško govoreče elite so okrog leta 1000

* Zahvale: Prispevek je prevod razprave *Speaking Slovene — Being Slovene: Verbal Codes and Collective Self-Images: Some Correlations Between Kanalska dolina and Ziljska dolina*, ki bo objavljena v *Slovene Studies* [10/2 (1989) ss. 117—138]. Podlaga študiji je terenska raziskava, ki je potekala 16 mesecev med letoma 1981 in 1985, ko sem prebival v Ukvah (Kanalska dolina), Zahomcu-Bistrici in Draščah (Ziljska dolina). Norveški raziskovalni svet za znanost in humanistiko mi je z izjemno dragoceno štipendijo omogočil terensko delo (N. A. V. F. — projekt št. 12.51.32.037). Hvaležen sem Andreasu Moritschu (dunajska univerza), Janu-Pettru Blomu (bergenska univerza) in Tomu Priestlyju (univerza v Alberti), ki so posredovali pripombe k več angleškim različicam rokopisa. Nadalje bi se rad zahvalil sodelavcem in študentom Oddelka za etnologijo Filozofske fakultete Univerze E. Kardelja v Ljubljani za povabilo na razpravo o tej študiji v seminarju na filozofski fakulteti 21. aprila 1988. Veliko dolgujem Ingrid Slavec in Ireni Šumi za prevod in pripravo izdaje. Hvala obema. Kljub tem dragocenim odmevom pa je odgovornost za končni rezultat v celoti moja.

¹ *Vernakular* v tej razpravi pomeni jezikovni kod, ki je naučen lokalno, navadno v družini ali mreži družbenih razmerij, ki razmejujejo lokalno družbo od obkrožajoče jo družbe. Določnejše oznake *vernakularja*, kakršni sta »materin jezik« ali »domači jezik«, nisem vključeval, marveč ju rabim posebej. Vernakularji, o katerih razpravljam, so narečja, razširjena prek zarisanih »inter-nacionalnih« mej.

² Barker 1984: 26—28; Grafenauer 1975: 113.

³ Steinecke (1984: 26) na podlagi obsežne dokumentacije nakazuje, da je bila kontinuirana naselitev Kanalske doline prekinjena v dobi etničnih selitev po propadu rimskega cesarstva in da se je nadaljevala s slovansko naselitvijo. Fräss-Ehrfeld (1984: 49) opozarja, da v 7. stoletju »...die einheimische Bevölkerung Kärntens wurde von den Slawen überschichtet und nahm die slawische

utrdirile svojo vladavino nad celotno pokrajino⁴ in so prevlado ohranile do razpada avstroogrške monarhije leta 1919, ko je bilo območje alpskih dolin prvič v sodobni zgodovini razdeljeno med tri samostojne evropske države.

Velik del prebivalcev v pokrajini je bil vsaj še pred stoletjem večjezičen, kar pomeni, da so bili večči jezikovnih kodov dveh ali vseh treh v pokrajini zastopanih jezikovnih skupin: 1. *germanske* (standardna avstrijsščina in koroščina/kärntnerisch), 2. *romanske*⁵ (furlanščina, standardna italijanščina in severovzhodna italijanska narečja) in 3. *slovanske* (standardna slovenščina in koroška slovenska narečja). Večjezičnost se sicer ohranja, vendar so začeli, ustrezno državi, prevladovati standardni kodi. Zaradi zgodovinske kontinuitete, ozemeljske povezanosti in politične legitimnosti je »jezikovna tradicija« v okviru teh držav možen simbol kolektivne identitete.

Kadar državne meje arbitrarno ločijo vasi, iz katerih se ljudje med sabo poročajo, kakor velja za tu primerjane, ki imajo skupen način življenja, vero in vernakular(je), se prebivalci upravičeno sprašujejo o legitimnosti institucij, ki te meje ohranjajo; neogibno začetijo neskladje med obvezujočim statusom državljanov in privrženostjo skupinam, ki niso vključene v to državo. Ohranjanje večjezičnosti postavlja na laž aksiom »en jezik in en narod«, kar je izjemno pomembna postavka za ideološko integriteto držav, ki danes upravljajo pokrajino.

Ali bi bilo neupravičeno predvideti, da takšne okoliščine lahko povzročijo dvome o identiteti? Mislim, da ne. Starejši prebivalci Kanalske doline so mi pogosto potožili, da »govorijo svoje domače [t. j. slovensko] narečje, so po srcu Korošci, a jim je usojeno živeti v Italiji«. Takšno kolektivno samorazumevanje postavlja vprašanje relativne vloge jezika pri oblikovanju kolektivnega samorazumevanja.

Pričujoče besedilo z vrsto poskusov vzporejanja raziskuje in primerja načine, kako delujejo jezikovni kodi, ki sestavljajo kodno matrico⁶ v pokrajini treh dežel, kot simboli kolektivnega samopripisovanja med prebivalci dveh jezikovnih skupnosti.⁷ Pri tem gre za vasi, ki ležita ob vznožju spodnjih Karnijskih Alp, v Italiji oz. Avstriji. Večina odraslih prebivalcev obeh vasi se je bila socializirala v slovenskem, hkrati pa tudi v enem ali obeh drugih italijanskih oz. nemških jezikovnih kodih.

Jezik in oblikovanje identitete

Jezik je osrednje odlagališče naših izkušenj, ker je osnovno sredstvo medčloveškega sporazumevanja in kodifikacije. Upravičeno smo lahko torej

Sprache an.« Po Grafenauerju (1975: 114) kontinuiteta romanskih kodov (t. j. furlanščine) ne more biti postavljena oz. datirana s priselitvijo, ki bi se zgodila pred nemško govorečo kolonizacijo doline.

⁴ Fräss-Ehrfeld 1984: 124.

⁵ Do priključitve Kanalske doline Italiji leta 1919 sta bila furlansko in beneško narečje tod edina indigena romanska koda.

⁶ Termin prevzemam od Gumperza (1968: 464), ki ga definira takole: »O ‚kodni matrici‘ govorimo kot o nizu kodov in podkodov, ki so funkcionalno povezani v kodno matrico.« Pri slednji gre za »celoto komunikacijskih vlog v družbi«. »Družba« je v našem primeru arbitrarno zamejena na pokrajino treh dežel, ki vključuje obrobja treh državnih družb, v katerih so v rabi govorne variante, ki smo jih že zarisali. Skladno z Gumperzovim razlikovanjem komunikacijske vloge razumem kot tiste, ki izražajo pomembne govorne razlike.

⁷ Gumperzov termin jezikovna skupnost uporabljam, da bi lahko pojasnil večjezičnost v vaseh, ki ju primerjam. Gumperz jo definira kot »družbeno skupino, ki je lahko ali enojezična ali večjezična in jo veže pogostnost vzorcev družbenih stikov, od okoliških področij pa jo ločuje šibkost komunikacije« (1968: 463). Razmeroma močna povezanost v obeh vaseh ju opredeljuje kot jezikovni skupnosti,

prepričani, da je učenje jezika kot osrednja sestavina človekove socializacije temeljnega pomena za oblikovanje identitete.⁸ Zaradi enosti s kontinuitetami, ki urejajo življenje in izkušnje vsakega posameznika, ima jezik izjemno zmožnost kot referent, ki zbujajo čustvo in zavezanost v razmerah, ki zahtevajo potrditev in uveljavitev osebne in družbene identitete.

Jezik je torej lahko univerzalni posrednik oblikovanja identitete, vendar njegovo simbolno zmožnost vedno določajo zgodovinske okoliščine in tiste, ki jih narekuje okolje, v katerem se manifestira. To dejstvo dobro ponazarja bežno ovrednotenje relativnega pomena posamičnih jezikovnih kodov kot znamenj trdoživih* kolektivnih samopodob v Belgiji, Berlinu in Belfastu.⁹

Pokazal bi rad, da je vloga jezika kot označevalca kolektivnih samoprispevanj mogoče uspešno raziskati iz perspektive posamičnih akterjev in skupin, katerim pripadajo, kar pa pozornost usmerja na kontekst komunikacije.¹⁰ Pričakujemo lahko, da bomo z razmerji med rabo specifičnih kodov v specifičnih razmerah pri specifičnih akterjih razkrili implicitne pomenne, kakršne dajejo specifičnim jezikovnim kodom posamezniki in skupine sami. Taka analiza temelji na znanju o primernih jezikovnih repertoarjih in zahteva sistematično raziskavo domen, v katerih so v rabi. Tako začrtana analiza mora osvetliti sorazmerno uporabnost vsakega od jezikovnih kodov v celoti komunikacijskih strategij in zmožnost vsakega koda (ali njihovih kombinacij) kot razločevalca med različnimi kategorijami oseb, ki sestavljajo družbeni svet posameznega akterja.¹¹

Opisani pristop k študiju jezikovnih kodov v zvezi z oblikovanjem identitete zavrača vsakršno apriorno zvezo med specifičnim kodom in določeno geografsko, družbeno ali kulturno zavezano skupino. Če analiza privzame pogled akterja in skupin, ki jim pripada, je referenčni pomen jezikovnega koda nujno situacijski; ne moremo ga skrčiti na univerzalno vrednoto, ki bi bila porabnikom koda skupna. Če torej starejši prebivalci Ukev složno trdijo, da je jezik, ki so se ga naučili doma, »naš vernakular« (*naše narečje*), je zmotno trditi, da so ti prebivalci Slovenci zato, ker so jezikoslovci njihov vernakular »objektivno« prepoznali kot narečje slovenske jezikovne tradicije. Pod pritiskom zvedavega terenskega raziskovalca, ki se z njimi pogovarja v nelokalni različici slovenščine, nekateri Ukljani določno zavračajo poistenje svojega vernakularja s slovenščino; raje ga povežejo z nemščino. Zato je treba upoštevati podton lokalnosti, ki pri mnogih Ukljanih določa razumevanje slovenskega narečja, ki je v tem primeru njihov vernakular. To pa lahko najboljše dosežemo tako, da preučimo različne kontekste, v katerih uporabljajo »svoj« vernakular med sabo in z »drugimi«. Za večino Ukljanov sta govoriti slovensko in biti Slovenec očitno dve popolnoma različni stvari.

⁸ Cook-Gumperz 1983: 124—125.

* Avtor uporablja izraz *persisten* (= trajen, vztrajen, trdoživ). (Prev. op.)

⁹ Poudarjam, da so različni jezikovni kodi, ki so po definiciji opredmeteno govorno ravnanje, izredno pomembni za premisleke v tej razpravi. Sistematična sociolingvistična študija govornih dogodkov, ki bi upoštevala celoten razpon variacij govornega ravnanja, bi morda v navidez enojezičnih okoljih, kakršno je Berlin, odkrila komunikacijske konvencije, ki so nastale kot odgovor na geopolitično in ideološko razdelitev tega mesta in ki danes pri pogovorih, v katerih so udeleženi prebivalci obeh »Berlinov«, funkcionirajo kot označevalke identitete (gl. Gumperz 1982b: 5—7). Schneider (1986) je ob razdelitvi Berlina celo namignil, da morda danes obstajata dva različna nemška jezika.

¹⁰ Hymes 1986.

¹¹ Gal 1981: 88—90.

Persistentne kolektivne identitete

Postavil bi rad trditev, da oblikovanje persistentnih kolektivnih¹² identitet temelji na čustveni izkušnji skupnega izvira in skupne usode posameznikove skupine. Trdoživost takšnih identitet skozi čas pogojujejo trajne opozicije, ki vzdržujejo pomembno razločevanje mi/oni.¹³ Izražajo lahko stratifikacijo družbe, vzorce politične nadvlade ali ekonomskega izkoriščanja, bližino državnih meja in/ali tekmujočih »nacionalnih« ideologij in ustanov (vključno z jezikovno tradicijo, kakor jo utelešajo standardni kodi), verske spore, omejitve za organizacijo lokalne družbe in ekonomije ali pa kakršne koli kombinacije teh in drugih potez vzajemno priznanega širšega okolja. Če se spet spomnimo zgledov Belgije, Berlina in Belfasta, lahko ocenimo kompleksno in enkratno vplivanje takšnih faktorjev na pojav in vzdrževanje opozicij, ki izražajo persistentno identiteto.

Etnografija komunikacije, kakršno predstavljam, mora upoštevati tisto temeljno vednost, ki je lastna preučevanim ljudem.¹⁴ Domnevamo, da ta vednost kot domačinska teorija odseva razumevanje navedenih kontrastov in opozicij. To neogibno zahteva obravnavo zgodovinskih dejstev, ki oblikujejo akterjevo recepcijo širšega okolja. In končno je izjemno pomembno, da je ta vednost urejena sistematično glede na eksplicitno teorijo družbene organizacije in razvoja.

Neke vrste inkluzivna (vključujoča) kolektivna identiteta, o kateri želimo govoriti, meji na fenomen etničnosti vsaj toliko, kolikor ima slednji opraviti z »občutjem in izražanjem kolektivne, medgeneracijske kulturne kontinuitete«.¹⁵ Tema kontinuitete je v pokrajini treh dežel integralni del zdravorazumskega, »ljudskega« razumevanja tistega, kar pomeni pripadati skupnosti. Tok dnevnih medsebojnih stikov v kraju odseva iskanje in potrjevanje avtentičnih izvirov¹⁶ v okviru lokalnosti (npr. na kmetiji, v soseski, na vasi), sorodstva, jezikovnega koda (vernakular, narečje in knjižni kod), verskega in političnega prepričanja, poklica, državljanstva in drugih očitnih kontinuitet.

Agrarna družinska gospodinjstva, ki sem jih preučeval, posredujejo z lastno družbeno reprodukcijo izkušnjo kolektivne medgeneracijske kontinuitete. Njihova sposobnost preživetja je odvisna od vključenosti v širše družbene in kulturne celote. Člani gospodinjstev so neogibno udeleženi v številnih družbenih formacijah, od vasi do države in prek nje, ki ponujajo zbir možnih identitetnih povezav. Analitični izziv je v določitvi ravni družbene organizacije in kulturne diferenciacije, ki posamičnim udeležencem (in skupnostim, s katerimi so povezani) posredujejo najvztrajnejše in najbolj prevladujoče čustvene izkušnje različnosti od »drugih«.

PRIMERJAVA KOMUNIKACIJSKIH MATRIC

Tu predstavljena etnografija temelji na daljšem terenskem delu v Kanalski dolini in Ziljski dolini in na sekundarnih virih. Primerjani sta jezikovni skupnosti vasi Ukve/Ugovizza in Zahomec-Bistrica/Achomitzen-Feistritz an der Gail (v opombah mestoma označeni

¹² »Kolektivno« v tem okviru razumem kot družbeno kategorijo, veljavno za obravnavane posameznike in skupine.

¹³ Spicer 1971.

¹⁴ Gal 1981.

¹⁵ Fishman 1985: 4.

¹⁶ Fishman (1985: 10) pripominja, da inkluzivno identiteto, zlasti etničnost, enačimo z »udejanjenjem in zmagoslavjem avtentičnosti« nasproti »drugim«.

z U in ZB). Leta 1971 sta imeli vasi 469 oziroma 688 prebivalcev.¹⁷ Zahomec-Bistrica sta naselji, ki ležita drugo ob drugem. Sta ena župnija in imata skupno trgovinsko in javno upravno infrastrukturo. Zahomec ima prebivalcev približno za petino Bistrice in je v sestavi bolj čisto agraren. Zahomec-Bistrica sta razločljivi socialno-geografski enoti in krajani ju imajo za dve vasi. Vsaka od njiju z ohranjanjem ločenih visokogorskih skupnih pašnikov in z različnimi krajevnimi prostovoljnimi organizacijami in ritualnimi ustanovami ločeno povezuje krajevni krog vsakdanjega življenja.

Vse tri vasi so gručasta naselja ob vznožju spodnjih Karnijskih Alp. Na vrhu karnijskega grebena, po katerem teče meja med Avstrijo in Italijo iz leta 1919, vasi, ki so si blizu druga drugi, vzdržujejo visokogorske pašnike, gozdove, pa tudi poletna bivališča in živinske staje. Različnim jezikoslovcem je zgodovinski stik med temi in drugimi planšarskimi skupnostmi na karnijskem grebenu podlaga za podobnost slovenskih narečij v dveh dolinah.¹⁸

Prve ugotovitve o jezikovnih repertoarjih kažejo naslednje.¹⁹ Skoraj vsi rojeni Zahomčani in Bistričani, ki so končali osnovno šolo pred letom 1959, aktivno obvladajo krajevni narečji slovenščine in nemščine, kakor tudi standardno avstrijsko nemščino. Medtem ko je pismenost v standardni nemščini v obeh vaseh skoraj splošna, le malo vaščanov bere in piše standardno slovenščino. Vaška mladina in otroci kažejo vse manjše znanje slovenskega vernakularja.

Rojeni Ukljani (to so posamezniki vaškega izvira od leta 1920 ali še prej) v splošnem obvladajo nemško in slovensko narečje s severne strani Karnijskih Alp, italijansko in furlansko narečje. Vendar so med njimi precejšnje razlike v vsakokratnem obvladovanju teh kodov, zlasti standardnih različic nemščine, italijanščine in slovenščine. Razlike v jezikovnih repertoarjih »rojenih« Ukljanov so najizrazitejše pri različnih generacijah.

Najstarejši, ki so se rodili še v času monarhije, obvladajo slovenski in nemški vernakular, pa tudi osnove italijanščine in včasih furlanščine; pogosto so tudi pismeni v nemščini, italijanščini in v nekaj primerih tudi v slovenščini. Rojeni med letoma 1918—1938 obvladajo tako kakor njihovi starši slovenski in italijanski vernakular, slabše pa nemškega; opazno je, da je funkcionalna nepismenost pri moških tega rodu bolj razširjena kakor pri njihovih starših. Mnogi posamezniki srednjih let so vodje najaktivnejših ukljanskih kmečkih gospodinjev in so precej odvisni od svojih žena kot posredovalk zapisanih informacij, ki so bistvene za dnevne gospodinjske zadeve. O taki razliki v pismenosti med zakonci srednjih let v Ziljski dolini sem mogel najti le malo dokazov. Pri generaciji, rojeni po 1945, je pismenost v italijanščini mnogo bolj razširjena kakor pri medvojni generaciji. Povojni rojeni Ukljani še vedno znajo slovensko in italijansko narečje, le redko pa katerega od nemških kodov. Po letu 1920 so se v Ukvah naselile mnoge družine z romanskim vernakularjem (italijansko narečje ali furlanščina), teh je danes približno 20 % vseh prebivalcev. Le redki med njimi so se naučili vsaj malo slovenskih ali nemških kodov, čeprav nekateri v vasi živijo že desetletja. Tako so torej jezikovni repertoarji med ukljanskim prebivalstvom mnogo raznovrstnejši kakor med današnjimi Zahomčani in Bistričani.

Nadaljnja primerjava načinov, kako se posamični jezikovni kodi prilagajo v splošno komunikacijsko prakso, se osredotoča na posameznike in

¹⁷ Steinecke 1984: 65; Fischer 1980: 107.

¹⁸ Steinecke 1984: 78.

¹⁹ Povzetek je nujno povsem splošen in ne temelji na sistematični sociolingvistični raziskavi.

družine, ki so najbolj aktivno udeleženi v lokalni zgodovinski prilagoditvi.²⁰ Poljedelstvo, živinoreja, ki vključuje selitev na planino, in izkoriščanje gozdov v lokalni lasti in nadzoru, so bistvene sestavine načina življenja, ki je bil po obrobju pokrajine treh dežel zgodovinsko področje govorcev slovenskega vernakularja.

Lokalna komunikacijska okolja

Izoblikovanost tal v pokrajini izjemno otežuje uvajanje visoko mehancirane agroindustrijske proizvodnje. Najbolje je organizirana v majhnih enotah in zahteva razmeroma težko fizično delo. Zaradi naravnih omejitev in odročnosti vasi v širšem ekonomskem sistemu, katerega del so, ostaja gospodinjstvo središče organizacije in obvladovanja kmetovanja. Vzdrževanje virov in veščin, bistvenih za materialno reprodukcijo, je strogo umeščeno v agrarna gospodinjstva. Zato lahko raziskava komunikacijskih praks v tem okviru ponudi pogled na način, kako jezikovni kodi oblikujejo lokalno relevantne samopodobe.

Med *Ukvami* in *Zahomcem-Bistrico* so pomembni razločki v krajevni topografiji in zgodovinski organizaciji agrarne prilagoditve. Odsevajo v različnih vlogah, ki jih je prevzel slovenski vernakular kot *register*²¹ za posredovanje stalnih preživetvenih rutin.²²

Nobeno drugo naselje ob vznožju Karnijskih Alp ni bilo tako odvisno od visokogorskih pašnikov [planina] kakor prav *Ukve*. Ta enkratni vir je zgodovinsko zahteval veliko delovne moči na planini skozi vse rastno obdobje. Letna selitev je bila za večino Ukljanov, starejših od 30 let, del njihove vzgoje. Poletno bivanje na planini je za skoraj vse rojene Ukljane zelo specifično razporejeno okolje v letnem krogu opravil. Udeležene družine so bile in so še skoraj izključno govorci slovenskega narečja. Med letno selitvijo je bil ta kod v enkratnem izoliranem okolju bistveni register za pogovore o vseh vidikih družbenega življenja, tako v gospodinjstvu kakor med njimi. V samih *Ukvah* pa so rojeni Ukljani pogosto v stikih z neslovenskimi prebivalci in tudi z drugimi neslovenskimi govorci; slovenski vernakular v dnevnem komunikacijskem vedenju tu ne prevladuje tako izrazito.

Ukve so najbolj agrarno naselje v Kanalski dolini.²³ Tako vas kakor njena planina sta po pokrajini treh dežel znani kot kraj, kjer govorijo *domači vernakular*.²⁴ Ukljani sami in njihovi sosede imajo *Ukve* za konservativno ali zaostalo vas v primerjavi s sosednjimi naselji, ki so se bolj navdušeno vključila v turizem in druge sodobne tržne posle.

V *Zahomcu-Bistrici* sta lega obdelovalnega zemljišča in način produkcije takšna, da mora večina prebivalcev med rastnim obdobjem ostati v dolini. Okoliščine za produkcijo so tako zavrle oblikovanje posebnega fizičnega in družbenega okolja, kakršno so ukljanske planine, kjer bi slovenski vernakular pri vodenju vsakdanjih praktičnih zadev deloval kot bistveni

²⁰ Organizacijo in dinamiko te prilagoditve sem podrobneje obdelal na drugem mestu (Minnich: v tisku).

²¹ Halliday (1968: 149) definira *register* kot varianto jezika, ki se »razločuje po rabi«.

²² Omenjane stalne rutine niso samo običajno delo, marveč tudi srečanja med kmečkim prebivalstvom, ki so povezana s preživljanjem, in torej vključujejo organizacijo in vrednotenje delovnih dogodkov.

²³ Steinecke 1984: 78.

²⁴ Razlog za rabo tega izrazito ohlapnega in navidez redundantnega termina, ki se nanaša na krajevni varianti slovenščine in nemščine in ju govorijo skoraj vsi Ukljani srednjih let in starejši večjezični Ukljani, pojasnujem v sklepu.

in prevladujoči kod za večino družin.²⁵ Celoten krog kmečkih opravil se posreduje z mnogo enakomerneje porazdeljeno rabo krajevnega nemškega in slovenskega narečja.²⁶

V nasprotju z Ukvami pa Zahomec-Bistrica v primerjavi s sosednjimi skupnostmi nista bolj agrarna. Način rabe slovenskega vernakularja za komuniciranje v zvezi s stalnimi dejavnostmi se ne odmika od podobnih dvojezičnih sosednjih vasi. V takšnih okoliščinah raba slovenskega narečja torej, za razliko od Ukev, niti govorcev niti njihovega načina življenja ne razločuje od okoliških naselij.

V večini kmečkih gospodinjstev v Ukvah in Zahomcu-Bistrici je bilo preživetje v zadnjih stoletjih odvisno od zunanjih virov zaslužka.²⁷ Aktivni člani gospodinjstev so ta nujni dodatek našli predvsem v polovičnih zaposlitvah, kot gozdarji, poljedelski delavci, rudarji in industrijski delavci, in kot zasebniki — prevozniki na kratke in dolge razdalje.²⁸ Skoraj v vseh primerih je takšna zaposlitev zahtevala vsaj minimalno obvladovanje neslovenskih vernakularjev in včasih migracijo na precejšnjo razdaljo. Zgodovinski vzorec večjezičnosti v teh vaseh lahko torej vidimo kot posledek krajevne baze naravnih virov, ki resno ovirajo gmotno samozadostnost agrarnih gospodinjstev.

Tako v Ukvah kakor v Zahomcu-Bistrici so tudi po drugi svetovni vojni živeli večinoma dvojezični prebivalci, medtem ko so druga sosednja obrobna naselja v Avstriji in Italiji pokazala precej opaznejši odmik od slovenskih narečij v prid različicam italijanščine oz. nemščine.²⁹ Ohranitev slovenskega vernakularja v obravnavanih vaseh se zdi smiselno vsaj deloma pripisati precejšnji vitalnosti krajevnih družbenih mrež in ustanov, ki povezujejo kmečka gospodinjstva.³⁰

Izgradnja države v vaški družbi

Dozdaj sem v glavnem obravnaval tiste kode v vaških komunikacijskih maticah, ki jih je mogoče označiti za vernakularje: naučeni so lokalno, navadno v družini in v posebnih krajevnih mrežah družbenih obnosov. Ustrezno

²⁵ Fizična izoliranost rabe slovenskega narečja kot planinskega registra kaže na razmere diglosije, t. j. »*trajna družbena ureditev*, ki se razteza vsaj na dobo treh rodov, pri čemer gre za to, da imata dva jezika vsak svoje zagotovljene, fenomenološko legitimne in splošno rabljene funkcije« (Fishman 1985: 39). S premislekom o drugih izrazito lokalnih funkcijah slovenskih kodov bomo v nadaljevanju verodostojnost te trditve še preverjali.

²⁶ Lokalna pravila za kodni preklap so v Ukvah in v dvojezičnih skupnostih Ziljske doline povsem različna. Poudarili smo, kako so na organizacijo lokalnih prilagoditev vplivale ekološke razmere, na način, ki vpliva na izbiro posamičnega koda iz razpoložljivih repertoarjev. Pozneje bomo obravnavali še mnoge druge dejavnice, ki vplivajo na kodni preklap.

²⁷ Boegl 1985: 9; Steinecke 1984: 79.

²⁸ Ta vir dodatnega dohodka je bil pomemben samo v ZB, kjer so za razloček od U idealne razmere za konjerejo. Ko so v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja v Ziljski dolini zgradili železnico, je ta dejavnost izredno upadla (Michor 1950-51: 48-50, 200-02).

²⁹ Za razpravo o zamenjavi jezika v ZB glej Gumpertz 1982a: 44-47 in za nekoliko poenostavljen prispevek Brudner 1972. Čeprav za Kanalsko dolino nimamo primerljivih sociolingvističnih študij, naj opozorim na slovenski mladinski raziskovalni načrt *Tabora Kanalska dolina 86*, v okviru katerega je bil v dolini opravljen jezikoslovni pregled, ki potrjuje moja opazovanja premika k italijanškemu vernakularju med otroki slovenskih govorcev (Rupel 1988: 58-76).

³⁰ Gumpertz 1982a: 46-47.

je, da zdaj raziščemo znanje jezikovnih kodov, ki so produkt tistega, kar Gellner³¹ imenuje »eksoizobrazba«, t. j. »prava izobrazba«.

Takšne kode imenujemo visoke /V/ variante jezika: v pokrajini so to standardne nemščine, italijanščina in slovenščina. Upoštevati moramo krajevno in pokrajinsko utemeljene ustanove, ki hkrati vežejo skupnost in jo povezujejo z obkrožajočo jo družbo: kajti cerkev, šole, uradne politične in upravne ustanove in prostovoljne organizacije so Ukljanom, Zahomčanom in Bistričanom olajšale »eksoizobrazbo« v nevernakularnih kodih, ki so zdaj v različnem obsegu del njihovih jezikovnih repertoarjev. Preden je bilo na podeželju omogočeno zunanje učenje jezika, je bila dvojezičnost omejena (z zelo redkimi izjemami) na narečne kode, t. j. na nizke /N/ variante jezika.³²

V pokrajini treh dežel predstavljajo tako standardni kakor vernakularni kodi, ki so jih te ustanove ali podpirale ali zatirale, pomembne alternative za oblikovanje in upravljanje lokalno pomembnih kolektivnih samopodob. Da bi razumeli vlogo lokalnih ustanov kot posrednic učenja jezika in nosilk oblikovanja identitete, se spomnimo sociološkega razumevanja transformacije agrarne družbe v moderne evropske države, ker je podlaga mojemu izvajanju.

Povezanost agrarne družbe je bila v bistvu atomistična, v mnogih pogledih zamejena na območje majhnih skupnosti. V predindustrijski dobi je bil poglobitvi jezikovni kod večinoma podeželskih prebivalcev krajevni vernakular. Njegovo reproduciranje se ujema z inkulturacijo. V izkušnji večine posameznikov o lastnem izviru in življenjski usodi je družinsko kmečko gospodinjstvo temeljni lokus kontinuitete; in optimalna integracija domačih enot je bila lokalna skupnost, kjer je bolj ali manj stalen sestav »vaških« ustanov uravnaval in nadziral skupne interese prebivalcev in z obredjem in mitom posredoval skupno razumevanje realnosti. Takšne vrste družbenemu redu pripisujemo lastnosti *G e m e i n s c h a f t*.

Zaradi zaprtosti v majhne skupnosti so člani takega družbenega reda doživljali najgloblja nasprotja v svojem razumevanju družbene realnosti na tej ravni družbene integracije in kulturne diferenciacije. Kolektivne samopodobe, ki so spodbujale najvišjo raven čustvenosti in zavezanosti, so najbolj odmevale v majhnih samorazvidnih skupinah in kulturnih tradicijah zelo lokalnega značaja. Domnevamo lahko, da je bila naša sodobna pozornost za vse, kar zadeva identiteto, v razmeroma statičnem družbenem redu, kjer je kraj rojstva posamezniku določil bolj ali manj predvidljiv potek življenja³³, večinoma odsotna. Obstajalo je trajno in jasno razločevanje med tistimi v skupini, ki jih je določal kraj izvora, in med obkrožajočimi *z u n a n j i m i* skupinami. Razločevanje so med drugim označevali tudi razlike med krajevnimi vernakularnimi kodi, ki so razmejevali skupnosti drugo od druge.

V agrarni družbi je bil vladajoči sloj splošno pismen v univerzalnem kodu (npr. v latinščini); ostro se je razločeval od nepismenega kmečkega

³¹ Gellner 1983: 31.

³² Termina »visoka« in »nizka« uporabljam s pridržki, ker je morda oznaka teh komunikacijskih okolij kot »diglosičnih« nekoliko sporna. Vendar se zdi razločevanje pomembno, ker vključuje nasprotje med »end« in »ekso« učenjem. Fishmanovo razlikovanje med V in N variantami je naslednje: V označuje »*nadrejeno*« varianto v diglosični družbi, t. j. varianto, ki je naučena *pozneje v socializaciji* (in zato ni *nikogaršnji materin jezik*) pod *vplivom ene ali druge uradne ustanove zunaj doma* (in je zato *drugače dosegljiva*, toliko, kolikor je omogočen vstop v uradne ustanove jezikovnega opismenjevalnega učenja).« Nato N variante določijo kot »splošno dosegljive in govornje [materine] jezike in variante v vsakdanjem življenju.« (Gumperz 1985: 39–40).

³³ Bausinger 1983: 337, 340.

prebivalstva, od katerega je bil odvisen. Kakor je poudaril Gellner,³⁴ je vladajoča plast v agrarni družbi aktivno podpirala kulturno razločevanje, ne pa homogenizacije med različnimi družbenimi sloji. Z uvajanjem »racionalno« organiziranih visokoenergetskih ekonomij, utemeljenih na načelih ekonomske rasti in industrijske delitve dela, je postalo tako mogoče kakor tudi nujno, da se je politični nadzor centraliziral nad mnogo večjim prebivalstvom. Nastala je moderna evropska država. Atomizirano družbeno reprodukcijo posameznikov in ohranjanje »malih tradicij«³⁵ je prerasla potreba po standardiziranju družbe. Industrializacija je zahtevala gibljivo »vojsko« delavcev, večjih univerzalnega pisnega koda. Lokalne vzorce socializacije je zamenjalo splošno standardizirano osnovno šolstvo in radikalno razširjeno omrežje komunikacij in trgovine.³⁶ Kakor Gellner³⁷ parafrazira Maxa Webra, je »monopol nad legitimnim izobraževanjem [postal za državo] pomembnejši, osrednejši kakor monopol nad legitimnim nasiljem.«

V Ukvah in Zahomcu-Bistrici se je lokaliziran nadzor nad posameznikovimi gmotnimi in političnimi interesi v zadnjem stoletju vse bolj umikal vzajemni odvisnosti od nadlokalnih ustanov. Menim, da pride takrat, ko se začne posameznikovo razumevanje lastnega izvira in zlasti lastne usode zapletati zaradi njegove socialne in prostorske gibljivosti in dejanske odvisnosti od državnih ustanov, do neogibnih prilagajanj njegove kolektivne samopodobe privrženosti različnim specifičnim, čeprav oddaljenim ustanovam, ki opazno in previdljivo vplivajo na njegovo dnevno življenje. Medtem ko se legitimnost družine in lokalne skupnosti kot referentov za posameznikovo samopripisovanje potrjuje v vsakdanji empirični neposredni bližini,³⁸ pa morajo ustanove, ki z večje daljave zahtevajo posameznikovo lojalnost, nujno tekMOVATI za njegovo pripadnost. To tekMOVANJE vsebuje tudi ponudbo modelov kolektivnega samopripisovanja, ki se ne glede na »umetni« izvir trudijo zagotoviti avtentičnost posameznikovim izkušnjam izvira in usode v povezavi s širšim družbenim svetom, katerega del je posameznik dejansko postal.³⁹ Ta ideološka sestavina utrjevanja države je v Avstriji poznana kot »nacionalno prebujenje«.⁴⁰

Ko so Korošci na pragu novega stoletja na podeželju doživljali naraščajoče poseganje centralne oblasti v svoje dnevne zadeve, so govorniki slovenskega vernakularja v obravnavanih vaseh že postali večjezični. Spoprijeli so se s tekmujočimi zahtevami za svojo pripadnost — t. j. z zahtevami, ki so bile oblikovane glede na jezike, katerih dialekte so že poznali.⁴¹ Tekmujoča modela kolektivne identitete sta si prizadevala potrditi izvir dveh deželnih »narodov« (Slovencev in Nemcev) z različnim jezikovnim izročilom.⁴²

³⁴ Gellner 1983: 10.

³⁵ Redfield 1960: 41—42.

³⁶ Rokkan in Unwin (1983: 66—117) sta v široko zastavljeni razpravi »Preživetje različnosti: viri periferne identitete« pokazala, kako so se iz središč pobujeni procesi standardizacije (ključni za poenotenje evropskih držav) prepletali z zgodovinskimi in sodobnimi možnostmi obrobni območij, kakršne obravnavamo, nasledek pa so bile raznovrstne identitetne rešitve, pri katerih so dobili vernakularni in standardni kodi različne simbolne in funkcionalne vloge.

³⁷ Gellner 1983: 34.

³⁸ Steward 1968: 135—136.

³⁹ Fishman 1983: 279; Minnich 1988.

⁴⁰ Tako kakor Gellner (1983: 5—7) in Rokkan & Unwin (1973: 122) tudi sam domnevam, da je nacionalizem epifenomen v izgradnji države; najpogosteje je evropski odgovor potrebi, da bi država dobila legitimnost, in ni človeku niti naravno vrojen, niti družbeno neogiben.

⁴¹ Standardizacijo slovensčine je jasno predstavil Lenček (1984).

⁴² Kakor sem nakazal v nadaljevanju, so ti modeli kolektivne identitete mnogo kompleksnejši, kot sem jih zarisal, kolikor se nanašajo na tretji koroški »narod«, t. i. vindišarje.

Širjenje standardnih kodov v lokalni družbi

Ozrmo se torej k zgodovinski vlogi posameznih vaških ustanov kot posrednic zunanega učenja tistih V jezikovnih variant, ki prevladujejo v pokrajini. Ker govorimo o t. i. slovenskih manjšinskih skupnostih, je pomembna primerjava med eksoizobrazbo v standardni slovenščini in tisti v lokalno prevladujočih standardnih kodih.

Rimskokatoliški župniji sta v Ukvah in Zahomcu-Bistrici najstarejši krajevni ustanovi, ki skupnost povezujeta s širšim družbenim in kulturnim svetom. Zaradi kontinuitete Cerkve jo imajo mnogi župljani v bistvu za domačo ustanovo. Cerkvene oblasti so v teh vaseh dosledno priznavale zgodovinsko prevlado slovenskega vernakularja in so javno spodbujale in ohranjale zelo bogato izročilo nabožne glasbe in molitev. Čeprav so vse do II. vatikanskega koncila obredi potekali v latinščini, so vse verske dejavnosti z udeležbo vernikov, vključno s pridigo in veroukom, opravljali in še opravljajo predvsem v slovenskih kodih.

V času mojega terenskega dela v začetku 80. let so se duhovniki v Ukvah in Zahomcu-Bistrici določno identificirali kot »Slovinci«, t. j. glasniki slovenske manjšine v obeh deželah in državah. Slovenščino so na različne načine propagirali kot knjižni jezik, kot *Kultursprache*, enakovreden krajevni *Staatsprache* [državnemu jeziku]. Na drugi strani pa se župljani, ki menijo, da je visoka varianta slovenščine legitimna kot sakralni register (t. j., primeren za maševanje), med sabo ne strinjajo o morebitni širši rabi in konotacijah tega koda.

V ukljanski župniji maševanje redno poteka v slovenščini in italijanščini; v slednji zato, da bi ustregli pomembni manjšini krajanov, ki niso večji nobene različice slovenščine. Vendar so govorci slovenskega vernakularja precej složni v razumevanju slovenščine kot svojega sakralnega registra. Po smrti prejšnjega župnika (ki ni obvladal nobene variante slovenščine) leta 1974 je več ko 100 ukljanskih gospodinjev napotilo uspešno petico videmskemu nadškofu za nastavitev slovensko govorečega duhovnika.⁴³

V zadnjem stoletju so v župniji v Zahomcu-Bistrici delovali predvsem slovensko govoreči duhovniki. Tu so skoraj vsi odrasli prebivalci socializirani v slovenski vernakular. Vendar pa so vplivni vaščani, ki znajo slovensko in nemško, ugovarjali primernosti standardne slovenščine kot ustreznega koda za »javna« verska obredja in uspeli so prisiliti duhovnika, da mašuje v obeh jezikih.

V sosednjem agrarnem naselju Blače/Vorderberg, kjer je v zadnjih letih maševal bistriški župnik, med pomembnejšimi vaščani prevladuje prepričanje, da je nemščina edini legitimni javni kod tudi v cerkvi. Zaradi tega v Blačah slovenščine ni v nobenih formalnih verskih obredih. V obeh župnijah je izbira ustreznega sakralnega koda za javno rabo izrazito ideološka, ker odrasli obvladajo »tradicionalni« sakralni register, slovenščino. V Ukvah je dvojezičnost pri verskih obredih očitno pragmatična stvar, ki izraža upoštevanje različne jezikovne kompetence odraslih.

V zadnjih desetletjih monarhije so lokalne župne cerkve na dvojezičnem Koroškem postale izjemno pomembna okolja za nastajanje prostovoljnih

⁴³ Rojeni Ukljani skoraj soglasno povezujejo V in N variante slovenščine z določenimi območji verske prakse, kar kaže na »trajno družbeno razporeditev«, ki njihovo jezikovno skupnost označuje kot diglosično (prim. op. 25 in 32).

organizacij, ki so podpirale pismenost v slovenščini in zavest o njeni knjižni tradiciji; sodelovale so torej pri učenju standardne slovenščine na celotnem dvojezičnem območju. Ko je koroška konservativna slovenska duhovščina skoz standardno slovenščino vse bolj razširjala vseslovensko izročilo, so za liberalne Nemce posvetne ustanove lokalnega obveznega šolstva postale pomembno sredstvo za vzporedna prizadevanja po standardizaciji nemščine.⁴⁴

V Zahomcu-Bistrici še danes najdemo institucionalne ostanke slovenskega »nacionalnega prebujenja« v poznem 19. stoletju: *Posojilnica in hranilnica* in *Prosvetno društvo*. Kontinuiteta obeh ustanov je v ohranitvi tako standardne kakor vernakularne slovenščine kot legitimnih posvetnih jezikovnih kodov v vasi, vključno s skrbno predpisano javno rabo slovenščine pri različnih vsakdanjih dejavnostih in funkcijah. Poleg tega je na zgradbi *Posojilnice in hranilnice* ob glavni cesti skoz vas javen slovenski napis.

V Ukvah je potekalo slovensko prebujenje večinoma pod okriljem Cerkve; vendar se do danes ni ohranil noben neposredni ostanek izvornih ustanov.⁴⁵ Vendar pa je župnik, nastavljen leta 1974, skoraj samoiniciativno prevzel pobudo za nastanek takšnih ustanov: pod njegovim pokroviteljstvom od leta 1975 občasno izhaja župnijski list *Ukve — Župnijski vestnik*; nastale so tudi različne posvetne kulturne dejavnosti, zlasti za mlade, ki podarjajo rabo vernakularne ali standardne slovenščine.

Danes je pouk slovenskega jezika v osnovnih šolah v U in ZB izbirni: učna jezika sta italijanščina oz. nemščina. Medtem ko pouk slovenščine na Koroškem urejata in denarno podpirata deželna in zvezna vlada, ga v Ukvah vodijo in vzdržujejo zasebno.⁴⁶ Na večjezičnih območjih Italije in Avstrije je jezikovna politika v javnem izobraževanju že od časa nacionalnega prebujenja osrednja javna tema.⁴⁷

Po Gentilejevi šolski reformi 1923 v Italiji, ki je bila pomembno orodje italijanskega nacionalističnega fašizma, sta bila v javnih šolah v Kanalski dolini ukinjena pouka slovenščine in nemščine. Obnovljena sta bila po 60. letih. V teh letih so bile župne cerkve edini lokalni posrednik ohranjanja in širjenja slovenščine kot knjižnega jezika; pa tudi to je bilo odvisno od sposobnosti in zavzetosti lokalne duhovščine, ki za to ni bila uradno pooblaščenca, v času fašizma pa ji je bilo to celo izrecno prepovedano.

V Ziljski dolini je bil pouk knjižne slovenščine v osnovnih šolah prekinjen le v času priključitve Tretjemu rajhu. Po drugi svetovni vojni je bil pouk v slovenščini in nemščini obvezen za vse učence na področju t. i. koroških dvojezičnih skupnosti. Posledica naraščajočih pritiskov koroških nemških nacionalistov je bil Wedenigov odlok [*Erlaß*] leta 1958, ki je ukinil obvezno dvojezično šolstvo na Koroškem. Od takrat je bilo vpisovanje otrok

⁴⁴ Moritsch und Baumgarten 1988.

⁴⁵ Slovenski bralni krožek, ki ga je podpiral lokalni župnik, in hranilniška in posojilniška zveza sta na primer nekoč že bila v vasi.

⁴⁶ Učenje slovenščine v ukljanski osnovni šoli je spodbudil župnik sredi 70. let, kar je pripeljalo do spora z deželnimi oblastmi, ki se je naglo stopnjeval v »narodnostni spor«, v katerega so se zapletle slovenske manjšinske organizacije v severovzhodni Italiji in sredstva obveščanja v Sloveniji. Sčasoma so oblasti v javnih šolah dovolile poučevanje s pogojem, da poteka po rednem pouku. Steinecke (1984: 76–78) trdi, da je prav ta »kampanja« znova polarizirala razmerja med nemško in slovensko govorečima skupnostima v Kanalski dolini, kar je spominjalo na tamkajšnje razmere pred letom 1919.

⁴⁷ Središčnost tega spora potrjuje precejšnje akademsko zanimanje za koroško izobraževalno politiko (gl. npr. Fischer 1980; Gstettner & Larcher 1985) in stalnost te teme v političnih programih manjšinskih organizacij.

k slovenskemu jezikovnemu pouku stvar odločitve staršev. Zaradi močnih pritiskov in drugih oblik negativnih sankcij je vpis k dvojezičnemu pouku v nekaj tednih po razglasu korenito upadel.⁴⁸

Širjenje vernakularnih kodov v lokalni družbi

Krajevni vernakularji se ne ohranjajo le v krogu družine in izrazito lokalne družbene mreže; njihova ohranitev je tudi bolj ali manj izražen cilj drugih ustanov. To smo lahko že opazili v splošnih dejavnostih Cerkve. Naslednji zgled pa kaže na ideološke razsežnosti procesa v vaškem okolju.

V pokrajini treh dežel je bilo zelo razširjeno in izjemno razvito izročilo pete glasbe institucionalizirano v vaških zborih, mnogi od njih so imeli svoj izvor in/ali podlago v krajevni cerkvi. Takšni zbori imajo trdno zakoreninjeno tradicijo; njihov spored je predvsem v slovenskem narečju. Ob večjih prazničnih priložnostih, kakršno je npr. žegnanje, ima to izročilo izjemno pomembno vlogo. V zadnjem stoletju je bilo mnogo besedil koroških slovenskih pesmi prevedenih v nemščino. V bližnjih vaseh Zahomca-Bistrice, npr. v Blačah in Čajni (Nötsch), ob javnih priložnostih pojejo zbori, večči slovenskega narečja, nemška besedila. Vendar pa v manj formalnih okoliščinah, npr. v gostilnah in ob javnih praznovanjih, člani istih zborov pojejo slovenska besedila v pesmih, ki jih »uradno« izvajajo v nemščini.

Ni presenetljivo, da so bila v času nacionalnega prebujenja na Koroškem v mnogih vaseh ustanovljena nemška pevska društva [*Gesangvereine*] kot protiukrep zelo priljubljenim domačim pevskim društvom, katerih spored je ustrezal tistemu, za kar so čutili, da je materni jezik, slovensko narečje. V Ukvah nisem mogel odkriti nobene pobude, da bi slovensko peto izročilo prevajali v nemščino ali italijanščino ali da bi ustanovili alternativno zborovsko društvo, ki bi pelo v teh jezikih.

Komuniciranje z obdajajočo družbo

Da bi bil pogled na komunikacijsko prakso v teh vaseh celostnejši, je koristno orisati ustanove, v katerih morajo vaščani sodelovati, da izrazijo svoje posamične in skupinske interese in si s tem zagotovijo gnotno blaginjo in splošno varnost. Pozornost se ob tem usmerja na u p o r a b n o s t jezikovnih kodov.

Ukljani, Zahomčani in Bistričani so državljani modernih evropskih držav izobilja, ki uravnava, obdavčujeta in podpirata njihove ekonomske dejavnosti, upravljata lokalno ustanovljene socialne in kulturne službe in imata široki informacijski mreži, katerih pomemben del so tudi deželna in nacionalna sredstva obveščanja. Za državljane na obrobju je obvladovanje ustreznega državnega standardnega jezikovnega koda pomembno sredstvo. Toda, kakor je bilo že omenjeno, povprečno znanje standardne italijanščine je pri odraslih Ukljanih manj ustrezno kakor znanje standardne nemščine pri Zahomčanih in Bistričanih.

Večina Avstrijcev, ne glede na to, ali pripadajo »manjšini« ali »večini«, sprejema politične, upravne in trgovske ustanove republike Avstrije kot

⁴⁸ O pomenu Wedenigovega odloka kot sredstva nasilnega nemškega nacionalizma pričajo mnogi primeri, ki sem jih zabeležil, ko so slovensko govoreči starši v Ziljski dolini ne le prostovoljno izpisali otroke iz slovenskih razredov v osnovni šoli, marveč so se tudi odrekli pogovorom v slovenskem vernakularju v navzočnosti svojih ali drugih otrok; slovensko narečje je ostalo pridržano izključno za sporazumevanje med zakoncema, kadar sta bila sama.

zgodovinsko legitimne. Te ustanove večinoma zahtevajo, da se jih spoštuje; povezane so z legitimno celoto prava in oblasti. Lokalna dosegljivost in sorazmerna učinkovitost državne uprave tako Zahomčane in Bistričane spodbuja in jim omogoča, da svoje zadeve rešujejo neposredno pri različnih javnih uradih in uradnikih. K temu je treba dodati še splošno znano oblikovanost organizacije političnih strank in interesnih skupin. Posamezniki in skupine zato uresničujejo svoje interese tako, da upoštevajo splošno sprejeta pravila in pričakovanja. Za Zahomčane in Bistričane je osnovno sredstvo za udeležbo v teh ustanovah pismenost v standardni nemščini.

V izrazitem nasprotju s standardno nemščino je za Zahomčane in Bistričane standardna slovenščina kaj malo praktično uporabna. Samo lokalna duhovščina in zelo majhna skupina zasebnikov, poslovnežev, cerkvenih in kvalificiranih delavcev more koristno uporabljati znanje slovenščine (standardne in/ali vernakularne), ko zapolnjujejo vrzeli v ekonomiji neslovensko govorečih. Bližina Socialistične republike Slovenije ustvarja številne gospodarske možnosti, vključno s turizmom in trgovskim prometom iz Slovenije, kakor tudi z industrijskimi podjetji v skupni slovensko-avstrijski lasti. Končno pa imajo v javnem sektorju Ziljske doline potrjeni dvojezični osnovnošolski učitelji pri nastavitvi v šolah s slovenskimi razredi prednost pred enojezičnimi kolegi. Sicer pa v tem delu Koroške od javnih delavcev ne zahtevajo znanja standardne slovenščine.

Vključitev Kanalske doline v Italijo leta 1919 je prinesla tak politično-upravni sistem in mrežo trgovskih odnosov, ki so večini starejših Ukljanov še danes »tuji«. Dejstvo je, da je šele generacija, rojena po pretresih, ki sta jih domačinom povzročila *Duce* in *Führer*, prva, ki kolikor toliko priznava italijanske ustanove, ki jim krojijo vsakdanje življenje.

Ne le, da so pomembne upravne ustanove avtonomne dežele Furlanije — Julijske krajine v precej oddaljenih mestih, npr. v Vidmu in Tolmeču, temveč so tudi zelo zapleteno organizirane. Da bi posameznik lahko zastopal svoje interese in obveznosti pri vladnih uradih, mora tekoče govoriti ne le standardno italijanščino, temveč tudi obvladati zelo specializiran register italijanske upravne birokracije. Učinkovita udeležba v posebnih ustanovah, ki jih zastopajo italijanske politične stranke in sindikati, zahteva podobne spretnosti. Ukljani so se sicer neogibno prilagodili v javnih zadevah italijanski praksi, vendar pa so v okviru vasi ohranili bolj domače ustanove za upravljanje krajevnih zadev, vključno s skupnimi pašniki in gozdovi ter zadružno mlekarno v vasi.

V vasi je doseženo razmeroma trdno soglasje o tem, kako je treba upravljati z gozdovi in mlekarno. Udeležba zainteresiranih je pri tem visoka. Po drugi strani pa Ukljani redko soglašajo o najučinkovitejših načinih izražanja kolektivnih interesov, kadar se morajo organizirati za spoprijem z nadrejenimi ustanovami.⁴⁹ Ob splošno nizki ravni pismenosti ukljanskih moških v italijanščini navedene okoliščine vodijo do zelo okornega razmerja z vitalnimi državnimi in trgovskimi ustanovami. Ukve so zato precej izolirana lokalna politična enota* v širši državi. To se kaže v prevladujočem razmerju »gospodar — stranka« (»patron« — »klient«) v stikih posameznih gospodarjev ukljanskih gospodinjstev s posredniki, ki obvladajo potrebne kode in registre. Vlogo posrednikov z vladnimi ustanovami dejansko opravljajo posebej overjeni zasebni uradniki, katerim lokalno pravijo *geometri*; toda ukljanska

⁴⁹ Tak primer je v 70. letih odziv vaščanov na načrte za zgraditev avtoceste skozi dolino (prim. Minnich: v tisku).

* Avtor uporablja termin »sub-polity«. (Prev. op.)

gospodinjstva za posrednike izberejo tudi maloštevilno krajevno trgovsko elito, upokojenega pravnik in župnika.⁵⁰

V nasprotju z osnovno šolo v Zahomčju - Bistrici (tamkajšnji učitelji so večinoma domačini in delno še kmetujejo) pa so v ukljanski šoli [*scuola elementare*] zaposleni predvsem enojezični učitelji, večinoma iz prvega rodu priseljencev iz drugih krajev Italije. V večini kažejo povsem očitno nezanimanje za učenje ukljanskih jezikovnih kodov. Zdi se smiselno zaključiti, da je skromnejši uspeh Ukljanov v javnem šolskem sistemu v primeri z Zahomčani in Bistričani vsaj deloma moč pripisati precej večji razdalji med kulturno dediščino in interesi učiteljev na eni strani in lokalne skupnosti na drugi. Ukljani na svojo osnovno šolo gledajo z mnogo bolj mešanimi občutki kakor Zahomčani in Bistričani na svojo; uprava ukljanske šole na splošno bolj malo odgovarja na pobude in interese, ki prihajajo iz slovensko govoreče večine v skupnosti.

Ko so se v zadnjem desetletju mlajši Ukljani in tisti srednjih let z vse večjim uspehom potegovali za zaposlitev v trgovski, uslužnostni in nižji javno-upravni dejavnosti na trgu dela v dolini, so lokalni delodajalci pozitivno ocenjevali njihovo osnovno znanje treh pokrajinskih jezikovnih kodov kot prednost pri zaposlitvi.⁵¹ Gospodarstvo Kanalske doline je izrazilo kakor v Ziljski dolini usmerjeno v turizem in trgovino. Razen za duhovščino in predstavnik Slovenskega raziskovalnega inštituta⁵² v kraju ni nobene možnosti za polno zaposlitev, ki bi zahtevala znanje standardne slovenščine.⁵³ Kljub temu pa majhna elita zasebnih trgovcev in lastnikov zemlje znanje tako standardne kakor narečne slovenščine uporablja pri vodenju svojih poslovnih zadev. Na pomanjkanje izobraževanja ukljanske mladine v poklicnih šolah in na univerzah, kjer bi pridobili znanje standardne slovenščine, kaže tudi dejstvo, da ni krajevnih učiteljev, ki bi bili usposobljeni za pouk slovenščine v osnovnih šolah v Žabnicah in Ukvah; tako morajo prihajati učitelji iz Slovenije in Trsta.⁵⁴

TRAJNE OPOZICIJE IN KOLEKTIVNE SAMOPODOBE

Da bi pokazal različne pomene enakih jezikovnih kodov pri Ukljanih, v nasprotju z Zahomčani in Bistričani, povzemam vsebino in organizacijo opozicij, ki so bile zgodovinsko pomembne za samorazumevanje vaščanov nasproti pomembnim drugim.

Omenil sem že zametke nemških in slovenskih nacionalističnih programov pred razmejitvijo leta 1919. Usklajevanje italijanskih in jugoslovanskih zahtev po delih Koroške med pogajanji po prvi svetovni vojni je »konflikt narodnosti« še bolj polariziralo. Ta proces je na južnem Koroškem dosegel

⁵⁰ Omeniti velja, da ta elita predstavlja skoraj vse krajanje, ki obvladajo standardno slovenščino in tudi standardno italijanščino, vključno z upravnim registrom.

⁵¹ Enako ali pa še pomembnejše je dejstvo, da tem iskalcem zaposlitve ni treba priskrbeti državnih stanovanj, kar se običajno predpostavlja za javne uslužbenke. V zadnjih desetletjih je »uvoz« delavcev iz drugih delov Italije postal za državo vse dražji.

⁵² Italijanskoslovenski Slovenski raziskovalni inštitut ima štiri sedeže, eden od teh je v Ovčji vasi/Valbruna.

⁵³ Slovenske manjšinske organizacije v Italiji imajo sedež večinoma v oddaljenih mestih, Gorici in Trstu, in so zato večinoma nedosegljive Ukljanom, ki bi se želeli v njih zaposliti ali z njimi sodelovati pri mnogih dejavnostih, katerih pokroviteljice so.

⁵⁴ V preteklem desetletju so bili slovensko govoreči mladi iz Kanalske doline prisiljeni (razen nekaj lokalnih bančnih uslužbenecv) iskati ustrezno zaposlitev zunaj pokrajine.

vrhunec v plebiscitu 1920, pri katerem so se morali krajani izreči za preferenčno državljanstvo.⁵⁵ V naslednjih desetletjih so bili tako prebivalci Ziljske kakor Kanalske doline, v sicer različnih okoliščinah, prisiljeni izreči svojo lojalnost do države in naroda.

Različni poskusi določitve nacionalne pripadnosti teh poliglotskih prebivalcev so neogibno trčili ob pripadnost jezikovni tradiciji. Ob takšnih priložnostih so bili prebivalci obeh dolin prisiljeni, da se izrečejo za del lokalnega jezikovnega izročila v škodo drugega. Po priključitvi Kanalske doline k Italiji to seveda ni takoj zadelo romanskih kodov; pred letom 1920 so bili ti kodi domači vernakular zelo majhnega dela prebivalcev.

Najprej obravnavajmo razmere v Ziljski dolini.

Zahomec-Bistrica: del celote

Narodnostni spor na Koroškem je vedno bolj prežemal vse vidike družbe in kulture. Cela vrsta kvazipolitičnih deželnih organizacij je v svojo dejavnost vključila podpiranje nemških ali slovenskih nacionalnih interesov. Nemški nacionalisti so popravljali zgodovino Koroške, da bi zastrli objektivno utemeljene slovenske zgodovinske zahteve do Koroške, zgodnejše od bavarske kolonizacije.⁵⁶ Takšni akademski podvigi so seveda prilivali olje na ogenj retorike tako slovenskega kakor nemškega nacionalističnega tiska. Omenili smo že zgled takšnega spora na strogo lokalni ravni, namreč to, da je bila domača tradicija slovenskega petja prevajana v nemščino, in pa kako so nastala nemška pevska društva.

Toda prava ideološka mojstrovina nemškega nacionalizma v letih med obema vojnama je bila vindišarska teorija. [*Windischentheorie*], ki se je razrasla z dolžno podporo koroških zgodovinarjev.⁵⁷ Teorija trdi, da so koroška slovenska narečja bližja germanskim kakor slovanskim jezikom in da so se razvila nekako vzporedno, vendar v izolaciji od sosednjih slovenskih narečij. Ta neverjetna vaja iz akademske fantazije se je v tem primeru razvila implicitno povezana z geopolitično realnostjo na Koroškem po letu 1920; zagovarjala je avtonomni razvoj »Vindišarjev«, ki naj bi jim bili nekoroški in stadardni [*Neuslowenisch*] kodi povsem tuji.⁵⁸

S tem je bila precejšnjemu delu dvojezičnih Korošcev, ki so bili v svojih nacionalnih simpatijah razdvojeni, ponujena alternativa. Ko so se izrekli za Vindišarje, so se lahko povezali s koroško večino, ne da bi zavrgli jezikovno izročilo. Nemški nacionalisti so posameznike, ki so se tako javno izrekli, imeli za »prijazne Nemcem« [*deutschfreundlich*]. Konstrukt »vindiš« je zelo uspešno igral na razločevanje med visokimi in nizkimi variantami jezika in poudarjal prvenstvo standardne avstrijske nemščine kot *kulturnega jezika* na Koroškem.⁵⁹ Korošce, ki so se povezovali z vseslovensko identiteto, to so bili zagovorniki standardne slovenščine, so po tej teoriji označili za tuje

⁵⁵ Plebiscit in dogodki, ki so do njega pripeljali, so bili v središču precejšnje znanstvene pozornosti: gl. npr. Pleterski 1980, Barker 1984: 58—171, Fräss-Ehrfeld 1986, Moritsch 1986, Vodopivec 1986. So vir za razumevanje narave narodnostnega spora na Koroškem. 10. oktober, dan plebiscita, je za Korošce z močnimi nacionalnimi čustvi prvovrstna priložnost za izkazovanje občutene pripadnosti.

⁵⁶ Haas & Stuhlpfarrer 1977: 46.

⁵⁷ Wutte 1930.

⁵⁸ Za podrobnejšo predstavitev *vindišarske teorije* gl. Fischer 1980: 39—41.

⁵⁹ Ta postavka teorije za nemške znanstvenike še velja; gl. npr. Steinecke 1984: 81.

deželnemu naravnemu toku zgodovinskega razvoja in jih določno poistili z Jugoslavijo in njeno domnevno grožnjo ozemeljski celovitosti Koroške.⁶⁰

Od samega začetka nacionalnega spora na Koroškem so osrednje teme ostale bolj ali manj enake in so vključevale izobraževalno politiko v zvezi z obema učnima jezikoma in splošnim predmetnikom; ustanovitev dvojezičnih javnih ustanov (sodišča, upravni uradi itn.); in pravico do kolektivnega povezovanja na podlagi etnične pripadnosti.

Splošno neugoden položaj koroških govorcev slovenskih kodov v deželni družbi ni le odsev njihove sorazmerne številčne šibkosti.⁶¹ Inherenten je zgodovinsko marginalnemu in podrejenemu položaju govorcev slovenskega vernakularja na podeželju. V preteklih stoletjih, ko je bila opisana agrarna družba značilna za večino Koroške, sta bila Zahomec in Bistrica primer podeželskih območij, kjer se je govorilo slovensko, medtem ko je elita v večjih središčih govorila nemško. Bistričanom in Zahomčanom je bil pripisan status kmetov [*Bauer*], meščani [*Bürger*] pa so imeli zagotovljene posebne pravice.

Danes je na Koroškem precej slovenskih organizacij, ki izrecno poudarjajo ohranitev slovenščine z izobraževanjem, kulturnimi ustanovami in javnimi občili. Te organizacije, bodisi posvetne ali cerkvene, si prizadevajo podpirati slovenski jezik kot temeljni razločevalec slovenske identitete. Odprti so do vseh, razen najskrajnejših političnih nazorov, in zaposlujejo majhno, vendar vitalno elito samospoznanih [*bekennende/zavedni*] Slovencev; dejavno se potegujejo za podporo privržencev med neslovenskimi govorcji. Rezultat tega je, da deluje danes na Koroškem vrsta slovenskih kulturnih in javnih organizacij, vzporednih tistim v nemški družbi. Kljub temu pa nadzor nad večino osrednjih političnih, upravnih in trgovskih funkcij ostaja v rokah posameznikov, ki se tako ali drugače istijo z nemško Koroško.

Vključevanje Zahomca in Bistrice v ustanove sodobne Evrope je potekalo v okviru istih teritorialnih političnih enot (Koroška, Avstrija) in v povezavi s pomembnimi središči (Beljak, Celovec, Dunaj). Zahomčani in Bistričani doživljajo naraščajoče urejanje svojih dnevni zadev s posegi centralne oblasti kot neogibni, zgodovinsko legitimni proces;⁶² legitimnost oblasti se kaže (kakor bomo pokazali v nadaljevanju) v lokalnem konsenzu o veljavnosti »jezikovnega spora« in pravih udeležbe v njem.

⁶⁰ Navedeni vidiki opozicij, ki izražajo identiteto, na Koroškem v letih med obema vojnoma, so bili predmet obsežne literature po drugi svetovni vojni, ki si je prizadevala odpraviti popačena popularna razumevanja in javne mite, s katerimi je nacionalistični fašizem zgradil svojo retoriko in potrjeval svojo politiko. Gl. npr. Pleterski 1965, Haas & Stuhlpfarre 1977, Zwitter 1979, Fischer 1980, Flaschberger & Reiteres 1980, Barker 1984. Kakor se zdi, ni nobena druga avstrijska dežela tako kakor Koroška ostala dojemljiva ravno za različne nacionalistične ideologije, ki so svojo skrajno podobo dobile v času nacizma, prim. Gstettner 1988.

⁶¹ Ko določen jezikovni kod enkrat pridobi čeprav le najrahljšo konotacijo nacionalne pripadnosti, je pravzaprav nemogoče z državnimi statističnimi pregledi določiti med prebivalstvom dejansko razširjenost obvladovanja kodov pri posameznikih. To težavo seveda poudarja skoraj vse znanstvene obravnave, ki temelje na simpatiji do »manjšin«; nazorno je to obravnaval Brix v študiji o jezikovnih popisih v »Altösterreich« (1982).

⁶² Epstein (1978: 121–123) podpira mojo trditev, da izkušnja identitete dejansko lahko vključuje isten jezikovni ali skupine s preteklostjo, ki vsebuje temeljno strukturno spremembo družbe, kateri pripada. Pri tem je pomembno subjektivno razumevanje, da je ta sprememba neogibna in da je ne spodbija noben drugačen model. Na Koroškem alternativni modeli nadlokalne kolektivne identitete ne oporekajo legitimnosti dežele kot zgodovinskega okolja.

Ker so bili v Zahomcu-Bistrici⁶³ dolgo posamezniki in ustanove predani vseslovenski konotaciji krajevnega narečja, je konotacija slovenščine kot *kulturnega jezika*, enakovrednega standardni nemščini, dobila zamejeno legitimnost. Mnogi potomci agrarnih gospodinjstev, ki še živijo v vasi (in nekateri deloma še kmetujejo), so si pridobili status avstrijskih Slovencev; končali so srednjo (in nekateri tudi univerzitetno) izobraževanje, ki je bilo pomembno izhodišče za zaposlitev v specifično slovenskem delu družbe in/ali za sodelovanje v slovenofilskih organizacijah; svoje otroke vpisujejo v slovenske razrede osnovne šole. Dejavní so v krajevnih slovenskih organizacijah, hkrati pa se njihova mreža udeležbe širi čez celo Koroško in prek njenih mej. Tako so krajaní Zahomca-Bistrice reprezentativni za prebivalce dežele kot celote in lokalno izražena privrženost »narodom« Koroške, t. j. jezikovnim skupinam, je skladna s splošnim koroškim vzorcem.

Ukve: del celote

Ukve so bile s priključitvijo Italiji leta 1919 odrezane od prejšnjih nadlokalnih ustanov in dogovorov, ki so določali njihovo začetno vključevanje v sodobno evropsko družbo. Prejšnje politično pomembno nasprotje se je prevedlo v nasprotje med slovensko in nemško govorečim »domačim« prebivalstvom na eni strani in romansko govorečimi »priseljenci« na drugi.

V petih desetletjih se je demografija Kanalske doline korenito spremenila. Po ocenah iz leta 1971 je bilo od 8900 prebivalcev »domačinov« (rojnih leta 1920 ali prej) še 18,5 %, medtem ko jih je bilo leta 1931 kar 82 %.⁶⁴ Sprememba ni samo nasledek priselitve italijansko in furlansko govorečih, marveč tudi medvojne preselitve 5700 ljudi iz Kanalske doline v Nemški rajh, ki so se ob obvezni opciji 1939 raje odločili za nemško kakor italijansko državljanstvo.⁶⁵

Ker je 97 % prebivalcev Kanalske doline, rojenih pred 1920, izbralo nemško državljanstvo, se zdi, da so s tem bolj izrazili nezadovoljstvo z italijanskim režimom, pod katerim so morali živeti dvajset let, kakor pa pripadnost nemškemu narodu.⁶⁶ Skoraj vsi Ukljani so se obvezali, da se bodo preselili, vendar se je večini posrečilo, da so se temu izognili do leta 1943, ko je bil ta proces končan; nekaj mesecev zatem jim je nemška vojska z okupacijo rajh pripeljala v dolino. Zato so Ukve še danes v 80 % indigene. V drugih delih doline je bilo odseljevanje in priseljevanje mnogo večje. Tako je v dolini razmerje med romansko govorečimi priseljenci in večjezičnimi domačini 4 : 1, v Ukvah pa obrnjeno, 1 : 4.

Privrženost *Kanaltalerjev* rajhu je bila najverjetneje odziv na fašistično navdihnejo kampanjo italijanizacije domačinov v prejšnjih desetletjih. Za Ukljane je izjava o izbiri države potrdila novo temeljno opozicijo v razmerju do širše družbe. Kakor smo že omenili, dajejo organizacija javnih šol in državne uprave ter druge poteze razmerja med prebivalci in obkrožajočo italijansko družbo moč razločevanju indigeno: eksogeno. Naj zadošča omemba, da so bile vse elitne funkcije v javnih službah in trgovini že v začetku 20. let prenešene na priseljene Italijane, in skoraj vsi vplivni položaji v javni upravi so še danes za domačine nedostopni.

⁶³ Mnogi, ne pa vsi, so maturirali na slovenski gimnaziji v Celovcu, ustanovljeni leta 1959.

⁶⁴ Steinecke 1984: 65, 36.

⁶⁵ Izjava o pripadnosti jim je bila vsiljena (in ljudem na Južnem Tirolskem) kot nasledek *Berliner Vereinbarung* med Hitlerjem in Mussolinijem 23. junija 1939. Večina tistih, ki so zapustili Kanalsko dolino, je bila preseljena na Koroško, in mnogo ukljanskih družin še danes ohranja z njimi stike.

⁶⁶ Steinecke 1984: 40.

Ob temeljni opoziciji domačini: priseljenci v Kanalski dolini se v Ukvah ohranja razmeroma trdno soglasje o položaju standardnega nemškega in slovenskega koda. Nekateri Ukljani, ki svoj slovenski vernakular povezujejo z nemško jezikovno tradicijo in civilizacijo, sprejemajo »vindišarsko teorijo«. ⁶⁷ Starejši Ukljani in tisti srednjih let navadno izražajo močno simpatijo do Koroške, medtem ko so sovražni ali vsaj skeptični do »komunistične« Slovenije. Ker pa je v Ukvah tudi nekaj priseljencev iz Slovenije in tudi nekateri domači Ukljani lokalno slovensko narečje dosledno povezujejo z nekakšno vseslovensko kolektivno identiteto, je nemogoče posploševati, kako ukljanski govorniki slovenščine enotno razumejo njen simbolni pomen. Ker pa v vasi govorijo tako koroško slovensko kakor nemško narečje in ju često oba najdemo v jezikovnih repertoarjih Ukljanov, rojenih po 1919, je mogoče govoriti o domačem vernakularju kot celoti kodov, ki jasno služijo razločevanju zgodovinskih prebivalcev od »prišlekov«.

Za razloček od Zahomca-Bistrice pa Ukve niso bile stalno prebivališče samospoznanih zagovornikov vseslovenske identitete, ki bi slovenščino širili kot standardni kod. Takšni so danes posamezniki, priseljenci (npr. župnik) ali sezonski prebivalci vasi, katere včasih domačini označujejo kot »tujce«. Razen kontinuirane rabe standardne slovenščine pri delih verske prakse Ukljani slovenščine v splošnem ne povezujejo z lokalno »tradicijo«. Na drugi strani pa sta se standardna in narečna nemščina ohranili pri rojenih Ukljanih, čeprav nihče redno ne sodeluje v krajevnih germanofilskih društvih, kakršno je *Kanaltaler Kulturverein*. Končno so Ukve za razloček od Zahomca-Bistrice precej izolirane od uslug in dejavnosti deželnih slovenskih manjšinskih organizacij, večinoma s središčem v Trstu, ki je od doline dvakrat bolj oddaljen kakor Celovec, središče podobnih organizacij na Koroškem.

SKLEPI

Nekaj povezav med kodnim preklpom in kolektivno samoidentifikacijo

Za Ukljane, Zahomčane in Bistričane, ki ostajajo socialno integrirani prek agrarnega načina življenja, so njihove vasi še vedno temeljni referent njihove kolektivne samopodobe; in v tem lokalnem okolju se ohranja slovenski vernakular. V vsakdanjem življenju jim je njihova samopodoba samoumevna; ni predmet razprave, ker ne zahteva izražanja pripadnosti. Pomen takega kolektivnega samorazumevanja je mogoče odkriti na različne načine. Poudarjata ga, na primer, zavzetnost, s katero se krajani držijo letnega prazničnega kroga, in večja udeležba pri teh dogodkih v primerjavi z deželnimi in državnimi prazniki. Tudi resna ogroženost vasi ali kriza v njej spodbudita takojšnjo in množično krajevno mobilizacijo, ne glede na politična ali »nacionalna« prepričanja. Vztrajna vitalnost ustanove sosedstva [*Nachbarschaft*] v obeh vaseh dodatno priča o pomembnosti lokalne kolektivne identitete. Navsezadnje pa lokalna ideologija ohranja zelo bogat sveženj stereotipnih oznak, ki jih uporabljajo prebivalci sosednjih naselij, kadar govorijo drugi o drugih. Čeprav so ti stereotipi pogosto izrazito absurdni in so izrečeni v šali, pa njihova trdoživa raba poudarja povezanost vaše enote s splošno kulturno podobo pokrajine.

⁶⁷ V Ukvah so v zadnjih letih postavili precej javnih dvojezičnih napisov in znakov, nemških in italijanskih. Tisti, ki so jih postavili, v vsakdanji rabi govorijo slovenski vernakular, vendar imajo standardno nemščino za legitimni domači (indigeni) knjižni kod.

V nadaljevanju ugotavljam, da je »vaška identiteta« za Ukljane optimalni vztrajni kolektivni samopripis v odnosu do širšega družbenega sveta, katerega del so kot posamezniki; to je najširša samooznaka, za katero obstaja lokalno soglasje. Nasprotno pa Zahomčani in Bistričani kažejo mnogo večje soglasje v zvezi s širšimi kolektivnimi samopripisi, ki se nanašajo tako na Koroško kakor na Avstrijo. To dejstvo je, kakor smo že omenili, povezano z večjo stopnjo skladnosti, ki jo skupno občutijo med političnimi in kulturnimi tradicijami širšega družbenega sveta, za katerega del se imajo. Tako je za Zahomčane in Bistričane »vaška identiteta« komplementarna drugim trajnim kolektivnim samopisom.

Moj namen seveda ni, da bi Ukljane ali Zahomčane in Bistričane povezoval s kakšno enkratno ali primarno kolektivno samopodobo (kakršne so Nmec, Slovenec, vindišar, Korošec, Avstrijec, Italijan, meščan, kmet, uslužbenec ali, navsezadnje, Ukljan, Zahomčan ali Bistričan). Vse te socialne kategorije se nanašajo na možne, čeprav delne identitete. Naša naloga je ugotoviti, katere od teh identitet izzovejo med posamezniki največjo kolektivno pripadnost in najbolj dinamično zaobsežejo njihovo razumevanje samih sebe nasproti drugim. Sledeča primerjava kodnega prekopa v Ukvah in Zahomcu-Bistrici je predviden poskus odgovora na to vprašanje.

Koroška

Na vseh dvojezičnih področjih Koroške raba slovenskih kodov v primeri z nemškimi odseva, najsplošneje rečeno, razmere, v katerih so govorce nemških kodov zgodovinsko prevladovali nad slovensko govorečimi. Zato je javno istenje s slovenskimi kodi družbeno stigmatizirano; to se kaže v naslednjem splošnem pravilu o rabi kodov:

»Slovenščina se rabi, ne glede na posebno okolje ali priložnost, le takrat, kadar vsi udeleženci jezikovne menjave obvladajo slovenščino. Pogovor teče v nemških kodih, kadar je udeleženec nepoznan ali pa se zanj ve, da slovenščine ne rabi ali je noče rabiti.«

Pred obravnavo izjem tega pravila se moramo vprašati, zakaj je ta norma za rabo slovenskih kodov tako splošna; kajti to pravilo je dvojezičnim Korošcem podlaga za izbiro primerne koda v vsakem družbenem stiku.

Skoraj vsi dvojezični Korošci nemške in slovenske kode povezujejo s tistim, kar popularno razumejo kot deželne »narode«, *Völker*, [etnične skupine], torej Nemci, Slovenci, Vindišarji; in v mnogih okoliščinah je raba teh kodov edino sredstvo za izražanje razločkov. Z njihovega vidika torej posamični jezikovni kodi predstavljajo družbene kategorije, ki jih popularno razumejo kot različne »narode«. Samospoznane, zavedne, koroške Slovence pa takšno povezovanje jezika z etničnostjo včasih pripelje do sklepa, da je spoštovanje omenjenega pravila kodnega preklopa izraz lojalnosti do nemškega »naroda«, ker implicira ne le podrejenost slovenskih kodov, marveč tudi slovenskega »naroda«. Po drugi strani pa lahko nemški nacionalisti na Koroškem spoštovanje tega pravila razumejo kot tih priznavanje svoje relativne prevlade ali večvrednosti in s tem legitimnosti. Osebnost vendarle mislim, da zavestno povezovanje z določeno etnično skupino ni namen dvojezičnih Korošcev, ko bolj ali manj avtomatično sledijo temu pravilu; razumejo ga preprosto kot »spodobno vedenje«. ⁶⁸ Upoštevajo to, kar menijo, da je uveljav-

⁶⁸ Ko so bila nemško-slovenska razmerja skrajno polarizirana, kakor med plebiscitom leta 1920 in v času nacističnega terorja, je moč domnevati, da je bila izbira koda skoraj vedno eksplicitno zavestno dejanje (Priestly 1989: 65).

ljena norma,⁶⁹ s čimer se izognejo izrekanju o etnični pripadnosti; samo če normo eksplicitno kršijo, čutijo, da se etnično opredeljujejo. Dvojezični prebivalci Koroške se splošno zavedajo, da kodi l a h k o pomenijo etnično lojalnost, s čimer dajejo normi veljavnost.

Nekaj izjem pravila smo že opisali. V mnogih primerih so »legitimna« okolja za rabo slovenskih kodov ustanove, ki imajo nemške ustreznice. Gre za verska obredja in druge dejavnosti: krajevne proslave, koroške slovenske kulturne, vzgojne in športne organizacije, v nekaj primerih celo politični forumi, kakršni so vaški sveti ali soseske, kjer vsi udeleženci govorijo v slovenskem kodu, in so zato sprejemljivi tudi glede na normo.⁷⁰ Tako je torej socialna stigma rabe slovenskih kodov ali zavestnega istenja z ustanovami, v katerih ti kodi živijo, prej omejena kakor pa vsesplošna.⁷¹

Poleg tistega, čemur bi lahko rekli institucionalizirane izjeme splošnega pravila za rabo slovenskih kodov na Koroškem, moramo omeniti še, da to pravilo zavedna slovenska manjšina zavestno in sistematično zavrača. Posamezniki prostovoljno privzamejo strategijo rabe slovenščine, ki je sama po sebi eksplicitna potrditev njihove pripadnosti takšni ali drugačni vseslovenski entiteti. Tisti, ki se izjavljajo za Slovence, tako drug z drugim govorijo slovensko tudi v navzočnosti nepoznanih ali poznanih Neslovencev, včasih pa slovensko nagovorijo dvojezične Slovence, za katere vedo, da so razdvojeni ali odklonilno razpoloženi do kakšnega koli povezovanja z vseslovensko identiteto, s čimer izzivajo izrekanje o etnični pripadnosti.

Če se vrnemo k *Zahomcu-Bistrici*, bi poudarili, da imajo dvojezični domačini omejene priložnosti za zgraditev socialne mreže, ki bi izvirala iz osebnega prepričanja o legitimnosti slovenščine kot zasebnega ali javnega koda. Udeležbo v okoliščinah, kjer lahko uporabljajo slovenščino ob najmanjši negativni sankciji, lahko povečajo ali pa se ji izogibajo. Medtem ko slovenski vernakular v družinskem življenju, kjer ga obvladajo vsi člani, splošno doživljajo kot »naravni« (nestigmatizirani) kod, pa prepričanja posameznikov o širših konotacijah koda zlahka pridejo na površje tako ob formalnih kakor neformalnih javnih priložnostih. Za nekaj zavednih vaščanov je značilno, da sodelujejo v zelo razsežni mreži krajevnih, koroških in celo jugoslovansko-slovenskih organizacij, ki podpirajo status slovenščine kot *kulturnega jezika*. Nasproti tej skupini so dvojezični vaščani, ki nasprotujejo vsakršni javni rabi slovenščine. Večina vaščanov pa je nekje vmes med tema ideološkima držama; bolj ali manj nekritično sprejemajo zgodovinsko premestitev slovenščine v položaj nepisanega podeželskega narečja, ki ni primerno izrazilo za javne priložnosti in za uradno vodenje ustanov. Omeniti moramo, da je tako razumevanje slovenskega vernakularja povsem skladno z lokalno kolektivno samopodobo, ki predpostavlja, da je slovensko narečje sestavina vaške kodne matrice.

Ko »tiha ruralna večina« vse bolj sodeluje v širokih družbenih mrežah, ki načenjajo razločevanje med samo skupino dvojezičnih vaščanov in med različnimi enojezičnimi zunanjimi skupinami, slovenski vernakular vse bolj

⁶⁹ Prim. Flaschenberg (1974: 21) o pravilu kodnega preklopa: »obstaja vrsta ‚samoumevnih koroških resnic‘, ki se zdijo tako naravne, da ljudje niti ne pomislijo na drugačne možnosti rabe jezika, kakršne najdemo pri drugih manjšinah«.

⁷⁰ Priestly 1989: 63.

⁷¹ Te razmere je koristno primerjati z »etničnimi« razmerji med Laponci in Norvežani na obrežnih območjih Zahodnega Finnmarka na Norveškem, kakor jih je opisal Eideim (1971: 50–67). Socialna stigma etnične/jezikovne identitete je tam mnogo bolj vseobsegajoča zaradi skoraj popolne odsotnosti lokalnih laponskih ustanov, kakršne pa koroški Slovenci imajo, ki bi dajale prostor za redno izražanje vselaponske identitete nasproti norveškim prebivalcem.

zgloblja tako uporabnost kakor tudi pomen označevalca članstva v družbenih skupinah, ki so pomembni referenti kolektivnega samopripisovanja.

Poudariti moramo, da se vzorec kodnega preklopa, kakor se kaže v Zahomcu-Bistrici, ponavlja po celotni dvojezični Koroški. Relativna simbolna vrednost slovenskih in nemških kodov glede na nadlokalne kolektivne samopodobne je povsod precej podobna, kljub enkratnim lokalnim vzorcem v jezikovni socializaciji ali zamenjavi jezika.

Kanalska dolina

Medtem ko mora »tujec« (npr. turist) na obisku v Zahomcu-Bistrici živeti v vasi nekaj tednov, preden sliši slovenščino, pa ima vse možnosti, da bo že ob enkratnem obisku ukljanske gostilne opazoval rabo slovenskega jezika. V mejah vasi ta ni socialno stigmatizirana. Kakor kaže, njeno rabo v razmerju z drugimi kodi krajevne komunikacijske matrice, bolj določajo pragmatični kakor pa ideološki premisleki. Rojeni Ukljani kod prilagodijo skupnemu imenovalcu, npr. nemščini ali italijanščini, če je v pogovoru udeležen kdo, ki pokaže, da ne razume slovenskega narečja; toda običajno koda ne zamenjajo, če opazijo navzočnost neznanca. Raje počakajo, da navzoči sam spregovori, potem pa kod ustrezno prilagodijo.⁷²

Neformalna javna raba slovenščine je v Ukvah nekoliko drugačna kakor drugod po Kanalski dolini. Medtem ko večina Ukljanov govori slovensko, pa je zunaj Ukev precej manj priložnosti, da bi vsi udeleženci pogovora obvladali slovenščino. Po drugi strani pa v tem kodu kot »domačem« (indigenem) neobremenjeno govorijo vsi domačini v dolini, kadar to dovoljuje jezikovna kompetenca govorcev, ne glede na to, kdo so navzoči. V samih Ukvah pogosto uporabljajo narečno slovenščino, kadar želijo iz pogovora izključiti ljudi od drugod. Na ta način je mogoče postaviti ločnico med domačini in priseljenci. Treba je tudi omeniti, da ukljanske gostilne in različne vaške proslave pritegnejo tiste domačine iz cele doline, ki iščejo priložnost za rabo materinega jezika, bodisi slovenskega bodisi nemškega narečja.

Med uradnimi javnimi dogodki v Ukvah, kakršni sta srečanje zadružne mlekarnice ali soseske, splošno uporabljajo italijanščino, saj so navadno navzoči tudi posamezniki, ki ne obvladajo domačih vernakularjev. Tudi med domačini je pismenost večja v standardni italijanščini, zato je ta najustrežnejši kod za sestanke, širjenje pisnih sporočil itn.

Ob drugih formalnih priložnostih, npr. ob pogrebih, porokah ali krajevnih tekmovanjih gasilcev, ko sporazumevanje med zbranimi ni bistveno za realizacijo dogodka, pa je mnogo starejših Ukljanov in tistih srednjih let, ki govorijo ali posredujejo obvestila v standardni nemščini, za katero menijo, da je ustrezen uradni kod za takšne priložnosti. Isti posamezniki ob neuradnih javnih priložnostih svobodno govorijo narečno slovenščino, nimajo pa je za primeren uradni kod. Tako torej nekateri, ne pa tudi vsi Ukljeni, slovenski in nemški kod v svojem domačem jezikovnem repertoarju razvrščajo na način, ki spominja na Ziljsko dolino.

V mejah Ukev in njihovega zaledja je kombinacija slovenskega in nemškega koda (t. j. tisto, kar sem poimenoval vaški »indigeni vernakular«) večinski kod, ki prepusti mesto romanskim kodom le zato, da omogoči sporazumevanje. Toda ne glede na okolje pa uporaba nemščine ali slovenščine

⁷² Razlika med pričakovani Ukljanov na eni strani ter Zahomčanov in Bistričanov na drugi glede rabe slovenskega narečja v javnosti se kaže v neogibnih nespornostih, ki jih doživljajo, ko obiskujejo drugi druge, in se trudijo ob neformalnih javnih priložnostih vljudno pogovarjati s posamezniki, za katere vedo, da so dvojezični.

jasno označuje opozicijo domačin Kanalske doline, rojeni *Kanaltaler*: (proti) priseljeni Italijan.

V nasprotju z Zahomčani in Bistričani je med Ukljani soglasje o širših konotacijah lokalnega slovenskega vernakularja kot označevalca slovenskega (ali *vindišarskega*) izročila mnogo manjše. Razmerje Ukljanov z nadlokalnimi ustanovami je v bistvu pragmatično, medtem ko pri njihovih sosedih na severu Karnijskih Alp obstaja soglasje glede povezanosti lokalne kulturne dediščine z državnimi ustanovami. V Ziljski dolini nacionalistične ustanove obvladujejo splošno lokalno razumevanje posameznikovega mesta v širši družbi; v Ukvah pa ni tako. Razmerje »en-en« med narodom in jezikovno tradicijo je Ukljanom manj samoumevno; je prej stvar razprave kakor soglasja. Zato raba slovenskega vernakularja med rojenimi Ukljani na noben sistematični način ne implicira samoidentifikacije s katero koli celoto, večjo od vasi; za Ukljane je to izvirni lokalni jezikovni kod. Ukve so z izrazilom domačega vernakularja(ev) narod zase, česar pa ni mogoče reči za Zahomec ali Bistrice.

LITERATURA

- Barker, Thomas M. 1984. *The Slovene Minority of Carinthia*. New York: Columbia UP.
- Bausinger, Hermann. 1983. »Senseless identity«, 337—345 v: Jacobson — Widding 1983.
- Boegl, P. 1885. *Generelle Beschreibung der Herrschaft Föderaun-Tarvis*. Tarvis.
- Brix, Emil. 1982. *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation*. Vienna: Böhlau.
- Brudner, Lilyan A. 1972. »The maintenance of bilingualism in Southern Austria«, *Ethnology* 11: 39—54.
- Cook-Gumperz, Jenny. 1983. »Socialization, social identity and discourse«, 123—133 v: Jacobson — Widding 1983.
- Eidheim, Harald. 1971. *Aspects of the Lappish Minority Situation*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Epstein, A. L. 1978. *Ethos und Identity*. London: Tavistock.
- Fischer, Gero. 1980. *Das Slowenische in Kärnten*. Klagenfurt: Slovenski informacijski center.
- Fishman, Joshua A. 1968. Ur. *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton.
- Isti. 1983. »Nothing new under the sun. (Ecclesiastes 1: 9): A case study at early stages of the 'Language and Ethnocultural Identity' linkage«, 263—287 v: Jacobson — Widding 1983.
- Isti. 1985. *The Rise and the Fall of the Ethnic Revival*. Amsterdam: Mouton.
- Flaschberger, Ludwig. 1974. »Die Windischen. Assimilation bei den Kärntner Slowenen«, 15—22 v: *Kärnten — ein Alarmzeichen*. Wien: Informations- und Pressedienst der österreichischen Widerstandsbewegung.
- Isti & Albert F. Reiterer. 1980. *Der tägliche Abwehrkampf*. Erscheinungsformen und Strategien der ethnischen Assimilation bei der Kärntner Slowenen. Wien: Braumüller [= Ethnos, Band 200].
- Fräss-Ehrfeld, Claudia. 1984. *Geschichte Kärntens. Band I: Das Mittelalter*. Klagenfurt: Heyn.
- Ista. 1986. »The Role of the United States of America and the Carinthian question, 1918—1920«, *Slovene Studies* 8(1): 7—13.
- Gal, Susan. 1981. »Language and ethnicity in Austria: Correlational vs. interactional approaches«, 83—104 v: S. Beck & J. W. Cole, ur. *Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe*. Amsterdam: U of Amsterdam [= Papers on European and Mediterranean Societies 14].
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Grafenauer, Bogo. 1975. »Kanalska dolina. Etnografski razvoj«, 110—118 v: J. Jeri, ur. *Slovinci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: ČGP Delo.
- Gstettner, Peter. 1988. *Zwanghaft Deutsch? Über falschen Abwehrkampf und verkehrten Heimatdienst*. Klagenfurt: Drava [= Disertacije in razprave 12].

- Isti & Dietmar Larcher. 1985. *Zwei Kulturen, zwei Sprachen, eine Schule*. Klagenfurt: Drava [= Disertacije in razprave 9].
- Gumperz, John J. 1968. »Types of linguistic communities«, 460—472 v: Fishman 1968.
- Isti. 1982a. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge UP.
- Isti. 1982b. *Ur. Language and Social Identity*. Cambridge: Cambridge UP.
- Haas, Hanns & Karl Stuhlpfarrer. 1977. *Österreich und seine Slovenen*. Wien: Löcker & Wögenstein.
- Halliday, M. A. K. 1968. »The users and uses of language«, 139—169 v: Fishman 1968.
- Hymes, Dell H. 1968. »The ethnography of speaking«, 99—138 v: Fishman 1968.
- Jacobson-Widding, Anita. 1983. *Ur. Identity, Personal and Socio-Cultural*. Uppsala: Almqvist & Wiksell [= Uppsala Studies in Cultural Anthropology 5].
- Lenček, Rado. 1984. »A paradigm of Slavic national evolution: Bible-Grammar-Poet«, *Slovene Studies* 6/1—2: 57—71.
- Michor, Herbert. 1950/51. *Geschichte des Dorfes Feistritz/Gail und Hofkronik*. Feistritz-Nötsch: ciklostil.
- Minnich, Robert G. 1988. »Peasants: the protagonists in Slovene history«, referat, Society for Slovene Studies, Bloomington, Indiana, 25.—27. marec 1988.
- Isti. V tisku. »Tradition in the face of modernization: cultural continuity and 'deagrarianization' in the village of Ukve/Ugovizza«, *Slovene Studies* 11/1—2.
- Moritsch, Andreas. 1986. »German Nationalism and the Slovenes of Austria Between The Two World Wars«, *Slovene Studies* 8/1: 15—20.
- Isti & G. Baumgarten. V tisku. *The Proces of National Differentiation within Rural Communities in Southern Carinthia and Southern Burgenland, 1840—1940*.
- Pleterski, Janko. 1965. *Narodna in politična zavest na Koroškem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Isti. 1980. *Elemente und Charakter der plebisitären Entscheidung 1920 in Kärnten*. Klagenfurt: Slovenski znanstveni inštitut [= Disertacije in razprave 3].
- Priestly, Tom. 1989. »Cultural Consciousness and Political Nationalism: Determinants of Language Choice in Carinthia /Austria/«, *Canadian Review of Studies in Nationalism* 16: 59—77.
- Redfield, Robert. 1960. *Peasant Society and Culture*. Chicago: U of Chicago Press.
- Rokkan, Stein & Derek W. Unwin. 1983. *Economy Territory Identity — Politics of West European Peripheries*. London: Sage.
- Rupel, Aldo. 1987. *Tabor »Kanalska dolina 86«* [= 6. mladinski raziskovalni tabor]. Trst: SLORI & NSK.
- Schneider, Peter. 1986. »Up against it — the Berlin Wall, concrete symbol of the divided self«, *Harper's Magazine* 273, no. 1635, August.
- Spicer, Edward H. 1971. »Persistent cultural systems«, *Science* 174: 795—800.
- Steinecke, Ernst. 1984. *Das Kanaltal — Sozialgeographie einer alpinen Minderheitenregion*. Innsbruck: Institut für Geographie der Universität Innsbruck.
- Steward, Julian. H. 1968. »Levels of sociocultural integration: an operational concept«, 127—136 v: R. A. Manners & D. Kaplan, ur. *Theory in Anthropology*. Chicago: Aldine.
- Vodopivec, Peter. 1986. »Commentary: the 1920 Carinthian plebiscite«, *Slovene Studies* 8/1: 21—25.
- Wutte, Martin. 1930. »Deutsch-Windisch-Slovenisch«, 17—40 v: J. F. Perkonig. *Kampf um Kärnten*. Klagenfurt: Kollitsch.
- Zwitter, Fran. 1979. *Die Kärntner Frage*. Klagenfurt: Slovenski znanstveni inštitut [= Disertacije in razprave 2].

Prevedli Ingrid Slavec in Irena Šumi

*Summary*SPEAKING SLOVENE — BEING SLOVENE: VERBAL CODES
AND COLLECTIVE SELF IMAGES: SOME CORRELATIONS BETWEEN
KANALSKA DOLINA AND ZILJSKA DOLINA

The region where the contemporary state frontiers of Austria, Italy and Yugoslavia intersect in the southeastern corner of the Alps represents a historical zone of language contact. Here vernaculars of Europe's three major language families — Germanic, Romance and Slavic — have been spoken since the Middle Ages. Among these, Slavic has the longest historical continuity and dates from the 6th century. However, German speaking elites established hegemony over the entire region around the year 1000. And they retained suzerainty until the demise of the Austro-Hungarian Monarchy in 1919 when the region was partitioned by the three countries mentioned above. The political legitimacy of these modern state societies emphasizes the assumption, characteristic of national ideologies in Central Europe, that there is a one-to-one relationship between a territory, a language and a people. This paper seeks to demonstrate the inadequacy of this general assumption as a basis for investigating the formation of collective identities among the historically plurilingual population of the 'Three Country Region'.

My argument is based upon the comparison of two villages, Zahomec—Bistrica/Achomitz—Feistritz in Gailtal (Austria) and Ukve/Ugovizza in Val Canale (Italy). Many of the indigenous adult inhabitants of these villages are still least partially engaged in the historical agrarian adaptation of these valleys (a historical domain of Slovene speakers) and they share as their local vernacular the same dialect of Slovene. In this article I ask the following questions: Does this local vernacular convey for its speakers in these two villages the same meaning with regard to their respective collective self-images? How does this code combine with other factors to influence identity formation in Ukve and Zahomec—Bistrica?

My answers rely heavily upon data collected during long-term participant-observation field research. This field method seeks to elucidate uniquely local features of social process and cultural dynamics. By observing the daily routines and strategic behavior of these 'social actors' I have sought to document the ways in which they are integrated into local communities and into the institutions of encompassing society upon which they depend for their material welfare and security.

As an initial step in this analysis, those code matrices and linguistic repertoires are compared which distinguish the linguistic communities of Ukve and Zahomec—Bistrica from each other. This data on the relative role of Slovene vernacular in local communication strategies is then applied to a wider ranging discussion of the respective roles of local vernaculars and standardized languages in the related yet different processes of state and nation building. This leads into a description of the establishment and organization in these two villages of those institutions which we can identify with the evolution of modern state society over the past century. Here it is especially important to consider how these village based representatives of centralizem authority have facilitated the learning of standard languages and have used these languages politically and ideologically as markers of 'national' identity.

It is assumed that persistent collective self-images are a reflection of those historical oppositions and contrasts which are considered valid by the social actors and groups being compared. Furthermore, it is asserted that the potential for individual verbal codes to serve as markers for collective self-identification is situationally unique and complexly related to non-linguistic factors. Available documentation about the historical development of a specific setting as well as its constituent population's interpretations of this development represent information essential for considering the potential of individual verbal codes as identity markers.

Using such background knowledge this presentation is concluded by a comparison of the codeswitching patterns which are unique to each of the linguistic communities considered here. It is concluded that the Slovene dialect common to these village has come to symbolize rather different collective self-identifications. Codeswitching practices in Zahomec/Bistrica reflect considerable consensus among bilingual villagers regarding the potential of their Slovene dialect as a marker of a 'national' identity within the larger context of Carinthia. On the other hand, the codeswitching behavior of Ukve's indigenous Slovene speaking population does not reflect this association of local vernacular with greater society. The ways in which the Slovene speakers of Ukve use their 'indigenous vernacular' (which includes both German and Slovene codes) tend to demarcate their village as a nation unto itself.

»Imajo nas že za Jugoslovane«

Premisleki o identiteti v obmejnem naselju

Podatke sva zbrala v Blatnem (ime naselja je spremenjeno), majhnem naselju na štajersko-koroško; avstrijsko-jugoslovanski meji. V nadaljevanju govorimo o Blatnem, kakor da bi bila vas še samostojna enota. Dejansko je zdaj le del občine Gorice, kamor je Blatno priključeno že več kot 30 let. Prostorsko samostojnost pogojuje sorazmerna odmaknjenost vaškega jedra od Goric (pribl. 10 km), kar je eden od razlogov, zaradi katerega lahko govorimo o specifičnem razvoju Blatnega. V naselju živi danes le še 34 oseb, od tega 23 odraslih, največ je starostnikov. Zaradi prestrukturiranja gozdnega gospodarstva skoraj ni več delovnih mest. To je izrazito kmečko naselje z visokim izseljevanjem in slabim prometnim položajem. Po Ueli Gyru je tu torej malone idealno izhodišče za raziskovalca, ki želi preučevati marginalna področja.¹

V delu se ukvarjava s težavami Blačanov pri oblikovanju njihove kolektivne identitete, ki jih vzbuja predvsem stigma dvojezičnosti. Pojem identitete kljub vsej nenatančnosti in nejasnosti, to je moč reči, kaže neko konstitutivno značilnost, ki omogoča vsebinsko določitev, namreč družbeno dimenzijo. Identiteta je »vselej povezana [...] z usodnim vrednotenjem lastnega jaza, s seboj in drugimi.«² Ta družbena dimenzija identitete tvori teoretično ozadje najine raziskave. To teoretično izhodišče implicira, da v pojmu identitete ni nič statičnega (v pomenu končno določenega), temveč opisuje dinamično, spreminjajočo se vsebino, kakor je nakazana pri naslednikih Georga H. Meada, pri A. Straussu, E. Goffmanu in L. Krappmannu.³ Po tej kon-

¹ Ueli Gyr, Regionalprobleme in der Schweiz, namentlich in den Berg- und Grenzgebieten, v: Helge Gerndt, Georg R. Schroubek (ur.), Regionale Kulturanalyse, Institut für deutsche und vergleichende Volkskunde, München 1979, 55.

² Anselm Strauss, Spiegel und Masken. Die Suche nach Identität, Frankfurt am Main 1968, 13.

³ George H. Mead, Geist, Identität und Gesellschaft, Frankfurt am Main 1973; Erving Goffman, Wir alle spielen Theater, München 1983; Lothar Krapp-

cepciji se identiteta konstituira z udeležbo v interakcijskih procesih, v katerih individuum lovi ravnovesje med lastnimi potrebami in pričakovanji na eni ter zahtevami in pričakovanji v interakciji udeleženih partnerjev na drugi strani. Identiteta je torej stalno iskanje ravnovesja. Na eni strani posameznik potrebuje potrditev pri drugih, da bi se izkusil kot identičen, na drugi pa sme pričakovanjem drugih ustreči le toliko, da se v njih ne izgubi, če se hoče v interakciji uveljaviti kot lasten subjekt s svojo življenjsko zgodbo, s pričakovanji in potrebami.

Ti interakcijski procesi ne delujejo le na aktualno samorazumevanje v neki interakcijski fazi, temveč lahko vodijo tudi do nove interpretacije dotedanjih izkušenj (npr. s prisvojitvijo nove terminologije, pogojene z menjavo statusa), tako da tudi sami interakcijski procesi za lastni »jaz« niso več nekaj »zunaj njega«, temveč lahko povzročijo tudi spremembo lastnega samorazumevanja.

Nasproti modelu identitete iz tradicije simboličnega interakcionizma Berger in Luckmann močneje poudarjata središčni pomen primarne socializacije v otroštvu.⁴ V primarni socializaciji so otroku posredovana stališča in pričakovanja, ki so neizbrisna za nadaljnje življenje. Temeljna revizija stališč, posredovanih v otroštvu, je možna le tedaj, ko doseže stopnja internalizacije novih stališč z identifikacijo s temi vrednotami in njih zastopajočimi osebami podobno intenziteto, kakor je bila dana v primarni socializaciji (tak primer bi bil vstop v neko sekto). Kljub pomenu primarne socializacije za identiteto individua pa Berger in Luckmann poudarjata nedokončani proces vsakega oblikovanja identitete in prav tako govorita o njej kot vsakokratnem ravnovesju.⁵ L. Krappmann v svoji kritiki Berger/Luckmannovega modela sociologije znanja opozarja na možnost reinterpretacije, v primarni socializaciji pridobljenih lastnosti pri vsakokratni interakciji, ne da bi podvomili o pomenu primarne socializacije za oblikovanje identitete.⁶ V najinem delu gre za poskus, uporabiti obe tu na kratko skicirani teoriji, čeprav sva mnenja, da med obema modeloma ni nepremostljivega nasprotja. Predvsem pri problemu dvojezičnosti se pokaže, da sta obe teoriji pomembni.

Dodatno spodbudo za interpretacijo zajetih podatkov je pomenil model dvojne vezave (double bind) Gregoryja Batesona.⁷ Izhodišče tej teoriji je domneva, da ima shizofrenija svojo genezo v strukturi razmerja med otrokom in značilno drugačnim — torej tistimi odnosnimi osebami (največkrat starši ali staršema), ki so za otroka življenjsko pomembne. Če se v tej strukturi razmerij uveljavljajo protislovja (v obliki nasprotujočih si ukazov, zapovedi itd.), ki jih otrok ne more rešiti, lahko to privede do shizofrenije. Ta model zapletanja v prisilne položaje se da uporabiti, kakor ugotavlja Klaus Theweleit, še za kaj drugega kot zgolj za družinsko področje.⁸ Transformacijo tega modela double bind je na družbeno raven poskušal prenesti Norbert Elias. Pokazal je na medsebojno odvisnost človeških razmerij, ki pogosto izkazujejo prisilni značaj in v katerih je možnost distance ali ne-distance

mann, *Soziologische Dimensionen der Identität. Strukturelle Bedingungen für die Teilnahme an Interaktionsprozessen*, Stuttgart 1969; Strauss (gl. op. 2).

⁴ Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*, Frankfurt am Main 1986.

⁵ Edb. 145.

⁶ Krappmann (gl. op. 3), 88.

⁷ Gregory Bateson et al., *Auf dem Wege zu einer Schizophrenie-Theorie*, v: Gregory Bateson et al., *Schizophrenie und Familie*, Frankfurt am Main 1969.

⁸ Klaus Theweleit, *Männerphantasien I. Frauen, Fluten, Körper, Geschichte*, Reinbek bei Hamburg 1980, 341.

pogosto odločilna zato, če je moč zapletanju v prisilen položaj ulti ali se v njem znova znajti.⁹

Na podlagi teh teorij je potrebno raziskati oblikovanje identitete prebivalcev Blatnega v različnih kompleksih. V prvem delu gre za vprašanje, koliko je za identiteto Blačanov pomemben jezik in kateri problemi nastajajo pri tem. Nato je treba pojasniti tisti vidik »družbene identitete«, ki Blačane predvsem v interakciji z »zunanjim svetom« vodi v težave. V dveh krajših poglavjih — quasietnografskih opisih — obravnava še temi »alkohol kot kulturna dejavnost« — torej alkohol hkrati kot surogat — in »dvojna meja« — pregrada ne le med državama, temveč tudi v manjših prostorih.

JEZIK IN IDENTITETA

Pri naših prvih obiskih v Blatnem smo bili začudeni nad tem, da smo dozdevno naleteli le na nemško govoreče prebivalstvo. Nekatere jezikovne težave posameznih prebivalcev smo najprej pripisovali slabi izobrazbi in pomanjkljivi komunikacijski praksi. Polagoma se je pokazalo, da se nahajamo na dvojezičnem področju, na katerem pretežna večina prebivalstva do določene mere govori ali razume slovensko. Opozorilo na eksplozivni naboj dvojezičnosti smo dobili že ob prvem skupnem bivanju v Blatnem. V naši skupini je bil etnolog iz Jugoslavije, ki je prišel z avtomobilom, opremljenim s službeno nalepko. Takoj so začela krožiti sumničenja. Ob tej priliki je bilo tudi nekaj policijskih pogovorov po radijski zvezi, ki smo jih lahko po naključju celo spremljali. Posledica teh dogodkov je bila, da so nekateri prebivalci reagirali do nas precej odklonilno, razlogi za to pa so nam postali jasni šele kasneje. »Ansambel« Blačanov je oblikoval skupni nastop. Po tej inscenaciji naj bi tu govorili le nemško.¹⁰ Pri rednih obiskovalcih, ki so prišli sèm večinoma zaradi mimovodeče evropske pešpoti, se je lahko ta videz ohranil. Večkratni obiskovalec, ki je navezal vsaj nekaj malega stika s prebivalci, pa lahko takoj pogleda za kulise.

Potem ko so postale predpostavke za terensko delo evidentne, nam je bilo jasno, da je za prepričljivo obravnavo identitete Blačanov treba postaviti v središče interesov govor in jezik.¹¹ Ker se človek preko jezika med drugim uči tudi kontrole lastnega ravnanja in svoje podobe sveta,¹² nastopijo za Blačane zaradi njihovih »jezikovnih problemov« težave. Slovenščina je bila mnogim vaščanom primarni jezik otroštva, v kasnejših letih pa so ga morali na račun »nemške identitete« opustiti ali potlačiti. Deli tistih podob sveta, ki so nastale v otroštvu, so morali biti žrtvovani novi identiteti z novim jezikom.

»Ja, slišal sem od Gradčanov, da je to dvojezično območje«, nam je povedal Fritz Toppler (vsa imena v besedilu so spremenjena), največji kmet v naselju. Ta deloma presenetljivi kognitivni obrat mu je omogočil storiti tako, kakor da ne bi vedel nič o tem, da v Blatnem še govorijo slovensko. Koliko je bila tu na delu potlačitev, če se pomisli, da je njegova žena iz Jugoslavije, da je njen materin jezik slovenski in da njegova krušna mati in

⁹ Norbert Elias, *Engagement und Distanzierung*, Frankfurt am Main 1983, 75 ff.

¹⁰ Prim. Goffman (gl. op. 3), 75.

¹¹ Strauss (gl. op. 2), 13. Prim. tudi Charles O. Frake, *Die ethnographische Erforschung kognitiver Systeme*, v: *Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen (Hg.), Alltagswissen, Interaktion, gesellschaftliche Wirklichkeit*, Zv. 1: *Symbolischer Interaktionismus und Ethnomethodologie*, Hamburg 1973, 325 f.

¹² Dell Hymes, *Soziolinguistik. Zur Ethnographie der Kommunikation*, Frankfurt am Main 1979, 85.

njene sestre iz slovenskega dela Koroške med seboj komaj kdaj spregovorijo kakšno nemško besedo.

»Očitno je identiteta individua oboje hkrati: anticipirana pričakovanja drugih in lastni odgovori individua.«¹³ Blačani so prepričani — verjetno upravičeno —, da so kot člani družbe sprejeti le kot nemško govoreči. To držo anticipirajo v takšni meri, da v navzočnosti tujcev med seboj ne govorijo slovensko, saj jih je strah etiketiranja z drugojezičnostjo. To gre tako daleč, da so pri nekem zbiranju podatkov o jeziku vsi obkrožili kot materin jezik nemščino (izjava Fritza Topplerja), čeprav nekateri od njih izvirajo iz Jugoslavije ali pa so doma kot otroci govorili le slovensko. Pritisk, »prilagoditi se« je pri slovensko govorečem prebivalstvu tako močno občuten, da ga ne morejo več prenesti in poskušajo razviti neko »nemško identiteto«. Najbolj absurden izrodek te prilagoditvene strategije je primer nekega Blačana, ki je svoji ženi (iz Jugoslavije) za vsako nemško besedo ponudil 100 šilingov, da se je začela učiti nemščine.

Domneva Blačanov, da morajo zatajiti svoje jezikovne korenine in znanje omogoča vzpostaviti analogijo z modelom double bind Gregoryja Batesona. Če otroku — na kratko povzeto — sporočimo dve nasprotujoči si zapovedi, pri čemer se ne sme umakniti, je pred nerešljivo nalogo. Takšne navzkrižne zapovedi lahko pripeljejo do shizofrenije.¹⁴ V primeru Blačanov to pomeni, da so med seboj sicer govorili ali še govore slovensko, ko pa pride tujec, morajo tudi med seboj govoriti nemško. Notranjega konflikta, ki pri tem nastane, ne morejo rešiti s tem, da bi prekinili kontakt z zunanjim svetom ali se umaknili. Zaradi tega prihaja do težav z identiteto.

Norbert Elias poskuša s svojim double bind modelom tematizirati problematiko na družbeni ravni. Po njem se zmožnost, obvladati kritičen proces, zmanjša pod pritiskom močnih afektov: »Nezmožnost kontrole je navadno povezana z visoko emocionalnostjo mišljenja in ravnanja; s tem ostaja možnost za kontrolo nevarnosti na nizki ravni, s čimer pa čustvenost reakcije ostaja na visoki ravni itd.«¹⁵ Kaže, da gre pri Blačanih prav za to. Soočeni z dejstvom dvojezičnosti reagirajo večinoma zelo čustveno in s tem opustijo vsako možnost, da bi v diskurzu pretresli svojo dvojezičnost, — npr. z razumevanjem svoje dvojezičnosti kot neke zgodovinske tradicije in s tem enega od dejavnikov, ki oblikujejo identiteto, s čimer bi se na ustrezen način odzvali na zunanja etiketiranja. Kljub temu za situacijo v Blatnem ne smemo izgubiti iz vida Batesonovega modela double bind, saj menimo, da smo našli znamenja, ki dovoljujejo analogijo s shizofrenim bolezenskim modelom. Najprej naj omenimo, da je kolektivno iskanje identitete v tolikšni meri določeno z zunanjimi dejavniki, da to vodi do negotovosti v njihovem samozumevanju.

Blačani menijo, da nemško govoreča večina pričakuje, da govore nemško, sicer bodo kaznovani z oznako »Slovenec« ali »Vindišar«. Na drugi strani je slovenski jezik za občuten del Blačanov materin jezik, katerega neuporaba lahko vodi do velikih čustvenih deficitov, kakor bo razvidno še kasneje.

Slovensko se govori »sem in tja med seboj, do tega že tako pride«. Ugotoviti moramo, da pri znanju slovenskega jezika ne gre za znanje tujega jezika, ki se ga človek nauči v šoli. V največ primerih gre za pravo pripadnost slovenskemu jeziku, od katerega izvira njihova vednost, kar razloži tudi izjava, da slovensko »pride kar samo od sebe«, saj je to namreč izvorno naučen jezik. Dejstvo, da Blačani mislijo, da morajo slovenščino utajiti, vodi pri njih do razpada sistema metakomunikacije. To pomeni, da ne morejo

¹³ Krappmann (gl. op. 3), 39.

¹⁴ Bateson (gl. op. 7), 16 ff.

¹⁵ Elias (gl. op. 9), 83.

normalno komunicirati v svojem jeziku, saj ne vedo, »za kakšno vrsto sporočila gre pri nekem sporočilu.«¹⁶

Po nekaj postankih v Blatnem smo začeli z intenzivnim raziskovanjem, pri katerem je imelo vprašanje jezika pomembno vlogo. Blačani seveda niso vedeli, kaj nameravam z vprašanjem, ali tu še govore slovensko. Vendar je bilo tudi to dovolj, da je pri njih povzročilo paniko ali jezo.

Za zunajstoječega slovenščina ne obstaja več, čeravno priznavajo, da »s sorodniki tam čez« govore slovensko. Utajitev te specifične lastne identitete vodi do globokih motenj pri iskanju identitete. Od tu velike težave Blačanov, ki jih imajo pri »taking the role of the other«¹⁷ (privzemanju vloge drugega), pri naravnavi na vsakokratne interakcijske partnerje, ki prihajajo od zunaj. Ker izgubijo preveč energije za obrambo pred podobami o sebi, — npr. etiketiranjem, da so »vindišarji« — ne zmorejo prezentirati odtenkov različnih identitet in reagirati na zunanja pričakovanja.

Mnogi so v otroštvu govorili slovensko. Če pomislimo, da pomeni »subjektivno prisvajanje sveta« vidike internalizacijskega procesa, ki je posredovan v primarni socializaciji,¹⁸ postane marsikaj jasno. Za 12 Blačanov (od 23 danes odraslih oseb) je bil materin jezik slovenščina. »Slovensko zna tu vsak«, meni tudi Waltraud Braunegg. Zgoraj navedene številke pomenijo, da je morala polovica vaščanov potlačiti jezik svoje primarne socializacije. Jezik otroštva pa je vendar bistven dejavnik identitete, saj imajo poleg kognitivne predelave subjektivne resničnosti pomembno vlogo tudi čustvene pomenske vsebine.

»Kdor zataji in potlači jezik svojega otroštva in nima več nobenega pozitivnega razmerja do njega, ta [...] hkrati zataji in potlači svoje otroške izkušnje, ki so neločljivo povezane z afektivnim razmerjem do matere. S tem je zatajena in potlačena tista faza, v kateri se preko odnosnih oseb (npr. staršev) naučijo in posredujejo družbene in komunikacijske kompetence.«¹⁹

Takšne otroške izkušnje morajo slovensko govoreči Blačani potiskati. Mnogi otroci so bili z nemškimi jezikom soočeni šele v šoli, drugi so se učili nemško, ko so prišli v Avstrijo iz Jugoslavije. Christine Ziegler je pripovedovala, da so v njenem otroštvu v hiši staršev govorili slovensko: »To tudi ni bilo dobro«, saj ji je bilo potem v šoli težko. Lahko domnevamo, da je morala uspeti prilagoditev slovensko govorečih otrok na nemško večino z obiskom šole,²⁰ ki je vodila do premikov pri »zaznavanju, spominjanju in vrednotenju«, kar je imelo za posledico radikalne »menjave ravnanja in osebe.«²¹ Najbolj zgovoren primer je dejstvo, da večji del Blačanov — čeprav je razlog gotovo tudi lastno zastopstvo v občinskem svetu v Goricah — voli svobodnjaško stranko Avstrije — nacionalno stranko, katere zastopniki zbu-jajo pozornost z desničarskimi in predvsem manjšinam sovražnimi izjavami.

Asimilant mora zatajiti lastne izkušnje in poskušati nadomestiti »deficit v individualnih in kolektivnih izkušnjah drugih (v tem primeru nemško govoreče večine, op. avtorjev), vendar tokrat ne prek oseb, na katere je močno, afektivno vezan (npr. na mater)«. ²² Ta »reinterpretacija preteklosti«²³ je boleča in je pri Blačanih zato potlačena.

¹⁶ Bateson (gl. op. 7), 21 f.

¹⁷ Mead (gl. op. 3), 183.

¹⁸ Berger, Luckmann (gl. op. 4), 143.

¹⁹ Klaus-Börge Boeckmann, Karl-Michael Bruner, Mariola Egger, Georg Gombos, Marija Jurič, Dietmar Larcher, Projekt »Zweispächtigkeits und Identität«, Endbericht, Klagenfurt 1978, 180.

²⁰ Tu je potrebno upoštevati dejavnost »Deutscher Schulverein Südmark«.

²¹ Strauss (gl. op. 2), 98.

²² Boeckmann (gl. op. 19), 180.

²³ Berger, Luckmann (gl. op. 4), 139.

Največja dilema Blačanov je, da njihovi poskusi asimiliranja niso dovolj »cenjeni«, saj jih še vedno označujejo kot »vindišarje«. »Vindiš« je prvotna oznaka za slovensko. Do okrog 1800 govore v nemški jezikovni rabi o »vindiš«, kasneje o »slovanskih jezikih« in šele slavistika je vpeljala pojem »slovensko«.²⁴ Danes zgodovinarji razpravljajo o tem, ali je »vindiš« samostojen, poseben vmesni člen med Slovenci in Nemci, ali pa gre za tisti del Slovencev, ki so se v »teku novejših zgodovine Koroške odmaknili od slovenske ljudskosti kot nemštvu prijateljski asimiliranci«.²⁵ Na vprašanje, ali je »vindiš« psovka, dobiš npr. v Blatnem naslednje odgovore:

»Ja. Neke vrste čušev, rečejo zmeraj.«

»Ja, ker živimo ob meji.«

»Ze. Če nam kdo iz Goric reče vindišar, je to psovka.«

Tu je treba pristaviti, da je pojem vindiš na Koroškem s strani manjšini sovražne nemške večine nabit s pozitivnim predznakom, saj se tam — povedano že zgoraj — nanaša na asimilacije voljni del manjšine.²⁶ Nasprotno ne daje oznaka vindiš Blačanom nobene možnosti identifikacije, temveč je konotirana negativno, saj vključuje tudi tiste, ki so odrasli v nemškem govoru. V tem primeru pomeni »vindiš« kot diskreditirajoča oznaka slovenščino. To pomeni, da so Blačani za prebivalce bližnje okolice Slovenci (Jugoslovani). »Imajo nas že za Jugoslovane,« pravijo. Temu primerno se je izrazil tudi Heinrich Koweindl, ki je na vprašanje, ali vindišar pomeni nekoga iz Jugoslavije, odgovoril: »Ja, da tja spada.« Blačani občutijo besedo kot žalitev, saj je po njihovem mnenju uporabljena le zato, ker leži Blatno ob meji. »Vindišar zato, ker je Blatno ob meji«, nam je razložila Anna Ortner. Tudi Gerhard Reiterer je imel takšno razlago pri roki, ko smo ga vprašali, ali ga oznaka Vindišar boli: »No seveda, saj nismo nikakršni Vindišarji. Mi smo prebivalci na meji. Če ne bi bili to mi, potem bi bili Vindišarji drugi. Če bi se tu odselili, potem bi bili oni (Goričani) Vindišarji.« Taisti Gerhard Reiterer, za katerega je meja razlog za oznako Vindišar, je svoji ženi ponujal sto šilingov za vsako nemško besedo. Tudi Willi Horak, ki je sam prišel iz Jugoslavije, vidi v meji razlog za tako oznako. »Tu pri meji so Vindišarji. Vindišarji — ti ne vidijo, da je bila Avstrija tako daleč dol [...] To niso Vindišarji, to je še vedno Avstrija.« Zaradi odsotnosti slovenske manjšine, ki bi se zavestno razumela kot slovensko govoreči Avstrijci, je oznaka »Vindiš« v tem primeru za bližnjo regionalno okolje sinonim za slovensko in s tem — nekoliko pretirano rečeno — skoraj neka značilnost drugačne rase. »Vindiš« označuje nepripadnost, razmejitvev nasproti nemškogovorečemu okolju. Ta diskreditirajoči pripis, ki Blačanom otežuje, da bi se predstavljali kot asimilacije voljni, zavedni »nemški Avstrijci«, pušča odprto le eno možnost, namreč dosledno odklanjati pripis »Vindiš«. Priznavanje nacionalne pripadnosti Avstriji omogoča Blačanom, da jezik večine prikazujejo kot svoj. Zato vedno znova izkazujejo avstrijsko nacionalnost. Tako Heinrich Koweindl podarja: »Mi smo ja Avstrijci« in Fritz Toppler »se čuti Avstrijca«. Da bi veljali za Avstrijce, Blačani utajijo svoje znanje slovenščine in se s tem razmejijo od ljudi čez mejo: državno mejo želijo tako rekoč razložiti tudi kot jezikovno mejo.

²⁴ H. D. Pohl, *Linguistische Aspekte der Zweisprachigkeit in Kärnten*, v: *AG Volksgruppenfrage (ur.), Kein einzig Volk von Brüdern. Studien zum Mehrheiten-/Minderheitenproblem am Beispiel Kärntens*, Wien 1982, 43.

²⁵ Reinhold Henke, *Leben lassen ist nicht genug. Minderheiten in Österreich*, Wien 1988, 22.

²⁶ Bocekmann (gl. op. 19), 182.

Če ta razlaga ne uspe, pride na vrsto drugačna strategija. Ko se fasada poruši, ko je beseda »Vindiš« izgovorjena in dvojezičnost priznana,²⁷ pridejo na dan različne zgodbe o etiketiranju Blačanov z Vindišarji. Potem pripovedujejo o prepirih in pretepih, do katerih je prišlo zaradi prerekanj o jeziku Blačanov. To je naslednji indic za Eliasovo trditev, da je pod pritiskom močnih afektov le malo možnosti za kontrolo nevarnosti.²⁸ Neki sošolec Heinricha Koweindla je moral zaradi takšnega pretepa celo tri mesece sedeti v zaporu. Pomembno komponento teh pripovedi vidimo v opozorilih »to je bilo že enkrat« ali »prej je bilo to zelo močno, ta beseda (Vindišar, op. prev.)«. ²⁹ In potem se željena samopredstavitev poruši kot obrambni zid: »Gotovo to pravijo, ljudje« ali »To so še vedno rekli«. In Michael Leitner, ki se je sèm priselil šele pred nekaj leti, pripoveduje, da mu je včasih v »majhno veselje«, da s tem zbadá.

Ko enkrat dvojezičnost priznajo, poskušajo poudariti prednosti, ki so s tem povezane. »Tudi krava v hlevu zna jezik, saj reče ‚mu‘«, je pogosta zgodba, pri čemer je po Williju Horaku s tem argumentom lahko končal prepir z Goričani. Takšne argumente razumemo kot »racionalizacije«, s katerimi neka skupina razpolaga in s katerimi se opravičuje.³⁰ Najbolj zanimivo in pomenljivo v zgodbi o kravi v hlevu je, da je primarni jezik, v katerem je potekala primarna socializacija večine Blačanov, razložen kot sekundarni jezik. Nasproti tujcem je komunikativni jezik vsakdanjika, ki so se ga naučili v družini, interpretiran kot drugi jezik v smislu kompetence tujega jezika.

Kako zelo se Blačani bojijo možne oznake »Vindišar« ali Slovenec, kaže primer iz intervjuja s Christine Ziegler, ki se je sicer izkazala za zelo odprto in pripravljeno za sodelovanje, in s katero sta kolegici navezali dober stik: »Nekaj posebnega je bilo, da smo doma veliko, tudi deloma z materjo, slovensko govorili, saj je bil oče iz Jugoslavije. Stara mama — mati moje matere — je tudi znala slovensko, saj je bila tudi ona iz Jugoslavije.« V tem odlomku se zelo lepo vidi, kako se je zalotila pri priznanju, da so doma veliko govorili slovensko. Zato je takoj relativizirala izjavo. Pri enem naslednjih intervjujev sta kolegici z veliko občutljivostjo znova načeli to temo in izvedeli, da je Christine Ziegler do šole govorila le slovensko, kar je potrdila tudi žena enega njenih bratov.

Popolnoma pa je ta ščit Blačanov odpovedal v noči, ki smo jo prepili skupaj z nekaterimi vaščani.

Poskus, prezentirati krhko samopodobo, je pod vplivom alkohola popolnoma spodletel in izzvenelo je skoraj jezno osvobajajoče, ko je nekdo priznal: »Mi smo Vindišarji!« Zato se postavlja vprašanje, ali pomeni »identifikacija« z nemškim jezikom »praktično mimesis delati kakor da bi«, ali pa z Bourdieujevimi besedami »telo verjame, kar igra«. ³¹

²⁷ O pomenu izrekanja krivde piše zelo učinkovito: Jeanne Favret-Saada, *Die Wörter, der Zauber, der Tod*, Frankfurt am Main 1979.

²⁸ Elias (gl. op. 9), 83.

²⁹ Jutta Dornheim je dokazala, da rakavi bolniki besede rak ne izgovorijo. Gl. Jutta Dornheim, *Kranksein im dörflichen Alltag. Soziokulturelle Aspekte des Umgangs mit Krebs, Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts Tübingen*, zv. 57, Tübingen 1983.

³⁰ Prim. Howard S. Becker, *Außenseiter. Zur Soziologie abweichenden Verhaltens*, Frankfurt am Main 1973, 35.

³¹ Pierre Bourdieu, *Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft*, Frankfurt am Main 1987, 135.

DRUŽBENA IDENTITETA

Pod vidikom družbene identitete obravnavava položaj Blačanov v družbeni sestavi, podobe vlog, ki jih gradijo navznoter in navzven, vprašanja javnosti in zasebnosti in nekatere premisleke o našem položaju na terenu.

Pisati o identiteti ni preprosto, saj gre za analitičen konstrukt, ki je v povezavi z resničnostjo, ki jo odslikuje in se jo da zato neposredno izkusiti.³² Identiteta je povezana z »usodnim vrednotenjem lastnega jaza — skozi sebe in skozi druge.«³³ Na učinkovit način to kaže primer Blačanov. Kakor je bilo predstavljeno v prejšnjem poglavju, ima etiketiranje Blačanov z »Vindišarji« odločilno vlogo za njihove probleme pri oblikovanju in razvoju kolektivne identitete. Meniva, da je samovrednotenje Blačanov pod močnim vplivom vrednotenja od zunaj. Njihova situacija potrjuje Bausingerjevo tezo, da je identiteta v svoji negativni obliki — »pri zavesti ali občutku pomanjkljivega soglasja« s seboj ali s svojo okolico — mnogo močnejše izkušena.³⁴ Identiteta se v svoji družbeni dimenziji konstituira v interakciji in z interakcijo z drugimi. Omejeno igranje vlog pri interakciji in nesposobnosti mnogih Blačanov, da bi prezentirali več delnih identitet, razen vsestranskega podjetnika Ewalda Heberja, kažejo na njihove težave pri oblikovanju identitete. Na menjavajoče se interakcijske faze, v katerih je potrebno uravnati vrednotenja in pričakovanja interakcijskega partnerja glede na vsakokratno pogovorno situacijo, se ne morejo odzvati, ne da bi zanikali lastna pričakovanja in potrebe. Tako Blačani ob prisotnosti tuje osebe med seboj ne govorijo slovensko, kar bi sicer verjetno naredili. Če tujec vpraša, ali Blačani obvladajo slovenščino, so pri odgovorih težave. Pri naših povpraševanjih je bilo očitno, da niso zmogli zavzeti jasnega stališča. Dejali so »nekoliko še znamo« ali »prodati me tam čez ne bi mogli«. itd. Jasnega stališča o pomenu slovenskega jezika za Blačane pa ni bilo mogoče dobiti.

Ena od možnosti, da bi se ognili takim interakcijskim fazam, je odklanjanje, kakor se ga je posluževal eden od obeh blaških občinskih odbornikov. Dolgo časa se je izmikal najinim prizadevanjem za pogovor. Nekega dne se nam je zaradi pomote — v telefonskem pogovoru je enega od avtorjev imel za živinozdravnika — uspelo dogovoriti za termin, potem ko smo ga spomnili na njegovo politično vlogo. Pogovor je bil z vsebinskega vidika popolnoma neploden. Anton Jauk ni mogel igrati vloge politika. Vsako vprašanje je razumel kot poseganje v svojo zasebno sfero in zato tudi ni ali pa je le nezadovoljivo odgovoril. Vendar so neizrečene stvari skoraj prav tako zanimive kot izrečene in tudi po obliki in načinu, kako je nezaupanje izraženo, lahko sklepamo, kako se zna človek predstaviti; kolikšna je prilagodljivost pri odzivanju na nenavadne položaje. Tako nam niso mogli prikriti svoje dvojezičnosti ali »tajnih« vaških informacij — npr. o trpinčenju žene in njene starejše hčere v neki hiši in iz tega izhajajočim statusom situacije. Poskus, da bi pred nami popolnoma skrili dogajanje v vasi, je spodletel.

Naslednji dokaz za to je bil neuspeli poskus, sabotirati naše raziskovanje s pomočjo državne policije. Arnold Niederer je pisal o takšnih kolektivnih obrambnih poskusih:

»Zunanji vplivi lahko takoj aktualizirajo, stopnjujejo ali spolitizirajo samo po sebi razumljivo latentno samozavest neke etnosocialne skupine npr. srenje, pri čemer nikdar manjkajoči konflikti začasno stopijo v ozadje.«³⁵

³² Prim. Hermann Bausinger, Identität, v: Bausinger, H. et al., Grundzüge der Volkskunde, Darmstadt 1978, 204.

³³ Strauss (gl. op. 2), 7.

³⁴ Bausinger (gl. op. 32), 204.

³⁵ Arnold Niederer, Bestimmungsgründe regionaler Identifikationsprozesse. Zur Problematik der Identität kleiner Gemeinden, v: Konrad Köstlin in

Vendar tudi ta strategija ni uspela, saj pri njej niso sodelovali vsi ljudje, nekateri o njej niso ničesar vedeli in tako niso mogli ničesar prispevati k obrambi domnevno kolektivnih interesov. Pri tem se nam je vedno znova dogajalo, da so naši raziskovalni interesi naleteli na neprikrito nezaupanje. Enkrat smo celo morali za to, da smo lahko intervjuvali, z izkaznicami dokazati svoje avstrijsko državljanstvo, kljub temu da smo bili pri tej družini že dvakrat. Gerhard Reiterer je vedel, da sodi k naši skupini tudi jugoslovanski etnolog. To je bil zanj zadosten razlog, da je od nas zahteval legitimacijo, rekoč: »Jugos tu nima kaj iskati, ven ga vržem!«. Tega dne intervjuja tudi nismo smeli snemati. Kljub temu so se čutili prebivalci zmeraj znova dolžni, da nam odgovarjajo, kar so verjetno razumeli kot državljsko dolžnost, ki se ji niso smeli izogniti.

Prav tako nismo naleteli na razumevanje, ker smo hoteli raziskovati vsakdanjik. Mnogim se je pri tem verjetno zastavilo vprašanje: »morda bojo kritizirali vsakdanjik, ga naskrivaj podcenjevali ali pa zaničevali?«³⁶ Mnogo vprašanj je bilo temu primerno napačno razumljenih, le odziv ljudi je bil večinoma vselej enak. Mnogo odgovorov smo mogli razbrati z negacijo povedanega in verificirati pri različnih priložnostih — npr. pri skupaj prepitih nočeh. Predvsem so mnogi zelo togotno reagirali na vprašanja o jeziku, izvoru in meji. Tako je našim kolegicam Maria Reiterer (po rodu iz Jugoslavije) povedala, da sta bila pri njej dva moška in naredila »neumnost«. Ta očitek se je nanašal na najina vprašanja o zgoraj omenjenih tematskih kompleksih, za katere se je gospa bala, da jih ne bo mogla prav odbiti.

Na podobne težave smo naleteli, ko sva vpraševala za sosedska razmerja in prijateljstva. Blačani so menili, da želiva na podlagi teh vprašanj zvedeti kaj o lokalnih prepirih. Ne da bi jih o tem kaj vprašali, so stereotipno menili, da se vsi dobro razumejo in držijo skupaj. Ugotovitev Alberta Iliena, da se o določenih konfliktih ne govori, ker so samo po sebi razumljivi,³⁷ v Blatnem ne drži. Prišlo je do tega, da je mož pripovedoval, da nimajo nobenih prijateljev, žena pa mu je takoj segla v besedo in mu nasprotovala. Zdaj, ko je na smrt bolan, bi lahko njegovo izjavo potrdila, saj morajo sosedom plačevati pomoč. Marija Makarovič je med drugim tudi za Slovenijo ugotovila, da »v zadnjih letih zaradi mehanizacije večine kmečkih gospodarstev medsebojna pomoč in druge oblike skupnega dela med vaškimi prebivalci ne obstajajo več«.³⁸

V Blatnem obstaja obsežna vednost vaške javnosti o marsičem, kar drugje sodi v zasebno ali intimno sfero. Zato »iz previdnosti raje nič ne povemo, tudi reči, pri katerih bi tujci težko mogli odkriti kaj obrekljivega«.³⁹ Kljub nenavadno veliki vednosti o zasebnem življenju je javnost v Blatnem kvalitativno drugačna od tiste, ki jo opisuje Richard Sennett v svoji »kulturni zgodovini« javnosti in zasebnosti. Tu ni nobenih »forumov [...] javnega življenja«, ki jih danes Sennett vidi »v razsulu«.⁴⁰ V vasi se prepletajo zasebnost in javnost, čemur bi bili lahko na eni strani vzrok sorodstvena

Hermann Bausinger (Ur.), *Heimat und Identität. Probleme regionaler Kultur*, Neumünster 1980, 147.

³⁶ Albert Ilien, *Dorfforschung als Interaktion. Zur Methodologie dörflicher Sozialforschung*, v: Carl-Hans Hauptmeyer et al. *Annäherung an das Dorf. Geschichte, Veränderung und Zukunft*, Hannover 1983, 99.

³⁷ Ilien, (gl. op. 36), 100.

³⁸ Marija Makarovič, *Direkte Beobachtung als eine ethnologische Methode zur Erforschung des Alkoholismus auf dem Dorf*, v: *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung* 20, 1986, 177—183.

³⁹ Ilien (gl. op. 36), 93.

⁴⁰ Richard Sennett, *Verfall und Ende des öffentlichen Lebens. Die Tyrannei der Intimität*, Frankfurt am Main 1986, 16.

razmerja; na drugi strani obstaja kontinuiteta skupnega življenja na majhnem prostoru že dalj časa, kar more razložiti povežavo javnosti in zasebnosti. Tudi v Blatnem postane tujec nekaj grozečega in Blačani imajo relativno malo veselja do takšnih stikov.⁴¹ Politiko kot javno področje izkušajo kot »z vsakdanjim življenjem srenje ozko prepleten aspekt premagovanja življenjskih težav in še ni ločena vsakdanjih, družbenih vezi«,⁴² a kljub temu obstajajo »tradicionalne, predpisane možnosti in oblike izravnave interesov«,⁴³ ki niso dostopne vsem v enaki obliki. To bi mogel biti razlog za strnjenost Blačanov, s katero so se odločili za FPÖ, da bi izvolili enega svojih, od česar se nadejajo rešitve nekaterih problemov. Možnosti participacije so kljub temu odvisne od »družbenega statusa«, »ki se ga ne da kar tako spreminiti«. ⁴⁴ Na ta status bistveno vpliva vednost o ekonomskih in zasebnih zadevah prizadetega. Nekateri mlajši Blačani ne cenijo zaman anonimnosti velemesta, ki bi jim — vsaj teoretično — omogočila beg iz absolutne družbene kontrole. Priti v mesto, se jim zdi truda vredno, kljub temu da je v Blatnem nepravilno ravnanje kvečjemu stvar pogovora, komaj kdaj pa sankcionirano. Heinz Schilling piše, »da z vezanostjo človeka na nek teritorij, z osvojitvijo teritorija v emocionalnem in simboličnem pomenu [...] ta teritorij končno postane domovina«. ⁴⁵ Pri Blačanih se zdi ta emocionalni in simbolični pomen njihovega življenjskega prostora precej moten. Poleg zgoraj omenjenih razlogov — predvsem potlačena dvojezičnost — to gotovo sovпада z visokim odseljevanjem. Pred 30 leti je v Blatnem živelo še okrog 200 ljudi, danes pa jih je 34. Veliko število odseljenih ljudi je moralo negativno vplivati na samovrednotenje tistih, ki so ostali. V tej zvezi je zanimivo pogosto slišano mnenje, da je bilo zato tako slabo, ker so zaprli šole, saj otroci z obiskom šole v bližnjih krajih (ali celo še dlje) spoznajo nekaj drugačnega in nočejo ostati v Blatnem. Gerda Jauk takole odgovarja na vprašanje, zakaj ji je v Blatnem všeč: »Če tukaj zrasteš in nič drugega ne vidiš, zakaj ne?« Vse stvari, ki so neposredno povezane z gospodarskimi razmerami, vodijo do tega, da tiste potrebe Blačanov, ki bi mogle vzbuditi večji identifikacijski potencial »za priznanje in konstruktivno vzdrževanje tega prostora«, ⁴⁶ ne morejo biti pravilno zadovoljene. Temu primeren je kolektivni spomin, »določen z družbeno ekonomskimi življenjskimi razmerami, s katerimi se je prebivalstvo soočilo v historičnem procesu«. ⁴⁷ Tako se natančno spominjajo graditve vodovoda in elektrifikacije ali napeljave telefonov, manj natančno pa priključitve k občini Gorice ali odprtja meje po 2. svetovni vojni, saj to ni neposredno prizadelo družbeno ekonomskih okoliščin posameznika.

V to podobo pomanjkljivega identifikacijskega potenciala se zarisuje tudi dejstvo, da v Blatnem zelo malo gradijo. Navadno se na podeželskih

⁴¹ Ebd. 15 f.

⁴² H. J. Siewert, Der Verein. Zur lokalpolitischen und sozialen Funktion der Vereine in der Gemeinde, v: H. G. Wehling (Ur.), Dorfpolitik. Sozialwissenschaftliche Analysen und didaktische Hilfen, Opladen 1978, 76.

⁴³ Otfried Jarren, »Ländlichen Lokalismus« durch Massenkommunikation? Daten und Anmerkungen über ländliche Kommunikationsverhältnisse: v: Klaus M. Schmals und Rüdiger Voigt (Ur.), Krise ländlicher Lebenswelt. Analysen, Erklärungsansätze und Lösungsperspektiven, Frankfurt am Main 1986, 305.

⁴⁴ Ebd.

⁴⁵ Heinz Schilling (Ur.), Leben an der Grenze. Recherchen in der Region Saarland/Lorraine, Notizen, Zv. 25, Frankfurt am Main 1986, 55.

⁴⁶ Ebd. 57.

⁴⁷ Max Matter, Sozioökonomische Entwicklung, kollektives Gedächtnis und Dorfpolitik — Ein Beitrag zur historischen Analyse zentraler Werte und Bestimmung lokaler politischer Kulture am Beispiel eines Dorfes in der Hocheifel, v: Schmals, Voigt (gl. op. 45) 165.

območjih Štajerske zelo veliko gradi; vozači si v domači vasi gradijo hišo, otroci gradijo v bližini hiše ali kmetije staršev.⁴⁸ V Blatnem je razvoj popolnoma drugačen, kar ni razložljivo le z zakonom o zaščiti krajine, saj tudi tu bivajoči kupujejo hišo kje zunaj, namesto da bi gradili doma, kar bi jim bilo sicer dovoljeno. V tem se izraža določena brezperspektivnost prebivalstva, ki ne vidi nobene prihodnosti naselja. Skoraj nihče nima pripravljene pozitivne vizije o prihodnosti Blatnega. Vsestranski podjetnik misli bolj na to, kako si bo zagotovil svoj posel, za naselje samo pa v gospodarskem oziru ne vidi nobenih možnosti. Vendar vsaj upa, da se bo s sprostitvijo določil zakona o varstvu krajine v prihodnje vendarle naselilo kaj ljudi. Edino pravo predstavo o izboljšavah ima pred nekaj leti doseljeni Michael Leitner, ki si predstavlja, da bi lahko gradili počitniški dom, s čimer bi ustvarili nekaj delovnih mest za tukajšnje prebivalstvo. Sicer pa tu domuje resignacija; odgovor na vprašanje, kaj bo v Blatnem, je: »Se ne ve. Še dobro, da se ne ve.«⁴⁹ Na podlagi teh okoliščin za Blačane pojem identitete ne skriva v sebi nikakršnih »momentov reda in gotovosti sredi menjave«,⁵⁰ kvečjemu se ceni tako kot npr. Gerhard Reiterer »visoko število razjasnenih primerov tatvin«, ki da jih je razmeroma malo.

Omeniti moramo specifičen normativni sistem, ki se pretežno usmerja na vrednoti red in pridnost. Nezakonski otroci, ki so tu prej pravilo kot izjema, normativno in vrednotno nimajo nobene vloge in ne vzbujajo nobenega posebnega vznemirjenja. Zdi se, da je rodnost pomembnejša od institucije zakona. Morda je to povezano z dejstvom, da ni sankcionirajoče instance katoliške Cerkve. Zato mora biti ženska dobra delavka, kajti »iz lepe sklede [...], v kateri ni nič«, se ne da jesti. Tudi tu, kakor skoraj povsod, velja stanovanje za »vizitko družine: po umazaniji in neredu v stanovanju se sklepa o prebivalcih«. ⁵¹ Nenazadnje je Sabine Horak prav zato popoln posebnejš na vasi, saj razmere v njeni hiši ne ustrezajo običajnim normam čistoče.

Predstave o revščini prav tako sodijo v ta normativni sistem. Za revščino si je vsak sam kriv, razen če ne nastopi zaradi bolezni. Tako Waltraud Braunegg ne velja za revno, ker z denarjem ne zna ravnati. Morda ne zna, saj ga od moža nikoli ni dobila, vendar v tem sistemu vzroki nimajo nobenega pomena. Za Veliko noč kupi npr. 200 jajc, ki jih v naselju podari 34 domačinom in obiskovalcem. Pri tej »igri« imajo žalostno vlogo mnogi »nosilci sistema«, ki se zavedajo problema, a vedno znova uživajo darila in velikodušnost.⁵² Resnično »reven pa je, kdor je bolan in kdor se [...] muči in kjer trpi še druga polovica«. V tem sistemu tudi brezposelnost razumejo kot posameznikovo krivdo in nepripravljenost za delo. Tako meni tudi moški, ki zaradi svojih problemov z alkoholom pogosto ne more delati in uteleša prav tisti tip, ki ga sam obsoja. Ta normativni sistem je tista »oblika ‚common sense‘, ki vsaki posamezni osebi odvzema del eksistencialne skrbi za svojo identiteto«. ⁵³ Od zunaj gledano — in to nam je postalo z

⁴⁸ Ebd. 172 f.

⁴⁹ O problemih negotove prihodnosti v podeželskih regijah prim.: Hannes Moser, *Der Tod einer Kuh, in? »Kuckuck«*. Notizen zu Alltagskultur und Volkskunde 3, 1988, 2. zv., 21—23.

⁵⁰ Bausinger (gl. op. 32), 204.

⁵¹ Utz Jeggle, *Kiebingen — Eine Heimatgeschichte. Zum Prozeß der Zivilisation in einem schwäbischen Dorf*, Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts Tübingen, zv. 44, Tübingen 1977, 8 f.

⁵² Priznavamo to nenavadno vrednotno izjavo.

⁵³ Michael Pollak, *Die Grenzen des Sagbaren*, Frankfurt am Main-New York-Paris 1988, 82.

naključnimi pogovori v sosednjih naseljih jasno — pripisujejo »diskreditiranim« Blačanom neko »navidezno normalnost«, kljub temu da jih ne občutijo kot sebi podobne.⁵⁴

ALKOHOL KOT KULTURNA DEJAVNOST

Že po kratkem postanku vzbudi pozornost skorajda popolna odsotnost kulturnih prireditev in pobud.⁵⁵ Tudi to je eden od razlogov, da smo komaj naleteli na kakšen dejavnik, ki utrjuje identiteto. Seveda se da v tej zvezi marsikaj razložiti z visoko stopnjo odseljevanja, vendar se zdi, da so pomembne tudi druge okoliščine. Predvsem nas čudi, da odsotnost kulturnih dejavnosti, ki imajo drugod veliko vlogo ali vsaj veljajo za pomembne, tu ni razumljena kot nujna pomanjkljivost.

Vzrok za to je seveda dejstvo, da manjka plast izobražencev, ki sicer običajno vpelje takšne dejavnosti. Do leta 1969 je bil tu učitelj, potem so šolo zaradi premajhnega števila učencev zaprli. Prav učiteljem pa je bilo mnogo do tega, da organizirajo kulturno dejavnost. Tako je učitelj postavil na noge pihalno godbo, imenovano »Hans und Franz Kapelle,« »ker so se vsi klicali Hans in Franz«. Zelo priljubljen je bil tudi učitelj, ki je koncem 50. let vpeljal večere ljudskega plesa in je z domačini prirejal gledališke predstave. Ko so ti pobudniki in integratorji zaradi ukinitve šole odšli, so presahnile še zadnje kulturne dejavnosti v Blatnem. Pri tem imajo domačini te dejavnosti še v zelo dobrem spominu. »Bilo je kar lušno«, meni Anna Ortner o teh gledaliških igrah in plesih pri učitelju. »Štajeriš smo plesali skupaj. Bilo je prav lušno,« pripoveduje tudi Karin Koweindl. Predvsem pa zmeraj znova omenjajo pihalno godbo, ki se je »zbirala in igrala pri praznovanjih rojstnih dnevov«, dokler ni po prvem velikem valu odseljevanja okrog leta 1953 razpadla.

Arnold Niederer opozarja, da »polkmetje« (misli vozače) pogosto štejejo med aktivne osebnosti vaškega in družbenega življenja, saj se ne identificirajo s tovarno.⁵⁶ Takšnih vozačev vsekakor v Blatnem ni oz. jih ni več. V času zadnjega velikega vala odseljevanja pred 25—30 leti so se nekateri še poskušali voziti vsak teden pretežno v gornještajersko industrijsko regijo. Čez čas pa so vzeli s seboj tudi družino in prihajajo danes samo še kdaj pa kdaj na obisk. Razen tega razmeroma strog zakon o varstvu krajine preprečuje, da bi si tu zgradili drugo bivališče.

Širši nastavek za razlago kulturne nedejavnosti je mogoče najti v dvojezičnosti pokrajine. Obe jezikovni skupini sta premajhni, da bi razvili organizirano dejavnost. Za to, da bi kaj izpeljali skupaj, so nezavedne pregrade verjetno prevelike. Dodatna težava je morebiti tudi prostor za srečanje, kjer naj bi dejavnosti potekale. V tem majhnem naselju sta dve gostilni, v katerih bi se dalo kaj izpeljati, kajti šolo so prodali nekemu nemškemu industrialcu in ni več dostopna za javnost. Za eno od obeh gostiln se nočejo odločiti, da ne bi to prizadelo lastnika druge gostilne. Prav učitelji v vlogi uglednih oseb so zlahka vzpostavljali določene dejavnosti. Morebiti so jih od njih celo pričakovali. Naslednji razlog za neorganiziranost slovenske jezikovne skupine — nemška je bila oskrbljena vsaj s šolo in akcijami »Nationale Südmark« — vidiva v pomanjkanju odsotnosti

⁵⁴ Erving Goffman, Stigma. Über Techniken der Bewältigung beschädigter Identität, Frankfurt am Main 1975.

⁵⁵ V tem poglavju razumemo pod pojmom kulture vse oblike praznikov, šeg in kolektivnih komunikacijskih oblik.

⁵⁶ Niederer (gl. op. 35), 149.

vaške instance katoliške cerkve. V Blatnem dalj časa ni nobenega duhovnika. Prej je prihajal vsaj enkrat na teden, danes pa sploh ne več redno. Cerkev je pogosto prispevala k oblikovanju identitete nacionalnih skupin.⁵⁷

Tako so Blačani v zadnjih 20 letih sami izvedli prav malo kulturnih aktivnosti. Mogoče so prebivalci slutili tudi take posledice ukinitve šole, saj so ji nasprotovali tako, da otrok nekaj časa sploh niso pošiljali v šolo. Tako ostajata samo dva praznika — poletni praznik v eni gostilni in praznik ob obletnicah posvetitve kapelice pri drugi gostilni, ki bi mogla biti dejavnik identifikacijskega procesa,⁵⁸ pri čemer so praznik posvetitve spodbudili obiskovalci iz Gradca.

Omejenost v tem razmerju je vodila prav tako do »nazadovanja komunikacijskih kanalov«,⁵⁹ kar bova obravnavala še na drugem mestu.

Tako kot so kulturne dejavnosti v Blatnem deficitarno blago, je alkohol pomemben element vsakdanjega življenja.⁶⁰ Pomembnost alkohola za mnoge Blačane nam bi morala ostati prikrita kakor raba slovenskega jezika pri mnogih prebivalcih. Kljub temu smo vedno znova dobili namige o pitju alkohola. Tako je Michael Leitner menil, da »jih je nekaj«, ki »kar dosti pijejo«. Christine Ziegler pripoveduje: »Moški so bili sami zase, so šli v gostilno...«

Zdi se, da je v Blatnem bistveno ozadje za alkoholizem mnogo manj »psihosocialna dispozicija« posameznika⁶¹ kakor celotna konstelacija vsakdanjika. V Blatnem pitje nadomešča — predvsem pri moškem prebivalstvu — druge zaposlitvene nemožnosti in je ostanek kolektivnih potreb po zabavi. Seveda je mogoče ugovarjati, da se drugod prav tako veliko pije in da alkoholizem ni noben specifičen problem našega raziskovalnega področja. Takoj moramo dodati, da nimamo nobenih podrobnih študij, ki bi dokazovale, da je ta problem v Blatnem izrazitejši kot v drugih avstrijskih naseljih. Kljub temu imamo vtis, da se po eni plati tu pije čez mero in da je po drugi plati pitje bolj kot sicer drugod le samo sebi namen in ne dopolnilo kakršnikoli dejavnosti.

Poleg tega dominira v Blatnem tudi pritisk, ki v normiranem vsakdanjem življenju dopušča celotno paleto subtilnih spodbujanj k pitju.⁶² Kot primer naj omeniva človeka, ob katerega hiši vsak dan hodijo obmejne carinske in žandarmerijske patrulje in pri katerem imajo vmesno postajo. Pri našem prvem obisku si skoraj nismo drznili vstopiti, saj nas je bilo strah, da bomo zmotili uradni postopek. Po naših opazovanjih se pri teh obiskih vselej pije pivo. Seveda so nam, raziskovalcem, prav tako zmeraj znova ponujali pivo ali žganje.

Alkohol ne služi le kot nadomestek potreb po zabavi, temveč je prav tako poskus, pobeigniti osebnim problemom. Sabini Horak ostaja dozdevno le alkohol za beg iz sveta. Na eni strani je drugi prebivalci vasi ne sprejemajo, saj ne sodi v utečeni normativni sistem pridne ženske. Na drugi strani je izpostavljena agresivnim dejanjem svojega moža, ki sicer ne najdejo

⁵⁷ Za podobno opozorilo za Nemško demokratično republiko se zahvaljujemo prof. dr. Ute Mohrmann iz vzhodnega Berlina.

⁵⁸ Helge Gerndt, Kultur als Forschungsfeld. Über volkswissenschaftliches Denken und Arbeiten, München 1986, 33.

⁵⁹ Jarren (gl. op. 45), 305.

⁶⁰ O etnološkem pri alkoholu prim.: Andreas C. Bimmer, Das Volkswissenschaftliche am Alkohol, v: Hessische Blätter (gl. op. 40), 10—36.

⁶¹ Prim. Otto Haseloff s sodelovanjem Volker Stoltz, Trinken in Deutschland, v: LUI 2, 1980, 82—89, navedeno po Bimmer (gl. op. 60).

⁶² Forschungsgruppe Ellwein/Zoll, Geselligkeitsformen und Trinkverhalten in der BRD unter besonderer Berücksichtigung des sozialen Zwangs zum Konsum alkoholischer Getränke, Unveröffentlichter Projektbericht, München 1982, navedeno po Bimmer (gl. op. 60).

odobravanja pri ljudeh, vendar pa nihče ne ponudi pomoči. V svoji materialni odvisnosti verjetno ne vidi nobene druge možnosti kot da z alkoholom lajša ali pozablja svoje življenjske težave.

Načeloma je s pitjem alkohola tako kot z dvojezičnostjo. Najraje bi ga prikrili in če previdno načneš to vprašanje, so reakcije prav silovite. Tako nam je Fritz Toppler precej jezno predlagal, naj gremo naokrog in vprašamo: »mogoče vam je kdo povedal, da je alkoholik«. Na naš odgovor, da želimo zgolj vedeti, ali problem obstaja, je čemerno menil: »Alkohol je povsod problem. Alkohol je povsod problem.« Trije posebej izraziti primeri alkoholizma pri osmih odraslih moških na vasi po našem mnenju nazorno dokumentirajo tipične vzorce ravnanja alkoholika in njegove družine: gre za povečan libido (neka žena nam je pripovedovala, da mož veliko preveč pije in kaže spolno zanimanje zanjo le takrat, ko je pijan). V drugem primeru je šlo za delirij, agresivnost do partnerja in otrok in za neprikrito sovraštvo otrok in partnerja do alkoholika. (Med našim bivanjem v Blatnem so nekega moškega poslali v oddelek za alkoholike v deželno bolnišnico v Gradcu, imel je halucinacije in ga ni bilo mogoče pomiriti, tako da je na pomoč klical celo žandarmerijo. Pri tem je bil v močno alkoholiziranim stanju nasilen do žene in hčere; hči nam je v pogovoru, polnem grobih kletvic, povedala, da je ne bi nič motilo, če bi se mu kaj zgodilo in da bi bila vesela, če bi se ga rešila itd.) V tretji družini baje mož popije zaboj piva na dan. V tej zvezi je zanimiv odgovor Margarite Toppler na vprašanje, ali grejo sem pa tja kdaj v gostilno: »V gostilno ne gremo nikoli, nismo nobeni pijanci.« To kaže prav na tisto asociacijo, ki je povezana z obiskom gostilne v Blatnem.

Blatno ponuja ljudem iz bližnje okolice priložnost, da se »sprostijo«. Mladi prihajajo, da bi tu pili. Tu si lahko dovolijo, česar si drugje ne bi mogli. Obnašajo se »kakor, da so v hosti«. Naslednji odlomek izvira iz terenskega dnevnika z naših postankov v Blatnem in opisuje večer z mladimi iz bližnjega večjega mesta.

»Cel večer se je razmeroma dosti pilo: tri ali najbrž še več zabojev piva na mizi ob oknu, kjer je mogoče sedelo 5 ljudi. Zaboj je bil postavljen pod mizo, da ni bilo treba vsakokrat posebej vstajati. En zaboj je bil prejšnji večer kupljen zaradi izgubljene stave, tako so se čutili tudi ostali dolžni kupiti enega. [..]

Večina je bila tako pijanih, da so komaj hodili, pri vožnji z avtom jim je šlo navidez bolje.«⁶³ Da so na poti, polni ovinkov, vedno znova prometne nezgode, se razume samo po sebi.

Skratka: Če parafrazirava izjavo Elisabeth Katschnig-Fasch, potem pitje alkohola v Blatnem »ni zavesten odklon od vsakdanjika, temveč [..] vsakdanjik« sam.⁶⁴

DVOJNA MEJA

Tudi Blatno je »območje podvojene marginalizacije, provincialnosti in meje«.⁶⁵ Na eni strani gre za administrativno razmejitev z drugo državo, katere jezik (vsaj v obmejnem področju) je izvorni jezik Blačanov in s tem

⁶³ Terenski dnevnik Georga Oswalda.

⁶⁴ Elisabeth Katschnig-Fasch, »In Wirtschaus bin i wia z'haus«. Zur kulturellen Bedeutung des Gasthauses für eine städtische Region, v: Herwig Enber (ur.), Grazer Gastlichkeit. Beiträge zur Geschichte des Beherbergungs und Gastgewerbes in Graz, Graz-Wien 1985, 123.

⁶⁵ Schilling (gl. op. 45), 352.

Na »lepo nedeljo« (žegnanjsko) igra v Dragah — kamor je pred letom 1919 sodil tudi avstrijski del Blatnega — kmečka godba (foto: J. Fikfak, 1988).

del njihove individualne biografije, na drugi gre za »imaginarno mejo«,⁶⁶ ki poleg geografske ločenosti pomeni razmejitev z regionalnim okoljem, v katerega središču je klasifikacija kot jezikovna manjšina.⁶⁷

Blačani občutijo to drugo mejo med drugim s svojim marginalnim geografskim položajem. Z javnimi prevoznimi sredstvi naselje ni dostopno,⁶⁸ od zadnje postaje do Blatnega je približno 10 km hoje. Ker v Blatnem ni trgovine, je oddaljenost od najbližjih naselij pomembna predvsem za tiste, ki nimajo avtomobila. Nakupovanja morajo natančno načrtovati, tako tisti, ki se peljejo s tujim, kot tisti z lastnim avtomobilom, saj si morajo čas razdeliti tako, da lahko delo doma v redu opravijo.

Vendar ta geografska odmaknjenost, ki se izraža tudi v organizaciji vsakdanjega življenja, v samorazumevanju Blačanov ni razumljena kot meja. Zdi se naravna danost, ki se je ne da spremeniti. Odsotnost pomembnih infrastrukturnih institucij, npr. zdravnika, trgovine itd. je sprejeta kot danost. Sprejetje teh dejstev pa pomeni tudi odpoved razvoju perspektiv, ki bi omogočile aktivno sooblikovanje življenjskega prostora kot prostora identitete. Marginalni položaj je s strani prebivalcev zavestno ponovljen, regionalna identiteta ne obstaja tu kot samozavest, temveč kot njeno nasprotje.

Blačani v svojih pripovedih pogostoma omenjajo državno mejo, deloma jo občutijo kot ločnico. »Tovrstne razmejitve vključujejo večpomenskost in so izvir konfliktov in strahov« meni Edmund Leach.⁶⁹ Kako močni so lahko

⁶⁶ To primerjavo uporablja Gerhard Roth, *Grenland. Ein dokumentarisches Protokoll*, Wien 1981, 7.

⁶⁷ Gl. zgoraj.

⁶⁸ O tem prim. Gert Zang, *Wie ein dörflicher Strukturbruch Lebensläufe und diese Lebensläufe den Strukturbruch beeinflusst haben*, Schmals, Voigt (gl. op. 45), 91 ff.

⁶⁹ Edmund Leach, *Kultur und Kommunikation. Zur Logik symbolischer Zusammenhänge*, Frankfurt am Main 19, 46.

ti strahovi, smo ugotovili, ko so poskušali preprečiti našo raziskavo. Pri tem so nam očitali, da bomo raziskali celotno štajersko-jugoslovansko mejo; izzvenelo je, kakor da bi pripadali močni zaroti, ki namerava škoditi interesom obmejne pokrajine. Pri tem se ni nikdar razjasnilo, kdo je nazadnje vključil nadzorne ustanove in ali ni bil zunanji interes, da bi preprečili našo raziskavo, večji od tovrstnega interesa samih Blačanov.

Kar zadeva mejo, so konflikti Blačanov mnogo bolj banalni in navadni, pravzaprav ne morejo biti označeni kot konflikti, temveč so nekaj takega kot 'common sense' — mnenja o življenjskih razmerah v deželah realno obstoječega socializma. To včasih pomeni, da naj bi bili tam »nekateri zelo umazani in šlampasti«, »mentaliteta je prav tako drugačna«. Razmejitev uspeva pogosto prav zaradi slabše gospodarske situacije na drugi strani meje, ljudje tam so »zadovoljni z veliko več stvarmi kot naši tu.« Včasih se ta mnenja stopnjujejo celo do domneve, da naj bi bila hrana neužitna: »Ampak ko tam čez dobiš kaj za jest, sploh ne moreš jest, kar jedo. Oni pa dajo na to, kaj jedo za praznik.« Takšna negativna pripisovanja so redka. Verjetno je tudi še preveč sorodstvenih vezi, da bi bile takšne izjave pogostejše. Če pa se malo globlje vrta pri ljudeh, ki imajo stike s sosedi na jugoslovanski strani, potem se že sliši, »saj niso tako slabi, ti jugosi«. In ko pridejo na dan osebne izkušnje, je podoba o sosedih mnogo bolj pozitivna: »Prijetelji smo, nič nam nočejo.« Kako pogosto grejo čez mejo, nam ne povedo, saj je verjetno povezano s problemom dvojezičnosti. Mogoče nočejo preveč opozoriti na stike, da ne bi vzbudili »napačnih« asociacij. Cariniki so nam povedali, da je na meji prav živahen promet; če bi verjeli podatkom Blačanov, potem to ne drži. Vsekakor ima skoraj vsako gospodinjstvo v Jugoslaviji sorodnike. Čez mejo hodijo pretežno na obisk, včasih na pogreb, za nakup se odločajo le redki. Neka ženska nam je povedala, da je osnovna živila prej kupovala v Jugoslaviji, danes pa gre tja samo še k frizerju.

Sicer pa mejo razumejo kot nekaj vsakdanjega: »Ne sme se čez, vendar nič zato.« Ne smemo pozabiti, da ni danes nobenega Blačana, ki bi zavestno doživel določitev meje po prvi svetovni vojni. Težave so samo takrat, ko se živina izgubi na drugo stran. Tu pa po pravilu deluje sosedska pomoč in živino našenejo nazaj čez mejo. Poleg tega mnogi Blačani v meji ne vidijo ovire, saj jo lahko tako ali tako prekoračijo. »Za nas meja ni problem, saj smo z mejo zrasli.« Slabše je bilo po 2. svetovni vojni: »Prej, nekaj let po vojski, se sploh ni smelo čez.« Danes je meja med 15. novembrom in 15. marcem odprta le ob nedeljah, sicer pa trikrat na teden. »Zmeraj je bilo tako, vendar nas to ne briga,« se suho glasi komentar.

Občutljivo področje obmejnih stikov pomeni tudi zaposlovanje jugoslovanskih delavcev na avstrijski strani. Razmeroma kmalu smo opazili, da Ewald Heber zaposluje tuje delavce. Verjetno na to ne bi bili pozorni, če ne bi bilo vpadljivih reakcij domačinov. Nekaj so omenjali, vendar nič konkretnega. Ti delavci verjetno niso prijavljeni, pri nevarnem delu nimajo zaščitnih sredstev in delajo za plačo, s katero ne bi smeli plačati avstrijskih delavcev. Nekatere stvari kažejo na to. Morda pa je vendarle vse tako, kot je prav, saj je Ewald Heber povedal, da v Avstriji ne more najti primernih gozdnih delavcev. Zanimivo pa je, da svoje jugoslovanske delavce vselej nekako skriva, iz česar bi lahko po eni strani sklepali na ilegalnost. Po drugi strani pa bi moglo iti za povezavo z njegovo dejavnostjo funkcionarja svobodnjaške stranke, pred katere funkcionarji in simpatizerji si prizadeva skriti zaposlovanje tujcev.

Na koncu lahko rečeva, da obrobni položaj Blatnega prispeva k velikemu številu vsakdanjih problemov. Najbolj zanimivo pri tem se nam zdi,

Blačana, ki pride z avstrijske strani v Drage na »lepo nedeljo«, navadno spoznamo po drugačnem načinu oblačenja (foto: J. Fikfak, 1988).

da je učinek dvojezičnosti na oblikovanje kolektivne identitete kljub skoraj zaključeni asimilaciji tako globok. Vendar je vsekakor tudi tu jasno, da tega procesa ni mogoče obrniti. Prepoznavamo lahko zgolj posledice asimilacije.

Prevedel Jurij Fikfak

Zusammenfassung

»BEZEICHNET SIND WIR SCHON ALS JUGOSLAWEN«

An der steirisch-kärntnerisch-jugoslawischen Grenze liegt der kleine Ort Blatten, in dem eine Gruppe Grazer Kulturwissenschaftler ein Jahr lang geforscht haben.

In diesem Beitrag geht es um die Schwierigkeiten der Blattener bei der Konstruktion ihrer kollektiven Identität, die vor allem durch das »Stigma der Zweisprachigkeit« hervorgerufen werden. Die soziale Dimension stellt dabei das konstitutive Merkmal dieses Begriffes dar und bildet den theoretischen Hintergrund unserer Untersuchung. Nach dieser Konzeption konstituiert sich Identität durch Teilnahme an Interaktionsprozessen, in denen das Individuum die Balance zwischen den eigenen Bedürfnissen und Erwartungen sowie den Anforderungen und Erwartungen der an der Kommunikation beteiligten Interaktionspartner auszugleichen hat. Diesem beschriebenen Identitätsmodell in der Tradition des symbolischen Interaktionismus gegenüber wird auch die von Berger/Luckmann hervor gehobene zentrale Bedeutung der primären Sozialisation am Beispiel der Sprache herausgearbeitet. Einen weiteren bedeutenden theoretischen Ansatz, den wir in diese Arbeit einbringen wollen, fanden wir im double bind-Modell von Gregory Bateson, daß wir im Sinne von Norbert Elias von einer psychiatrischen auf eine soziale Ebene zu transformieren versucht haben.

Schon nach den ersten Aufenthalten in Blatten wurde klar, daß die Bewohner für die Konstitution ihrer kollektiven Identität das genaue Ausmaß der Kenntnis der slowenischen Sprache zu verbergen suchen — vor allem ihren österreichischen Mitbürgern gegenüber. Dies hat mit der Stigmatisierung als »Jugoslawen« oder »Windische« zu tun, von der die Laakener immer wieder betroffen waren

und betroffen sind. Diese Verleugnung bedeutet in letzter Folge aber auch eine Verdrängung von Teilen jener Weltbilder, die sie in ihrer Primärsprache Slowenisch als Kinder von der affektiv stark besetzten Rolle der Mutter vermittelt bekamen. Dies hat schwerwiegende Folgen, da daraus ein Druck starker Affekte entsteht, der die Chance verringert, einen kritischen Prozeß unter Kontrolle zu bringen. »Unfähigkeit zur Kontrolle geht gewöhnlich Hand in Hand mit hoher Emotionalität des Denkens und Handelns« (Elias). Werden die Blattener mit der Tatsache ihrer Zweisprachigkeit konfrontiert, reagieren sie meist sehr emotionell und vergeben damit jede Chance, ihre Zweisprachigkeit diskursiv zu erörtern — z. B. durch das Verständnis ihrer Zweisprachigkeit als einer historischen Tradition und somit als einen identitätsstiftenden Faktor —, und damit in geeigneter Weise auf die Etikettierungen von außen zu reagieren. Dadurch kommt es zu tiefgreifenden Störungen bei der Identitätsfindung. Weil die Blattener zuviel Energie in die Abwehr von Bildern über sie verschwenden — z. B. ihre Etikettierung als »Windische« —, kommen sie nicht dazu, verschiedene Identitäten präsentieren zu können, mit denen sie auf Situationen von außen reagieren können. Den Etikettierungen von außen versuchen sie durch Anpassung an die deutschsprachige Bevölkerungsmehrheit zu entgehen. Der Assimilant muß jedoch die eigenen Erfahrungen verleugnen und muß versuchen, »jenes Defizit an individuellen und kollektiven Erfahrungen der anderen nachzuholen, diesmal jedoch nicht über affektiv stark besetzte Personen wie etwa der Mutter« (Boeckmann). Diese »Uminterpretation der Vergangenheit« ist schmerzlich und wird daher von den Blattenern verdrängt.

Auch dem Aspekt einer sogenannten »sozialen Identität« wird in diesem Aufsatz breiterer Raum eingeräumt. Dabei geht es einerseits um die Frage innerdörflicher Kommunikationsmodelle, wenn es kollektive Strategien zu entwickeln gilt. Durch eine Kontinuität des Zusammenlebens auf engem Raum und seit langer Zeit wird der auftretende Fremde — vor allem der Wissenschaftler — zur bedrohlichen Gestalt, an dem die Blattener wenig Gefallen finden (Sennett). Andererseits werden Aspekte der emotionalen und symbolischen Bedeutung ihres Lebensraumes behandelt.

In einem weiteren Abschnitt versuchen wir, die Rolle des Alkohols zu durchleuchten, der in Blatten als »kulturelle Aktivität« gedeutet werden kann. Alkoholkonsum ist in Blatten nicht bewußte Abwendung von Alltag, sondern Alltag selbst. Zum Abschluß geht es noch um den Aspekt der doppelten Grenze. Zum einen gibt die administrative Abgrenzung gegenüber einem anderen Staat, zum anderen gibt es eine »imaginäre Grenze« (Gerhard Roth), die neben der geographischen Abgeschlossenheit eine Ausgrenzung durch das regionale Umfeld darstellt, in deren Mittelpunkt die Klassifikation als sprachliche Minderheit steht.

Zusammenfassend kann gesagt werden, daß die periphere Situation in Blatten zu einer Vielzahl alltäglicher Probleme führt. Am interessantesten erscheint uns dabei die Tatsache, daß die Auswirkungen der Zweisprachigkeit auf die Bildung einer kollektiven Identität trotz nahezu abgeschlossener Assimilation so gravierend sind.

Igra »Hiems et Aestas« jezuitskih dijakov l. 1651 v Ljubljani

Ljubljanski jezuitski dijaki so nastopili sredi januarja l. 1651 — torej v predpustnem času — v mestu z igro o Zimi in Poletju (Hiems et Aestas). Pri tem je bilo nekaj nerodnosti. Verjetno je igro zato omenil pater prefekt v svojem Dnevniku (Diariju)¹ — in jo tako ohranil spominu.

Igra o Zimi in Poletju (pravzaprav o boju med Zimo in Poletjem) je dobro znana v ljudskem gledališču nemških dežel (»Sommer- und Winterspiel«), ni pa znana na Slovenskem. Davorin Terstenjak poroča sicer med opisom »mladoletnih iger Slovincov kraj Mure« (1857)² o »boju« med »Vesnikom« in »Raboljem«: »Na zeleni trati se zeleni Juri in Rabolj primeta in mečeta. Zeleni Juri vsegdar premaga... Brez dvoma je to vojska med zimo in poletjem.« To Terstenjakovo poročilo je povsem osamljeno. Nihče drug ga za njim ne povzema in tudi sam ga v svojem nemškem članku »O duhovnem in pesniškem življenju Slovencev na Štajerskem«³ ne omenja. Terstenjakovo poročilo se mi zdi sporno, toda o tem bom razpravljaj ob drugi priložnosti in v drugačni zvezi. Takó slovensko narodopisje igre o boju Zime s Poletjem (ali Pomladjo) pravzaprav ne omenja. Igra ljubljanskih dijakov v slovenskih tleh ni pognala korenin, kakor tudi ne njihova »hoja s paradižem« (1657, 1659, 1670), ki je v številnih nemških verzijah znana po nemških deželah.⁴

Kljub temu je igra mikavna, še posebno zato, ker o njej malo vemo. Saj je ostala — skrita v »Diariju« — pri nas skoraj neopažena. L. 1857, ko

¹ Diarium Praefecturae Scholarum In Archiducali Collegio Soctis Jesu Labaci Inchoatum Anno M.DC.L. (Arhiv SR Slovenije, sig. I/31 r.).

² »Novice« 15 (1857) 90.

³ »Steiermärkische Zeitschrift«. Neue Folge. Achter Jahrgang, 1. Heft, Grätz 1845: »Über das geistige und poetische Leben der Slawen in Steiermark«. Ethnographische Skizze, 95—113.

⁴ Gl. Niko Kuret: Ljubljanska igra o paradižu in njen evropski okvir, v: Razprave SAZU, II. razred, 4. Ljubljana 1958, 203—253.

je izšel Terstenjakov omenjeni kratki prispevek v »Novicah«, je o igri jezuitskih dijakov prvi poročal tedanji ravnatelj ljubljanske gimnazije, češki rojak Jan Nep. Nečásek, v enem izmed svojih predavanj v ljubljanskem »Zgodovinskem društvu« (»Historischer Verein«) na njegovem 15. mesečnem sestanku.⁵ Nečásek je prebiral ljubljanske jezuitske Diarije in je v Diariju za l. 1651 naletel na zapis o igri. Ta zapis se v svobodnem slovenskem prevodu glasi: »Sredi januarja se je domenilo nekaj revnih dijakov, da bodo igrali ob večerih pred hišami v mestu neko nemško igro o Zimi in Poletju. Napravili so si peč iz lepenke, da so jo nosili s seboj. Obtoženi so bili, da so povzročili v mestu nekaj nereda in da so se hrupno sprehajali po trgih. Poklicali so jih in jih prijeli. Prvemu med njimi, ki mu je bil prefekt za bičal, naj v komediji ne igra ženske osebe, je bilo ukazano, naj se z vrečo na sebi v razredu retorikov vpricho samih součencev biča; kazen je velevala tri udarce. Nato pa jim je bilo vendarle dovoljeno, da spet grede po mestu in igrajo, toda pod nekaterimi pogoji. Dovoljenje jim je bilo dano zato, ker so revni in so si mnogi po tej poti olajšali svojo revščino.«⁶

Poročilo vsebuje vrsto neznank. Pater prefekt je sicer navedel vsaj naslov igre. Upravičeno predpostavljamo, da je bila vsebina igre *boj Zime s Poletjem*. Ker so jo igrali v predpustu, je bila resnično »comoedia«, šaljiva igra. S seboj so nosili scenski rekvizit, peč iz lepenke. Kaj se je ob njej dogajalo, ne vemo. Stevila igralcev zapis ne navaja, tako tudi ne, kakšne osebe so predstavljali. Pač pa izvemo, da je morala biti med njimi tudi ženska vloga. Ta je bila patru prefektu v spotiko, zato jo je prepovedal. Kaže pa, da se dijaki tega niso držali, tako se je eden med njimi, najbrž vodja igralске skupine, kostumiral v žensko. Hujše je bilo, da so dijaki s svojim nastopom v mestu izzvali nered in hrup. Kako neki? V mesto so odšli najbrž v sprevedu, kostimirani, eden je bil gotovo napravljen v »Zimo«, drugi v »Poletje«. Kaj je med njimi počejala ženska protagonistka, ne izvemo. Da v sprevedu niso stopali mrtvaško resno, si lahko predstavljamo. Da v žensko preoblečeni dijak ni hodil s povešenimi očmi in sklenjenimi rokami, tudi. Že to je lahko povzročalo steko med Ljubljančani. Manj verjetno se mi zdi, da je najbrž mimično predvajani (fizični) spopad (»agon«!) med Zimo in Poletjem izzval hrup (tumultus), pri katerem bi npr. sodelovali otročad ali pa rokodelski vajenci (ki so bili, kakor je znano, dijakom gorki). Karkoli je že bilo, zdi se, da prestopok le ni bil prehud. Saj je bila tudi kazen zanj »predpustna«: dijak se je moral bičati, odet v vrečevino — da si je vrečo potegnil čez glavo, ne verjamem; da je zlezal vanjo, še manj. Bičati (trikrat zamahniti z bičem) se je moral pred součenci v razredu, ne pred vsem kolegijem. Da se ta »kazen« ni opravila brez smeha in dijaške razigranosti, si kar mislim. Tako bi rekel, da predstojniki stvari niso jemali preveč zares. Saj bi siromaki sicer ne dobili ponovnega dovoljenja za nastop v mestu. Če je bila ženska vloga prepovedana, so jo morali pač spremeniti v moško vlogo. Očitno je scenarij igre to dopuščal. To pa nas spet privede k vprašanju: Kakšna je bila ta igra?

⁵ XV. Monats-Versammlung, v: »Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain« 12 (1857) 101.

⁶ 1651 — Sub medio Ianuarij Studiosi aliquot pauperes inter se convenerunt chartaceam fornacem circumferentes sub uesperis et ante domos Comediam quandam Germanicam de Hyeme et Aestate agentes accusati, quod tumultus aliquos in ciuitate excitassent, et clamorose se plateas incessissent, uocati correptique sunt; primarius ex illis, cui Praefectus inhihauerat ne foemineam personam in Comedia adhiberet, iussus est induto sacco in Rhetorica coram solis Condiscipulis se flagellare. Poena stetit intra tres ictus. Concessis illis tamen rursus est ut circumirent sed positus aliquot legibus. Causa concedendi fuit quod essent indigi et multi hac uia suam inopiam sublevarent.«

Dotaknila sta se je — bolj mimogrede — doslej samo August Dimitz in Stanko Škerlj. Ne eden ne drugi ni iskal in tudi ni našel odgovora na naše vprašanje. August Dimitz samo domneva,⁷ da je šlo za šaljivo igro (Scherzspiel), in domiselno sklepa, da je bila peč iz lepenke pač igrski rekvizit, »ein Decorationsstück«. Igro omenja Stanko Škerlj v svojem »Italijanskem gledališču v Ljubljani«.⁸ Našel je vzporednico v predpustni igri na Dunaju, kjer da so igrali »tako imenovano Igro o Poletju in Zimi« (»das sogenannte Sommer- und Winterspiel«). Izvirnega zapisa iz ljubljanskega Diarija ni poiskal in igre tudi dalje ni zasledoval. Tako ostaja igra »Hiems et Aestas« še danes naša neznanka.

* * *

Vendar pa igra o spopadu med Zimo in Poletjem (ali Pomladjo) v evropski folklori ni neznana stvar. Zelo razširjena je bila na evropskem severu, v zahodni Evropi in v naši alpski soseščini. Jacob Grimm ji posveča v svoji »Nemški mitologiji« (1835) dobršni del poglavja »Sommer und Winter«.⁹ Po poročilih, ki so mu bila v njegovem času na voljo, je že sam razbral tipologijo te igre, ki kaže dokaj razločno arhetipsko strukturno shemo; igra je predstavljala:

1. mimični spopad med Zimo in Poletjem s končno zmago Poletja,
2. slovesni obhod zmagovitega Poletja, ali
3. besedni (tudi péti in pantomimično spremljani) prepir med Zimo in Poletjem s končno spravou obeh.

Razvoj in čas sta prinesla tej shemi tudi bistvene spremembe, tako da se je katera od sestavin okrušila in je odpadla.

Značilen primer za gornjo tipologijo je patricijska igra v Aalborgu na Danskem iz l. 1441.¹⁰ V tednu po prvi postni nedelji sta se spopadla Zima in Poletje, le-to je predstavljal »majski grof« (Maigreve). Njegov slovesni obhod so priredili 1. maja. Pozneje so spopad opustili, zato pa je bil prvomajski obhod tem razkošnejši. Podobno igro, a v fevdalnem okviru, so kot turnir prirejali na Švedskem v 16. stol.¹¹ Samo slovesni obhod Pomladimajskega grofa se je ohranil na švedskem jugu (Skånen), na Danskem, na Spodnjem Saškem in v Angliji.¹² Zgolj spopad obeh protagonistov brez zmagovalčevega obhoda so poznali v Porenju in v Švici.¹³ V alpskih deželah pa je prevladal besedni, péti, pantomimično spremljani prepir. Do nedavne so ga uprizarjali na Koroškem in Štajerskem.¹⁴

⁷ August Dimitz: Geschichte Krains, III. Laibach, 406.

⁸ Stanko Škerlj: Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih. SAZU II/Dela 26. Ljubljana 1973, 36 op. 25.

⁹ Pri roki mi je poznejša izdaja: Jakob Grimm: Deutsche Mythologie, II. Unveränderter photomechanischer Nachdruck der vierten Ausgabe. Besorgt von Elrad Hugo Meyer. Basel 1953 — 24. Kapitel: »Sommer und Winter«, 627 sl., posebno 637 sl.

¹⁰ N. M. Petersen: Gilderskraa for Guds Legems Laug eller Papegöiegildet i Aalborg, v: »Danske Magazin«, 3/1. Kopenhagen 1843, 89 sl. (navaja Hans Moser: Zur Geschichte des Winter- und Sommer-Kampfspiels, v: »Bayerischer Heimatschutz« 29, 1933, 38, op. 31; za fotokopijo sem hvaležen prof. dr. Helge Gerndtu/München).

¹¹ Grimm (kakor op. 9) 616, o njej je poročal Olaus Magnus: »Historia de gentibus septentrionalibus« (Roma 1555).

¹² Prav tam, 646 sl.

¹³ Sebastian Franck pravi v svojem »Weltbuch« (1534) kratko in jedrnat: »(...) Pomlad zmaga in zimo ubije. Nato gredo pit.« Podobno tudi Thomas Kirchmair-Naogeorgus »Regnum papisticum« (1553). Navaja H. Moser (kakor op. 10) 34 op. 7 a in 9.

¹⁴ Omenja ga Franz Sartori: Neueste Reise durch Österreich... II. Wien 1811, 348. Eno leto za njim je objavil besedilo Ph. v. End: Taschenbuch für Freun-

Naši igri podobno verzijo bi morali iskati predvsem v alpskem območju. Nobenega dvoma ni, da ljubljanska igra ni zrasla na domačem zelniku. Jezuitski patri, kakor je znano, niso imeli stalnega bivališča. Premeščali so jih skoraj vsako leto od enega konca province do drugega, vsako leto v drug kolegij. V prtljagi so nosili s seboj tudi rokopise svojih iger. Jezuitska (latinska, le deloma nemška) dramatika se je tako ne glede na meje širila po vseh rekatoliziranih evropskih deželah. Marsikateri, zlasti mlajši pater je imel smisel tudi za kako drugo besedilo. Tudi tega si je prepisal in spravil. Tako je prišla v Ljubljano igra o Zimi in Poletju, nekaj let pozneje pa igra o hoji s paradížem. Za le-to se je neznan pater tako zavzel, da jo je prevedel v slovenščino; moral je pač biti Slovenec — tudi slovenskih patrov je bilo nekaj, izkazali so se celo kot (latinski) dramatik. Igra o Zimi in Poletju prevoda ni bila deležna, igrali so jo v nemščini, ki je tedaj pač prevladovala po večjih slovenskih mestih.

Pri iskanju nam je kažipot ženska vloga v igri. Kje so igrali igro, v kateri je nastopala ženska vloga?

Našel sem doslej samo dva primera. Češki Nemci okoli Žatca so poznali tako igro kot obhodno šego in so jo imenovali »Mit dem Bändertod gehen«. Opisal jo je l. 1863 O. v. Reinsberg-Düringsfeld.¹⁵ »Pet dečkov hodi od hiše do hiše in predstavlja povsod dramatski prizor s kratkim dialogom. V njem nastopa kralj, katerega hčerka predstavlja Pomlad, z njima pa dva kraljeva služabnika, ki predstavljata Poletje in Jesen, ter Smrt, ki uteleša Zimo. Kralj ima krono iz zlatega papirja in z zlatim papirjem ovito preslico, ki naj bi bila žezlo. Njegova hčerka nosi škatlico, v kateri zbira po predstavi denarne darove. Oba služabnika sta oborožena s sabljo. Smrt pa ima namesto orožja šop trsk v rokah, kot se z njimi podkuri, ali pa jih v revnih hribovskih krajih uporabljajo kot svetilo namesto oljenke ali lojenke in jih v mnogih vaseh prebivalci koljejo v dolgih zimskih večerih. ‚Bändertod‘ (Smrt s trakovi) imenujejo šego zato, ker nosijo vsi dečki na klobukih in na prsih veliko trakov. Prizor se začne tako, da oba služabnika [Poletje in Jesen] snubita kraljevo hčerko [Pomlad]. Pristopi Smrt [Zima] in kraljično tudi sama [v nemščini je Smrt »der Tod« moškega spola!] zasnuti. Kralj se razjezi in Smrt zabode. S tem je prizora konec in dečki gredo naprej.« Prvotni spopad med Zimo in Poletjem je tu stopil v ozadje, prekril in predrugačil ga je izrazito pravljici scenarij. Botrovala mu je nemara zakladnica baročno-rokokojskih umetnih pravljič, ki se npr. v Franciji ponaša s slavnimi imeni (Madame d'Aulnoy, Madame Leprince de Beaumont idr.). Sprememba pa je nemara dokaj mlajša od naše igre. Igra iz Žatca pa že po svojem scenariju ni mogla biti v sorodu z ljubljansko igro. Naši dijaki so morali žensko vlogo opustiti ali pa jo spremeniti v moško vlogo. To pa v igri iz Žatca ne bi bilo mogoče. Kraljične ne moreš spremeniti v moško

de der österreichischen Monarchie, II. Wien 1812, 175 sl. (Über Lieder und Volksfeste in Alpenländern, vorzüglich in Kärnthen und Steyermark. — Die Verabschiedung des Winters.) Razni avtorji so objavljali pozneje (vse do l. 1915!) različna besedila igre, Paul Sartori jo je omenil v svojem kompendiju »Sitte und Brauch« III. Leipzig 1914, 120—121, in prispeval članek v HDA VIII. (Berlin und Leipzig 1936/1937) 29—30 (Sommer und Winter). V dvajsetih letih je izšla disertacija Otta Hübnerja: Die deutschen Sommer- und Winterspiele, v: Jahrbuch der Philosophischen Fakultät der Deutschen Universität in Prag. 2. Prag 1924—1925 (delo mi v Ljubljani ni dostopno). Poskus zgodovinskega obrisa je objavil Hans Moser (kakor op. 10), kritično stališče je zavzel Werner Lynge: Die Grundlagen des Sommer- und Winter-Streitspiels, v: Österr. Zeitschrift f. Volkskunde, N. S. 2, G. S. 51 (Wien 1948) 113—147.

¹⁵ O. v. Reinsberg-Düringsfeld: Das festliche Jahr. In Sitten und Gebräuchen der germanischen Völker. Leipzig 1863, 82.

vlogo, ker se s tem vsebina igre podre! Torej primer iz Žatca za naše iskanje ne prihaja v poštev.

Deset let pred Reinsberg-Düringsfeldom je omenil Rudolf Weinhold (1853)¹⁶ primer boja med Poletjem in Zimo, »ki ga na Zgornjem Štajerskem in v nekaterih severnonemških pokrajinah uprizarjajo o božiču, v nekaterih krajih v Spodnji Šleziji pa že ob žetvi; gre za prepir (Wettgesang) med zelenim Poletjem, ki ga predstavlja belo oblečeno, s trakovi ozaljšano dekle, in v kožuh oblečeno ali v slamo ovito Zimo, ki jo Pomlad premaga.« Zapis je zelo kratek, potrjuje pa, da je v igri nastopila tudi ženska oseba, ki je predstavljala Poletje (ali Pomlad)!

* * *

Uspeh raziskave je skromen. Ugotovila je predvsem, da je v nekaterih verzijah igre o boju Zime s Poletjem nastopala tudi ženska oseba. Ljubljanska igra bi bila torej ena med njimi. Skoraj gotovo je, da je ženska (ali vsaj v žensko preoblečen moški) navadno predstavljal Poletje (ali Pomlad). Kateremu od znanih tipov igre (gl. zgoraj) bi jo prisodili, je težko reči. Peč kot scenski rekvizit nakazuje, da je šlo za realistično zasnovan scenarij, ki bi ne ustrezal nobenemu od znanih tipov igre. Igra je bila pač pustna burka, pravi »Fastnachtspiel«, v kateri je imel spopad med Zimo in Poletjem — podobno kakor v igri iz Žatca — najbrž podrejeno ali predrugačeno vlogo in je bil vpleten v preprost komičen scenarij.

Morda bo srečno naključje kdaj odkrilo verzijo igre, ki bi bila z ljubljansko igro v sorodu. Kljub nekaterim podrobnostim, ki nam jih razkriva jezuitski Diarij, pa ostaja še naprej naša mikavna neznanka.

Zusammenfassung

DAS SPIEL »HIEMS ET AESTAS« DER JESUITENSCHÜLER 1651 IN LJUBLJANA

Aus einer Eintragung im Diarium Praefecturae Scholarum des Jesuitenkollegs in Ljubljana für das Jahr 1651 geht hervor, dass Mitte Januar desselben Jahres mehrere arme Schüler abends in der Stadt herumzogen und vor den Häusern eine »Komödie« in deutscher Sprache, »Hiems et Aestas«, aufführten. Sie erregten dadurch grossen Zusammenlauf und Tumult, wurden deshalb ergriffen und dem Collegium übergeben. Zur Strafe musste sich ihr Anführer im Lehrzimmer der Rhetorik in einem Sack vor den Mitschülern geisseln. Doch wurde ihnen nachher der Armut wegen unter gewissen Bedingungen das Umgehen mit dem Spiel wieder erlaubt, um ihnen eine Besserung ihres Lebensunterhalts zu ermöglichen.

Verf. versucht anhand der in der Eintragung zwar kaum angedeuteten Angaben über den möglichen Verlauf der Spielhandlung (s. obige Anm. 6) das Spiel zu identifizieren. Er setzt voraus, es habe sich um ein Sommer- und Winterspiel gehandelt, wie es der angeführte lateinische Titel vermuten lässt. Die Sommer- und Winterspiel-Thematik ist im slowenischen Volksschauspiel unbekannt. Deshalb schaltet Verf. einen kurzen Ueberblick über das in Nord-, West- und Mitteleuropa verbreitete Sommer- und Winterspiel mit seinen schon Jacob Grimm bekannten verschiedenen Fassungen ein. Als Anhaltspunkte für die etwaige Identifizierung der in Ljubljana aufgeführten (deutschen) Fassung des Spiels dienen lediglich zwei in der kurzen Meldung des Diariums angeführten Angaben: die Umgänger trugen einen Ofen aus Pappe, augenscheinlich als szenisches Dekorationsstück, mit und weiters: unter den Spielrollen war eine weibliche Rolle vorgesehen. Dieselbe war vom Präfekt verboten worden, die Schüler hielten sich jedoch nicht ans Verbot. Der Ungehorsam und dazu der durch den Auftritt verursachte »Tumult« in der Stadt hatten die Bestrafung des Anführers zur Folge.

¹⁶ Karl Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder aus Süddeutschland und Schleisen, Wiesbaden 1853, 15—16.

In den dem Verf. bisher bekannten Fassungen des Spiels ist ein Ofen als Dekorationsstück nirgends vorgesehen, wohl aber tritt in einigen Fassungen eine weibliche Rolle (durchgehends als Sommer oder Frühling) auf. Dabei sind es Fassungen, in denen ein Ofen als realistisches Versatzstück kaum denkbar ist. Verf. meint, es habe sich wohl um den Umgang mit einer Posse, einem »Fastnachtspiel« sui generis, gehandelt, dessen Vorlage im deutschen Volksschauspiel zu suchen wäre, dem Verf. jedoch bisher nicht bekannt geworden ist.

Ihanska balada o Marjetci

Med zapiski Antona Breznika, ki so ostali neobjavljeni v Štrekljevi narodopisni zapuščini,¹ je med pripovednimi kot št. 44 balada z nenavadno vsebino, ki ji doslej nismo našli vzporednice in smemo domnevati, da je izvorno slovenska. Brezniku jo je »narekovala Zelnikarjeva Micika«. Bila je sestra France, ki se je poročila z Antonovim bratom Nacetom.² Breznik je v domačem Ihanu zapisoval kot 18- oz. 19-leten dijak v letih 1899—1901. Iz pisma, ki ga je pisal Štreklju, ko je poslal pesmi za 5. snopič in je datirano s 30. 8. 1899, se dá sklepati, da je takrat poslal prvič. Obljublja namreč za pozneje še več zapisov; vseh da jih ima 200. Na platnicah 5. snopiča 2. knjige Štrekelj res navaja, da mu je tudi »Anton Breznik, gimnazijec v Ljubljani« poslal štiri zbirke in v »Pripomnji« na platnicah 6. snopiča, datirani »konec dec. 1901«, omenja Breznikovo 5. zbirko. Več očitno ni poslal. V omenjenem pismu se je podpisal kot »višjegimnazijec«. Po maturi 1902³ se z zapisovanjem pač ni več ukvarjal.

Breznikova zbirka je dragocena ne le zato, ker vsebuje izročilo zaokroženega območja, marveč tudi zaradi nekaterih pesmi, ki so bodisi redkosti ali vsaj zanimive variante. Štrekelj jih je mogel upoštevati šele od 2. knjige naprej, zato so ostale pripovedne neobjavljene, kolikor ni bila ta ali ona upoštevana v poznejših zbirkah. Žal si je dal Breznik besedila narekovati, kot je sam priznal v pripisih ob koncu besedil. Bodoči jezikoslovec se je kazal že v mladem gimnazijcu, saj se je trudil pisati pesmi natanko po narečni izreki. Medtem ko so starejši zapisovalci 19. stol. radi pesemska besedila »popravljali« tako, da so narečne oblike spreminjali v knjižne in tujke

¹ Mapa št. R-14 v Arhivu GNI Sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

² Zapiski V. Voduška o Breznikovi družini v Arhivu GNI.

³ Biografske podatke o Brezniku gl. SBL, kjer pa njegovo zapisovanje ljudskih pesmi ni omenjeno.

oz. popačenke slovenili, opazimo pri Brezniku drugo skrajnost, namreč dosledno narečje. Dolgoletna terenska praksa in tisoči zvočnih posnetkov pa kažejo, da ljudske pesmi praviloma nimajo besedil v čistem narečju, razen v krajih, kjer ljudje niso imeli ali nimajo več priložnosti naučiti se knjižne slovenščine v šoli (npr. v Reziji, Porabju, po Koroškem). Nasploh slovenski pevci in pevke ne pojejo v čistem narečju, čeprav ga v vsakdanjem življenju govorijo. Tako Breznikovim zapisom po jezikovni strani ne moremo prav verjeti. Saj zvočni posnetki v Ihanu dobrih 50 let kasneje ne kažejo take podobe, čeprav so pesmi peli mlajši sorodniki Breznikovih pevcev, torej neposredni nadaljevalci izročila. Ker pevci vedno trdijo, da pojejo natanko tako, kakor so slišali starejše, je neverjetno, da bi se pesmi od ene generacije do druge jezikovno povsem spremenile. Dosledno narečje v Breznikovih zapisih si lahko razlagamo bodisi tako, da je — morda zaradi nápak razumljene Štrekljeve trditve o besedilih v narečju⁴ — pesemska besedila »popravlila« v narečje, bodisi da je narečje prevladalo zato, ker je bilo besedilo narekvano. Kakorkoli že, dokler se po kakšnem srečnem naključju ne pojavi kje varianta Breznikovega zapisa z melodijo — takih primerov je že bilo nekaj⁵ —, se moramo zadovoljiti z besedilom balade o Marjetci, kakršno je.

Takole jo je Breznik zapisal:⁶

1. Po cel Jblanc ukəp zvoni.
2. Povsod so nemške pridəge,
an sam kopcinar slovensko jma.
3. Marjətca ja pər pridgə bva,
kopcinarja pošušava.
4. Kopcinar ja tko pridəgvov:
»Kere duše zapravljajo,
tiste vjo frdamane.«
5. Marjətca hitər damə gre,
soj starə materə pove:
6. »Kopcinar ja tko pridəgvov:
Kere duše zapravljajo,
tiste vjo frdamane.«
7. Matə pravjo n govare:
»Le pejdə h spovd h kopcinarjə.«
8. Marjətca hitər v cerkvu gre,
se sojəh grehu prov spove.
9. Kopcinar tko prav jn govori:
»Kadar boš šva mem Iblančəce,
ozrə se na Jblančəco.«

⁴ Gl. Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje narodnih pesmi... Ljubljana 1906, 5.

⁵ Po dobrih 150 letih je npr. prišla na dan varianta Vrazovega zapisa »Vide s kačo« ali Rudeževega zapisa »Lepe Vide« ali Majarjevega zapisa o »Zapeljanem puščavniku« itd.

⁶ Iz tiskarskih razlogov je Breznikov znak za polglasnik nadomeščen z »ə« in vsi apostrofi z naglasnimi znamenji vred so opuščeni.

10. Ko ja šva mem Iblančəce,
ozarva se j na Iblančəco.
11. Vse duše jo za vase primejo,
k ja tolk duš prpvavu,
de vsaka za n vas primejo.
12. Za tri jəh ja pa zmanku,
tiste so ble Marjətəce,
k ja bva Marjətca matə nəh.

V Breznikovi zbirki je besedilo pisano zdržema, tu pa razdeljeno na kitice, ker je videti, da se po dve ali tri vrstice smiselno vežejo. Najbrž je bila melodija dvodelna s ponovitvijo drugega dela, tako da je bilo mogoče nanjo zapeti tudi trivrstične kitice, pri dvovrstičnih pa 2. vrstico ponoviti. Tak način petja je v naših pesmih zelo pogost. Samo uvodni kitici manjka par, namreč njeno nasprotje, ki ga terja za ljudske pesmi (zlasti pripovedne) značilno izražanje v oblikovno ustaljenih obrazcih,⁷ kot je npr. tudi »povsod je — nekje ni«. Za zgled, kako je tak obrazec uporabljen, lahko navedemo varianto pripovedne o razbojnikovi ženi:

Po cel Vrhenci luči ni,
k per sammo Kolani tri gore ... (Š 101)⁸

ljubezensko poskočnico:

Povsod sem že hodil,
po Kranjskem še ne ... (Š 2453)

navadno ljubezensko:

Po celi vasi lučke ni,
pri moji ljubici so pa tri ...⁹

ali celo nabožno postno:

Po celem mestu že vse spi,
samo pri tišlarju luč gori ... (Š 6431)

Po teh zgledih, ki se jim pridružujeta 2. in 3. vrstica ihanske balade (naša 2. kitica)

Povsod so nemške pridəge,
an sam kopcinar slovensko jma,

je moralo 1. vrstici slediti podobno nasprotje, morda to, da pri kapucinih ni zvonilo. Ali je pevka na to pozabila, ker pač ni pesmi pela? Verjetno.

⁷ Prim. Slogovne posebnosti pesemskega izražanja, v: Kumer, Zmaga, Etnomuzikologija. Razgled po znanosti o ljudski glasbi. 2. izd. Ljubljana 1988, 194—207.

⁸ Š = Štrekelj, Karel, Slovenske narodne pesmi. 1.—4. Ljubljana 1895 do 1923.

⁹ Žirovnik, Janko, Narodne pesmi z napevi. 2. izd., 1. zv. Ljubljana 1933, št. 80.

K'o ja vstranu ne bo n' z' mló,   Narekoval: Smolajci,
 Pa me bo n'ev v sveto, ne bo.   dror Tomaž.

- št. 43. -   ni v š

Luba ja šov h' poje, lubo vad. Prešov ja ke pod vatkonce, Potarku ja na polk'once. „Luba, le vadperi hamco, Sej veš mojô naradrcô.“ „Kotko bom vadperara hamco, K'šom donô pro spordrc'ova. Patko me ja an patomost'ovada, Vad beloh rok da čarnoh tar, Predon ga trikat umoliva bom, Pa za grešne mava bom.“	Luba ja šov pod vatkonce, Ulegu se ja na tratkoco, Tu mejkon cajt na tratkoh polcsi, Luba žev kop zagvani. Na rokô j'joneva paratan gvate, Na gvarec j'jmeva hrancel lep. Ptl: Smolajdrovi oč.
---	---

- št. 45. -

ni v š

Nekri novoga som zvedu, Nove kajtnge som brav; Moja dekle ja bovinu Prov zagrešne mava bo.	Pokopate j' bom puštu, Pokropite pa ne; Pokropile j' bojo Moje grejtnke sovze.
---	---

Stran iz Breznikovega zvezka z odlomkom balade o Marjetci.
(Iz arhiva ISN — sekcija za glasbeno narodopisje.)

Ihanska balada je doslej edina znana pripovedna pesem, v kateri so omenjeni kapucini v Ljubljani. Naključje ali kaj več?

Vemo, da so prišli kapucini v Ljubljano v času škofa Tomaža Hrena v začetku 17. stol. (1606), da bi zlasti kot pridigarji prispevali h katoliški verski obnovi po reformaciji. Kapucinska cerkev v Ljubljani je stala skupaj s samostanom na jugovzhodnem vogalu današnje Zvezde. Posvečena je bila 1608 z veliko slovesnostjo, opuščena pa 1810, ko so Francozi kapucine odslovili in cerkev spremenili v hlev. Tik pred kongresom v Ljubljani 1821

je dal magistrat razpadle ostanke poslopij odstraniti in je nastal pozneje imenovani Kongresni trg.¹⁰

Če naj bi kapucini imeli zares uspeh, je bilo nujno, da so pridigali ne le v nemščini ali italijanščini za meščane, marveč tudi v slovenščini za preproste ljudi v mestu in okolici. Iz arhivskih virov je znano,¹¹ da je bila 1616 v Ljubljani ob nedeljah in praznikih po ena pridiga v nemščini in slovenščini. Tudi Valvasor poroča o slovenskih pridigah v frančiškanski in kapucinski cerkvi.¹² Zdi se, da so kapucini že takoj po prihodu v Ljubljano uvedli slovenske pridige. Pridiganje je bilo ena njihovih glavnih dolžnosti. Vabili so k pokori in krepostnemu življenju zlasti v adventnem in postnem času. O postnih pridigah poročajo viri za mnoga slovenska mesta, še preden so se tam kapucini za stalno naselili in so prihajali samo gostovat.

Eno takih postnih pridig je morala slišati Marjetca iz ihanske balade. Ker je izrecno poudarjeno, da je bila pridiga slovenska in da je v Ljubljani samo en kapucin pridigal slovensko, smemo domnevati, da je bila v času nastanka balade to omembe vredna novost. Potemtakem bi bila balada zložena že v začetku 17. stol. Pridigar je očitno grajal nemoralnost mladih ljudi in grozil s peklenskimi kaznimi, tako da se je Marjetca zamislila ob grožnji pogubljenja za tiste, ki »duše zapravljajo« t.j. ubijajo svoje nerojene otroke. Tudi spoved, ki jo Marjetca opravi po materinem nasvetu, kaže na to, da je bila pridiga v postnem času, ko se verniki odločajo za spoved vsaj zaradi obveznosti prejema obhajila za veliko noč.

Nenavadna je pokora, ki jo dobi Marjetca: naj gre k Ljubljani in pogleda vanjo. Zanimivo je, da se Ljubljana pojavlja v slovenski pripovedni pesmi v zvezi z detomorilko: ko se hoče otroka znebiti, ga vrže v reko. V enem primeru (SŽ, 116)¹³ se dekle po zločinu skesa in gre k spovedi, vendar ji ne menih ne škof ne moreta dati odveze. Šele papež ji naloži pokoro: naj gre k Ljubljani in ko bosta tja prišla dva mladeniča, ji bo eden odsekal glavo. V nekem drugem primeru, ki ga zastopa veliko število variant,¹⁴ odnese Ljubljana otrokovo trupelce v Savo, ta v Donavo, detomorilko pa obsodi sodišče na obglavljenje ali na vislice.

Motiv, da se duše primejo las, spominja na legendarno pesemsko besedilo, v katerem se pogubljene duše rešijo iz pekla tako, da se primejo Marijinega plašča ob njenem vnebovzetju (gl. npr. Š 402) ali na pravljico pesem, v kateri se duše primejo za plašč godca pred peklom (prim. Š 65). Ob sklepu balade, da zmanjka las za tri duše, Marjetčine otroke, pa se spomimo na motiv neodpustljivih grehov, zaradi katerih niti Marija ne more pridobiti trem dušam zveličanja (prim. Š 397—400, 401—404). Zdi se, kot da s tem koncem nekaj ni v redu, ker ostanejo dušice otrok nerešene, Marjetca pa nekaznovana. Mogoče pa naj konec pove samo, da je bila tudi Marjetca med tistimi, ki so »duše zapravljale«, kar je v slovenski ljudski pesmi vedno neodpustljiv greh.

Ko se pri raziskovanju pesmi pojavi vprašanje starosti nekega primera ali pesemskega tipa, se dostikrat zatakne ob dejstvu, da so prvi zapisi šele

¹⁰ Vrhovec, Josip, Die wohllöbl. landesfürstl. Hauptstadt Laibach. Laibach 1886, 193; Krajevni leksikon Slovenije, II. Ljubljana 1971, 319. Letopis Cerkve na Slovenskem 1985. Ljubljana 1985, 325.

¹¹ Benedik, Metod, Die Kapuziner in Slowenien 1600—1750. Roma 1974 (Excerpta ex dissertatione ad Lauream in facultate Historica Pontificiae Universitatis Gregorianae), 10—16 passim.

¹² Gl. Rupel, Mirko, Valvasorjevo berilo. 2. izd. Ljubljana 1969, 403.

¹³ Glonar, Joža, Stare žalostne. Ljubljana 1939.

¹⁴ Gl. Kumer, Zmaga, Vsebinski tipi slovenskih pripovednih pesmi. Typen-index slowenischer Erzähllieder. Ljubljana 1974, št. 279/2 A.

z začetka 19. stol. Ker se ljudskim pevcem zdi, da je vrednost pesmi zlasti v njeni veliki starosti, radi zagotavljajo, da znajo pesmi, ki so »stare kot zemlja« in se zato ne dá dognati, kdaj je katera nastala. Kot da bi njihova privlačnost kaj utrpela, če bi ugotovili, da se datum nastanka najde v času, ki od našega ni nedoločljivo oddaljen! V resnici se vse bolj odkriva, da ustvarjalnost slovenskih ljudskih pevcev ni usahnila v davni preteklosti, marveč so še v 17. in 18. stol. nastajale pripovedne pesmi, ki so po slogu in obliki povsem starinske, čeprav se v vsebini kaže odsev sodobne resničnosti vse do odmevov na posamezne ugotovljive dogodke. Podobno kot je napačna predstava, da znajo peti ljudske pesmi samo stare ženice, ne smemo nastanka pesmi iskati samo v odročnih krajih. Ihanska balada o Marjetci je eden od dokazov, da so bili (in so še) ne samo pevci, marveč tudi ustvarjalci lahko v bližini mest. Če je v naših pesmih tolikokrat omenjena Ljubljana in take podrobnosti z njo v zvezi, da bi jih ne mogel spraviti v besedilo nekdo od daleč, smemo ustvarjalce takih pesmi iskati vsaj v okolici, če že ne v mestu samem. Čeprav ljudske pesmi niso in nimajo namena biti zgodovinsko zanesljive priče preteklosti, postanejo kdaj vendar dodaten vir zgodovinopisja, zlasti če je v njih ohranjen spomin na navidez malo pomembne, v svojem času pa morda zelo odmevne dogodke. Balada o Marjetci ni edini zgled take vrste.

Zusammenfassung

EINE KINDESMÖRDERINBALLADE AUS IHAN

Unter den Aufzeichnungen der Volkslieder von Anton Breznik aus Ihan, die sich im Nachlass von K. Strekelj erhalten haben, befindet sich eine Kindesmörderinballade, die bisher unveröffentlicht blieb und nur in dieser einzigen Aufzeichnung besteht.

Der Text wurde vom Aufzeichner stropfenlos geschrieben, die Verf. gibt ihn jedoch auf 12 Strophen geteilt wieder. Sie vermutet, dass das Lied auf eine zweiteilige Melodie mit Wiederholung des zweiten Teiles gesungen wurde, so dass zweizeilige Strophen mit einer Wiederholung und dreizeilige ohne weiteres möglich waren. In der 1. Strophe scheint die 2. Zeile ausgefallen zu sein, weil sie ebenso wie die 2. Strophe einen Gegensatz enthalten müsste. Die Verf. zeigt an einigen Beispielen aus anderen Liedern, wie die Formelhaftigkeit in slowenischen Volksliedern gebildet wird.

Die Erwähnung der Predigt eines Kapuziners in der slowenischen Sprache, was in Ljubljana einen Ausnahmefall sein sollte, lässt vermuten, dass die Ballade anfangs des 17. Jh. in Ljubljana oder in der Gegend entstanden sein müsste. Aus geschichtlichen Quellen geht nämlich hervor, dass die Kapuzinerpatres 1606 nach Ljubljana gekommen sind um mit Predigten die Rekatholisierung zu unterstützen. Im J. 1616 ist an Sonn- und Feiertagen eine Predigt in slowenischer Sprache in der Kapuzinerkirche urkundlich bewiesen. Lokalbedingt ist auch die Erwähnung des Flusses Ljubljanica, wo die Kindesmörderin eine Art Strafe erdulden musste, nachdem sie durch die Predigt zur Einsicht ihrer Sünde angeregt wurde.

Die Ballade stellt einen der Beispielen dar, die beweisen, dass erzählende Lieder noch im 17. Jh. in Slowenien entstehen und in den Texten konkrete, geschichtlich erwiesene Gegebenheiten widerspiegeln konnten.

Lün(j)*

---

*Postoin, Iastreb, Ribič, Kajna, Lujn, inu
kar je njega žlahte . . .*

(J. Dalmatin 1584. Biblia, str. 67 b.)

Učenik Anton Kosovel, Srečkov oče, je med svojim službovanjem v Pliskovici na Krasu ustanovil pevski zbor. Ko so nekoč po posrečenem nastopu vsi hvalili pevovodjo, se je ta nasmehnil, da — »Drugače ne more biti, ko mi pojejo sami ptiči!« — »Le kakšni ptiči?« — »I: Kos, Petelin, Vrabec, Žerjal, Kosič, Čuk!« (Tako se namreč piše več ko pol ljudi v vasi, kjer imajo celo poseben »Vrabčji konec«.) Pravijo, da so Pliskovljani vprašali novega gospoda, kako se počuti med njimi. »Kar v redu,« — je rekel — »samo malo preveč letáčev(i)ne je pri vas!« (Pov. Roman Trobec.)

Pliskovsko ptičjo družčino bi zlahka obogatil tako na Dólenjem Krasu kakor na Górenjem, če bi stikal za uradni podatki, vendar se tega ne mislim lotiti. Samo po spominu naj primaknem še tri mikavne ptičje priimke iz okolice Pliskovice. Prvi je Strnad iz Komna, oblikovno in pomensko jasen ko beli dan. Drugi je Orel iz Koprive (1786 Matevsh Orov [napis v kamnu]; fem. Orlica [latinska listina z rihemberškega gradu — Orliza]; hišno ime — z reliktnim naglasom — Orlóvi). Gabrovica pa nam ponuja nekaj tretjega, posebnega: zaresno onomastično uganko, ki mi ni dala miru že od otroških let. Skoraj pred sto leti se je Franca Zégova iz Koprive

---

* Opomba uredništva: *Prispevek dr. M. Matičetovega bo objavljen tudi v eni letošnjih številkih Primorskih srečanj. Naše uredništvo to pot izjemoma uvršča med svoje strani sestavek, ki bo vzporedno izšel tudi v drugem glasilu. Zahvaljujemo se uredništvu Primorskih srečanj, ki nam je dovolilo objaviti članek v našem zborniku. S tem spisom, enem najnovejših iz Matičetove znanstvene delavnice, želi uredništvo Traditiones opozoriti na neusahljivo delavnost jubilaranta, ki je v tem članku spretno povezal filološko znanje, doživeto občutljivost do narave, kakor tudi znanstveno strogost pri obravnavi na videz manj pomembne narodopisne snovi.*

omogućila v Gabrovico. Moj ded Matiče je bil nevestin stric, zato so ga na sv. Petra dan ob gábrov(i)škem opasilu vsako leto povabili v goste. In leta 1924 ali 1925 se je tako napletlo, da je vzel s sabo tudi mene: šla sva — jaz prvič, on žal zadnjič — k L ün j e v i m.

Naj sem po tistem prvem obisku to čudno hišno ime še tako premleval — kot gimnazijec v Gorici in kot študent v Padovi — in si ga skušal razložiti, se mi ni in ni posrečilo. To, da so se Lünjevi pisali Luin, mi takrat ni nič povedalo; nasprotno, zbudilo mi je celo (neupravičen) sum: da tu zadaj ne tiči morda kaj laškega, kar bi se bilo v kraških ustih popačilo? Uganka se mi je razrešila (dobesedno — sama!) šele čez dolga leta. »Razsvetljenje« je prišlo nepričakovano, daleč proč od Krasa, v znožju Kanina, ko sem julija 1964 z družino taboril v osojski planini (J)ama. Rezijanska transhumanca takrat še ni bila zamrla: v poletnem času so se nekatere družine še zmerom preseljevale — s kravami, prašiči, kokošmi, golobi, kanarčki, psi in mačkami vred — iz dolinskih vasi v planine in tam ostajali po tri mesce, da so napasli živino in ji pripravili vsaj nekaj krme za čez zimo. Šotor sem razpel tako, da smo bili razmeroma blizu ali vsaj ne daleč proč od Čekarínovih, Ankinih, Šantičevih, od ribiča Pölitá, od »fadárja« (sirarja) Ižěfa, se pravi od vseh Osojanov, ki so 1964 planšarili v Jami.

Nekega dne — šlo je k poldnevu — zaslišimo strašno kričanje in otroci brž stečejo gledat, kaj se godi. Soseđa Maríca Ankina je stoje na trati pred svojo kočó presunljivo vpila »Lün — lün — lün!« in priklicala v hipu na plan gospodinje, ki so kuhale obed, in vse, ki so bili takrat po naključju kje blizu. Mi, nepoučeni »Bovčani«, ki se sploh nismo zavedali, za kaj gre, smo imeli oči uprte samo v črno postavo suhljate sedemdesetletne žene, ki je kot obsedena kričala, žugala proti nebu, krilila z rokami in nam z znamenji dopovedovala, naj se pridružimo že zbranim, naj jih posnemamo in jim »pomagamo«. Šele takrat smo visoko nad sabo zagledali krivca za čudni preplah sredi belega dne: nad Jamo je v elegantnih krogih plaval velik ptič. Očitno si je nameraval privoščiti odbrano kokoš nüne Maríce: le-ta pa je prisebno vzdignila tako gonjo, da si je premislil, se vnémarno umaknil nekam proti jugu, v goro Banero, in nam počasi zginil izpred oči. Nüna Marica, ki nas je med našim bivanjem v Jami oskrbovala z mlekom, se nam je zahvalila za »sodelovanje« in potlej v miru povedala, da je tega ptiča, ki mu pravijo *lün*, mogoče prepoditi za dlje časa samo s takim besnim, obredno-zborovskim kričanjem, če ne, se kmalu spet vrne in poskuša srečo...

Jaz sem še tisti hip v mislih poletel naravnost v Gabrovico na Kras. Posvetilo se mi je namreč, da rezijski *lün*, ki mu dolgujem enkratno doživetje v Jami, ne more biti nič drugega kot rodni brat kraškega ptiča, ki je radodarno posodil svoje ime Lünjevím, potlej pa ga sam zgubil (saj danes — če sem prav poučen — vsaj na Krasu ni nikjer več v rabi).

Po vrnitvi v Ljubljano sem takoj šel gledat v Pleteršnika, ki mi je dal seveda potrdilo o pravilnosti moje domneve, da je lunj na Slovenskem neka ptica ujeđa, in mi bil odskočna deska za nadrobnejšo preiskavo.

Dalmatin ga je v prvi izdaji Mojzesovih bukev (v Ljubljani pri Mandelcu 1578) imenoval *golun*, v priredbi za popolno, witterberško Biblijo (1584) pa *lujn*; besedo je v obrobni notranji opombi obakrat pojasnil kot »mišnek, piščetnik«. Megiserju 1592 *luin* pomeni »milvius, Weyhe, hüener dieb«. E. Hutter pa v svoji šestjezični Bibliji (Nürnberg 1599, 295) zajema preprosto pri Dalmatinu 1584: *lujn*. In tu se zdaj od (svetopisemskega) lunja lahko kar poslovimo, saj se v novih, katoliških izdajah Stare zaveze (Japelj-Kumerdej 1791, 434; P. Javornik 1848; Jurij Volc 1857 itn.) ne prikaže nič

več: po dvesto letih se je moral novim prirediteljem zdeti že tako tuj, da so ga črtali.

V knjigi je operacija črtanja-brisanja nekaj preprostega, nasprotno pa v živem ljudskem jeziku, v narečjih stvar ne gre tako gladko. Če prav berem Pleteršnika, so besedo lunj zapisali tudi še v 19. stoletju: Caf — neznanu kje — za močvirnika (*circus rufus*), na Notranjskem — kdo in kdaj, ne vemo — za planinskega orla. Podaljšano obliko *lünjež* iz vasi Krn na Tolminskem je objavil v svoji *Potni torbi* Fran Erjavec. In nazadnje je tu še rezijanski *lün*, ki je prišel na dan — živ kot le kaj — celo še v drugi polovici 20. stoletja! Pričevanjem iz slovarjev (npr. Cigale) ali iz prirodopisnih knjig (Freyer 1842, Erjavec 1881) tokrat ne bomo sledili, ker so v glavnem posredna. V strokovnih delih *lünja* identificirajo z imeni, ki nestrokovnjaki ne vemo kam ž njimi, pa jih vseeno naštejmo, morda bojo komu le pridovala: mimo že omenjenih dveh (*milvius*, *circus rufus*) so tu astur *palumbarius*, pandion *haliaetus*, falco *aeruginosus*, vultur *cinereus*, *aquila fulva* in še katero.

Ko je prof. K. Oštir med imeni treh slovenskih ptic ujed vzel v precep tudi našo, je zanjo iskal predindoevropski izvir (gl. *Drei vor-slavisch-etruskische Vogelnamen* [astrëb-lunj-kanja]. Znanstv. društvo v Ljubljani, 1930, § 7—9, 11 in 13). Bezlajev *Etimološki slovar slov. jezika* (II, 1982, 156) s. v. *lunj* navaja vrsto paralel od stare cerkvene slovanščine do skoraj vseh slovanskih jezikov in zapovrhu našteje tudi etimologije, ki so jih domislili razni avtorji vse do Skoka. (Vendar pri Bezlaju pogrešamo Dalmatino v zgodnjo varianto *golun*, kjer se *lun* prikaže v 2. zlogu.)

Današnja uradna pisava ptičjega priimka Luin (Luvin ipd.) je dediščina preteklosti, ki se je zadovoljevala z bolj ali manj približnimi rešitvami, odvisno pač od (ne)znanja, razpoloženja, muh posameznih zapisovavcev. Seveda bi bilo zaželeno, pogledati jim »pod prste« kolikor je mogoče daleč nazaj. Kako je bil ta priimek zapisan v kómenskih matičnih knjigah, bo žal ostalo skrivnost, ker je ob požigu te vasi februarja 1944 zgorel tudi župnijski arhiv. Če ne bo nič kanilo iz starih tomajskih matrik (začnejo se 1625), nam ostane še upanje, da nam bo morda Pavle Merku postregel celo s čim starejšim — srednjeveškim — iz tržaških arhivov. V prav taki podobi, kot jo ima ena od današnjih oblik priimka, je temeljno besedo — *luin* — registriral Megiserjev *Dictionarium* 1592 (izd. J. Stabeja 1977, SAZU, Dela 32, str. 80). Igre naključij, pomot, samovolje idr. seveda nikoli ni moč izključiti, kakor nam kaže svež zgled: v Krajni vasi danes živita družini dveh bratov, katerih oče je prišel iz Gabrovice, vendar podpisujeta svoj priimek vsaka drugače: Luin/Luvin. Iz Gabrovice se je priimek Luin selil tudi v Kreplje in v Komen. Kako vabljev je moral biti za te vrste »ptiče« šele Trst, če se je v preteklosti tja spustilo s kraške planote in se jih v mestu ugnezdilo toliko, da tržaški telefonski imenik (pri roki imam izdajo 1984—85) navaja kar 39 Luinov! (Za primerjavo: Ljubljana jih premore 6, Koper 3, Nova Gorica 2, Gorica 1, Piran 1; vendar je treba vseeno tudi upoštevat, da se najbrž niso prav vsi Luini/»lün(j)i« tako modernizirali, da bi si dali v svoja mestna, trška ali vaška gnezda že napeljati telefon!).

Za domače hišno ime Lünjevi sem nedavno zvedel, da ni omejeno na Gabrovice. Vendar njegove natančne razširjenosti žal ni mogoče pokazati, ker popisa hišnih imen (»vulgo« imen, privržkov, »zmerjanj« ipd.) iz slovenskih vasi nimamo (in najbrž — če bo šlo tako naprej — še zlepa ne bomo dobili!); zato sem tu vezan samo na lastne priložnostne zapiske iz razmeroma majhnega števila krajev, ki sem jih kdaj obiskal med svojimi študentskimi potepanji ali kasneje pri t. i. »terenskem« delu ali sem bil o njih obveščen od prijateljev in znancev. Zato za zdaj lahko omenim samo

tri dodatna »lünjevska« gnezda. Drugo je v vasi Lipa pod Trsteljem (pov. nekdanji goriški sošolec g. Efreml Mozetič), tretje v S(v)etém poleg Komna (pov. kanalski dekan g. Srečko Suligoj). Četrta Lünjevi pa nam lepo nakazuje nove smeri razširjenosti našega ptičjega imena: z ožjega, klasičnega Krasa navzgor ob reki Reki proti Bistriški dolini, Pivki ali Brkinom. V Lünjevi hiši — to je mlin ob Reki (upravno spada pod Nadanje selo) — so doma bratje Franjo, Pavel, Srečko in Stanislav Renko (gl. Primorski SBL 13. Gorica 1987, 193—196; ustna informacija Srečka, ki mi je zraven še povedal, da je to ime prišlo na italijanske specialke v obliki *Luni*; gre seveda za eno blažjih toponomastičnih spak iz let med dvema vojskama).

Naše ptičje ime, naj (so) ga izgovarjajo/(-li) kakorkoli (u/ü), je (bilo) zmerom in povsod enozložno. Mehka, tipično kraška izgovarjava končnega *ñ*, ki je preoblikovala celo trdi *n* (na Górenjem Krasu po analogiji s koñ, meñ ipd. pravimo tudi sloñ, Čaveñ ipd.), je že pred stoletji delala preglavice pisavcem. Romansko šolani med njimi bi bili mogli sicer pisati *lugn* (tudi taki zapisi teoretično niso nemogoči!), vendar je prevladala pisava *lujn* (Dalmatin), kar je Megiser (tujec!) vtaknil v svoj slovar v obliki *luin*. V tem pa je že tičala nevarnost: medtem ko je v zapisu *lujn* enozložnost očitna, pri *luin* ni več tako in posebej za tiste, ki ne obvladajo slovenščine, je samo majhen korak do dvozložnega branja *lu-in*. Prav to se je v resnici zgodilo s priimkom, ko je »obvisel v zraku«, ker je prvotni pomen besede shlapel in ga nihče več ni povezoval z domačo ujedo. Kar je bilo na začetku samo rešitev iz grafične zadrege (*lujn/luin* za luñ; gorenjski kojñ, kojna za koñ, koña je sad posebnega fonetičnega razvoja brez ožje zveze z našim primerom), se je počasi izrodilo in postalo nekaj drugega, brez odmeva v domači leksiki. Le tako je razumljivo tudi podaljšanje priimka *Luin* v *Lugin*!

Tisti, ki se vam zdi čudno, da bi bila ujeda *lünj* sodelovala pri nastajanju slovenskih hišnih imen in priimkov, spomnite se analogij: *Orel* je raztresen po celem slovenskem ozemlju; *Krágelj* (kragulj) je omejen na Tolminsko, kjer so doma uporniki in pisatelji tega imena; še ožji prostor zavzema *Ka(n)juh*, ki je dal psevdonim pesniku Karlu Destovniku iz Soštanja. (Glede prehoda ž. oblike kanja v m. kanjuh prim. dubleto postojn/postojna; od tod bi se lahko podali k iskanju deleža ujed v toponomastiki — npr. Postojna-Adlersberg, Kregolišče itn. — vendar ti skušnjavi ne bomo podlegli.)

Za to, da se tukajšnje pisanje ne bi izteklo v čisto filoloških vodah, pa je lepo poskrbel rezijanski pevec knežjega priimka, Rino Chinese (*1953). Leta 1964, ko je imel 11 let in je v Jami, kjer smo skupaj preganjali lüna, vsak dan gonil past krave na gmajno in ga je moj leto dni mlajši sin Matej s šibo v roki zvesto spremljal, ne Rino ne jaz ne bi bila mogla slutiti, da se bova še srečala tudi ob lünu. Na večeru rezijanske poezije, ki ga je v Cankarjevem domu 28. oktobra 1987 pripravil Pavle Merku, so prebrali med drugim Rinovo pesem »Lün«, vendar se zaradi pesnikove odsotnosti poslušavcem ni mogla prav vtisniti v spomin.

Za tokratno objavo sem si od avtorja najprej izprosil izvirno besedilo, ki sem ga grafično poenostavil in nazadnje presadil v knjižno slovenščino. Pri Rinovem podajanju pesmi se ob petju in spremljavi kitare vse metrične vrzeli, »nepravilnosti« ipd. avtomatično zgladijo s petjem, pri prenosu v knjižni jezik pa sem besedilu, ki ni namenjeno petju, ampak samo branju, dal enakomerno ritmično podobo in za to izbral kar mero prvega rezijanškega verza (*Lüna na mu dala jyme nji*).

L ü n

*Lüna na mu dala jyme nji,
kõj lesõ na mu raklá,
da lastèt un a na smi,
ko tuw noće ona na gri.*

*Vitar skranje e mu daw,
da an latè pa prad njyn,
da an sèkej ziz njaga pira
nèbe tej na östra sikira.*

*Göra pikáš na mu viklèpala
ziz nji bö ta tarda paça,
da mwej mu sa na strüpe,
da ostej rüde den lipe.*

*Bez pa un mu dow dan šenk:
ziz njaga ta prazne lis
da lün manji tažej,
itaku prazna kõste an mej.*

*Sunce öče e mu dow,
ka kõj un ga gledat an smi,
anu kuštrýš, ka a ny mu sa podow,
öče sunce e mu žrubow.*

Luna mu je dala svoje ime
in mu zraven rekla le tako:
da leteti on nikdar ne sme,
ko ponoči ona vidna ni.

Veter mu je perutnice dal,
da lahko leti celo pred njim;
s svojim perjem reže naj nebo,
ko da bi sekiro imel ostró.

Gora mu je izklesala kljun
iz najtrših svojih kamenin,
da bi se ne skrhal mu nikdar,
da ostal bi zmerom tako lep.

Bezeg tudi je darilo dal:
je ponudil mu svoj votli les,
da bo lün ž njim lažji, manj težak,
ko tako bo votle imel kosti.

Sonce mu je dalo take oči,
da bo gledati le on ga smel;
netopir, ki soncu se ni vdal,
pa s slepoto bil je kaznovan.

Po judovski delitvi živali na čiste in nečiste (3. Mojzesova knjiga, 11. poglavje) so se lunj in ujede »njega žlahte« (jastreb, kanja, kragulj, postonj [= orel]) znašli na proskripcijskem seznamu, med nečistimi-neužitnimi. Mladi rezijanski pevec Rino, ki mu je sonce — kot netopirju v njegovi pesmi — vzelo vid oči in odtlej še tem intenzivneje spremlja naravo in dogajanje v nji, pa je taistemu ptiču — lünu/lünju (v povezavi s soncem, luno, vetrom, goro in lesom) — zapel hvalnico, kakršne v slovenski literaturi doslej ni bil deležen ne on ne katerikoli iz njegove roparske žlahte. Svetovna literatura sicer morda ima tudi imenitnejše ode, zapete posameznim ujedam (npr. kralju ptic orlu, andskemu kondorju, plemenitemu pomočniku lovcev sokolu), pri nas že zdavnaj pozabljeni, odpisani, zavrženi ptič po imenu l ü n (j) pa je »s svetlobo obdan« spet planil na dan, kakor preroben — v Reziji, se pravi na tistem skrajnem severozahodnem robu slovenskih tal, ki v zadnjem desetletju zmerom odločneje vstopa v slovensko literaturo kot njena najmlajša, brstna narečna veja.

P. S.

1. Lunjev dom ob Reki (gl. str. 122) je letos po naključju omenjen še enkrat: prišel je namreč tudi v nedavno natisnjeno knjigo spominov B. Osolnika *Z ljubeznijo skozi surovi čas* (Lj. 1989, 19; dr. B. Marušiču iz Solkana hvala za prijateljsko opozorilo).

2. Pod naslovom *Iz ljudskega besedišča* je [Z. Kumer] v Glasniku Slov. etnografskega društva 1966 (št. 3—4, str. 5 — ljubeznivo opozorilo mag. M. Stanonikove) odprla »predalček za narečni drobiž«, češ: »Zaradi zagledanosti v ‚visoko‘ kulturo in knjižni jezik zanemarjamo živo ljudsko govornico in čakamo, da nam bo čas odplaval narečja, čeprav so prepolna čistih,

klenih, domiselnih izrazov.« In med takim narečnim »drobižem« je koj na drugem mestu: »lün = jastreb (Loški potok)«. Torej je *lün* tudi v tem odmaknjenem dolenskem kotu in ne samo v Režiji dosegel naše dni! V želji, da bi zraven suhe enačbe *lün = jastreb* zvedel kaj več, sem poklical dr. Z. Kumrovo, ki mi je ustrezljivo natresla — kar po telefonu — nekaj pomembnih podatkov iz arhiva GNI (terenski zvezek št. 2, str. 18; sporočilo podajam kolikor se dá zvesto, čeprav s svojimi besedami):

Z rajnim dr. Valensom Voduškom sta se 27. sept. 1956 v vasi Retje pri Mihovčevih pogovarjala z dvema šolarjema. Prvi, Jože Brežič, je Vodušku povedal, da otroci iščejo podleskove čebulice (zaradi užitnega jedra v njih) in zraven kličejo: »Lünka, lünka — pojdi ven!« (Iz zapisa ni moč razbrati, ali *lünka* pomeni samo čebulico ali rastlino v celoti; cvet namreč podrugod velja za strupen; mladi Potočani to svojo »lünko« ogovarjajo in vabijo iz zemlje, kakor da je kak murnček!). Drugi šolar, Lojze Kordiš, pa se je ob besedi »lünka« spomnil na ptiča *lūna* in povedal, kako ga preganjajo, ko se prikaže:

»Lün, lün —
goreča štanga
za teboj!«

Tako Voduškov zapis. Brez dvoma imamo pred sabo zagovor, zarotitev z močjo besede: ptico ujedo naj bi prestrašila in odgnala omemba »goreče štange«. Ali bi se o tem skrivnostnem predmetu/bitju (? — spominja nas na kor. Škópnik ali na dol. Krvavo stegno) ne dalo zvedeti morda še kaj? Ker je zraven Režije Loški potok nemara edini kraj na Slovenskem, kjer se *lün* spreletava legalno, pod svojim starosvetnim imenom, še v drugi polovici 20. stoletja, bomo hvaležno sprejeli tudi najbolj drobno informacijo o *lūnu* »v ilegali«.

Zusammenfassung

LÜN(J)

Der Hausname *Lünjevi* (die *Lünjs*) erscheint auf dem Karst in den Dörfern Gabrovica, Svetó, Lipa und im Tal des Flusses Reka in einer Mühle, die unter Nadanje Selo gehört. Der Name kommt vom Raubvogel *Lünj*, der in die slowenische Onomastik ähnlich wie Orel (im ganzen slow. Territorium), Kragelj-Kragulj (im Raum von Tolmin), Ka(n)juh (in der Umgebung von Šoštanj — Pseudonym des bekannten Partisanendichters) geraten ist. Der Vogelname *lunj* hatte noch reges Leben im 16. Jahrhundert: wir begegnen ihm in der Bibel, die von den slowenischen Reformatoren übersetzt worden ist: Dalmatin 1578 (*go*)*lun*, Dalmatin 1584 (und in Hutters Nachdruck 1599) *lujn*. In den 200 Jahren bis zum Erscheinen der ersten katholischen Heiligen Schrift (gegen Ende des 18. Jahrhunderts) dürfte jedoch dieses Wort verschwunden sein, in den Neuübersetzungen kommt es nämlich nicht mehr vor.

Die einsilbige Namenform *lunj* wurde über die Form *luin* (Megiser, Dictionarium 1592) und insbesondere anhand der amtlichen Schreibweisen des Familiennamens allmählich zweisilbig: *Lu-in* oder sogar (zwecks Ausfüllung des Hiatus) *Lavin*. Dieser Familienname kommt häufig nicht nur im Stammbereich des Karstes vor, sondern auch in Triest (im Fernsprechbuch 1984—85 sind nicht weniger als 29 Luine eingetragen!).

In der lebendigen Volkssprache bzw. in den slowenischen Mundarten ist das Wort *lunj* bis zum heutigen Tag nicht ausgestorben. O. Caf verzeichnete es in der Steiermark (?) in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, in der zweiten Hälfte desselben Jahrhunderts irgendwer in Notranjsko (Innerkrain), F. Erjavec stieß im Tolminbereich um das Jahr 1880 auf die verlängerte Form *lünjež*, während der Autor dieser Zeilen im Sommer 1964 im Resiatal selbst Zeuge wurde, wie lebendig dort der Name *lün* ist. Diesem Vogel hat der Kantautor Rino Chinese aus Osojane (1953) sogar ein Loblied gewidmet, das 1987 auf einem Literarischen Abend in Ljubljana vorgetragen wurde; hier ist es im resianischen Original und in der slowenischen schriftsprachigen Übersetzung abgedruckt.

Tone Cevc

Domneve o stavbnem izviru dveh tipov planšarskih koč na planinah v Sloveniji*

Prispevek obravnava začetke (neprave) transhumantne paše v vzhodnih Alpah, v alpskem svetu Slovenije in se dotika domnevnega razvoja dveh tipov planšarskih koč v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah.

Kdaj so začeli v Alpah gospodarsko izkoriščati planine nad naravno gozdno mejo, je pomembno, a še vedno odprto vprašanje, ki priteguje raziskovalce že več stoletij. Nekateri se zavzemajo za tezo o gospodarskem izkoriščanju planin že v prazgodovini, spet drugi to misel, zavračajo, češ da ni na voljo prepričljivih arheoloških dokazov.¹ V eni zadnjih kritičnih razprav o tej temi, ki jo je objavil Paul Gleirscher v Schlernu leta 1985, je avtor povzel dosedanja spoznanja o tem vprašanju in končal z mislijo, »da je v Alpah nesporno izpričano pravo planinsko gospodarstvo (nem. Almwirtschaft) v rimskem času. To spoznanje zadeva tako pašo ovc in koz kakor tudi pridelovanje odličnega sira in gradnjo preprostih pastirskih koč brez železnih sestavnih delov in največkrat brez hlevov. Senožetne planine (nem. Mähelmen) pa naj bi bile nastale šele v srednjem veku«.

H diferenciaciji kmečkega gospodarstva v Alpah je precej prispevala uporaba kose in živinskih zvoncev v prazgodovinski dobi, kar kaže, da je mogoče govoriti o začetkih planinske paše v Alpah celo v predrimskem času, najpozneje v poznem latenu. Pred tem časom planinsko gospodarstvo v Alpah ni zanesljivo arheološko podprto.² Tako Gleirscher.

* Od 24.—31. julija 1988 je bil v Zagrebu 12. mednarodni kongres antropoloških in etnoloških znanosti, ki so se ga udeležili tudi slovenski etnologi. V pričujočem letniku objavljamo tri prispevke slovenskih avtorjev, ki so sodelovali na simpoziju o arheoloških, zgodovinskih in etnoloških perspektivah transhumantnega pastirstva v južni in alpski Evropi. Sekciji je načeloval dr. Haskel Greenfield iz Indiana University, USA.

Uredništvo

¹ K. Gutzwiller, Die Alpen in der Urzeit, Die Alpen, Les Alpes, Le Alpi, 13, 1937, 95—100.

² P. Gleirscher, Almwirtschaft in der Urgeschichte, Der Schlern, 59, 1985, N. 2, 116—124.

Ali veljajo njegove trditve tudi za alpski svet v Sloveniji, kamor segajo Alpe s skrajnimi vzhodnimi izrastki in kjer poživlja gorski svet v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah ter v Karavankah več kot petsto senožetnih in visokih planin?³

Rezultati raziskav najstarejše zgodovine živinoreje v Sloveniji podpirajo misel o več kot dvatisočletni pašni tradiciji v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah ter v Karavankah.⁴ Arheološko spodbujajo tezo naključne najdbe prazgodovinskih sekir na planinah,⁵ odkritja prazgodovinskih železnodobnih kos in živinskih zvoncev v Bohinju⁶ pa tudi raziskave, povezane s prazgodovinskim železarstvom na planinah.⁷ Na zelo staro pašno tradicijo v slovenskih Alpah opozarjajo zgodovinarji,⁸ pa tudi jezikoslovne študije Vilka Novaka, ki je nadrobno razčlenil razpoložljivo gradivo in ugotovil na Slovenskem rimske in predrimske jezikovne arhaizme.⁹ Med zgodovinskimi omembami planinskega gospodarstva je vredno omeniti najstarejše, ki izvirajo še iz antike (6. stol.),¹⁰ poznejše pa iz 13. in 14. stol.¹¹ Dragocena spoznanja so prinesle raziskave geografov; mikavne so zlasti študije A. Melika o planinah v Julijskih Alpah,¹² B. Jordana o planinah v Karavankah¹³ in E. Čerčka o planinah v Kamniško-Savinjskih Alpah.¹⁴ Ti avtorji so ugotovili, da so ležale najstarejše planine v slovenskih Alpah na drevesni meji, približno 1500—1800 m visoko. Vse kaže, da so v vzhodnih Alpah že v rimskih časih izkoriščali planinske pašnike v gospodarske namene s transhumantno obliko paše. V kakšnih povezavah je bilo to planinsko gospodarstvo z železarstvom, še ni dovolj prepričljivo pojasnjeno.¹⁵ Vprašanje, ki ga želimo posebej osvetliti, pa zadeva stavbe, pastirske koč, v katerih so živeli pastirji v planinah, ko so prignali živino za nekaj poletnih tednov na pašo visoko pod vršace v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah. Vprašanje je, kakšne so bile najstarejše pastirske koč in v kakšnem prostorskem razmerju so do današnjih oblik koč.

V slovenskih Alpah srečujemo dandanes različno oblikovane pastirske koč,¹⁶ zlasti pa nas pritegujeta z arhaičnimi črtami dva stavbna tipa: nadstropni bohinjski »stan« in ovalna velikoplaninska »bajta«. Oba tipa sta zrasla iz zahtev in potreb individualnega pašnega gospodarstva ob razmerah na skupnih planinah. Koči sta namenjeni planšarskemu gospodar-

³ M. Vojvoda, *Almgeographischen Studien in den slowenischen Alpen*, München Studien zur Social- und Wirtschaftgeographie, Regensburg 1969, 49.

⁴ V. Novak, *Živinoreja, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek*, Ljubljana 1970, 343—394; B. Grafenauer, *Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkarantianischen Raumes, Alpes Orientales 5*, Ljubljana 1969, 68.

⁵ Ivan Turk-Alojz Šercelj, *Najstarejši dokazani obisk Ratitoveca. Arheološke najdbe na Zgornjem Povdnu, Loški razgledi 35*, 1988, 14.

⁶ P. Gleirscher, *Almwirtschaft in der Urgeschichte, Der Schlern 59*, 1985, 122 sl.

⁷ A. Rjazancev, *Po poti železarskega Bohinja, Železar, Tehnična priloga*, leto 5, 1963, št. 2, 43—67.

⁸ B. Grafenauer, *Die Kontinuitätsfragen*, str. 68.

⁹ V. Novak, *Die Stellung des Alpwesens in Slowenien zwischen dem germanischen und romanischen Raume, Volkskunde im Ostalpenraum*, Graz 1961, 123—134.

¹⁰ J. Šašel, *Aditus ad aquam, Traditiones 5—6*, 1976—1977, 354.

¹¹ M. Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zvezek drugi. Urbarji slovenskega Primorja, 1. del*, Ljubljana 1948, str. 32.

¹² A. Melik, *Planine v Julijskih Alpah*, Ljubljana 1950.

¹³ B. Jordan, *Planine v Karavankah, Geografski vestnik 17*, 1945, 49—104.

¹⁴ E. Čerček, *Planine v južnih Kamniških Alpah, Geografski vestnik 20—21*, 1949, 37—85.

¹⁵ A. Melik, *Planine v Julijskih Alpah*, Ljubljana 1950, 75 sl.

¹⁶ T. Cevc, *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem*, Ljubljana 1984.

Nadstropni bohinjski »stan« na planini Velo polje. Foto: Ferdo Premru.

stvu, se pravi, da mora imeti pastir v koči prostor za bivanje in delo, hkrati pa naj ima v njej pribežališče tudi živina. Njun današnji stavbni obraz se je oblikoval stoletja, obdelovale so ga trde gorske razmere pa tudi spremenljivo zgodovinsko, gospodarsko in kulturno okolje, zlasti pa je bila za njun razvoj odločilna prvobitna prostorska zasnova, ki je bila očitno pri obeh različna. O tem več pozneje.

Raziskave planinskega gospodarstva v Švici in tudi v Sloveniji so pokazale, da so najprej začeli gospodarsko izkoriščati planine na naravni gozdni meji; pastirji, ki so tam vardevali živino, so se sprva naseljevali kar v naravnih pribežališčih: jamah, zijalkah, podvesih in tudi med skalami ter prostor izrabili za bivališča.¹⁷ Morda so živeli pastirji v eni takšnih zijalk tudi na Veliki planini nad Kamnikom, v kateri so arheologi odkrili ostanke hallštatske (?) keramike in kosti jelena.¹⁸ Kaže, da so v srednjem veku uporabljali pastirji na slovenskih planinah zijalke, jame, podvесе in pribežališča med skalami za naravne s hrambe, ponekod tudi za prebivališča, kot so pokazale raziskave na Dolgi njivi in Petkovih njivah v Kamniško-Savinjskih Alpah.¹⁹

Ker najbrž ni bilo povsod v planinskem svetu na voljo naravnih pribežališč za bivanje pastirjev, so si morali postaviti preprosta pribežališča. Najdbe sekir na planinah bi lahko to misel potrjevale. Na Veliki planini, na primer, so našli po naključju bronasto plavutasto in bronasto tulasto sekiro.²⁰ Odprto vprašanje pa je, ali so ju uporabljali lovci, rudarji ali pastirji? Vsekakor najdbi dopuščata misel, da bi sekiri lahko uporabljali tudi

¹⁷ P. Gleirscher, *Almwirtschaft*, 119.

¹⁸ T. Cevc, *Velika planina*, Ljubljana 1987, 75.

¹⁹ T. Cevc, *Vpliv zemljišča in družbenozgodovinskih razmer na življenje pastirjev v naravnih zavetiščih na planinah v Kamniških Alpah*, SE 30, 1977, 93—112; isti, *Hirtenbauten in den slowenischen Alpen und im Karst-gebiet*, *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus 31 (1—4), 59—77, 1982.

²⁰ T. Cevc, *Velika planina*, Ljubljana 1987, 14—15.

pastirji pri gradnji zasilnih bivališč. Podobne sekire so našli tudi na drugih slovenskih planinah, kar bi kazalo, da lahko tudi v Julijskih Alpah in v Karavankah pričakujemo dolgo pastirsko stavbno tradicijo.

Pri tem smemo zlasti pomisliti na bohinjski »stan«, ki kaže še danes mnogo zelo arhaičnih stavbnih črt.

»Stanove« srečujemo na bohinjskih visokih planinah, na primer na Velem polju (1800 m), na Krstenici (1655 m), Ovčariji (1660 m) in še na drugih planinah studorske pašne srenje, ki je v Bohinju najstarejša. Kljub stavbnim razločkom, ki jih kažejo ti stanovi danes, je očitno, da njihova prostorska zasnova verjetno izvira iz nadstropne stavbe.^{20a} Stanovi so postavljeni na dva ali štiri stebre — »kobile«. Odprt prostor pod kočo je namenjen živini za hlev, brunarica nad njim s predprostorom in izbo pa pastirju za bivanje in delo. Stavba je velika komaj $4 \times 4,5$ m, v notranjščini ima pograd in odprto ognjišče v vratilom, »cganom«, ki z imenom spominja na rimske dni. Za gradnjo takšnega stanu niso potrebovali žebeljev; bruna so povezali z mozniki, dolgimi lesenimi klini, streho so vezali s čeli stavbe, »na kašto«, na starinski način, ki mu Nemci pravijo »Ansdach«.

Bohinjski nadstropni stanovi so posebnost Julijskih Alp, vendar nika-kršna redkost v Alpah, saj tem podobne stavbe, kašče, skednje in tudi pastirske koče, srečujemo marsikje.²¹ Izvir teh stavb naj bi segal v prazgodovino²² — tudi sam sem poskušal najti bohinjskim stanovom ustrezne prazgodovinske paralele²³ — medtem ko sodobni arhitekt poskuša dokazati, da so nadstropne stavbe na koleh gradili zaradi konfiguracije terena, vlažne klime in funkcionalne ustreznosti.²⁴ Kaže, da ostaja vprašanje o starosti teh stavb še vedno odprto, kar velja tudi za nadstropne bohinjske stanove, čeprav le ti kažejo s svojimi arhaičnimi značilnostmi, zlasti še z elementarno prostorsko zasnovo, v kateri sta domiselno združena skrajno racionalizirani bivalni prostor in preprosto pribežališče za živino, prej na staroselsko stavbno dediščino, kot pa na srednjeveško stavbno izročilo.

Na staro, morda še predсловansko izročilo, so vezane velikoplaninske ovalne »bajte«. Stavba ima skoraj do tal potegnjeno leseno ovalno lopo, ki skriva v notranjosti pravokotno leseno pastirjevo izbo.²⁵

Če si ogledamo »bajto« natančneje, odkrijemo na njej nekaj detajlov, ki kažejo relikten značaj te stavbe. Študijsko je najbolj mikavna ovalna lopa, ki je napravljena s 13 v tla zakopanimi kamnitimi kladami — »kamnitni lopniki«, približno 1 meter visokimi oporami, pahljačasto razvrščenimi v obliki ovala. Nanje se opirajo močni koli — »lopniki«, ki se naslanjajo z zgornjimi konci na pravokotno »bajto« znotraj ovala.

Ovalna koča vzbuja med raziskovalci radovednost, odkod njena nenavadna oblika? Temeljna dilema je, ali je koča dobila ovalno obliko zato, ker naj bi bili h prvobitni pravokotni stavbi prislonili od zunaj ovalno lopo,²⁶ ali pa je bila koča že od vsega začetka ovalna, podobna prazgodo-

^{20a} T. Cevc, Die Sennhütten auf Pfosten in den Julischen Alpen und ihre Bedeutung für die europäische Bauforschung, *Alpes Orientales* 6, München 1972, 25—43.

²¹ H. Keim, Zur Entwicklungsgeschichte der Tiroler Pfostenspeicher und -scheunen, *Der Schlern* 54, 1980, Heft 10—11, 478—504.

²² L. Rütimeyer, *Ur-Ethnographie der Schweiz*, Basel 1924, 317—340.

²³ T. Cevc, Die Sennhütten auf Pfosten, *Alpes Orientales* 6, 1972, 25—43.

²⁴ H. Keim, Zur Entwicklungsgeschichte der Tiroler Pfostenspeicher, *Der Schlern* 54, 1980, 493.

²⁵ T. Cevc, *Velika planina*, Ljubljana 1987, 27—38.

²⁶ P. Werner, *Bäuerliche Baukultur im Berchtesgadener Land*, 1984, 79.

Ovalna pastirska koča — »bajta« na Veliki planini. Foto: Franci Stele. 1975.

vinski hiši?²⁷ Tej tezi v prid govori gmotna in duhovna kultura Velike planine, ki ohranja še danes nenavadno mnogo arhaičnih kulturnih prvin.²⁸ Tezi o razvoju velikoplaninske bajte iz pravokotno oblikovane koč^{28a} nasprotujejo spoznanja o razvoju bohinjaškega stanu, ki so mu zaradi majhnosti stavbe dodajali tako imenovane »kravje strehe«, nekakšne lope, ki pa so dale v končni fazi spet stavbo pravokotne, ne pa ovalne oblike (na primer na planini Dedno polje). Pač pa so pokazale raziskave »bajt« na Veliki planini, da se sčasoma iz ovalne koč preoblikuje stavba v koč pravokotne oblike. Zdi se, da je takšen razvoj latentno pogojen že z ovalno prostorsko zasnovo.²⁹ Nedvomno je ovalna lopa najbolj starosvetna sestavina velikoplaninske planšarske koč. Lopa kaže s kamnitimi stebri in na suho zidano kamnitno steno konstrukcijsko skladno podobo, na kar je pravilno opozoril tudi O. Moser.³⁰ Arhaični značaj te koč povečuje v notranjosti

²⁷ T. Cevc, Velika planina, Ljubljana 1987, 38; isti, Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom, Kamniški zbornik 11, 1967, 47—86. Zusammenfassung.

²⁸ T. Cevc, Velika planina, Ljubljana 1987.

^{28a} Iz enoprostorne, pravokotno oblikovane pastirske koč naj bi zrasla berchtesgadenska planšarska koč, ki spominja s pravokotno lopo na prostorsko zasnovo velikoplaninske bajte. Prim. H. Werner, Bäuerliche Baukultur, 74.

²⁹ H. Soeder, Urformen der abendländischen Baukunst in Italien und dem Alpenraum, Köln 1964, 18—24.

³⁰ O. Moser, ocena knjige: T. Cevc, Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem, Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, N. S. 38, Heft 4, 1984, 361.

odprto kamnitno ognjišče, podobno preprosti peči, ki dopušča uvrstiti to stavbo med zgodnje oblike dimnice (nem. Rauchstubehaus), s čimer se še bolj zapleta oris stavbno zgodovinske razvojne poti velikoplaninske bajte.

Odprta vprašanja o razvoju planšarskih koč na Slovenskem opozarjajo, da je vzhodnoalpski prostor mikavno stikališče velikih evropskih kulturnih tokov.³¹ V luči takšnih gledanj se kaže tipološko različen značaj planšarskih koč kot nasledek vplivanja različnih kultur, na kar opozarja tipologija bohinjskega »stanu«, ki govori o delni kulturni uglasenosti Bohinja z ozemljem v zahodnih in osrednjih Alpah, medtem ko kaže velikoplaninska bajta dosti večjo kulturno navezanost na sorodno stavbno izročilo v sredozemskem in ilirsko balkanskem prostoru. Mogoče je tu skrit odgovor na vprašanje, zakaj kažeta oba tipa planšarskih koč tako različna stavbna obraza, pa čeprav sta bili stavbi namenjeni enakim gospodarsko funkcionalnim potrebam gospodarstva. Atavizmi, ki dajejo obema stavbama močan naglas, uvrščajo oba tipa planšarskih koč na Slovenskem med odmevne spomenike evropskega spontanega stavbarstva.

Summary

THE SUPPOSED ORIGIN OF VARIOUS TYPES OF HERDSMEN'S HUTS IN SLOVENE ALPINE PASTURES

Herdsmen's huts can provide an important source of ethnological data for the study of the beginnings of transhumant pastoralism in Alpine regions in Slovenia. The Alpine form of transhumance can be found in the Julian Alps, the Kamnik Alps and the Karavanke Mountains. It was not only economic conditions and land ownership which influenced the development of herdsmen's huts in these mountain areas, but also the local building tradition, as can be concluded from the description of a two-storey »stan« in the Julian Alps and of an ovally shaped »bajta« on Velika planina in the Kamnik Alps. It is possible that the roots of such designs go back to prehistoric times.

³¹ T. Cevc, Knjižna poročila in ocene, Traditiones 4, 1975, 365—367.

Novejši razvoj planinskega gospodarstva v slovenskih Alpah

UVOD

Planinsko gospodarstvo predstavlja posebno obliko živinoreje, ki je v Sloveniji značilna predvsem za njen alpski del. V slovenskih Alpah, ki pokrivajo severni in severozahodni del Slovenije, se nahaja 13 tradicionalnih planšarskih območij. V veliko manjši meri pa se je ta gospodarska panoga v svoji značilni tradicionalni obliki razvila na drugih področjih Slovenije. Kot tudi drugod po svetu je planšarstvo po drugi svetovni vojni izrazito propadlo. Kljub vsemu se je na območju slovenskega alpskega sveta večstoletna tradicija planšarstva uspela ohraniti v nekoliko spremenjeni obliki in seveda v precej manjšem obsegu kot pred 2. svetovno vojno.

Pod pojmom planšarstvo razumemo tradicionalen način izrabe gorskega sezonsko poseljenega in neposeljenega sveta, ki se kaže v povezavi dolinskih kmetijskih površin in gorskih pašnikov v enoten gospodarski obrat. Na te oddaljene gorske pašnike gonijo oziroma vozijo ob bolj ali manj določenih datumih živino in jo ob drugih datumih spet privedejo nazaj. S samim gospodarskim pojmom planinskega pašništva pa je najtesneje povezana tudi dejavnost samih izvajalcev te aktivnosti, to je pastirjev. Zato lahko v okviru planinske živinoreje govorimo o posebnih oblikah pastirske kulture. Pravzaprav pa izraz pastirji ni čisto ustrezen za vse izvajalce planšarske aktivnosti. Vsebinsko točneje je govoriti o »osebju na planinah«, saj je bila predvsem v preteklosti pri njih prisotna izrazita delitev dela. Poleg samega gonjenja in nadzorovanja živine so na planinah prisotna tudi druga opravila, kot so molža, izdelava sira in drugo. Ta druga opravila so vedno kotirala višje kot sam nadzor nad živino in tako je tisti, ki je izdeloval sir, vedno zavzemal med planinskim osebjem pomembnejšo vlogo kot navadni pastirji. Ta notranja delitev dela na planinah se je v preteklosti v različnih planinskih območjih razlikovala, kar je bilo neposredno odvisno od različnih tipov planin oziroma lokalne tradicije. Povojni čas pa je usodno posegel

v samo tradicijo planšarstva. Zaradi skrajnega pomanjkanja planinskega osebja so se tudi spremenila notranja razmerja med različnimi opravili na planinah in s tem tudi razmerja med samimi izvajalci teh aktivnosti. Če torej hočemo zasledovati in pravilno vrednotiti problematiko planinskega osebja, moramo prvenstveno izhajati iz samega gospodarskega razvoja živinoreje na planinah. Ta razvoj pa je neposredno navezan na socialnoekonomskie spremembe, ki so se in se še odvijajo v dolinah.

Večina dosedanjih raziskav v Sloveniji je bila namenjena proučevanju planšarstva na območju slovenskih Alp. Redkejša so študije, ki so obravnavale to tematiko na izvenalpskih območjih. S to problematiko so se začeli intenzivneje ukvarjati med obema vojnoma predstavniki različnih strok, kot so geografi, etnologi, zgodovinarji, kmetijski strokovnjaki in drugi. Večinoma so obravnavali le določeno ožjo problematiko in se osredotočali le na nekatera planinska območja ali posamezne planine. V povojnem obdobju pa imamo na voljo nekaj sistematičnih raziskav, ko so v različnih razdobjih v letih 1966, 1973 in 1983 proučile celotno področje slovenskih Alp (Vojvoda 1967, Vojvoda in Tončič 1975, Senegačnik 1985). Iz teh raziskav si lahko ustvarimo primerjalno sliko razvoja v povojnem razdobju in podobo današnjega stanja. Iz njih smo tudi črpali gradivo za pripravo tega referata.

SPLOŠNE ZNAČILNOSTI RAZVOJA PLANŠARSTVA

Tradicionalne oblike organizacije planinskega pašništva se v preteklosti niso spreminjale, dokler niso velike družbene in gospodarske spremembe po 2. svetovni vojni usodno posegle v sistem planinske paše. Planinsko gospodarstvo je bilo tri desetletja po vojni podvrženo čedalje hujšemu propadanju. Prve večje impulze sprememb na bolje je mogoče zaslediti šele v drugi polovici sedemdesetih let, ko se je opuščanje planin začelo ustavljati in se je začela pojavljati tudi revitalizacija planinskega pašništva, vendar v spremenjeni obliki oziroma na drugačni osnovi. Vzroki, ki so po vojni povzročili tako uničujoče propadanje, so v veliki večini družbene narave. Velike povojne spremembe so spremenile lastniško-posesstne razmere, zanemarile zasebno kmetijstvo in ostro razmejile živinorejske in gozdarske interese na planinskih območjih. Kljub temu, da je bila po vojni večina planin z zakonom razglašena za splošno ljudsko premoženje, pa ta zakon ni v ničemer spremenil nekdanjih pašnih pravic pašnih upravičencev. Pašni upravičenci za večje planine so bili namreč že v preteklosti organizirani v posebne združbe pašnih upravičencev. (Danes se ta tradicija organiziranosti nadaljuje v obliki tako imenovanih pašnih skupnosti, ki imajo svoja interna pravila delovanja.) Glavne vzroke povojnega propadanja je treba iskati v veliki dejavnostni preselitvi prebivalstva alpskega območja. V Sloveniji se je zmanjšal delež kmečkega prebivalstva od 49 % leta 1948 na 9 % leta 1981. Mladina je videla boljše in zanesljivejše možnosti preživljanja v raznih na novo nastajajočih industrijskih podjetjih. V tradicionalno kmečkem okolju se je začelo število čistih kmetov bliskovito manjšati, problem nasledstva na kmetiji je postajal vse bolj pereč. Prebivalstvo je sicer nadaljevalo kmetijsko dejavnost, vendar tako, da so praktično povsem opustili poljedelstvo in se pretežno kot polkmetje preusmerili na dolinsko živinorejo. Ekonomska računica namreč kaže, da je planinsko pašništvo zaradi vzdrževanja objektov na planinah in samih pašnikov draga oblika kmetijske proizvodnje, dražja od paše živine na dolinskih pašnikih. Primerjava današnjega stanja s preteklim nam kaže, da pašne skupnosti v zadnjem

času opuščajo izrabo odročnih ter težko dostopnih planin in izrabo teh zemljišč raje nadomeščajo z intenziviranjem pašnih površin v bližini hlevov v dolini. Tako je v zadnjih 15 letih nastalo celo nekaj novih planin z združevanjem nekdanjih senožeti.

V drugi polovici sedemdesetih let, predvsem pa ob prelomu v osemdeseta leta, se je začel tudi spreminjati odnos družbe do planinskega pašništva. Propadanje planšarstva se je začelo zaustavljati, nekatere že opuščene planine pa so se revitalizirale. To je med drugim posledica pospeševalnih ukrepov v obliki nepovratnih sredstev, kreditov, posebnih premij za odkup ali pomoči v obliki samega materiala za gradnjo in popravilo objektov na planinah. Povečala se je tudi strokovna pomoč pašništvu. Učinki dela pospeševalnih služb v okviru delovanja kmetijskih zadrug pa so po posameznih področjih precej različni. Tukaj se lepo pokažejo rezultati usmerjenosti in zagnanosti posamezne pospeševalne službe. Velik pomen za revitalizacijo planin ima zlasti izboljšana prometna dostopnost. V največji meri so ceste do planin zgradile gozdno gospodarske organizacije. Višje cene mesa in s tem v zvezi faktor večje ekonomske varnosti v današnji gospodarski krizi je vzpodbudil v zadnjih letih celo povsem nekmečko prebivalstvo, da se vključuje v pašne skupnosti. Tako smo danes priča zanimivemu fenomenu, da se vključujejo v pašne skupnosti tudi takšni ljudje, kot so predstavniki tehnične inteligence, učitelji in drugi povsem »nekmečki« polklici. Vsekakor je to odraz velike spremembe v miselnosti, saj se je dolga leta na kmečka opravila gledalo podcenjevalno.

Kaj sploh šteti pod pojem »planina« in koliko je bilo teh planin nekoč in danes, se da opredeljevati z različnimi kriteriji. Na tem mestu se ne bi spuščali v razčlenjevanje teh kriterijev. Navedli bomo primerjavo števila planin, ki je bila narejena po enotnih kriterijih. Ta primerjava nam kaže, da je bilo v slovenskih Alpah še pred 2. svetovno vojno opuščeni 34 planin, do leta 1966 pa jih je bilo opuščeni nadaljnjih 93. V razdobju 1966—1973 se je število planin znižalo za 78, in sicer od 310 na 232. To je bilo obdobje največjega propada. Sledil pa je delni preobrat do leta 1983, ko je število planin nekoliko porastlo na 237. V tem obdobju so še naprej opuščali nekatere odmaknjene in visoko v visokogorju ležeče planine, po drugi strani pa smo v tem času prvič ponovno priče vračanju na že opuščene planine in celo nastajanju nekaterih novih planin.

Glede na strukturo živine lahko planine razdelimo na mlečne planine, kombinirane planine, planine za jalovo živino in ovčje planine. Danes seveda močno prevladujejo planine za jalovo živino, saj se je v takšne preobrazila cela vrsta nekoč mlečnih planin. Leta 1973 je bilo 59 mlečnih planin, leta 1983 pa le še 55. Poleg tega pa so mleko proizvajali še na 4 ovčjih planinah. Zelo veliko nam o trendu razvoja pove gibanje števila živine na planinah. Od leta 1966 do 1973 se je zmanjšalo število živine na planinah za več kot eno tretjino, v razdobju 1973—1983 pa se je to število za dobro tretjino povečalo (na 7778,6 GNŽ). Razvoj glede na strukturo živine nam kaže, da se število krav in brejih telic ni bistveno povečalo, pač pa se je skoraj podvojilo število jalove mlade živine, več kot podvojilo pa se je število ovac. Skupno je porast števila živine izkazovala dobra polovica vseh planin, ostale pa so približno v enaki meri izkazovale bodisi stagnacijo, bodisi padec števila živine.

Zanimivi so podatki o lastništvu planin. V družbeni lasti je 65,4 % planin, v zasebni lasti jih je 27,4 %, ostalo (7,1 %) pa so planine, ki so delno v zasebni in delno v družbeni lasti. Brez organiziranih pašnih skupnosti so večinoma manjše zasebne planine, vendar se vedno več lastnikov odloča za vključevanje v pašne skupnosti, ki jih zato tudi na novo ustanavljajo.

Porast števila živine v zadnjih 15 letih je bolj opazen na večjih družbenih kot pa na manjših zasebnih planinah. Veliki premiki na bolje v razdobju 1973—83 se kažejo tudi v drugih elementih. Tako je v tem času kar tretjina vseh delujočih planin dobila cestno povezavo z dolino, ki je prevozna vsaj s traktorjem. To seveda bistveno olajša komuniciranje z dolino, predvsem pa omogoča, da gospodarji vsakih nekaj dni lahko obišejo planine, kjer ni pastirja. Ravno tako so se v tem razdobju na desetini planin pojavili novi pastirski objekti ali pa so bili stari temeljito prenovljeni.

PROBLEMATIKA OSEBJA NA PLANINAH

Če primerjamo med seboj posamezne elemente planinskega pašništva, pred vojno in danes, opazimo, da so se največje kvantitativne in kvalitativne spremembe izvršile ravno na področju osebja na planinah. Pred vojno je v vaseh, vezanih na planšarstvo, absolutno prevladovala agrarna struktura. Sestava družin je bila bistveno drugačna kot danes. Število otrok je bilo precej večje, doma pa so ostajali tudi neporočeni bratje in sestre. Ker so bile možnosti zaposlitve v neagrarnih dejavnostih še zelo majhne, je razumljivo, da problema osebja na planinah sploh ni bilo. Tudi pri tedanji mentaliteti je skrb za zaupano živino zbužala spoštovanje. Povojna industrializacija je odtegnila s kmetij vso to »odvečno« delovno silo in posegla tudi med tiste, ki bi bili še sposobni nadaljevati s planšarstvom v nekdanjem obsegu. Bistveno se je spremenila struktura kmečke družine. Zmanjšalo se je število otrok, pa še ti so odšli bliže zaposlitvenim centrom bodisi za stalno, bodisi pa kot dnevni migranti, ki se le popoldan po delu v službi vračajo na kmetijo. Na kmetijah so ostajali vedno starejši in za delo manj zmožni ljudje. Življenjski standard prebivalstva se je dvignil tudi v najbolj odmaknjenih vaseh. Mladi ljudje so se navadili na »civilizacijske pridobitve sodobnosti«, kot so elektrika, vodovod, urejene sanitarije, televizor in podobno. Spričo tega je preživljanje poletnih mesecev na planinah predvsem za mlajše generacije postalo nepriljavno, saj so bivalne okoliščine tu ostale podobne tistim izpred nekaj desetletij ali celo stoletij. Pastirsko življenje današnjih ostarelih pastirjev je marsikje ohranilo arhaične prvine, kar se tiče priprave hrane, prostorov za spanje ali tudi družabnega življenja.

Vzdrževanje črede, ki je nekoč veljalo za častno opravilo, je v času razcveta industrializacije in urbanizacije postalo zaposlitev za ljudi, ki si v dolini niso znali ali pa niso hoteli pridobiti boljše zaposlitve. Izjema so ostali le nekateri stari planšarji, ki so opravljali to delo že od otroških let in so ga opravljali še naprej s ponosom in veseljem, saj so jim vaščani z zaupanjem prepuščali skrb za živino in predelavo mleka. Danes pa so takšni planšarji že zgodovina, saj so večinoma pomrli ali pa tega dela ne zmorejo več. Pašne skupnosti zato danes z velikim trudom iščejo dobre pastirje, ki so jih pripravljene tudi dobro plačati, če so le prepričani, da jim lahko zaupajo svojo živino. Večinoma pa so za ta opravila na razpolago le ljudje, ki poprej niso nikoli pasli. To so ljudje vseh mogočih poklicev, kot so upokojeni delavci, gasilci, gozdarji, mesarji, gospodinje in podobno. Problem je v tem, da gre pogosto za socialno vprašljive osebe, ki ne marajo stalne zaposlitve ali so celo alkoholiki. Veliko je tudi raznih invalidov. Te osebe seveda nimajo do živine ustreznega odnosa.

Seveda je takšno stanje planinskega osebja povzročilo propadanje predvsem mlečnih planin, ki potrebujejo bolj usposobljeno osebje. Lastniki živine so začeli problem reševati tako, da so začeli nadomeščati mlečno živino na planinah z jalovo živino. Ker so bile možnosti za najetje planin-

skega osebja vedno manjše, so se začeli na planinah menjavati kar sami gospodarji. Vsakdo »odpase« določeno število dni na planini, pač glede na število njegove živine v čredi, ali pa za to najame drugega. Ta pojav se je s prestrukturiranjem in revitalizacijo pašništva v zadnjem desetletju še posebej razširil in tako danes predstavlja eno vidnejših značilnosti planšarstva v slovenskih Alpah.

Gorska območja, ki so izrazito navezana na planinsko pašništvo, so še v šestdesetih letih izkazovala agrarno strukturo s 60 do 80 % kmečkega prebivalstva. Deagrarizacija pa je posegla tudi sem. S posebno sondažno raziskavo nekaterih vasi smo ugotovili, da je bilo leta 1984 med tistimi, ki v izbranih vaseh pošiljajo živino na planine, le še 10 % čistih kmečkih gospodinjestev, kar 23 % udeleženih gospodinjestev pa je bilo čistih nekmečkih.

Za čas v tridesetih letih tega stoletja velja ocena, da je število osebja na planinah dosegalo okoli 1050 oseb. Leta 1967 je bilo na planinah še 485 oseb. Število se je tako zmanjšalo za več kot polovico, pri čemer se je spremenila starostna in socialna struktura. Prevladovala je ostarela struktura, saj je bilo 57 % osebja starega nad 50 let. Kar 15,5 % osebja so sestavljali gospodarji, ki včasih praviloma sploh niso šli na planine. Do leta 1973 je število osebja na planinah še nadalje padlo. Tako je bilo tedaj 138 najetih oseb, 156 oseb pa je sestavljalo nenajeto planinsko osebje gospodarjev, gospodinj in ožjih družinskih članov. Delež gospodarjev med osebjem se je tako dvignil na 40,8 %. Starostna struktura med najetim osebjem je bila še bolj neugodna, saj jih je bilo kar 85,5 % starih nad 50 let, nad 70 let pa 13 %. Do leta 1983 se je število najetega osebja zmanjšalo na 109, medtem ko se točnega števila vseh menjajočih se gospodarjev na planinah (z družinskimi člani) ni dalo ugotoviti. Vsekakor je menjavanje samih gospodarjev na planinah postalo še bolj izrazit način reševanja pomanjkanja pastirjev. Med najetim osebjem je bilo leta 1983 le 15 % žensk. Večinoma so bili pastirji upokojenci (41,3 %) ali neagrarni delavci (17,4 %), 15,6 % najetega osebja pa so predstavljali gospodarji. Kljub temu, da se je število stalnega osebja še nadalje zmanjšalo, pa se je starostna struktura nekoliko izboljšala. Dandanašnje slabšanje zaposlitvenih možnosti mladih pa utegne v bodoče povečati interes mladih za delo na planinah.

ODNOS MED PLANŠARSTVOM IN PLANINSTVOM

S širjenjem industrializacije in urbanizacije ter dvigom življenjskega standarda je po vojni stalno naraščala potreba urbaniziranega prebivalstva po oddihu v naravi. Med raznimi pristočasnimi aktivnostmi je na prvem mestu treba omeniti planinstvo, ki se je usmerilo bolj na visoko ležeče planine nad gozdno mejo. Nižje ležeče planine pa so postale zanimive predvsem za gradnjo vikendov in tako tudi za preživljanje krajšega oddiha v naravi, sprehajanje, piknike, gobarjenje in smučanje. Leta 1983 je bilo mogoče zaslediti turistično-rekreacijske objekte na 36 % aktivnih planin, medtem ko so se same rekreacijske aktivnosti odvijale še na številnih drugih planinah in seveda tudi na mnogih povsem opuščeni planinah.

Glede na splošno prepričanje ljudje najčešče spravljajo v zvezo planšarstvo in planinstvo. V planinski literaturi namreč dostikrat zasledimo opise planin in življenja na njih. Podrobnejše proučevanje obeh aktivnosti pa nam razkrije, da ti dve dejavnosti v bistvu nimata dosti skupnega, saj izhajata iz povsem različnih motivov. Pri planinstvu gre v nasprotju s planšarstvom le za občasne obiske planin, tako rekoč mimogrede, in še to v pro-

stem času planincev. Pastir z delom na planini skrbi za svojo eksistenco oziroma si služi svoj denar, planinec pa troši svoj denar za to, da obiše planino zaradi rekreacije ali pa tudi vedoželjnosti. Planinci izhajajo praviloma iz urbaniziranega in industrializiranega okolja, ki je v osnovi ne-kmečko. Zato ne preseneča, da je že dolga leta med njimi razvito nekakšno romantično občudovanje planšarstva. Planinci se namreč zelo radi za kakšno uro ustavijo v pastirskih kočah in opazujejo planšarska opravila. Desetletja po vojni je bilo tako v objavljenih planinskih spisih in razgovorih veliko tarnanja nad žalostno usodo planin. Seveda pa nobenemu takšnemu »tarnaču« iz mesta ni padlo na pamet, da bi sam osebno šel za pastirja in tako največ prispeval k reševanju planin. Planinčeva podpora planšarstvu je bila tako vedno le načelna, ni pa dajala nikakršnih materialnih rezultatov. Planinstvo v Sloveniji predstavlja enega najbolj značilnih kulturnih in civilizacijskih fenomenov, saj je med manj kot 2 milijona prebivalci Slovenije več kot 100 000 organiziranih planincev. Ti v poletnem času dobesedno preplavijo gorski svet. Odziv lastnikov živine in samih pastirjev na ta množični obisk planin pa ni vedno najbolj ugoden, saj le-ti od planincev večinoma nimajo nikakršnih koristi. Marsikateri gospodarji celo trdijo, da jim turistični obiskovalci planin plašijo živino in motijo pastirje. Lahko bi rekli, da primeri obojestranskih koristi med planinci in planšarji ne predstavljajo ravno pravila. Imamo pa nekatere mlečne planine (npr. Velo polje, Duplje, Velika planina), kjer osebje na planinah dosti redno prodaja mleko in mlečne izdelke mimoidočim planincem ali pa bližnjim planinskim postojankam. Vseeno pa je to le njihova postranska dejavnost. Samo zaradi takšne prodaje planina ne more živeti.

Osrednja planinska organizacija Planinska zveza Slovenije pa je v zadnjem desetletju veliko storila za ohranjanje planšarstva s tem, da so organizirali mladinske delovne akcije na nekaterih planinah. Tam mladi planinci sodelujejo pri čiščenju planin, postavljanju ograj in pri drugih opravilih, ki oživljajo planine. Takšna pomoč pa seveda pomeni nov impulz, ki med lastniki živine vzbuja zelo ugoden odmev. Takšne mladinske delovne akcije tako ne dajejo le gospodarskih, ampak tudi pomembne psihološke učinke.

VIRI IN LITERATURA

1. M. Vojvoda, Spreminjanje gospodarskih funkcij in fiziognomije sezonsko poseljenega pasu v slovenskih Alpah, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1967.

2. M. Vojvoda, in L. Tončič, Preobrazba gorskega sezonsko pastirsko poseljenega področja Slovenije, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1975.

3. J. Senegačnik, Planinsko gospodarstvo v slovenskih Alpah, Inštitut za geografijo Univerze E. Kardelja v Ljubljani, Ljubljana 1985.

Summary

THE CONTEMPORARY PASTURE ECONOMY IN THE SLOVENIAN ALPS

The pasture economy in the Slovenian Alps for centuries has represented a distinctive form of pastoral transhumance, where valley farming is combined with seasonal livestock grazing on upland pastures. The socioeconomic transformation of the population in alpine valleys after the second world war caused a pronounced decline in this activity. However, some archaic customs associated with this way of life still survive. Today the former traditional form of transhumance is preserved in other ways.

Trije »ovčarji«

(Transhumanca na Pivki v času kapitalizma)*

Pisati o transhumanci na Pivki (pokrajini v zahodni Sloveniji) pomeni pisati o mrtvi gospodarsko kulturni obliki, znani iz literature, razberljivi iz raznih virov in živi v spominu Pivčanov. Vsebina tega spomina pa so predvsem zadnji izvajalci transhumantne ovčereje, posestniki več stoglavih čred ovac. Pri zbiranju podatkov o gospodarstvu kmečkega prebivalstva na Pivki¹ me je ravno njihovo omenjanje spodbudilo k raziskavi transhumance. »Ovčarji grejo skup« in »ovčarji so se čutili bogataše« sta bili povedni omembi, ki sta raziskavo poleg nuje proučitve te posebne oblike ovčereje usmerili predvsem v razrešitev naslednjih vprašanj: Kdo so bili ti »ovčarji«,² kako so bili med seboj povezani, kakšno je bilo njihovo mesto v širši skupnosti, kakšen delež je imela ovčereja v njihovi rodbinski ekonomiki in kakšna je bila soodnosnost med transhumantno ovčerejo ter kulturo in načinom življenja »ovčarjev«?

Ko sem iskala odgovor na prvo vprašanje, so venomer stopali v ospredje trije posestniki ovčarji (iz Petelinj, iz Selc in z Razdrtega), ki so bili ne le delovno, temveč tudi rodbinsko povezani. Po njih je nastal naslov razprave, ki jo povzemam v tem besedilu: Trije »ovčarji«. Njeno časovno težišče je zaradi neenakomernosti zbranih podatkov in njihove neenako-

* Pričujoče pisanje je torzo razprave, katero čaka v tem letu (1989) natis (pri koprski založbi Lipa). Natančnejša prispodoba od torza bi bila: zgolj nogi in glava nekega telesa, saj gre za odlomke besedila dveh uvodnih poglavij ter sklepnega poglavja razprave v celoti. V takšni obliki je bila transhumantna ovčereja na Pivki (in njeni poslednji izvajalci) predstavljena na 12. mednarodnem kongresu antropoloških in etnoloških znanosti v Zagrebu leta 1988.

¹ Raziskovanje na Pivki je rezultat sodelovanja med Slovenskim etnografskim muzejem in Kraško muzejsko zbirko v Postojni, ki se je začelo leta 1979. Gradivo o transhumanci sem zbirala leta 1984 in 1986. Hranil ga arhiv SEM.

² Na Pivki imenujejo lastnike ovac in pastirje ovčarji. Za pastirje uporabljajo oba izraza: tako pastir kot tudi ovčar. V besedilu uporabljam za lastnike izraza »ovčar« in posestnik ovčar, za pastirje pa izraza pastir in pastir ovčar.

vredne pričevalnosti v obdobju od konca prve do konca druge svetovne vojne, v celoti pa posega v čas druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja.

Za označitev transhumance na Slovenskem, in ožje na Pivki, velja naslednje: oblika ovčereje je pogojena v klimatskih in vegetacijskih značilnostih neke pokrajine ter v ekstenzivnem načinu agrarnega gospodarstva.³ Njeni osnovni oznaki sta sezonska selitev čred in pastirjev in struktura te človeške skupine, ki je spremljala črede. V vseh obdobjih paše so črede spremljali le moški, specializirani v kompleksnem izvajanju opravil.⁴ Na našem (slovenskem) ozemlju so bili nosilci transhumantne paše ob naselitvi Slovencev Vlaha.⁵ Prevezli so jo prebivalci zahodnih delov Slovenije: Krasa, Brkinov, (ter dela Čičarije)⁶ in Pivke, kjer se je transhumantna paša ohranila do najnovejše dobe.⁷ Slovenci smo s svojo transhumanco uvrščeni v tipologijo, ki jo je na osnovi primerjalne raziskave transhumance v jugovzhodni Evropi razvil Romun Dunăre.⁸ Izmed dveh tipov, *la transhumance réduite* ali omejena, reducirana transhumanca in *la transhumance en grand* ali transhumanca na veliko (na dolge razdalje), uvršča slovensko obliko v prvega, v tip omejene transhumance, ki jo smatra za prvotno obliko. Označuje jo kot tip, ki se je izvajal v času poletne paše na planinskih pašnikih bolj ali manj v bližini stalnega bivališča, v zimskem času pa je obvezoval skupino pastirjev in njihovih čred na prestavitve izven področja njihove vasi.

Ob Dunărovi tipologiji, ki jo lahko označim kot splošno in osnovno, pa se zdi zanimivo omeniti še konkretno, posebno tipologijo, ki jo je za Baskijo razvil de Leizaola⁹ in v kateri je od treh tipov: »gran transhumancia« ali velike transhumance, »transhumancia media« ali srednje transhumance in mešanega tipa, tip srednje transhumance skoraj dobesedno uporaben za splošen opis naše oblike: tropi se spuščajo s planinskih pašnikov do področij pašnikov blizu obale ali v nizkih legah, kjer ostanejo celo zimo — do začetka meseca maja, ko se ponovno vzpenjo na gorske pašnike.

Vendar tudi ta, naša oblika, ni brez odtenkov, ki jih pogojujejo razdalje. Razlike v razdaljah pa ponovno niso tako bistvene, da bi zaradi njih lahko razvila posebno tipologijo, kot je npr. baskovska. Za označitev odtenkov transhumance v Sloveniji sem tako izbrala geografsko poimenovanje: *kraška*, *čičarijska*, *brkinska* in *pivška* transhumanca. Njihova različnost pa izstopa v primerjavi z veljavnim osnovnim tipom omejene transhumance, ki ga je definirala Dunăre. Temu tipu, poletni paši bolj ali manj v bližini stalnega bivališča in zimski izven področja svoje vasi, ustrezata le brkinska in pivška transhumanca s poletno pašo na planinah Snežnika in cerkniških Javornikov in zimsko pašo ob obali Istre in Tržaškega zaliva. Pri kraški transhumanci izstopi razlika zaradi obratne smeri, pogojene z drugačnim podnebjem. Tako je zimska paša bolj ali manj v bližini stalnega

³ E. Umek, Prispевki k zgodovini ovčereje na Krasu in v Slovenski Istri, SE X/1957, str. 71.

⁴ N. Dunăre, Typologie pastorale traditionnelle sud-est Européenne, Odredbe pozitivnega zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove, SANU, Posebna izdanja Balkanskog instituta, 4, Beograd 1976, str. 202.

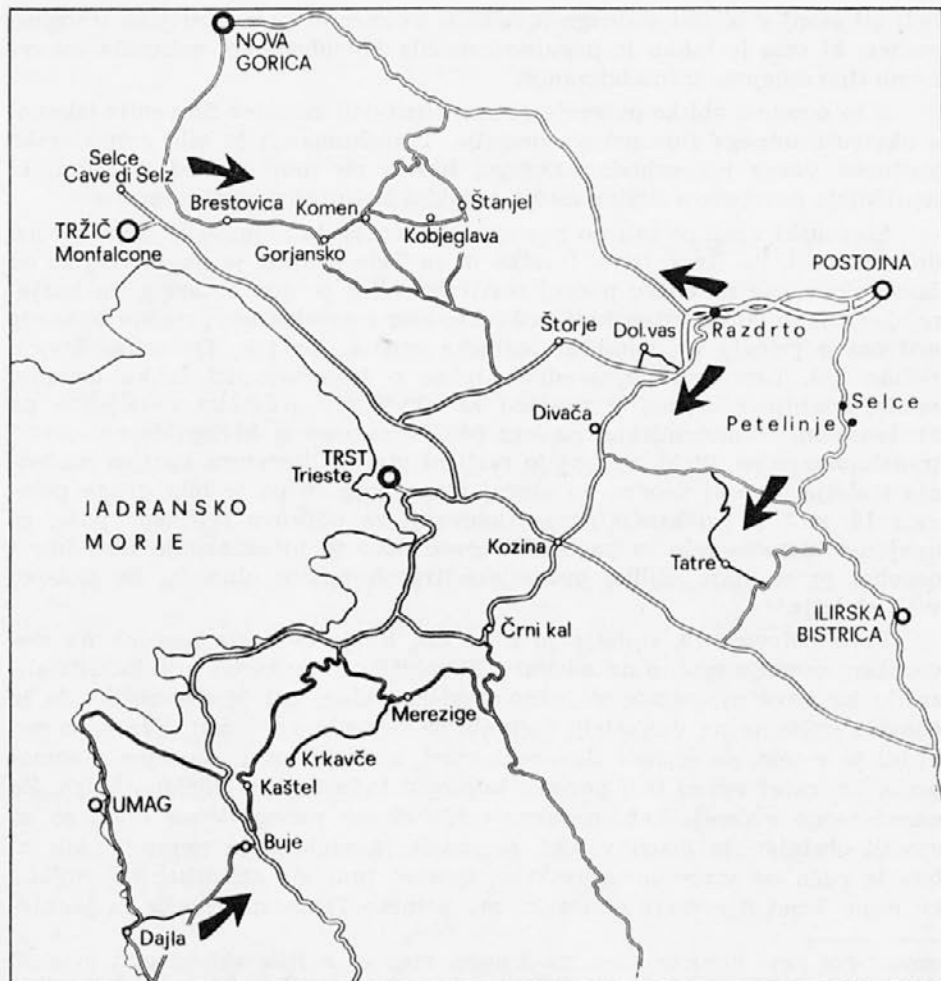
⁵ V. Novak, Živinoreja, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Ljubljana 1970, str. 371.

⁶ Op. pisca.

⁷ V. Novak, nav. delo, str. 359.

⁸ N. Dunăre, nav. delo, str. 203.

⁹ F. de Leizaola, Cultura pastoril I, La etnía Vasca 5, San Sebastián 1976, str. 67, 68.

Poti selitev ovčjih čred na zimsko in spomladansko pašo, rekonstrukcija.

bivališča, poletna pa izven področja svoje vasi, na planinah Nanosa.¹⁰ Geografskemu poimenovanju (kraška) sem tako dodala še oznako obrnjena transhumanca. Razlika se pojavi tudi pri čičarijski transhumanci, vendar šele v 19. stoletju, ko so poleti pasli na planinah Nanosa (izven področja svoje vasi).¹¹ Za starejša obdobja se namreč omenja poletna paša na Učki,¹²

¹⁰ »Ob češnjah so gnali ‚blago‘ na nanoško pogorje, ob grozdju pa so ga prignali domov.« (M. Matičetov, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev, SE I/1948, str. 21.) »Se celo iz Kontovela pri Trstu so okoli 1500 gonili drobnico v velikih množinah na pašnjo na Nanos.« (M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III, Urbarji Slovenskega Primorja II, Ljubljana 1954, str. 85. Gl. tudi opombo 11.)

¹¹ »Nanos je imel [...] prvotno izključno pomen kot izrazito področje planin, na katerih so se pasle številne črede ovac iz širokega področja, ki je segalo daleč preko Vipavske doline na Kras in morda celo v severno Istro, od koder prihajajo ovce v 19. stoletju.« (Podčrtala I. S.) (Vladimir Leban, Nanos, Geografski vestnik XXII, 1950, str. 133.) Kdaj v 19. stoletju in iz katerih vasi so gnali ovce na poletno pašo na Nanos, pa ostaja odprto vprašanje, saj za prvo polovico 19. stoletja obstaja neposredno pričevanje Zdešarja, kaplana v Pični v Istri, da so se ovce poleti pasle okrog Učke: »Ker je pa na zimo v Čičarii in

bolj ali manj v bližini stalnega bivališča, s čimer bi tudi čičarijska transhumanca, ki sem jo lahko le pogojno označila kot obrnjeno, ustrezala osnovnemu tipu omejene transhumance.

S to posebno obliko ovčereje so omenjeni deli zahodne Slovenije izjemni v okviru celotnega slovenskega ozemlja. Transhumanca je bila gospodarsko kulturna vez z jugovzhodno Evropo, hkrati pa tudi ena od sestavin, ki izpričujejo povezavo s širšim, mediteranskim kulturnim prostorom.

Slovenski kraji so bili po pomenu živinoreje do najnovejše dobe močno diferencirani. Za Kras, Istro, Bovško in za Belo krajino je imela vsaj že od časov slovenske naselitve naprej relativno velik pomen ovčereja (in kozje-reja).¹³ Enako lahko trdim tudi za Pivko, kjer o nekdanjem pomenu ovčereje nedvomno pričajo toponimi in ledinska imena: Ovčjak, Ovčarija, Stajce, Soline ipd. Kot prvi neposreden drobec o transhumanci lahko omenim zgodnesrednjeveško pašno pravico za akvilejsko-gradeške naseljence na Furlanskem, dokumentirano za leto 840.¹⁴ Fragmente, ki izpričujejo obstoj transhumance na Pivki, vsebujejo različni viri in literatura tudi za naslednja stoletja. Skoraj usodna za obstoj transhumance pa je bila druga polovica 18. stol. s fiziokratskimi prizadevanji za odpravo selitvene paše, za uvajanje hlevske reje in pasemskih ovac. Ker ta prizadevanja niso imela uspeha, so se stare oblike ovčerejske transhumance ohranile še globoko v 19. stoletje.¹⁵

Prva polovica 19. stoletja je sicer čas, ko je ovčereja nasploh na slovenskem ozemlju močno nazadovala. Novak¹⁶ kot vzroke omenja industrializacijo ter uvoz avstralske in južnoameriške volne, kar je povzročilo, da je domača ovčja volna v Avstriji izgubila 60 % svoje vrednosti. Vzrok pa naj bi bil še v tem, da je tudi slovenski kmet, ki je bil prej usmerjen v samopreskrbo, začel vedno bolj pogosto kupovati industrijsko izdelano blago. Za nazadovanje ovčereje kot »osnovne pridobitvene panoge«¹⁷ na Pivki pa so morali obstajati še drugi vzroki, saj sredi 19. stoletja in poprej¹⁸ ovca ni bila le eden od virov samopreskrbe, temveč tudi vir zaslužka: »Spomladi, ko nima kmet kje vzeti krajcarja, mu prinese Teržačan cvenka za jagnje-

okoli Učke rano mrz in sneg, vsi kmetje, kateri so v jelšanski tekantii in okoli Učke, svoje stade (čède) na jesen ženejo na pašo v spodnjo Istrijo [...]; na spomlad pa zopet gredo po-nje...« (A. Zdešar, Istrijanski Slovenci med teržaškim in reškim morjem, Novice VI, Ljubljana 1848, str. 27.)

¹³ E. Umek, nav. delo, str. 72.

¹⁴ V. Novak, nav. delo, str. 371, 372: »[...] v bolj vzhodnih pokrajinah je pripisovati že za starejše dobe večji delež govedoreji. Vzrok je zlasti v različnih naravnih pogojih za napajanje živine. Ti so bili na kraškem ozemlju slabi — primerni komaj za drobnico.«

¹⁵ J. Šašel, *Audit ad aquam, Traditiones 5—6/1976—1977*, Ljubljana 1979, str. 359. Za skoraj isti čas piše Novak o selitvah živine med Furlanijo in Istro, ki se omenjajo že okrog leta 800 in med Julijskimi Alpami in Furlanijo (čež poznejše goriško ozemlje) okr. leta 1000. (V. Novak, nav. delo, str. 359.)

¹⁶ M. Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*, Ljubljana 1964, str. 141—143.

¹⁷ V. Novak, nav. delo, str. 390.

V. Novak, *Übersicht über Viehhaltungsformen und Alpwesen in Slowenien, Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa*, Budapest 1961, str. 651.

¹⁸ Kot takšno jo je v 70. letih 18. stol. označila komisija, sestavljena zaradi stalnih prošenj in pritožb po dvornem dekretu iz leta 1771, s katerim je dvorna pisarna na predlog deželnega glavarstva prepovedala zimsko pašo. (M. Britovšek, nav. delo, str. 142.)

¹⁹ »V Čičariji, Brkinih, na Krasu in na Pivki je bila reja ovac važna gospodarska panoga, ki je omogočala podložnikom na tem pasivnem predelu borno življenje z *dohodki pri nadrobni prodaji jagnjet, sira in sirotke* na Beneško, v Trst in na Goriško, ter s *predenjem in prodajo volne* v našete pokrajine in Kočevarjem.« (Podértala I. S.) (E. Umek, nav. delo, str. 71.)

C O N T R A T T O

Fra il sig. Conte Ferruccio ed il sig. Simonci Francesco da Prevallo N. 20, si conviene quanto segue:

Il sig. Conte dà al sig. Simonci il pascolo sul monte in Selz per l'importo di L.700.- (settecento) annus, N. 2 agnelle e 4 forme di formaggio.- Il pascolo sarà permesso dal 15 Novembre c. a. al 15 Marzo 1939.- Si potrà prolungare il pascolo fino al 15 Maggio sempre però pascolando fuori dalle Praterie e cioè dove le pecore non recano alcun danno per eventuale sfalcio fieno o vegetazione piante.- Mi riservo però ad occorrenze di far pascolare il bestiame del colono di Selz.-

Il sig. Simonci si obbliga di ricoverare tutte le pecore di sua proprietà nella stalla del sig. Conte e si obbliga inoltre di consegnare a favore del sig. Conte in Selz località Mussile, il sottonominato materiale occorrente per arigera una nuova stalla su pilastri in pietra della dimensione 24 X 6.- Resta però a carico del sig. Conte tutto il resto delle spese ecc. -.

Il presente contratto ha la durata di tre anni e precisamente per il 1938, 1939 e 1940.- Il sig. Simonci con la consegna del materiale nominato avrà già pagato il fitto pascolo per il I. anno e cioè per il 1938 dell'importo di L.700.-, restando però il resto e gli altri due anni.-

Materiale ..

Travamenta per coperto N.72 da cent. 12 X 10 ml.	4.-
" " catene " 7 " "	20 X 15 ml. 7.-
" " colmo " 7 " "	20 X 15 ml. 4.-
Tavole da coperto "200 " mm. 20	ml. 4.-

Simonci Francesco *Ferruccio Conte*

Monfalcone 11/8.1938.141.

Faksimile zakupne pogodbe za pašo (zimsko in spomladansko) na gori v Selzah (Cave di Selz), iz leta 1938, iz hišnega arhiva Leopolda Simončiča, srednjega kmeta (nekdanjega posestnika ovčarja), Razdrto 8.

ta...¹⁹ Kot takšne vzroke lahko navedem pospeševanje govedoreje²⁰ in s tem povezan razvoj mlekarstva,²¹ delitve gmajn²² in pogozdovanje goličav.²³ Devetnajsto stoletje je bilo tako na Pivki čas počasnega stagniranja ovčereje kot »ene najpomembnejših živinorejskih panog«²⁴ celotne kmečke skupnosti in kot vira (zlasti) samopreskrbe, hkrati pa je bilo čas razcvetanja ovčereje (s transhumantno pašo) kot osnovne, specializirane gospodarske dejavnosti posamičnih kmečkih rodbin in kot vira (zlasti) zaslužka.

Po razlago, zakaj je prišlo do tako paradoksalne ugotovitve, se moram vrniti k »jajcu«, k ovci. Na Pivki so redili »ovce surove volne«.²⁵ Pasma je *istrska pramenka*, *primorska ovca*,²⁶ ki spada v skupino pramenk z izrazito dolgo, grobo, pramenasto volno in ima zelo mastno mleko. Novak²⁷ jo imenuje *kraška ovca*, domač izraz pa je »istrižanka«. Volna je tisti ovčerejski produkt, okrog katerega se v glavnem suče skoraj vse pisanje o ovčereji na slovenskem ozemlju.²⁸ Prednost in tržna vrednost istrske pramenke pa skorajda ni bila v volni, temveč v mleku oziroma v mlečnih izdelkih in v mesu. Vendar tudi ta prednost ne bi bila izkoriščena, če bi ovčereja ostajala v razmerah, ko je »po vseh pivških vaseh polzemljakar po 10 do 30 ovac lahko redil.«²⁹ Izračun, ki ga je za podobne razmere napravil Vilfan, je namreč pokazal, da »prodaja sira najbrž ni prihajala v po-

¹⁹ Pivčan (B.), Kako je in pa kako bi bolje bilo na Pivki, Novice XVIII, Ljubljana 1860, str. 335.

²⁰ »Da so vsaj nekateri začeli skrbneje gojiti živino ter da so se ob enem bolj poprijeli sadjarstva, je zlasti povzročila ustanova pokojnega g. J. Kalistra.« Osnovana je bila leta 1860. Od obresti ustanovne glavnice so vsako leto podelili 6 premij tistim rejcem, ki so pripeljali na razstavo najlepše doma vzrejene dveletne telice. (Učitelji v okraju, Postojnsko okrajno glavarstvo, Zemljepisni in zgodovinski opis, Postojna 1889, str. 22, 23.)

²¹ Prva mlekarska zadruga je bila ustanovljena leta 1896 v Novi Sušici (druga na Slovenskem). Sledile so ji: leta 1897 zadruga v Postojni, leta 1899 »Podnanaška mlekarska in sirarska zadruga« v Hruševju, leta 1901 zadruga v Kočah, Št. Petru in Šmihelu in leta 1904 mlekarska zadruga v Prestranku. (F. Bele, Porast proizvodnje in odkupa mleka v kmetijski zadrugi Postojna v letih 1965 do 1978, diplomsko delo, Ljubljana 1979, str. 25.)

²² P. Blaznik, Kolektivna kmečka posest, GDZS I, Ljubljana 1970, str. 156—158.

»Konec 19. stoletja [...] Na vsem Brkinskem hribovju in v Reški kotlinici so si kmetje razdelili vaške gmajne.« (V. Klemenčič, Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom, Dela SAZU 8, Ljubljana 1959, str. 110.)

²³ »Odkar so začeli pogozdovati goličave, so začeli opuščati ovčerejo.« (J. Zabu k o v e c, Slavina, Prispevek k zgodovini župnij Ljubljanske škofije, Ljubljana 1910, str. 53.) »Konec 19. stoletja [...] V tem času so začeli tudi pogozdovati Kras na vsem obravnavanem ozemlju.« (V. Klemenčič, nav. delo, str. 110.)

²⁴ Kot takšno je ovčerejo (v vseh delih pokrajine med Snežnikom in Slavnikom) označil V. Klemenčič do zadnje četrtine 19. stoletja. (V. Klemenčič, nav. delo, str. 104.)

²⁵ AS — Cenilni operat Franciscejskega katastra za Postojnsko kresijo, A-174, 1834.

²⁶ F. Zagožen, Ovčereja, Ljubljana 1981, str. 20.

²⁷ V. Novak, Živinoreja, GDZS I, Ljubljana 1970, str. 380.

²⁸ Naj gre za Bleiweisov (J. Bleiweis, Nauk o umni živinoreji, Slovenskim gospodarjem spisal in s podobami razjasnil, Ljubljana 1871, str. 72, 73) pospeševalski trud za uvedbo primernih pasem ali za Novakova (gl. str. 140) in Vilfanova ugotavljanja vzrokov za nazadovanje. Npr.: »Drugi razlog je v tem, da je ovčarstvo nudilo trgu predvsem volno, pa je uvoz boljše volne iz prekomorskih dežel odvzel domačemu ovčarstvu tržišče.« (S. Vilfan, Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom, Kronika V, št. 2, 1957, str. 85.)

²⁹ Pivčan (B.), Kako je in pa kako bi bolje bilo na Pivki, Novice XVIII, Ljubljana 1860, str. 335.

³⁰ »Za kilogram svežega sira je treba kakih 6—7 litrov ovčjega mleka. To se še dokaj ujema z drugo trditvijo, da daje ovca slabšemu ovčarju dobre 4 kg sira na leto, izvežbanemu pa tudi do 8 kg. Lastnik petdesetih ovac je imel na ta način letno kakih 200 ali največ 400 kg svežega ovčjega sira oziroma ustrezno manj posušenega.« (S. Vilfan, nav. delo, str. 84.)

štev«. Kaže pa, da je bilo na Pivki³¹ nekaj »umnih živinorejcev«, ki so vedeli, da tržišče obstaja in da je s povečanjem črede ovčereja lahko — vsem naštetim vzrokom za nazadovanje navkljub — dober vir zaslužka.

Takšno razmišljanje je pripeljalo do pojava posestnikov ovčarjev, ki so zaradi svoje gospodarske specializacije ekonomsko, socialno in kulturno izstopali iz svoje vaške skupnosti in imeli svojstven način življenja.

Transhumanco na Pivki, kompleks kulturnih sestavin in načina življenja, povezanega s to posebno obliko ovčereje, sem analizirala v naslednjih poglavjih: Posestniki ovčarji, Odnosi med »ovčarji«, »Ovčarji« v širši skupnosti, Pastirji ovčarji in sirarji, Ovce, Ovčerejska dela, Ovčerejski produkti, Bivališča, Oblačila, Prosti čas in šege ter Znanje in verovanje.

Kolikor bolj sem se bližala koncu razprave, toliko bolj se mi je utrjevala misel, da je bil odnos do ovac tisto nekaj, brez česar v obravnavanem času ne bi bilo transhumance na Pivki (in verjetno tudi drugod ne). Da bi misel razpredla, se vračam s konca na začetek h ključnim vprašanjem, ki sem si jih zastavila: Kdo so bili »ovčarji«, kako so bili med seboj povezani, kakšno je bilo njihovo mesto v širši skupnosti, kakšen delež je imela ovčereja v njihovi rodbinski ekonomiki in kakšna je bila soodnosnost med transhumantno ovčerejo ter kulturo in načinom življenja »ovčarjev«?

Odgovore na ta vprašanja sem seveda razčlenila v posameznih poglavjih razprave, povzamem pa jih lahko v naslednje, bolj ali manj lakonične ugotovitve:

— Na Pivki so v drugi polovici 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja izvajali transhumantno ovčerejo predvsem trije posestniki ovčarji (v pomenu nekaj generacij) in sicer iz Petelinj, Selc in z Razdrtega.

— Med sabo so bili povezani s primarnimi, delovnimi odnosi in s sekundarnimi, sorodstvenimi odnosi. Slednji so bili posledica »poklicnega družjenja«, ki je potem postalo zaradi rodbinskih združitvev še trdnješe.

— Posestniki ovčarji so imeli tako znotraj posamezne vaške skupnosti kakor znotraj širše »okoliške« skupnosti poseben, ločen položaj. Iz skupnosti so izstopali s svojo gospodarsko drugačnostjo, z gospodarskim in drugim prestižem ter z drugačnim načinom življenja. Sicer so bili tako kot večina Pivčanov tudi oni kmetje s polovico ali s četrtino hube.

— Ovčereja je imela v njihovi rodbinski ekonomiki največji in odločilen delež, iz katerega je rasla njihova siceršnja gospodarska moč. S kapitalom, ki so ga ustvarjali s tristo do sedemstoglavimi čredami ovac, so širili in posodabljali ostalo gospodarsko dejavnost.

— Soodnosnost med transhumantno ovčerejo ter kulturo in načinom življenja »ovčarjev« sem ugotovila v različnih kulturnih sestavinah in v skoraj vseh porah življenja ne le posestnikov ovčarjev in njihovih rodbin, temveč predvsem njihovih pastirjev in tistih sinov, ki so ovčarili skupaj z njimi. Transhumantna ovčereja je pogojevala sorodstvene povezave »ovčarjev«. Zaradi te svoje gospodarske dejavnosti so imeli v ožji in širši skupnosti poseben, izstopajoč položaj. Zaradi nje so predvsem njeni neposredni izvajalci živeli izjemno, od vseh drugačno vsakdanje življenje. S kapitalom, ki ga je prinašala, je pogojevala imenitnost stanovanjskih poslopij posestnikov ovčarjev in njihov oblačilni videz, medtem ko so njene posebne delovne oblike pogojevale bivališča ter oblačilni videz pastirjev in nekaterih »ovčarskih« sinov. Kazala se je v hrani enih in drugih ter slednjim pogojevala njihov prosti čas, šege, njihova znanja in verovanje.

³¹ Klemenčič omenja večje ovčerejce še v Podgori, Reški kotlinici, Vremski dolini, v apniškem delu Košanske doline in na Brkinih. Za Čičarijo, Podgrajsko podolje in Podgorski Kras pa ugotavlja, da jih ni bilo. (V. Klemenčič, nav. delo, str. 104.)

Zaradi transhumantne ovčereje so tudi pogostejše kot drugi Pivčani ali celo kot le redki izmed njih prihajali v stik z drugimi etničnimi skupinami. Med svojimi preseljevanji so se srečavali s Čiči, z drugimi Istrani in s Furlani. Medetnični odnosi so imeli svoj odsev predvsem v oblačilnem videzu (npr. čički kóret), v jeziku (npr. furlanska sufiksna packón in mouzár, ali pa imenovanje česa »po čičko«) in v nastajanju stereotipov o pripadnikih omenjenih etničnih skupin (npr. trdi in pusti Istrani ter zadovoljni in odprti Furlani).

Po tej ugotovitvi ali odgovoru na zadnje vprašanje se vračam s konca na začetek, k odgovoru na vprašanje, kdo so bili »ovčarji«, in temu dodajam še vprašanje, kdo so bili pastirji. Pri ponovnem odkrivanju identitete prvih in drugih mi tokrat ne gre za njihovo naštevanje, temveč za razgaljanje tistega v njih, zaradi česar so sploh postali, kar so bili, za odnos do ovac, ki je kot nekakšen leitmotiv oblikoval njihova življenja. Tako za »ovčarje« kot za pastirje si namreč ne morem kaj, da ne bi sklepala, da so imeli sicer še druge možnosti za svojo gospodarsko usmeritev in za svojo življenjsko pot. Prvi bi bili lahko z gospodarsko pametjo, ki so jo nedvomno imeli, postali morda trgovci, gostilničarji ipd. Drugi bi bili šli lahko za hlapce, delali bi bili lahko kot dninarji ali bi bili morda šli po poti gospodarskih izseljencev. Primer, ki potrjuje sklepanje o prvih, je začetnik »ovčarske« rodbine z Razdrtega, dedič kmetije z gostilno. Oboje je prepustil sestri, ker ga »ni preveč veselilo, da bi kmétval«. Bil pa je »hud za ovce«, kar je določilo njegovo življenje in še življenje treh rodov za njim. Druge, pastirje, je nedvomno določal izvor v socialno ogroženem delu kmečkega prebivalstva. Vendar če niso imeli »veselja za ovce«, so pastirji sicer lahko postali, ne pa tudi ostali. Da je o tem odločal odnos do ovac, utemeljujejo besede: »Ko smo meli ovčarje — kdor smo vidli, da žalostno gleda (da nima veselja) — ta ne bo ostal.«

Ta, tako usoden odnos sem postopoma luščila iz pripovedi o raznih značilnostih dela in življenja posestnikov ovčarjev in njihovih pastirjev ter iz povednih stavkov, kot je na primer prej navedeni ali npr. naslednji: »Smo meli več let ovčarja iz Pregarij — ta je jokal, če je jagnje krepál.« Najizraziteje se je odnos do ovac izluščil iz pripovedovanja o njihovem poimenovanju z osebnimi imeni in iz pripovedovanja o dejstvu, ki se je zdelo na meji verjetnega, da so nekateri pastirji in nekateri posestniki ovčarji oziroma njihovi sinovi poimensko poznali slednjo ovco, ki so jo pasli, slednjo ovco, ki so jo imeli v svoji čredi, posebno še, če je ta štela tristo ali celo šeststo do sedemsto glav.

Ob spoznanju, da je bil odnos do ovac gibalo življenja in dela vseh, ki so ovčarili, sem domislila še tole: Ko sem se spraševala po vzrokih za propadanje transhumantne ovčereje pri treh pivških posestnikih ovčarjih, sem prišla tudi do delno iracionalne ugotovitve (ki ne izhaja samo iz virov ampak tudi iz občutkov), da so bili pri »ovčarjih« iz Selc in pri onih iz Petelinj vzrok propadanja medsebojni odnosi, tj. konflikti ob izročanju posesti. Oba očeta gospodarja »ovčarja« sta posest po nepisanem tradicionalnem pravilu izročila prvorojencu oziroma najstarejšemu sinu ne glede na njegove sposobnosti in nagnjenja. Oba sinova, nova gospodarja, pa nista imela pravega odnosa do ovac. Tisti iz Petelinj je bil po pripovedovanju npr. »hud za konje«. V obeh rodbinah je šlo ovčarjenje h koncu kmalu po izročitvi posesti. Razumni oče gospodar z Razdrtega, ki je sicer kmetijo izročil prvorojencu, je ovčjo čredo prepisal na sina, ki se je z njo selil vsa leta in ki je rad delal z ovcami. Pri tej rodbini so po takšni modri odločitvi še leta ostali »ovčarji«, vse do prelomnega leta 1948, do gospodarskega padca, ki sta ga pogojevala zunanja vzroka. Odnos do ovac oziroma pomanj-

Leopold Simončič s svojimi ovčami, Razdrto 8 (foto: I. Smerdel, 1984).

kanje odnosa sem tako označila tudi kot enega od vzrokov, in to ne najmanj pomembnega, za propadanje transhumantne ovčereje pri nekaterih posestnikih ovčarjih.

Ko sem se prepustila še manj stvarnemu premišljanju o tem posebnem odnosu ljudi, ki jim je ob ovcah minevalo življenje, sem zaslutila možno razlago v simboliki ovna in ovce. Oven je simbol moči in plodnosti.³² Ovca simbolizira milino, preprostost, krotkost in pokornost.³³ Pastirjem in drugim, ki so ovčarili skupaj z njimi, samim moškimi, ki so možato opravljali nelahka dela in moževali v moški družbi, je bila morda ovca surogat za žensko. Mehka, krotka in vodljiva je bila morda posebitev predstave o idealni ženski, ki se je v siceršnjem življenju niso nadejali najti, in nadomestek za stvarno žensko, za žensko družico, katere navzočnost je izključeval njihov način dela in življenja. Verjetno ni bilo naključje, da so ovce (poleg po krajih in po posameznih značilnostih) imenovali z ženskimi osebni imeni.

Za poetičen, prav epski konec premišljanja o teh ljudeh, ki v mislih odsevajo kot nekakšni arhetipski pastirji, in o njihovem odnosu do ovac, predstavljam še pripoved o ovcah kot o rešiteljicah pred smrtjo. Človek, ki so ga rešile, je bil poslednji izmed »ovčarjev« z Razdrtega. Njegov odnos

³² J. Chevalier-A. Gheerbrant, *Riječnik simbola*, Zagreb 1983, str. 469.

³³ J. Chevalier-A. Gheerbrant, nav. delo, str. 471, 216.

izražajo tele besede: »Prov brez vouc ne bo nikol uon — ker njega so vouce smrti rješle.« Med drugo svetovno vojno so njegovo domačijo preiskovali nemški vojaki. Gospodarja in pastirja niso odkrili, saj sta se v strahu stisnila k tlom, pod ovce, ki so se, prav tako prestrašene zaradi vdora tujcev v domači hlev, stisnile k svojima človekoma in ju zagrnile s svojimi telesi. Nemci so stali kot brezoki Polifem: »... na to neumnež ne misli, je li kdo zdolj privezan, ovcam pod prsi kosmate«. ³⁴

»Ovčarji« oziroma njihovi sinovi in pastirji, skoraj »puščavniki« z javorniških gor in skoraj »ciganski« popotniki, prostovoljni ali neprostovoljni asketi brez upanja na pastoralo, junaki mrtve gospodarsko kulturne oblike so (tako upam) skupaj z njo oživljeni. Po odločitvi za takšen poljub življenja sem imela nemalo težav. Kljub dobrim pisanim in ustnim virom sem včasih zatipala v temo, ki sem si jo razsvetljevala, ko sem se opirala na drobce in na premišljanja. Za pisanje o ljudeh takrat, ko se soočamo z bistvenimi vprašanji njihovega bivanja, ne zadoščajo zgolj podatki. Z interpretacijami, kakršne sem zmogla, sem želela dati težo minljivemu spominu na del minulosti.

Summary

THE THREE SHEEPMASTERS

The paper is dealing with transhumance in Pivka (a region in western Slovenia) as a dead cultural economic form, reconstructed on the basis of different data (from literature, from written sources and collected with field work). Out of these emerged as a central problem the last sheepmasters that were carrying out the transhumant sheep-farming and the culture and life style of the sheepmasters. As the »leitmotiv« emerged the relationship of the sheepmasters and shepherds to the sheep.

³⁴ H o m e r , *Odiseia*, Ljubljana 1951, str. 132.

Helena Ložar-Podlogar

Anton Trstenjak o ljudskem življenju v Prekmurju

Publicist in gledališki zgodovinar Anton Trstenjak se je rodil 10. maja 1853 na Krčevini v župniji Miklavž pri Ormožu, umrl pa 17. decembra 1917 v Ljubljani. Gimnazijo je obiskoval v Varaždinu, od leta 1873 je na Dunaju študiral klasične jezike in slavistiko (pri Miklošiču). Deloval je v raznih društvih in sodeloval pri urejanju Stritarjevega Zvona ter zanj pisal rubriko Slovenski Glasnik. Sklepnih izpitov na Dunaju ni naredil, zato ni mogel postati profesor. Najprej je bil domači učitelj, potem je učil na zasebni trgovski šoli v Ljubljani, dobil pozneje službo uradnika, najprej pri Trgovski in obrtni zbornici, potem pa v Mestni hranilnici v Ljubljani.

Anton Trstenjak je že zelo zgodaj publicistično deloval, na kar je vplivalo »njegovo obmejno domačinstvo, vseslovska zavest in Miklošičeva slavistična šola«. ¹ Od 1884—1887 je bil urednik Slovana, ki sta ga izdajala Ivan Hribar in Ivan Tavčar. S svojimi prispevki v Slovanu, Slovenskem narodu in v Ljubljanskem zvonu je navduševal za idejo slovanske vzajemnosti, pisal življenjepise slovanskih pisateljev in umetnikov. V dramski šoli je učil slovenščino in napisal knjigo Slovensko gledališče (1892).

Prav posebno skrb pa je Trstenjak posvetil svojim bližnjim rojakom, prekmurskim Slovencem. Tako je prve dni avgusta 1883 začel svoje popotovanje po Prekmurju, skozi vse vasi do Monoštra, opazoval življenje in navade, zbiral knjige v narečju in gradivo za svoj načrtovani opis. Že leto po tem potovanju je v Slovanu (1884, 341) objavil članek *Navade v Prekmurcih. Jok pri pogrebu*. Zbral je tudi mnogo podatkov o prekmurskih pisateljih. Po Prekmurju je potoval tudi v poznejših letih, posebno 1903. in dopolnjeval svoje gradivo. Za *Božidarjem Raičem*, ki je 1860 prvi prehodil Prekmurje do Rabe in nato več pisal o deželi in njenih pisateljih, je Trstenjak prvi v drugi polovici 19. stol. obiskal skoro vse prekmurske kraje, celo pomadžarjene vasi v šomodjski županiji. Trideset let je v slovenskem

¹ France Koblar, Trstenjak, Anton, SBL, 12, Ljubljana 1980, 192—195.

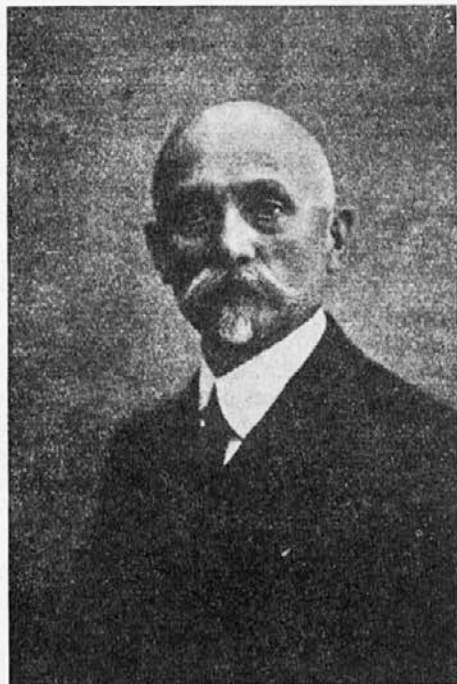
tisku seznanjal javnost s prekmurskimi Slovenci in z njihovim slovstvom, poskrbel pa je tudi za navezovanje tesnih stikov med njihovimi izobraženci — duhovniki in Slovenijo. Cankovskega župnika J. Borovnjaka je pridobil, da mu je pošiljal dopise za Slovana. Ko je Slovenska matica pripravljala novo izdajo Kozlerjevega »Zemljovida Slovenske dežele« (iz 1864), so Antona Trstenjaka naprosili, naj pripravi slovenska krajevna imena v pokrajini med Muro in Rabo. Ta je poslal obširna vprašanja o imenih, ki jih ni imel sam zapisanih, ali jih je imel zapisane le v madžarščini ali pa je dvomil o njih pravilnosti, 1908 dr. Francu Ivanocyju. Ivanocyjev odgovor je ohranjen v Trstenjakovi zapuščini. Po Ivanocyjevi smrti 1913. leta je Trstenjak spraševal še o nekaterih imenih J. Klekla st., katerega trije odgovori iz leta 1914 so tudi ohranjeni v Trstenjakovi zapuščini. (Prim. Ivan Skafar, ČZN 1977, 249—258.)

Za Slovensko matico je Trstenjak pripravil rokopis o Prekmurju. Nameravali so ga objaviti skupaj z opisom Štajerskega, ki pa ga ni nihče pripravil. Trstenjak je iz rokopisa objavil v Ljubljanskem zvonu 1901 članek *Ogrski Slovenci*, leta 1904 pa še *Slovenci na Ogrskem*, kjer največ govori o pisateljih. 1905. leta sledi obsežen spis v Slovenskem narodu (št. 41—45, 47, 48, 50, 53—54, 56, 59, 60—63, 65—67) *Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem. Zgodovinska, narodopisna in književna črtica*. Delo je obsežno. Leto pozneje je izšlo v knjižici (115 strani). V njem Trstenjak opisuje v 18. stoletju naseljene slovenske, danes pa povsem pomadžarjene vasi okoli Šurda.

V Trstenjakovi zapuščini (NUK, rokopisni oddelek, stari fond št. Ms inv. 193) je shranjen obsežen rokopis *Slovenci na Ogrskem (Narodopisna in književna črtica)*. V tem rokopisu je zajeta delna kulturna podoba Prekmurja v devetih poglavjih:

- I. Prebivališča Slovencev med Muro in Rabo
- II. Potopisne črtice
- III. Vas in dom
- IV. Narodne jedi
- V. Narodna noša
- VI. Ženitovanje
- VII. Pogreb
- VIII. Šolstvo
- IX. Književnost

Zapuščina, ki jo je 16. 12. 1940 NUK-u podaril dr. Albin Stelè, obsega 1481 strani podaljšanega A4 formata rokopisa — gradiva in 471 strani čistopisa besedila, pripravljenega za Slovensko matico (štela sem samo gradivo za spis *Slovenci na Ogrskem*). Ko je pisal končno obliko spisa, je že uporabljene podatke sproti črtal, vendar jih ni zavrgel. V mapi je mnogo neurejenih Trstenjakovih osnutkov ne le o Prekmurcih, ampak tudi o raznih Slovanih. Tu so nekatera pisma prekmurskih župnikov z odgovori na Trstenjakova vprašanja, 25 strani rokopisa o tujkah v slovenskem jeziku (urejeno po abecedi), sešitek (60 strani) o zgodovini hrvaške književnosti in prav tako 60 strani o zgodovini srbske književnosti, prepis Vrazovih Narodnih pesni ilirskih, koje se pevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske, Trstenjakov rokopis Iz hrama slovenske Talije (68 strani) itd.; omenim naj samo še obsežen rokopis (sešitek 150 strani) z naslovom *Kako se ljudje pozdravljajo* in 14 strani rokopisa *Po Mejumurskem*, ki ga je objavil v »Slovenskem Narodu« leta 1903, št. 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 247; za nas je morda zanimiv zato, ker poskuša v njem primerjati slovenske in hrvaške kulturne prvine.

Publicist in gledališki zgodovinar Anton Trstenjak (1853—1917).

V zapuščini Antona Trstenjaka pa je tudi zbirka pesmi in pripovedi, ki so jih zbirali različni ljudje, Trstenjak pa jih je shranil v lepo urejenih zvezkih, opremljenih z naslovi in imeni pripovedovalcev (nabiralcev). Kolikor sem lahko ugotovila, teh pesmi ni v Štrekljevi zbirki SNP. Tudi nobenega od imen nabiralcev, ki jih navaja Trstenjak, ni v njej. V 1. zvezku ima omenjenih v oddelku »Narodne pripovedi« kar 12 nabiralcev, za oddelek Narodne pesmi pa je 11 pesmi zbral Jos. Freuensfeld iz različnih krajev. V 2. snopiču je zapisanih 19 pesmi nabiralca Martina Severja, »fanta iz Šalovec«. Vmes najdemo tudi »zbrane pesmi, pripovedi in narodno blago«, ki ga je Trstenjaku poslal njegov brat Jakob.

Pričujoči prispevek razpravlja o etnološki vsebini Trstenjakovega spisa *Slovenci na Ogrskem* z namenom, da reši gradivo, ki ni dočakalo natisa. Za 1. poglavje *Prebivališče Slovencev med Muro in Rabo* je po Čaplovičevem prevodu Košičevega spisa povzel na devetih straneh splošne podatke o Prekmurju. O Čaploviču pravi, da se je začel prvi zanimati za »ogrske Slovence«. Košičevega spisa sploh ne pozna, čeprav citira Čaplovičev uvod, »da mu je ogrske Slovence popisal neki župnik iz te slovenske okrogline, kateri je torej živel z narodom [...]«. Sledijo Trstenjakove *Potopisne črtice*, v katerih je opisal svoje doživljanje v 24 katoliških in evangeličanskih župnijah, srečanje z duhovniki, učitelji in kmeti. Svoje popotovanje je začel v župniji Cankova, potem pa je obiskal še Sv. Heleno (Pertoča), Sv. Jurij, Gornjo Lendavo, Gorenji Senik, Dolnji Senik, Monoster, Dolence, Sv. Nedelo, Petrovce, Sv. Bedenik, Sv. Sebeščan, Bodonce, Puconce, Martjance, Soboto, Beltince, Doljno Lendavo, Črensovec, Turnišče, Dobrovnik, Bogojino, Tišino. Kar je na tem popotovanju videl in zvedel o ljudskem življenju, je zapisal in veliko večino tega tudi uporabil v ustreznih poglavjih. Trstenjakovi zapisi nekaterih krajevnih imen se razlikujejo

od današnjih oblik. Povzetek zapisov iz Gornjega in Dolnjega Senika ter Števanovec je objavil Ivan Škafar v Novi Mladiki IV. (1973), št. 9, str. 345—350.

Glavna Trstenjakova napaka je, da se ni omejil na čim natančnejši opis življenja prekmurskih vasi, ampak je navajal vse, kar je bral o obravnavanem predmetu pri drugih Slovanih. Druga slaba stran teh opisov pa je, da je Trstenjak dodajal tudi svoje doživljaje z nezaupljivimi ljudmi med svojimi popotovanji po prekmurskih krajih, kar navaja tudi v opisih krajev.

Zdi se, kot da je Trstenjak nameraval napisati k posameznim poglavjem široke uvode z oznako kulture starih Slovanov in današnjih slovanskih narodov; med drugim najdemo kar celo poglavje »O Slovanih«. Gradivo je črpal iz Šafárika (gl. Slovanský narodopis, 1842), iz Košič-Čaploviča (gl. Croaten und Wenden in Ungern, 1829), mogoče tudi iz Linharta (Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs, 1788, 1791; prim.: V. Novak, Anton Tomaž Linhart o kulturi starih Slovencev. Traditiones 2/1973, str. 35—62). Posebej se je razpisal o vplivih Slovanov na Madžare. Navaja slovanske izposojenke, predvsem za poljedelstvo, živinorejo in obrt. Podatke je mogel dobiti predvsem v Miklošičevem in Krekovem delu.

V a s i n d o m. Anton Trstenjak takoj na začetku poudarja, da je imel sprva namen le »pripovedovati, kako si stavijo dome naši Slovenci na Ogerskem, kako stanujejo v njih, kako se nosijo in kako sploh žive,« vendar pa bi želel, »da bi nam bila stvar jasnejša«, pogledati tudi v preteklost, v čas naših prednikov in ugotoviti, ali niso svoje stanovanjske kulture prevzeli od drugih narodov, od germanskih in madžarskih sosedov ali pa so prav oni tem narodom posredovali lastno kulturo in vplivali nanje. Tako je nastal kar šest strani dolg uvod, ki ga je napisal, kakor sam pravi, »na podlagi Miklošičevih in Krekovih preiskav« in v katerem kar preveč na široko opisuje razmere pri drugih Slovanih, tako da opis prekmurskih razmer skoro izgine v obširni pripovedi, npr. o stavbah od Balkana do Rusije. Šele za tem dolgim uvodom se vrne k naslovu poglavja in se vedno znova vrača k etimologiji imen posameznih pojmov. Več strani posveča dvema tipoma slovanskih vasi (podolgovatim in okroglim): opisuje moravski tip »okrogle« vasi, kjer se »hiše vrste v krogu [...]«, kot primer »podolgate vasi« pa opisuje »jednolične« ruske vasi. Sledi splošen opis slovanskih vasi. Šele na 11. strani spregovori o prekmurski hiši, ki naj bi bila »priča o blagostanju ali siromaštvu«, opazi razliko med hišami v dolini Mure, ki so lepše in udobneje urejene, v nasprotju s tistimi v hribovitem predelu, ki so siromašne. Omenja nekaj hiš okoli Števanovec v Porabju, ki so brez dimnika in iz katerih se dim vali skozi večna vrata ali skozi odprtino v steni (tu nenadno preskoči na tip hiše v okolici Novega mesta). Bolj natančno in sistematično opisuje način gradnje hiš v Prekmurju, gradbeni material in delavce. Čeprav je bil način »primitiven«, so se »s tem obrtom pečali le poklicni možje«. Trstenjakovi zapisi narečnih oblik niso vselej zanesljivi. Tako opisuje, kako pripravijo stavbno gradivo, ki ga potem *cocajo*, tj. delajo »coc« (stena): »Nakopljejo zemlje. Zemljo polijejo z vodo, to malo zmešajo, da je kakor blato. V to blato namešajo slame in majorja in to dobro teptajo z nogami... Vse to dobro mesijo in nabijajo z železnimi gnojnimi vilami.« Razloži tudi, da je major trda trava, podobna šibju, ki »lepo cvete in lepe rožice ima«. (Kako bi »major« poimenovali botaniki, nisem mogla ugotoviti. Lahko pa bi to bil *sirek*, saj so njegove sesekljanje vršičke, ki drobno cvetijo, nekoč mešali med blato.) Posebnih temeljev ne delajo, izkopljejo le štiri jarke, v katere polagajo coc — v višino nakopičeno blato, da je podobno steni. (Beseda »coc« izhaja verjetno iz nemške besede Sockel, kar pomeni

podzidek, prekmursko sòklin.) Prvi coc se suši več tednov in šele, ko je povsem suh, nanj namečejo drugi coc, ko je ta suh tretjega, četrtega in petega, več pa menda ne. Na te stene potem *tesači* postavijo leseno streho, »pokrivači« pa jo pokrijejo s slamo. Le boljše gospodarji rabijo strešno opeko »črepnje« ali »prčnje« (Slovenska ves). Šele ko so vsi coci suhi, pride zidar, ki vse »zmajtriva« — prav zmortiva, (mort = malter, op. H. L. P.), tj. stene omeče in obeli in hiša je v enem letu gotova, če pa *cocarji* ne pohite ali niso spretni, jo delajo tudi dve, tri leta. Cocarji so hodili od vasi do vasi in cocali.

Navadno je taka hiša imela le ena vrata in majhne »obloke« (okna). Kratko opisuje notranjo opremo revne hiše: v njej je nekaj postelji podobnega — neke deske, nepostlane in le »kaka lesena žlica leži kje v kotu na tleh«, ne poznajo pa vilic. Ljudje, pravi, da so dobrodušni in drug drugemu pomagajo pri postavljanju hiše.

Potem predstavijo razdelitev prostorov v povprečni prekmurski hiši. Prekmurska hiša ima *preklêt* (= veža), kjer stoji orodje, sodi, kaka postelja, tu hranijo tudi živež. Omenimo naj, da v prekmurščini te besede s tem naglasom ni, pač pa bi bilo pravilno *prèklit*, tj. predklet, (kar navaja po Košiču tudi Čaplovič na str. 62). Desno iz veže se pride v *izbo* (to ni prekmurski izraz), ki je dolga in široka, toda nizka in temna, z majhnimi okni, zaprtimi z deskami; v njej je *postelja* brez »vankiša« (madž. vánkóš = zglavnik), miza in klopi (stoli so že potrata) in »čtetverokotna peč« z ognjiščem spredaj, okoli nje pa so *klopi*, na katerih pozimi spe otroci. Na ognjišču kuhajo, dim pa se vali skozi okna ali skozi posebno luknjo. Levo od »predkleti« se pride v *klet*, (piše tudi »klejt«), tj. v zadnjo sobo, v kateri spijo oženjeni sinovi, hranijo pa v njej tudi žito, živila in orodje.

Od gospodarskih poslopij omenja *hleve* (štale) in pri »poljancih« (tako imenuje prebivalce ravninskih predelov) *skednje*, ki stoje v ravninskih predelih v smeri hiše, v hribovitem svetu pa samostojno ali pa pravokotno na hišo. Na skednjih mlatijo žito. »Hribovci« včasih mlatijo tudi v prikleti in slamo zmečejo na *pod*, »to je pod streho«, kakor razloži Trstenjak. Tja se vali dim, ki seno in slamo tako počrni, da postane neužitna za krmo.

V takih siromašnejših hišah so stanovale tudi po tri družine, vendar je le najstarejši sin, hišni gospodar, imel prvo besedo in pravico spati na postelji, drugi pa so si našli ležišče v kleti, v preklitu ali v hlevu.

Trstenjak pa predstavi tudi premožnejšo hišo, kjer so že imeli *stò* (= miza) — prav je *stò*, okoli klop, ob straneh pa *stolce*. Važen del pohištva v taki hiši je bila tudi »lada«, *lådica*, v kateri so spravljali obleko, in široka postelja (*stampet* — iz nem. Spannbett), na njej pa »vankiši«. Okras take hiše so »kepi« (madž. káp = podoba) po stenah, ki so jih v Prekmurje nosili »Kranjci«, steklenim podobam na deski v kotu pa so rekli »stebri« in so predstavljali hišni oltar. Imeli so jih le bogatejši.

Tla so tudi v premožnejših hišah bila »zemljena«, če pa je imel kdo deske, je moral »biti že precej bogat«.

Čeprav je Trstenjak sam popraševal in si ogledoval hiše, je vendar pritegnil tudi Košičeve podatke v Čaplovičevem prevodu (1829). Še več. Če primerjamo Čaplovičev prevod Košiča in Trstenjakov opis, ugotovimo, da se opisa skoraj dobesedno ujemata, tako glede na razdelitev prostorov, opremo, orodje in posodo, kakor tudi glede takih podrobnosti kot so »umazana« rjuha na postelji ([...] bloss mit einem unreinem Leintuch [...]), ali da je stol za hiše v hribovitem svetu pravo razkošje ([...] schon unter die Artikel des Luxus [...]) itd.

Vse kar Čaplovič navaja na straneh 62—65 je torej Trstenjak dobesedno poslovenil.

Ob poskusih, da bi si sam ogledal nekaj hiš, je imel Trstenjak slabe izkušnje. »Ljudje ne zaupajo tujcu,« je tožil. »Nihče mi ni hotel verovati, da sem prišel radi starih knjig, po katerih sem povsod stikal, ker to se jim je zdelo jako smešno in neverjetno.« Mislili so, da hodi okoli ogledovat, da bi jim zvišal »porcijo«, tj. davke. S pomočjo učitelja Šlezáka, ki so ga ljudje dobro poznali, mu je uspelo obiskati kar nekaj hiš v Števanovcih, opazil pa je, da med njimi ni velike razlike, zato je v prispevku opisal le dve: hišo Karla Vajde in Janoša Koze (verjetno Kozarja). Zelo natančno je opisal opremo v Vajdovi hiši, o kateri na začetku pravi, da je »vsa hiša le jedna soba, to je jeden prostor med četirimi stenami«, pozneje pa, ima hiša« [...] dva prostora, sobo in kuhinjo, in le tenka stena loči sobo od kuhinje.« Oprema pa je taka: *stô* in dve *stolíci* (klopi), star *stolec*, stara *lada* za obleko, »*ziba*« (prav *zibeu*) za otroka. »Na tleh sem opazil dalje dva vrča za vodo, jeden za deco, a jeden za odrasle ljudi,« v odprti miznici pa je videl črn kruh, žlice in zarjavele vilice. Ob steni je bila *peč z ognjiščem*, zraven pet piskrov in dve skledi, »*roura*« ni bilo, ob ognjišču pa je bilo privezanih še dvojce telet. Opazil je celo »novejšo« *stensko uro*.

Janoš Koza(r) pa je v svoji hiši imel že dva »*štampeta*« in dva »*kepa*« (cesarja in cesarico). Trstenjak pravi, da se gospodar »odeva z grebnim prtom ali poplonom« (madž. paplan = prešita odeja). Kruh jedo ovsen, meljejo koruzo in stoklast (= »lagovo« žito).

Drugačen tip hiše pa je Trstenjak videl na prekmurski ravnini ob vzhodni hribovini v vaseh Bogojina, Tešanovci in Moravci: »Hišica tik hišice ob obeh straneh ceste, vsaka je obrnjena s 'čelom' na cesto [...]. Lepših podolgovatih vasi si človek res ne more misliti.« Med hišami je plot, za njimi sadovnjak in polje. S ceste pa se lahko pride v hišo le skozi vhod na »*trnácu*«, skozi *leso* ali preko »*prélaza*«. Narisal je tloris hiše, kjer stoje gospodarske stavbe pravokotno na stanovanjske, označil posamezne prostore in jih v legendi razložil: prednja hiža, kamra (kamora), zadnja hiža, prèklet, kühnja, štale, jumlo (gümno, gümlo), svinščeki.² Zarisal je tudi del notranje opreme, dveri, *stô*, postelja, peč, okna, ognjišče, klop za vrče i pütre, vüra, šublad, soha, drugo pa je navedel v tekstu, npr. police (kamor postavljajo lampico, glaž, svečo in peneze), sklede, tanjere (krožnike; madž. tányer), drog nad posteljo in nad pečjo, na katerem sušijo obleko, grabljice tj. obešalo, »zapečnjek« (prostor za sol in špice), škropilnica in čislo (molek). Namesto »lade« imajo že omare, kaslne ali šublade, zibel, lapec (= hlapec, deska z dvema nogama za sezuvanje čevljev) in »kejpe« (svete podobe).

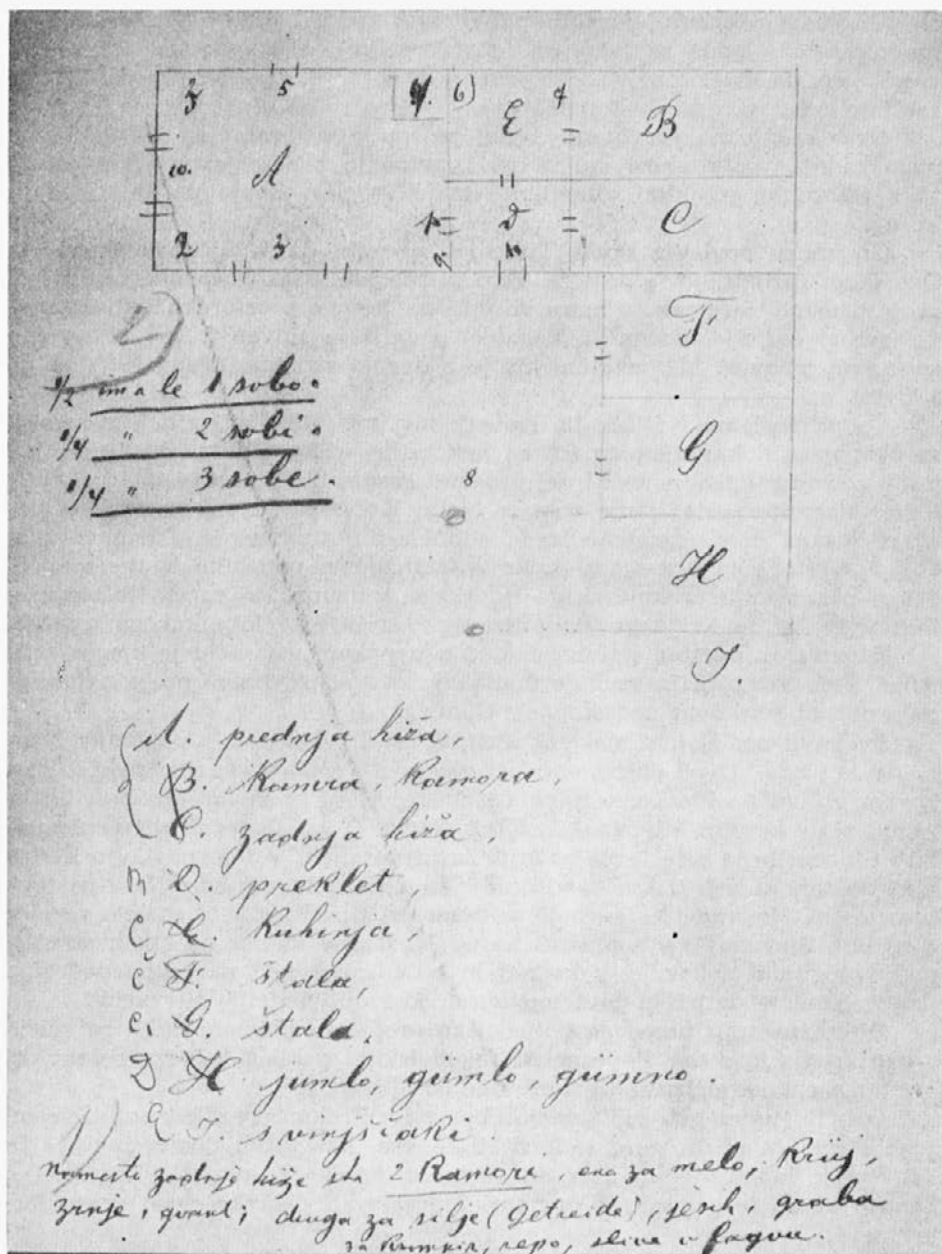
V prèklitu imajo lado, hranijo pa tu sekire, loparje in motike; v kuhinji so na klopi vrči, pütre, v njih vino, voda in jesih, in piskri, pod klopjo škaf za vodo, na steni pa sklednik. V kotu stojijo bürkle, omelo, valék in lopar, pod ognjiščem pa je votlina za drva. Gospodinja peče pogače v tepsiji (madž. beseda, prevzeta iz turškega jezika in pomeni lončeno posodo za peko, pa tudi za sušenje sadja),³ kukurične pogače pa na »zeljovom listji«.

V zemlji pod »zadnjo hižo« je *pivnica*. Poudarja, da je pivnica vedno pod zemljo, medtem ko »klet« pravijo prostoru, ki ni pod zemljo, v gorica (vinogradih) »je cela hramba (hiža) klet, a te kleti so res zmirom iznad zemlje«. Nad »svinjščekom« je *kokošnjek* ali *kürecnjek*. Vsej domači perutnini skupaj pravijo *küri* (se uporablja samo v množini).

Hiše prekrivajo s slamo, okoli Lendave s trstiko (= trsje). Deli strehe so svislí ali čelo, sleme, lemezi in nanje pribite late. Nad kuhinjo je skozi streho napravljen ror (rou, lor — iz nem. Rohr), toda »dimnik je redka prikazen«.

² Vse besede niso zapisane v narečni obliki.

³ Vilko Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju. Ljubljana 1947, str. 121.

Tloris prekmurske hiše. Iz rokopisa Antona Trstenjaka o Slovencih na Ogrskem

Okoli hiše je ograda (na Goričkem mu pravijo flansčnjek — iz flance) in sadovnjak. Trstenjak pa je poudaril, da v »novejšem času« rastejo pred hišami brajde, opaziti pa je tudi čebelje roje, saj se Slovenci radi »pečajo z bučelarstvom«. Pod okni je trnác (hodnik). Na štrleče lemeze so privezani drogovci, na katere revnejši gospodarji obešajo koruzo, premožnejši pa imajo za sušenje koruze kukurčnjáke. Pod trnácem so zložene ritonje (razvezane ritonje in razdeljene v male snope imenujejo šope).

Gospodarja ocenjujejo tudi po vozovih: boljši »vert« (gospodar) ima dvojna kola, »jedna za ‚verstvo‘ (gospodarstvo), a druga: španek, kolesl, bagrl zase, na katerih se vozi na semenj, v gorice [...]«. Besedo »voz« uporabljajo le tedaj, če so »kola naložena«.

Drva sekajo na »drvótanu«, gnoj pa imajo v »grabi« za štaló, ki ima mala zadnja vrata, skozi katera ga izmetavajo z »rásojami« (razsohami), tj. z železnimi gnojnimi vilami, ki imajo »roglé«. Imajo pa še talige in kramp.

Ob koncu poglavja skuša Trstenjak povzeti, da se hiše Slovencev na Ogerskem razlikujejo le po tem, »koliko sob ima vsak gospodar zase in za svojo družino. Siromak se mora stiskati na tesnem prostorčku tudi z mnogoštevilno obitelji, dočim si ‚bogatec‘ podaljšuje stavbo [...]«. Samo eno sobo ima polovica hiš, četrtnina hiš je z dvema sobama, druga četrtnina pa s tremi.

Če primerjamo Košičev in Trstenjakov opis »hiše ogrskih Slovencev«, se oba opisa dokaj ujemata (razen nekaterih jezikovnih razlik). Trstenjak pa je v svojem opisu namenil več prostora gradnji hiše, predvsem »cocanju«, kakor imenuje postavljanje sten iz blata, Košič pa je več pozornosti posvetil hišam, ki so zgrajene iz debelih tesanih tramov. V tistem času bi objava Trstenjakovega opisa prekmurskega doma pomenila znaten napredek v poznavanju prekmurskega ljudskega življenja, saj razen Košičevega, Gönczijevega⁴ in kratkega Bellositsevega⁵ spisa ni bilo nikakega gradiva o hišah in njih opremi. Kljub nekaterim napakam v izrazju je njegov opis temeljil na avtopsiji in vsebuje marsikaj novega, predvsem pa je najobširnejši opis ob jezikovno nedostopnem Göncziju.

Svojemu načinu pisanja je Trstenjak ostal zvest tudi v poglavju *Narodne jedi*. Uvod obširno govori o skupnih črtah vseh Slovanov, o njihovem vplivu na Madžare. Navaja slaviste, ki so iz slovanskih besed razjasnili staro stanje: Miklošič, G. Krek, Jagić. O samih jedeh pri prekmurskih Slovencih pa piše le na zadnjih šestih straneh. V tem poglavju Trstenjak našteje glavna poljedelska orodja in njih sestavne dele. Nato našteva žitarice pri Slovanih. Natančneje se mudi pri besedi *ajda* in se zelo razpiše o vplivih Slovanov na nomadski narod Madžarov in kar na štirih straneh z etimologijami dokazuje, kako naj bi bil ta nomadski narod na področju poljedelstva nebogljn in povsem odvisen od svojih učiteljev Slovanov.

Ob naštevanju besed za poljedelsko orodje in poimenovanja za razna druga orodja in s tem povezanimi rokodelskimi poklici, našteva besede, ki so jih na tem področju Madžari prevzeli od Slovanov.

Iz teh »etimologij« se Trstenjak povrne k Prekmurcem kot poljedelcem, rokodelcem in obrtnikom, »kateri so se vse, kar vedo, doma naučili« in katerim je lahko »jedini uzor, ki ga more doseči... duhovnik in učitelj.« Ženske pa so le gospodinje, vendar v prvi vrsti delavke, šele potem kuharice...

Prehrana. »Kuharska umetnost je jednostavna, toda vse ukusno.« Kuhajo le dvakrat na dan, zjutraj in zvečer, ko se družina zbere okoli mize, gospodinja pa »na sred stola« postavi veliko skledo. Le »virt« (gospodar) ima nož in vilice in lesen krožnik, da na njem razreže meso na toliko kosov, kolikor je članov družine in jih sam razdeli. (To je dobesedni prevod Košiča/Čaploviča: »[...] nur dem Hausvater wird ein hölzerner Teller vor-

⁴ Ferenc Gönczi, *A zalamegyei vendek*. Kaposvár 1914. Prim.: Béla Gunda, *Ethnographische Forschungen von Ferenc Gönczi bei den Slowenen und Kroaten in Ungarn*. Etnološki pregled, 12, Ljubljana 1974, str. 51–57.

⁵ Valentin Bellosics, *Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comitat*. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn, Bd. IV., Wien 1896, str. 259–270.

hlavie: Poleti videti Slovenci na Rusi, kakor tudi svoje ~~pod~~ pojade ob Muri in drugih krajih in bogatstvih.

Podteco ali obled, to je obleda, napravljena prekmurska Slovenci iz platna. Ona je življa, kakor je sama prava obleda je od pantofelov. Iz domaćega platna je pata, kakor je iz dvojbe slovenska, četudi je barva italijanska (peraa). V Genenji Lendavi sam jih videl mnogo pri starih ženah in mladih dekletih, a ko sem prišel v Stefanovec, videl sem mnogo stare babe v pešah. Peše so navadno rdeče obložene, imajo lubnjice ali rože, ali pa imajo šcipke, kakor si ženske same delajo. Sicer pa nosijo bele platnene rute. Prešpasniki so modri. Kakor dekle ima vs. obled, belo, tista nima prešpasnika; če pa gamin, ima beloga. Ko kovec so beli, na koncih rdeče ali modro zgorložene. Tudi črne rute zgorložajo rdeče ali modro.

Okoli Stefanovca nosijo ženske bele rute okoli života, na glavi pa pirame povce. Pokrovi (kaki) so rdeči; dolgi pokrovi pa se imenujejo pokrovi. Rečle ta nosijo v lasel Klin, karžovani obrončice. Ta Klin ni velik; iz njega vise Ritice, to so sami beli trakovi (pantelci), kakor si

gelegt, wenn in der Speise ein kleines Stück Rind- oder Schweinefleisch kochte, um es zerstückeln, und einem jeden Mitesser eine Parzelle vorlegen zu können [...]). Sicer pa so ogrski Slovenci v jedi zmerni, »le takrat, kadar imajo svatbo ali krst, ne poznajo meja v gostoljubju in radodarnosti«. Pri mizi je vsakemu določeno mesto: na prvem sedi gospodar, zraven njega gospodinja, okrog mize (stola) pa otroci, sorodniki, dekile, hlapeci in pastirji.

Glavna hrana je *kruh*, ki ga delajo iz »*mele*«, (moke). Več kruha imajo na ravnini kot v hribovitem svetu, kjer skoraj ni čistega rženega kruha, pač pa mešajo oves, ajdo, ječmen in koruzo, ob slabih letinah pa celo vinske tropine. Boljše žito prodajo, da si lahko kupijo obleko in da plačajo »*porcije*« (= davke). Krompir, fižol, zelje kuhajo v neslanem kropu in to imenujejo »*kropna*« (kropno zelje, kropni graj = fižol).

Da kmetu, ki orje, ni treba opoldne domov, si nasuje »*kropni graj*« v predpasnik in med oranjem *jé* (govori »*čahé, čahó*«, pa si siplje graj v usta in zdržema orje«).

Mesa jedo malo, le kadar imajo koline, ki jih pošljejo tudi sosedom; glavna jed je torej *krompir*, ki ga jedo celega ali kot »*krumpičke na župi*, na žgaunikej *krumpiče, krhlece*, v oblicah, zabeljene z lukom in žirom« (tj. s svinjsko mastjo). Radi imajo tudi »*hajdinske in kukurične žganke*«. V Sakalovcih v Porabju gospodinja kar nezabeljene poklada na prt, vsak dobi po štiri kose, s prta pa jih pobirajo kar z rokami. Sicer pa jedilnik sestavlja ovseni *krüj, grá, grajščič* (= grah), *leča, kislo zelje, močnik iz pšenične ali hajdinske moke, sirova župa, kapüsta prežgana s špehom, s smetano, z mlekom »pretépana« repa*. Od juh poznajo še *korico* iz vode (verjetno je tu mišljena »*skorica v kropu*«), *solí* in »*rantaša*« — to je naša prežganka. Poznajo tudi razne *kaše* (ječmenova, prosena, kukurična in hajdinska). Na senožetih raste kislá rastlina (kislica), iz katere delajo omako »*ščavo*«. Kot boljše jed Trstenjak omenja »*reteše*« (»*štrudel*«) iz maka ali repe, vmes pa natrosijo *ščipke* (skuto) in suho črno grozdje (rozine). Poleti so priljubljena jed *kumare* (ugorke, vugorke) s smetano in česnom. »*Vincarji*«, »*ki so najrevnejši izmed revežev*«, pa v glavnem jedo mleko.

Slovesnejše pojedine imajo ogrski Slovenci le, kadar imajo *težake* (saj se s težakom ravna kakor z gostom). Revnejši hribovci jim dajo jesti dvakrat, poljanci pa trikrat na dan, vselej tudi pogačo. Kadar pa imajo *zdanje* (poroko), *krstitje* ali »*trobino*« (pogrebščino), pa se kuha in peče, kar je pri hiši.

Več nam Trstenjak pove o *pogači* (hajdinski in pšenični), o pripravi testa in o pripravi peči. (Z omelom gospodinja pomete pepel in žerjavico, v peč da *tepsije* in natančno mora vedeti, kdaj so pogače pečene.) K pogačam šteje *krapce, zlevanke, repnjače, hajdinjače, posolanke* in *gibanice*. Potem pove, kako posamezne pripravijo. Za *krapce* gospodinja iz pšenične moke naredi testo, ga pomaže s sirom in smetano in to peče na opeki. Ko so pečeni, jih razreže na enake trikote in jih zloži v skledo. S tem postreže delavcem, ob odhodu pa da tudi komu košček domov za otroke. Tudi za *repnjačo* pripravi gospodinja testo iz pšenice ali ržene moke, seseklano repo, zelje ali tikve (buče) sprazi na maslu, pomeša s smetano, namaže testo in peče na opeki. *Posolanke* dela gospodinja takrat, ko peče kruh. Malo testa shrani, ga razvleče in v peči speče. Pečeno posiplje z ocvirki in posoli. Na Ravénskem imenujejo *krapce »posolanke*«. ⁶

Ob svatbi, krstu in ob smrti mora biti na mizi vedno vrтанek in gibanica. Testo za vrтанek pripravijo iz pšenične moke, mleka, belic (jajc) in surovega masla; spletejo ga v kito in oblikujejo v krog.

⁶ Kakor op. 3, str. 79.

Za gibanico je treba testo dobro razvleči. Prvo plast posipljejo z repo ali sirom, drugo s sirom in maslom, plasti izmenično nalagajo v višino, pečeno pa gospodinja razreže na trikote.

Ob koncu nam Trstenjak na kratko omeni še *pijače*. Vino v glavnem prodajo, doma pridelujejo še slivovico, tropívnico in droženico.

V poglavju o ljudski noši se Trstenjak v uvodu razpiše o spreminjanju oblačilne kulture, o prevzemanju posameznih prvin od sosedov, kar je »največji vzrok, da izginja narodna noša«, o industriji in modi, ki je »nevaren sovražnik in vpliva tudi na navadnega človeka«, saj je »[...] mnogim od njih slekla narodno obleko in jih oblekla v evropske tipe [...]«. Pretirano govori o Slovanih, ki so dali »vesoljnemu svetu danes najpotrebnejši del noše«, o nekaterih oblačilih pri Belorusih in Jugoslovanih in preide na Slovence na Ogrskem. Obleko dokaj natančno opisuje, verjetno je veliko tega videl še sam, največ pa kaže, da je povzel po Košiču (Čaploviču) in morda še kom, kar pa je težko reči, ker virov ne navaja. Po Košič-Čaploviču poroča, da so ženske nosile rdeče, modre ali zelene pasove. Sam tega ni opazil, potrdil pa mu je to tudi beltinski župnik Marko Žižek. Opisuje moško nošo okoli Beltinec: nosili naj bi le dolge srajce brez breguš in hlač, prepasane s suknenim trakom (malo dvomljiv opis!). Dolga srajca mu je vzbudila asociacijo na dolge lase, ki so jih imeli moški gladko počesane nazaj, na glavi pričvrščene z glavnikom (tu vrine primerjavo z drugimi Slovenci in citira Obaloviča (= Davorin Martelanc), ki opozarja na dolge lase pri tržaških Slovencih). Od dolgih las preide na dolge nohte, ki jih je Prekmurec imel, ker jih je »[...] potreboval. Zakuril si je na paši in kadar je hotel kaditi, pobrskal je z nohtom po žerjavici in z nohtom vrgel žareči oglén v pipo.« Ščasoma se je tudi obleka ogrskega Slovence spremenila. Srajca (*srajca*) je postala krajša, obul je »prténe lače (breguše)«, obdržal pa je sekirico za pasom, torbo čez ramo, žačko in pipo. V Števanovcih pa so možje nosili čez platnene hlače predpasnik, pruslik in kratko suknjo. Platno so pridelovali doma, saj so sejali lan in konopljo, znali so tkati, iz platna so Prekmurke delale *odéteo* ali *oblek* in *peče*, rdeče obrobljene, z luknjicami, rožami ali »ščipkami«.7 V Gornji Lendavi jih je še sam Trstenjak mnogo videl. Nosile so jih mlade in stare. V Števanovcih pa je »videl [...] samo stare babe v pečah«.

Žensko nošo dokaj natančno predstavlja; za starejše obdobje po Košiču (Čaploviču) vendar ne v dobesednem prevodu, ampak zelo poenostavljeno, sicer opisuje po lastnem opazovanju. Ženske nosijo modre predpasnike, bele, rdeče ali modro obrobljene rokavce, ki so v Števanovcih kratki, rdeči, če pa so dolgi, jim pravijo *rokávje*. Za »modre« pravi, da je sicer »nemškega rodu«, vendar ga ogrska Slovenka ni prejela od Nemca. To utemeljuje s svojo, nam že znano teorijo, da »ako bi se bil od drugod usilil, moral bi imeti tuje ime...«, Slovenka pa mu pravi »prsičnjek«. Ženske nosijo *kikljo* (od bokov do gležnjev), »*janko*« ali *suknjo*, *firtúk*; ob plečih ji »visi« srajca *oplečnjek*, spodnja suknja je »*fodroš*« (madž.), na glavi nosi robec »*vacalejk*« (tu priznava »laški« izvir). »V Dolenjcih« (= na Dólinškem) pa se posebno »lepo in čisto nosijo«, saj je vse narejeno iz »hižnega, domačega platna«. Ženske se s »*flako*« (v Števanovcih s *polo*) zagrinjajo čez ramo od temena do »*kučtov*« (= bokov),8 na prsih pa jo pripnejo z *gombašnico* (madž. *gombostú* = varnostna igla). Ta obleka je bila lepa in zlasti ob praznikih pred cerkvijo »[...] vse je belo od temena do nog [...], le čizme so črne barve, ali so zato nagubančkane in cifraste [...]«. Češejo pa se dekleta na teden

⁷ Prim.: Vilko Novak, Lan in njegovi izdelki v Slovenski Krajini, ČZN 1936, str. 36.

⁸ Kakor op. 7 (Novak pravi: »Prt« so nosile ženske v cerkev...).

le enkrat, ob nedeljah; v laseh nosijo *klin* — »obrančec« (najbrž obročec), z njega vise kitice, t. j. beli trakovi (pantelci) iz domače preje. Počez čez to dajo robec. »Avba iz tibeta« pravi, ne sme segati čez uho in to imenujejo *pótsija* (= pocíu, pocelj, pri Košiču *poczio*). Kot dragocen kos obleke, ki izginja, omenja *kožuh*, lepo ornamentiran. Stari ljudje pa še nosijo »*gabán*« (plašč) in *jope*. (Po Novaku⁹ je *gabán* grob plašč, v rabi okoli 1860, ki ga je na paši moški dal pol podse, z drugo polovico pa se je pokril.) Krojač šiva kapute in prsnjake — prosleke (prekm. *prúslek* — iz nem. *Brustfleck*). »Prsnjek je iz sukna in je ves slovenski, a pruslik je na pol turški.« Breguše imajo spodaj okraske, ki jih imenujejo po Trstenjaku »odličje« (?). Kot pokrivalo nosijo okrogel klobuk »*kranščák*«, sukneni kapici (*gabánu*) pa pravijo »*auba*« (nem. *Haube*), kar govore le v delu Prekmurja; tudi óuba (Bogojina), sicer pa kapa, šapka (iz madžarščine). »*Vrša*« pa je srajca, ki jo nosijo otroci in jim sega do kolen.

Šege od rojstva do smrti, bi lahko poimenovali poglavje, ki ga Trstenjak v svojem spisu kratko naslavlja »*Ženitovanje*« (v prvotni verziji pa »*Zdavanje*«). V uvodu (splošno slovanskem) našteva bajna bitja in božanstva iz predkrščanske dobe, na katere je še pozneje ostal spomin v »pravljicah, pesmih in običajih«, predvsem ob rojstvu, poroki in smrti. Pripoved začne z rojstvom otroka, ki ga je bilo treba hitro krstiti, »[...] ali njegovega imena ni smel osem dni nihče izgovoriti, da ne bi besa opozoril nanj [...]«. Tako se je ime potem pogosto pozabilo. Pri *krstitju* sta pomembni dve osebi: baba (*babica*), ki je bila pri porodu in tudi nese otroka v cerkev, (za plačilo dobi vrtnanek, robec moke, kašo, zabel) in boter (*botra*) ali *kum*. Posebno *kumstvo* je »sveta, nerazrušena naprava«, zato Trstenjak o tem posebno obsežno pripoveduje, našteva primere, ki jim je bil sam priča, kako se kumi med seboj pozdravljajo.

Otroško dobo preživi otrok kot pastir — naučiti se mora imen živali — krav in svinj, s posebnimi klici mora znati živino zavračati, če gre v škodo (hujs, hujskšks). Domov gredo živali samo na klic »*poujc*«, v svinjšček pa, ko slišijo »*süsü*«. Otrok ostane pastir še takrat, ko hodi že v šolo, ki je stroga in vsak neopravičen izostanek stane očeta celo krono.

Sicer pa je skrb za otroka na ramenih matere. Očetje hodijo na sezonsko delo in se šele jeseni vračajo domov.

Od otroške dobe nas Trstenjak popelje v zimski čas — čas kolin, preje, lüščjenja koruze, skübljenja (česanja) perja in seveda vasovanja fantov. Omenja ljudsko petje, pripovedovanje, družabne igre in se končno ustavi ob *ženitvi*. Začne s *snuhlenjem*, omenja *oklice* in *poudarja*, da sneha pri oklicu ne sme biti v cerkvi, »ker bi sicer rodila neme otroke.« Ženin si izbere starešino (starejšino) in proščája. Nalogo starešine primerja s tisto, ki jo ima starešina na Gorenjskem, prekmurski proščaj pa naj bi bil podoban proscem v Beli krajini. Nevesta mora imeti starišico (starejšico), ki mora biti omožena in naj spremlja sneho ko »*dari prosí*«, ko prosí za *pótsijo* (pocíu — avbo). Bolj je starišica zgovorna, več nevesta dobi (lanu, platna, belic, masla, zabele in tudi denarja).¹⁰

Darila pa deli tudi nevesta: ženinu, svatom in ženinovim domačim. Že pred poroko pripravi »robce« in šiva moške »*srukice*«. Robec podari župniku, starešini in družbanu, pa tudi ženinovim bratom in sestram. Pri premožnejših pa starešina dobi srajco, »ženin pa ves gvant, v katerem mora biti na zdavanju...«

⁹ Kakor op. 7, str. 37.

¹⁰ Prim.: Irena Pavlič, Podaraj (Prispevek k slovenskim ženitovanjskim šegam v Porabju). Etnografija južnih Slavena u Madarskoj, Budimpešta 1975, str. 149—157.

Ob razdeljevanju daril navaja Trstenjak še neljudsko besedo »nevesto vanje«. (»V Belotincih je še navada, da sneha za nevestovanje poljublja vsakogar, ženin pa ženske, za kar dobita navadno razna darila [...]«). Beseda nevestovanje vsekakor ni prekmurski izraz.

Na dan poroke se gredo ženske že ob jutranjem svitu h kakšni ženski česat. Menda snehe pri tem ženin ne sme videti. Trstenjak je zapisal ljudsko vero: »[...] ako [...] jo [...] ne zasači, ne dobita tri cela leta otrok; ako pa jo zasači, potem pa prinese štorclja otroka že prvo leto.«

Na dan poroke godci zbirajo svate: najprej gredo po mladoženca, potem po proščaja, starešino, svadbice in starejšico, vsi skupaj pa potem po sneho. Ko pa malo pred tem našteva osebe na poroki, uporablja izraze, družban, posnehalja. V cerkev gredo po parih: v starejšem času je ženina spremljal njegov starešina in družban, sneho pa njena starejšica in svadbica, Trstenjak pa je sam videl, da gre sneha z družbanom, ženin pa s svadbico, naposled starši in starejšina.

Za razliko od podatkov, ki jih še danes najdemo na terenu, da namreč mora nevesta ženina pogledati skozi prstan, nam Trstenjak poroča: da je »važen trenotek, kadar se približuje ženin snehini hiši[...]«, ker ga mora ona pogledati skozi »vrtanek od kruhove moke.« Če ga prva zagleda, »bode ona njega ládala, kadar se bodeta tepla...« Glavno vlogo v sprevodu ima »družban«, ki je tudi že prej vabil svate na poroko. To sevé ne velja za vse Prekmurje, ker povečini vabi *zvač, zvačin, pozvačin*, katerega pa Trstenjak omenja le za Štajersko. Sledi opis družbanove obleke, ko vabi v svate: »Ves je v pisanih robcih in vencih. Obšit je z rdečimi rutami od nog do glave. V roki nosi *grčavo palico*, a na koncu palice ima nataknjeno *ježevo kožo* [...]. Seboj nosi *čutaro vina* in daje piti iz nje vsakomur [...].« Za klobukom ima družban polno trakov, sredi klobuka pa *rožmarin*, nadaljuje pa tako; »[...] ima trompeto in neizogibno *torbo*. V torbi ima *vrtanik* razrezan na drobne kosce, katere deli med množico na cesti [...]«. Trstenjak opozarja, da je že »poprej bila navada«, da so svatje delili vrtanke in beli kruh. V Čaplovičevem prevodu Košiča ne zasledimo podatka, da bi družban, pri tem ko vabi, delil ljudem ob cesti kruh, da pa so svatje »poprej imeli to navado«, pa je Trstenjak verjetno bral prav tu: »[...] die Vermöglichen Stücke weissen Brotes und Brezel auf der Gasse herumwerfen lassen...« (str. 110).

Potem se ustavi ob »zdavanju« v cerkvi, se sprašuje, kaj ta beseda, ki je gotovo zelo stara, pomeni (Štajerski Slovenci naj bi poznali samo to besedo.) Njen pomen razlagajo z besedami deliti, razdeljevati, kar naj bi spominjalo na stare slovanske obrede. V resnici pa »zdati« pomeni »izročiti enega drugemu«.

Za cerkveni obred ogrski Slovenci uporabljajo prisego po obredniku iz leta 1858 v slovenskem, madžarskem in latinskem jeziku. Prisego dobesedno navaja:

»Tak meni Bog pomagaj (pomози), blažena devica Marija i vsi sveti boži, ka eto nazočo N. N. lübirim i njo nikdar ne odstavim, kak dugo bom živ ja i ona, v nikšoj nevoli, v nikšoj sili i v nikšoj potrebščini. Tak mi Bog pomagaj, blažena devica Marija i vsi sveci boži.«

Ta opis ženitovanjskih šeg Trstenjak mnogokrat pretrga s primerjavami predvsem podobnih šeg pri Belih Kranjcih in iz tržaške okolice. Za belokranjsko gradivo ne omenja vira, ki ga uporablja, ženitovanjske šege iz tržaške okolice pa je povzel po že omenjenem Obaloviču (Davorinu Mar-

telancu). Zelo natančno pa opisuje ženitovanjske šege pri Srbih, primerja jih tudi z drugimi slovanskimi narodi.

Po tej primerjavi se Trstenjak zopet vrne k Slovincem na Ogrskem, saj želi še poudariti razliko med »Ravenci«, ki »se zdavajo zjutraj, pojedina pa se prične opoludne in traje pozno v noč [...]« in »Goričanci«, »ki se goste vedno ponoči«. Med osmo in deveto uro zvečer naj bi ženin prišel pred nevestino hišo in našel zaprta vrata. (Podobno beremo tudi pri Košiču, le da se tam družban splazi nekje v hišo in odpre od znotraj glavna vrata.) Trstenjak sicer posebej ne omenja, da gresta ženin in nevesta po poročnem obredu v cerkvi najprej vsak na svoj dom, čeprav to ugotovimo takoj iz govora starešine zvečer potem, ko potrka na zaprta vrata nevestinega doma: »Ženin ima v tej hiši osobo, s katero se je poročil [...] in za katero je vse preskrbel. Minil je dogovorjen čas, prihaja zdaj ponjo in upraša, ali je doma in ali je ravno taka, kakršno je tu pustil [...]« (Pri Čaploviču-Košiču pa takole: [...] der Bräutigam habe in diesem Hause eine Person, welche er sich damals verlobte, und alles zu ihren bisherigen Unterhalt notwendige hier niederlegte. Nun sei die verabredete Zeit verstrichen, er wolle sie jetzt abholen, und lasse fragen, ob sie zu Hause wäre, und in demselben Zustand, in welchem er sie hier gelassen?) Razvije se dvogovor, pregovarjanje, ki ga poznamo skoraj povsod na Slovenskem o zgrešeni poti ali hiši: »Kdo izmed domačih ljudi postavi se k vratom in zagotavlja, da je starejšina z ženinom vred zgrešil pravo pot; v tej hiši ni nič novega, tudi ni take osebe ako je hoče najti, mora je drugod iskati [...]« To pa je tudi dobesečen prevod iz Čaploviča (Košiča). Dvogovor se potem nadaljuje. Naposled se obe strani le pogodita in se vrata odpro: »Nevesta se izroči ženinu, kateri jo prime za roko [...]«. Sledi razporejanje svatov okoli mize in začne se gostija »poročena jesta iz jednega krožnika«. Navada je, da prva začne jesti sneha in sicer tako, da na »rasoške« (vilice) nabode košček kruha in ga pomoči v skledi, lahko pa se tudi samo z žlico dotakne jedi. Šele potem lahko svatje začnejo jesti. Za ženina in nevesto omenja, da se zelo skromno vedeta, malo govorita, malo jesta in pijeta. Pred sabo imata na lesenem krožniku izdobljeno skorjo kruha. (Tudi ta del je dobesečno prevod K.) Omenja tudi poljubljanje ob koncu svatbe: ženin poljubi posvalbico in ji naroči, naj dá poljub naprej, nevesta pa enako stori na svoji strani. Na Gorenjem in Dolenjem Seniku je tudi navada, da po poroki v krčmi plešejo.

Ženin še pred zoro nevesto odpelje na svoj dom, kjer zopet plešejo, pišejo, poseben obred pa je »mujvanje« (zmivanje). Omenja ga tudi Košič, Trstenjak pa dobesečno sloveni Čaplovičev nemški prevod: »Sneha prinese svojemu možu sveže vode, v večji posodi, navadno v škaflu [...]. Ženin se umiva, a žena mu iznad škafla poda obrisač (otiračo), katerega je sama seboj prinesla, da se obriše. V tem hipu mora biti urna, izpodmakniti mora škafl, a vodo takoj izliti.« Sramota bi namreč bila, če bi starešini uspelo zlititi ji vodo čez glavo. V »gornjih« krajih pa je navada, da mora nevesta prvo jutro že pred sončnim vzhodom prinesiti škafl studenčnice in pomesti »trnác« okoli hiše.

Gostija se nadaljuje še drugi dan zvečer, ko se dele darila, ki jih je nevesta prinesla za ženinove domače, po polnoči pa »odvede starešina poročenca spat. V spalni sobi izuje sneha ženinu škornje, mahne z golenico trikrat po nogi, s katere je izula škorenj,« (Čapovič pa tako: »Hier zieht die Braut dem Bräutigam die Zuschmen aus und schlägt drei mal mit dem Schaft (Zischmenröhren) den Fuss...« — Trstenjak je torej pustil samo besedo »golenica« ne da bi upošteval Košičevo razlago v oklepaju, namreč golenični del škornja, zato je na tem delu tekst lahko tudi nerazumljiv.), »a mladi mož mora paziti in vselej umakniti nogo, da ga žena ne udari po njej.«

Le ponekod je znana šega, da nevestine trakove in venec dobi za spomin posvalbica. Na Dolenjem Seniku gre opolnoči ženin s sneho v krmo (!), mor-da je mišljena kamra, zjutraj pa jima godci zagodejo, za Števanovce pa pravi, da ni nič nenavadnega, če nevesta že štirinajst dni pred poroko živi pri ženinu.

»A kakšna je slovenske snehe bala?« se sprašuje Trstenjak in nam na-šteje, kaj vse spada k »navadni« bali: - vankiš, 1 duhet (= blazina, pernica) brez perja in 1 ladica. Bogate neveste pa so še dobile: 1 kravo, 1 kokoš, 1 svinjo, 1 duhet in 1 ladico.

»Jedilni list« na pojedini (pravi, da iz Gorenje Lendave) pa je tak: gala goveja juha, rezanci, kuhani v kropu, velika skleda zelja, na dnu sklede svinjska glava, ušesa in rep štrlita iz zelja. »To je vse!« pribije na koncu. Potem rep starešina vrže med fantiče za peč in vname se bitka za svinjski rep. Trstenjak zopet v svojem stilu sklene pripoved: »Ali ta rep se jim mora dati, ker so ti dečki zastopniki naših gorenjskih zaplečevalcev in tržaš-kih šeskarjev [...]«. Za svate pa pravi, da je vsakemu določena posebna vloga, glavno vlogo pa imata starešina, ki je proščaj in reditelj na gostiji, in družban, ki je »v Prekmurcih [...] zelo v čisljih [...] Očividno je, da so te važne osebe bili nekdanji zastopniki med ljudmi in bogovi, posredovalci med zemljo in nebom.«

Poglavje pogrebne šege uvaja z uvodom o predkrščanskih ele-mentih pri smrtnih obredih in splošno o slovanskih šegah (po Kreku).

O Slovencih pravi, da obhajajo *sedmino*, t. j. pojedino sedmi dan po smrti, ogrski Slovenci, kakor tudi »tisti v moji domovini«, kakor pravi Trste-njak, pa naj bi imenovali »*karmine*«, izraz, ki ga je iz latinščine uvedla duhovščina. Seveda v tej obliki tega nikjer v Prekmurju ne imenujejo tako, pač pa *kermína* na Dólinškem, popačeno *trbína*, trobína na Ravenskem in Goričkem.

Posebno pozornost posveti žalovanju, objokovanju, jadikovanju, naré-kanju, saj je to »običaj, ki ni znan vsem Slovencem in se je ohranil samo še v Istri in na Prekmurskem«. V mnogih krajih ta »posel« opravljajo pose-bne ženske, ki so za to plačane. Objokovanje mrtvega natančno opisuje pri Južnih Slovanih in pri Rusih.

Umirajoči naj bi pri ogrskih Slovencih poleti ležal zunaj pred hišo, na slami, pozimi pa v postelji. (že Košič (str. 118) omenja, da »[...] pflegen die älteren Wenden immer im Bette, die Jüngerer zur Sommerszeit, wo immer draussen, ihre Krankheiten auszuhalten...«) Družina se zbira okoli njega, moli, ga kropi z blagoslovljeno vodo, pri »zadnjih izdihljajih oblijo mu glavo, da je vsa mokra [...]«. Dokler je še kaj upanja, da bi bolnik ozdra-vel, kličejo na pomoč »razne mazače in stare babe«, ali pa se sami zdravijo: starejši moške s starim vinom in slivovico, žene in otroci pa češpljevo juho in belim kruhom.

Ko bolnik umre, se takoj začnejo priprave. »Na ravnini začnejo žene peči pogače in vrtanke, a v gorenjih krajih [...] koljejo tele [...]«, pre-možnejši pa žrtvujejo celó kravo, da bi »pogostili vse pogrebce in tiste, ki bodo čez noč stražili mrliča.« Ob bedenju starejši molijo, mladi rod pa igra karte. Trstenjak opisuje *pare*, ki so preproste, saj kar desko položijo na dva stola, če pa dveh stolov ni, desko potegnejo k oknu. V Beltincih mrlič leži na skrinji. V ravninskem svetu spremljajo mrliča od hiše v sprevodu, med potjo navadno učitelj pòje pesem, ki jo je sam zložil in v kateri imenuje vsakega sorodnika posebej po imenu. To se je ohranilo do najnovejšega časa. Starejše rajne vozijo z vozom, ljudje pa ne gredo v sprevodu, ampak po bližnjicah in šele pri cerkvi počakajo voz. Otroško krsto (rakev) pa prive-žejo na drog, ki ga neseta dva »pokopača« (pokóupič, grobár). Evangeličani

spremljajo mrliča vso pot, nekateri pred »rakvijo«, drugi zadaj, med potjo pojo in jadikujejo. Po pokopu gredo domov. (Enak opis je pri Košiču.)

Ob Rabi, predvsem okoli Števanovec, so se ohranile stare »narikače«. Bogatejše vdove najamejo kakšno žensko, da na grobu joče za pokojnikom in ji za to plačajo. Po pogrebem obredu se taka ženska vrže pred odprtim grobom na kolena, joče in v imenu vdove, med naštevanjem pokojnikovih vrlin, objokuje izgubo moža. Trstenjak prizna, da takega »joča« ni slišal, želel pa je izvedeti, kaj se vse v njem omenja in posrečilo se mu je v Števanovcih najti staro žensko, ki je pred njim in učiteljem jokala. »Zapisal sem si vse in otel pozabnosti tudi to trohico narodnega življenja.« Tekst takega »joča« je Trstenjak objavil v Slovanu 1884.¹¹

»Dragi moj tiváriš, zdaj si me tū odstávo! Ka bom ja zdaj činila, nindik nikoga nejmam. Dragi moj golobec, lübleni moj tiváriš, kedvešni¹² moj tiváriš, sladki moj oča, ka bom ja činila. Što de mi vejčice (otroke) rano,¹³ na koga se naslono. Lübleni moj oča, što de moja gazdijo odprávo, što de na me na zrankoma¹⁵ gore góno, da nindik nikoga nejmam. Dragi moj tovariš, kak mo ja zdaj domóu išla, ka je moj kot (hiža) prazen, ka je vse mrzlo od tebe. Kama koli poglednen, da je vse mrzlo. Či ja zajtrik stújam,¹⁶ pa si k stoli sedem, pa si deco k stole zovém, pa kojlek gledam, pa tebé nindrik ne vidim. Dragi, zlati, lübleni moj tovariš, da si me na veke odstávo z mojev decóv vred, da sem ti vélika siróta ostála. Kak si zdaj začnemo, kak mo zdaj živeli: što de nam krüj pripravlo, što de nam njive oráo, što de nam séjo, što de nam senožete kosio, što de lepe lače nóso, hodličke lače správo, što de rano gor stanjúvo, držino góno, što de rosò dol klačo, što de mi drva správo, spičlinje¹⁷ domou vózo, što de nam marho¹⁸ oprávo,¹⁹ što de mlajše gor hrano, nje gvóntao, što de mené rano, što de makove réteše gyna²⁰ (jedel), što de nam zrezanice²¹ správo. Lübleni moj tiváriš, ti si me v dovinstvi²² ostávo; kak grlica na vejčici sama sam ostanola! Što de nam kaj zapovédo, ka mo zdaj mi činili, ka smo vélike sirote oustale. Sama si ležem, sama si stanem, v noči na póstele si premišlavam o tebe, ka mi nigdar več nazaj k mene ne prideš. Na veke si me odstávo, ka te več nigder nazaj ne včakam. Što de nam gvant správo, što de nam porcije (davek) spravlo, što de nam obütev správo. Nejmamo soli, što nam je küpi; nejmamo zábela, što nam perpravi; nejmamo krüja, deca nad menov joče, velikou žalost si na me obrno, ka smo ednok véliki siromácje ostali. Dragi moj vtič,²³ lübleni moj golob, zlati moj angeo, na veke si nas tünjao²⁴ (ostavil), ka smo véliki siromácje ostali. Sakši siromák má svojega stariša, mi ga pa nejmamo. Sakši na nas krčí, sakši na nas kaže, ka smo veliki siromacje ostali od tistij máo ka si ti nas tū njao.

¹¹ Anton Trstenjak, Navade v Prekmurcih. Jok pri pogrebu. Slovan 1884, št. 43, str. 341 sl.

Prim. Marija Kozar-Mukič, Gornji Senik. v: Način življenja Slovencev v dvajsetem stoletju. Monografije. Szombathely-Ljubljana 1988, str. 134—135.

¹² kedvešni: madž. kedveš = dragi.

¹³ rano = hranil.

¹⁴ gazdija = gospodarstvo.

¹⁵ na zrankoma = zgodaj.

¹⁶ st'ujam = skuham.

¹⁷ spičlinje = borove, smrekove vejice.

¹⁸ marho = živino.

¹⁹ Na tem mestu je v Slovanu še: što de naše svinje v rede jemo pa kipüvo.

²⁰ gyna (da) = jedel.

²¹ zrezanice = rezanci.

²² dovinstvo = vdovstvo.

²³ vtič (v Slovanu ftič) = ptič.

²⁴ tünjao (prav: tū njao) = ostavil, zapustil.

Dragi moj, dobri, lagovi, si navküp, lepo zahvalim, ka ste mojega slatkoga tiváriša sprevodili, (v)sejm vam zahvalim, ki koli ste tü, mali, veliki, stari, mladi, dobri moji pojte z menov na slednjo njégovo trobino, ka nikdar več nemo ga vidli, pa nemo gučali ž njim; eto je vse našo slednjo na etom svejti zdaj vküp biló ž njim. Dragi tivariš, jezerokrat zbogom, več te nemo vidla, Bog daj, ka mo se pred božim licom vidla. Sunce, mejsec i zvezde tebi večno svetijo. Lübleni tivariš, jezerokrat zbogom, Bog daj, ka mo se na drugom svejte vsi vküp veselili. Amen.«

Objokovanje gospodarja, ki je skrbel za živino, gre celo tako daleč, da je med jokom slišati »[. . .]što de naše svinje v rede jemo pa kipüvo, što de našo máro, krave česo pa křmo.«

Hčere pa jokajo za materjo: »Što de nam len správló, što de nam gvant pa sükne správló, váнкиše, póstele; mi ostavlene sirote brezi matere, na nas ničše ne de gléda. Bog nas dünok pod svojo obrambo vzeme. Što nas k možej dá, da smo mater zgübile . . . Dragi bratec [. . .] zdaj smo mater zgübili, nejmamo več vüpanja, kam se naslonimo na Boga [. . .].«

Vdova na grobu vabi na »trobino«, t. j. pojedino, ki je takoj po pogrebu: »Pojte na trobino, cela žlahta.«

Očitno je, da je Anton Trstenjak velik del svojih pripovedi o ženitovanjskih šegah in šegah ob smrti in pogrebu gradil na Košičevih opisih. Dodal je le nekaj svojih opažanj, zapisal dragoceno besedilo objokovanja rajnega in s tem pripomogel k natančnejšemu spoznavanju teh šeg. Prav tako pa lahko z gotovostjo trdimo, da je vse, kar je zapisal o šegah ob rojstvu (krstu) in v otroški dobi, opazoval sam, saj se takorekoč v ničemer, celo v poimenovanju ne, s Košičevim opisom, ki je tudi zelo kratek, ne ujema.

V tem poglavju pa Trstenjak ni opisal letnih šeg, čeprav bi tudi za tako poglavje lahko imel dovolj gradiva; v potopisnih črticah je namreč opisal tudi šege ob žegnanjih in semnje, velikonočno kurjenje kresa, šege med Jurjevim in kresom, ko so pastirji zabijali drog v zemljo. Opisal je tudi največji državni praznik sv. Štefana.

Šolstvu je Trstenjak namenil kar 24 strani. Sam je poizvedoval o starih šolskih knjigah in našteva nekatere, ki jih je našel, tako npr. staro »začetnico, katero imam in jo hranim kot drag zaklad.« Gre za knjigo »ABC Knisicza na národni Soul haszek«, ki ima 116 strani, izšla leta 1790 in se je rabila na katoliških šolah, sestavil pa naj bi jo »Nikola Kuznič« — t. j. Miklós Küzmič. Našteje še nekaj učbenikov vse do leta 1860, ko so se slovenski učbeniki morali umakniti madžarskim, predstavlja državne in »vesničke« šole in njihove učitelje.

Zadnje poglavje pa je namenjeno književnosti. Kar na 143 straneh predstavlja slovenske pisatelje, ki so delovali na »Ogrskem«. V dolgem uvodu (17 strani) navaja nekaj prevodov molitvenikov, sledi književnemu delovanju prekmurskih Slovencev od l. 1715 (sklicuje se na Šafárika in Glaserjevo Zgodovino slovenskega slovstva), predstavi kajkavsko-prekmurski rokopis (kupna pogodba) iz leta 1643 kot najstarejši književni spomenik, ki ga je našel v arhivu martjanske župnije, ga prepisuje v izvorniku (s 56 opombami, kjer razlaga posamezne besede) in v knjižni obliki. To listino je objavil Fr. Stelè.²⁵ Uvodu sledi predstavitev 20 pisateljev, ki so delovali onstran Mure: Ferenc Temlin, Miháo Sever, Štefan Küzmič, Miháo Bakoš, Miklós Küzmič, Juri Czipott, Jožef Košič, Fran Šbüll, Števan Szelmár, Imre Agustič, Marko Žižek, Števan Žemlič, Ivan Berke, Jožef Borovnjak, Jožef Bagari, dr. Franc Ivanoci.

²⁵ France Stelè, Gradivo za prekmursko zgodovino. - 2. Slovenska listina iz l. 1643. ČZN 1927, str. 6—9. Posnetek njenega začetka v: Vilko Novak, Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana, 1976, str. 37.

Iz Trstenjakovega rokopisa o Prekmurcih so večkrat črpali novejši raziskovalci prekmurske zgodovine, posebno Ivan Škafar,²⁶ pa tudi slovstvene zgodovine, posebno Števana Küzmiča, ki je deloval v danes povsem pomadžarjenem Šurdu, župnika J. Borovnjaka in Fr. Ivanocija, s katerima je bil Trstenjak v stiku ter jima je tudi napisal nekrologa v Ljubljanskem zvonu.

O Trstenjakovih spisih o Prekmurju je pregledno pisal Vilko Novak (Kulturni stiki do osvobojenja, Slovenska krajina, 1935, 43—44). Iz njegovega opisa popotovanj pa so objavili poglavji »Gorenji Senik« in »Dolenji Senik« s faksimilom Trstenjakovega rokopisa in obširnim uvodom o Trstenjaku in njegovem delu v zborniku »Stopinje« (Murska Sobota 1984, 38—44). Poglavje o Soboti (Sobota pred sto leti) pa je objavil Mihael Kuzmič v Obzorniku 85, št. 7—8, str. 555—558.

Po Košičevem kratkem opisu ljudskega življenja v madžarščini (1824, 1828) in Čaplovičevem nemškem prevodu (1829, prim.: V. Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, SE II/1949, str. 100—110) ni pred Antonom Trstenjakom v slovenščini še nihče sistematično opisoval niti enega področja ljudskega življenja v Prekmurju. Zato bi bila objava Trstenjakovega rokopisa o življenju »ogrskih Slovencev« velikega pomena za razvoj etnološkega raziskovanja Slovencev, zlasti pa za opis prekmurske ljudske kulture, posebej še v Porabju. Ne glede na napake so namreč opisi v posameznih poglavjih zelo nadrobni, vsebujejo izraze za predmete in dogajanje, za trvarno kulturo pa celo tlorise stavb in prostorov v njih.

DODATEK

V Trstenjakovi zapuščini najdemo tudi vprašalnico, ki jo je verjetno sestavil sam (morda je na zamisel vplivala A. Radiča Osnova za sabiranje i proučevanje građe o narodnom životu) in jo po vsej verjetnosti nameraval razposlati (ali pa jo morda celo je, vendar za to v zapuščini ni dokazov), ker je razmnožena, čeprav v rokopisu. Ker gre za prvo etnološko vprašalnico v slovenskem jeziku, jo tu objavljamo.

SLOVENCİ

Kako stanuje in živi slovenski narod

I. Vasi

1. Na kakšnem svetu stoje vasi, na ravninah, v dolinah, na gorah.
2. Kako stoje hiše v vaseh, ali so raztresene, jedna daleč od druge, stoji li vsaka hiša za se, ali se drži jedna druge.
3. Kakšno podobo ima vas; ali je vas okrogla, v podobi obroča, ali so vasi podolgate.
4. Ali pravijo vasi tudi selo, vesnica.
5. Imenujte vasi na -iči in -ci, npr. Radovanoviči, Radoslavci.

II. Hiše

1. Kako pravijo hiši: dom, hram, koč, bajta, koliba.
2. Ali pravijo hiši tudi »dom«.
3. Kaj je bajta, koč, koliba; v čem se razlikujejo.

²⁶ Slovenska narodna zavest dr. Franca Ivanocija in narodnostni pomen prekmurskega tiska v XX. stoletju. Dialogi, Maribor 1970, str. 471.

Sodelovanje dr. Franca Ivanocija in Jožefa Klekla st. pri Zemljevidu slovenskega ozemlja (1921). ČZN 1977, 249—258.

Ob 60-letnici smrti dr. Franca Ivanocija. Stopinje 1974, str. 81—82.

Jožef Bagáry, Anton Trstenjak in martjanska pogodba iz leta 1643. Kronika XX. (1972), 39—49.

Jožef Borovnjak in Anton Trstenjak. Slavistična revija 1972, 237—244.

4. Kakšne so hiše, lesene ali zidane.
5. Kaj je »zidanica«.
6. Iz katerega lesa se delajo lesene hiše in kako.
7. Ali se stavba lesenih hiš opušča.
8. Kako se imenujejo pojedini deli hiše: izba, soba, cimer, štibelec, čumnata, veža, priklet, pivnica, kevder, klet, hlev, žitnica, sleme, svisla, podstenje, parma, listnjak itd.
9. Kaj je klet, kaj pivnica.
10. Kaj je čumnata.
11. Kakšna je streha, slamnata ali drugačna, s čim so v obče hiše krite.
12. Kakšna so tla v hiši; kako se delajo.
13. Ali imajo hiše dimnik, okna, kakšna so okna, npr. mala, šipa itd.
14. Kaj so vrata, kaj duri (dveri). kateri izraz je znan.
15. Kako je soba znotraj urejena: miza, stoli, klopi, peč, skrinje, omare, kostni; kje stoji to in ono v sobi.
16. Ali kuhajo na peči ali na ognjišču.
17. Ali so tudi kmečke hiše na dve nadstropji.
18. Ali so okolo hiše drevesa; kakšna drevesa (sadna).
19. Kakšne rože, cvetice so v čisljih.
20. Ali stanujejo ljudje in živina v jednom stanovanju, v jednom oddelku.

III. Poljedelstvo, sadjarstvo, živinarstvo

1. Ali se pečajo ljudje s sadjarstvom, živinarstvom.
2. Kaj pridelujejo v obče na polju, in kaj največ. Imenujte vse vrste žita.
3. Ali domači pridelki zadoščajo za hrano domačinom, ali pa jih še morajo kupovati; ako jih prodajajo, kam jih prodajajo.
4. Kam spravljajo snope, ko požanjejo.
5. Na katerem prostoru mlatijo, kako temu prostoru pravijo.
6. Kako meljejo, ali imajo žrnev (žrmlje) ali mlin.
7. Kaj je »pšeno«, kako pšeno pripravljajo in iz katere vrste žita je pšeno.
8. Ali vsak kmet obdeluje sam z družino polje, ali s tujimi delavci. Ali plačujejo tuje delavce z denarjem, ali pa daje sosed sosedu delavca za delavca.
9. Imenujte vse poljedelsko orodje in tudi druge domače priprave.

IV. Obrt in trgovina

1. S katerim rokodelstvom, obrtom pečajo se največ ljudje (čevljarji, mi-zarji, krojači i.t.d.).
2. S čim trgujejo, kaj prodajajo v druge dežele.

V. Hrana

1. Kako živi ljudstvo, revno ali dobro.
2. Kolikokrat se kuha in je na dan; zjutraj, dopoldne, opoldne, popoldne, zvečer. Kake izraze imajo za to: npr. zajutrek, obed, kosilo, južina, večerja, malica itd.
3. Kaj jedo po leti, kaj po zimi.
4. Katere so poglavitne narodne jedi.
5. Kake imajo močnate jedi, kako se imenujejo.
6. Ali jedo mnogo mesa, kdaj npr. ob praznikih in kakšno meso največ.
7. Kakšno imajo kašo.
8. Ali poznate kakšno pesem o tej ali oni jedi.
9. Kaj ljudstvo pije, ali mnogo pije.

VI. Družbinsko življenje

1. Kakšno je družbinsko življenje.
2. Ali imajo žene iste pravice kakor možje.
3. Ali možje žene zelo spoštujejo.
4. Ali morajo vsi člani družine jednako delati.
5. Kaj je glavno opravilo ženskih kaj moških.
6. Ali hodijo v druge dežele dela iskat, da si kaj prislužijo, in kam hodijo (npr. na Hrvaško itd.).
7. Kakšna je gostoljubnost.

8. Kako se vedejo nasproti tujcem.
9. Ali imajo pri pogrebnih posebne navade. Ali poznate sedmino ali karmine.
10. Ali mrliču kaj posebnega v grob devajo.

VII. Narodna noša

1. Kakšna je sedaj noša moških, žen, deklet.
2. Kaj mi veste poročati o stari narodni noši, ki pa že danes pojema.
3. Kako je ime tej ali onej noši (delu cele obleke), s čim si pokrivajo glavo, kakšne su suknje, stari kožuhi itd.
4. Kakšno je obuvalo.
5. Kaj nosijo ob praznikih.
6. Ali pridelujejo platno doma, katero obleko imajo iz platna.

VIII. Narodne veselice in slavnosti

1. Kakšne plese pleše ljudstvo.
2. Katere stare navade so se ohranile o božiču, o novem letu, o veliki noči, o kresu, npr. koleda, kres itd. — Opišite to.
3. Kakšen pomen ima kumstvo.

IX. Načrt kmečke hiše

1. Napravite mi jednostaven načrt hiše z gospodarskim poslopjem vred, ino da se razločijo pojedini deli npr. soba, veža, kuhinja, ... (nečitljivo) itd.

X. Važne opomnje

1. Ako veste kaj posebnega, važnega ali malo važnega, česar ni v gorenjih uprašanjih, prosim, sporočite mi.

Zusammenfassung

ANTON TRSTENJAK ÜBER DAS VOLKSLEBEN IM PREKMURJE (ÜBERMURGEBIET)

In der National- und Universitätsbibliothek in Ljubljana ist der reiche Manuskriptennachlaß Anton Trstenjaks (1853—1917), Publizisten und Theaterhistorikers, aufbewahrt. Dieser Nachlaß enthält unter der Nr. Ms inv. 193 neben anderen Materialien auch ein über 1400 Seiten umfassendes Manuskript »Slovinci na Ogrskem« (Die Slowenen in Ungarn), das Anton Trstenjak für den Verlag Slovenska Matica verfasst hatte, jedoch nie gedruckt wurde. Diese Darstellung stellt in 9 Kapiteln einen Teil des Volkslebens im Übermurgebiet dar: I. Die Wohnstätte der Slowenen zwischen Mur und Raab, II. Reiseskizzen, III. Das Dorf und das Haus, IV. Volksgerichte, V. Volkstracht, VI. Hochzeiten, VII. Begräbnis, VIII. Schulwesen, IX. Literatur.

Der vorliegende Beitrag befasst sich mit dem ethnographischen Inhalt dieser Darstellung, analysiert sie den einzelnen Kapiteln nach und vergleicht sie mit dem Werke von J. Košič »Croaten und Wenden in Ungern«, das J. Csaplovics unter seinem Namen in deutscher Sprache 1829 herausgegeben hatte.

Im August 1883 bereiste A. Trstenjak alle Dörfer des Prekmurje bis zu Monošter im Raabgebiet und sammelte in 24 katholischen und evangelischen Pfarren sowohl in der Mundart gedruckte Bücher, als auch Materialien für seine geplante Darstellung des dortigen Volkslebens. Seine Erlebnisse, Begegnungen mit Geistlichen, Lehrern und Bauern beschrieb er in den Reiseskizzen. Sein Fehler war jedoch, daß er sich nicht nur auf die Lebensbeschreibung der Dörfern im Übermurgebiet beschränkte, sondern alles anführte, was er darüber bei anderen Slawen gelesen hatte, als ob er zu den einzelnen Kapiteln umfangreiche Einleitungen über die Altslawenkultur hätte beisteuern wollen.

Nach Košič kurzer Beschreibung des Volkslebens (1824, 1828) in ungarischer Sprache und Csaplovics' deutscher Übersetzung (1829) ist vor Anton Trstenjak in slowenischer Sprache noch kein systematischer Bericht über irgend einen Bereich des Volkslebens in Übermurgebiet geschrieben worden. Darum wäre die Veröffentlichung dieses Manuskriptes über das Leben der »Ungar-Slowenen« für die volkkundliche Forschung der Slowenen, besonders für die Beschreibung der Volkskultur in Übermurgebiet und Raabgebiet, von großer Bedeutung.

Angelos Baš

Od Maribora do Trsta leta 1798

Seznam potopisov, ki so poučni tudi za etnologijo Slovencev v fevdalni dobi in ki so dosegljivi v naših knjižnicah, sem pred kratkim dopolnil z nepodpisanim potopisom iz l. 1793 (*Reise von Venedig über Triest, Krain, Kärnten, Steuermark, und Salzburg, Frankfurt und Leipzig 1793*), ki sem ga deloma tudi že uporabil.¹ Pozneje mi je pri iskanju potopisov, ki pričujejo o etnologiji Slovencev v fevdalni dobi in ki jih hranijo zahodnonemške knjižnice, prišla v roke knjiga E. M. Arndta, *Reisen durch einen Theil Teutschlands, Ungarns, Italiens und Frankreichs in den Jahren 1798 und 1799 I, 2. Aufl., Leipzig 1804*.

V tej knjigi je Arndt med drugim na 23 straneh opisal svojo pot od Maribora do Trsta l. 1798.² Ta del potopisa obsega praviloma etnološke in krajepisne podatke; etnoloških je več. Od teh so najštevilnejši podatki o agrarnem gospodarstvu, nekaj manj številni so podatki o oblačilnem in telesnem videzu, od slednjih je za spoznanje manj podatkov o stavbah, hrani in etničnih razmerah, redkejši so podatki o trgovini, prometnih razmerah, šegah in navadah in glasbi, medtem ko je v potopisu komaj kaj drugih podatkov, tj. o kmečki umetnosti in vedênju in pa o mestni pobožnosti. Krajepisje v našem delu potopisa se nanaša v nekaj večji meri na podeželje kakor na mestno okolje.

Ernst Moritz Arndt se je rodil l. 1769 v Schoritzu na otoku Rügen v Baltiškem morju. Od l. 1800 do 1806 je bil docent in profesor zgodovine na univerzi v Greifswaldu. L. 1806 je pred Francozi pobegnil na Švedsko, od koder se je 1810 vrnil v Greifswald. L. 1812 je kot zasebni tajnik spremljal vom Steina v St. Petersburg, 1813 se je vrnil v Nemčijo. Od l. 1818 do 1820

¹ A. Baš, O potopisih kot virih za etnologijo Slovencev v fevdalni dobi, v: *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije — 1*, Ljubljana 1982, str. 106 d; A. Baš-S. Vilfan, O starejših dimnicah na Slovenskem, v: *Traditiones 17*, Ljubljana 1988, str. 114 d.

² E. M. Arndt, nav. delo, str. 376 d.

in od 1840 do 1854 je bil profesor zgodovine na univerzi v Bonnu; tam je umrl 1860. V nemško zgodovino se je zapisal predvsem kot politični pisec in pesnik.³

Arndtov potopis od Maribora do Trsta je v spodnjih vrsticah objavljen v prevodu. Ker gre v tem primeru za izdajo etnološkega in krajepisnega vira, je prevod kar se dá dobeseden, razen na mestih, na katerih bi to šlo na škodo slovenščine.

*

Torek, 18. septembra.

... Od tod⁴ gre nato pot dlje časa navzdol in navzgor, zvečine skozi vinske gorice in prijetne doline, skozi dobrave z laškimi orchi in slivami in drugim sadnim drevjem, deloma tudi med hrasti in bukvami. Tako se pride do Maribora, čednega mesteca ob Dravi, ki teče tukaj pod visokimi in strmiimi gorami kot široka in ponosna reka in nosi veliko število majhnih ladij in splavov. Ogledal sem si samo to novo gostjo in sem nadaljeval pot navzgor skozi ravno pokrajino z žitnimi polji; v daljavi je bilo videti gore, ponekod v tej pokrajini pa je bil kak brezov in hrastov gozdiček. Šel sem mimo več majhnih kmetij in skozi vasi Hoče in Slivnico in Zgornjo Polskavo in sem si naposled ob 7. uri poiskal prenočišče v mestecu Slovenska Bistrica.

Pol milje od Bistrice so zopet gore in vinske gorice (od Maribora sem namreč hodil večinoma čez visoko ravan), polja pa so še zmerom stara: veliko bujne koruze in ajde, zelje in močvirske rastline, konoplja in zelo kratek zeleni lan, buče in proso, redkokdaj krvavo rdeče proso ali neke vrste rjavo proso, ki ga Italijan imenuje *saggina*. Tudi danes sem videl palice kakor na območju Mariazella, te so pogosto visoke za tri može in nanje privezujejo v obliki piramide proso in ajdo ali grah in fižol. Hiše so spodaj pogosto popolnoma lesene, pogosto napol iz lesa, pogosto tudi zidane, nekatere so krite s skodlami, več jih je kritih s slamo, druge imajo streho iz opeke. Številne hiše so bile tako borne, da so me živo spominjale na domovino. Na marsikateri hiši so obešene buče in koruza, kakor v naših ribiških vaseh včasih slaniki, v nekaterih krajih pa visijo na hišah cele vrste jabolk, da se na soncu sušijo. Pogosto je že slišati slovenščino⁵ in tudi noša postaja slovenska⁶; štajerskih⁷ jopičev in klobukov ni več videti. Pri nekaterih redkih ženskah sem, kakor na Ogrskem, videl, da spletajo lase v posamezne kitice. Moški nosijo namesto čičem naše⁸ navadne kmečke škornje in široke hlače, okrogle majhne klobuke in kratke, črno barvane platnene hlače. Skoraj vsi nosijo na hrbtu majhno pisano vrečo, kakor lovsko torbo, v njej imajo na potovanjih najnujnejše potrebščine. Ženske nosijo, skoraj čisto tako kakor na Pomorjanskem, večinoma črna krila in modre predpasnike in ploščate bele čepice, redkeje črne in oprijete avbice. Povrh nosijo na glavi po navadi še belo ruto, ki ni, kakor na Frankovskem, grdo rogljičasta, temveč je prav čedna, takó se nemara slika *Mater dolorosa*. Nekatere si okrog pasu pripenjajo svetel pas, s tankimi srebrnimi žicami na usnju, vse pa nosijo namesto traku naših⁹ revnejših žensk dolg jermen, okrašen s svetlim srebrom, medenino ali tankimi žicami; na tem jermenu visi skoraj do stopal

³ Povzeto po: Der grosse Brockhaus 1, 15. izd., Leipzig 1928, str. 692 d; Brockhaus Enzyklopädie 1, 17. izd., Wiesbaden 1966, str. 735.

⁴ Od Plačkega vrha.

⁵ »wendisch«.

⁶ »wendisch«.

⁷ Zgornještajerskih.

⁸ Na Pomorjanskem.

⁹ Na Pomorjanskem.

nož. Tukaj bi bilo mogoče zelo veliko klepetati o sorodnosti štajerskih in pomorjanskih Slovanov, ki se morda razkriva tudi še v teh nadrobnostih;¹⁰ toda naj bo dovolj namigov. Postave niso najlepše, redko je videti močnega in krepko raščeneža moža, tem več pa je majhnih in usahlj. To je mogoče reči tudi o živini, ki sem jo videl na poti, dolgi 8, 9 milj. Veliki konji so kljuseta, in voli, ki so tako majhni kakor v nekaterih predelih Fichtelberga,¹¹ so usmiljenja vredni, kadar vlečejo navzgor. Med kravami sem videl srebrno bele in vitke ogrske rase, ki pa niso tako zastavne kakor ogrske. Na vseh poljih je brez števila puranov in svinj.

Sreda, 19. septembra

Ob sedmih sem čil odšel iz Bistrice in sem v nekaj urah prispel do prve postaje, do Konjic. Najprej so me obdajali ljubki griči, prekriti s trtami, nato so se hribi umaknili in šel sem skozi hladno dolino med jelšami, brezami in posameznimi hišami in videl navadne saditve, lepe travnike in deteljo. Gradnja vasi, slovenska¹² noša in jezik so še enaki. Konjice so majhen kraj z lepim starim gradom na hribu; če me ne bi bila priganjala pot, bi bil splezal na grad. Za Konjicami se pot zoži in gre pol ure zmerom pod drevesi polagoma navkreber, dokler te vedno više in bolj strmo ne obdá gorovje, in končno hodiš pod grozečimi skalami, visokimi nazobčanimi hribi in drevesi. To je grozna in strašna pot, vrane letajo nad glavami, jastrebi nad skalami in posamezni ljudje tolčejo kamne in polnijo z njimi luknje na cesti. Še glasnejše je vpitje ubogih voznikov in gonjačev, ki morajo s svojimi konji in voli navkreber, ne morejo pa pripraviti živali, da bi spleljale. Vendar sem mimo vseh hitel naprej, kakor moj pogum vselej raste z delom in bolečino, kljub temu pa sem moral naposled pod neko hruško počivati in si oddahneti. Potem sem se povzpел na vrh Konjiške gore, od tod se mi je na severovzhodu, od koder sem prišel, odprl obširen razgled, ki pa ni dosegel tistega s Plača, čeprav je sicer višji, vendar ni njegova okolica tako mično raznolika in ni v njej nobene reke. Tukaj sem nekaj časa užival nebeški zrak in veličino zemlje, nato pa sem z enakim trudom, s kakršnim sem prišel na vrh, zdiral navzdol. Potem vodi pot tesno in samotno ob potokih in pod posameznimi starimi stolpi do Vojnika, ki leži s svojim starim gradom zelo lepo na začetku doline. Vročina je bila strašna, ravnina s travniki in polji lepa, z gozdnatimi hribi v daljavi, seveda brez trt, vendar še zmerom prisrčna. Vasi so bile pri najrodovitnejših poljih revne, tem slabše za uboge prebivalce. Lepe cerkve in posamezni dvorci so bili stran od ceste. Ob dveh sem bil v Celju. Tu sem si naročil polič¹³ vina in pa kruh in sir. Mestece je spomladi skoraj popolnoma pogorelo, tako da so vsi zaposleni z gradnjo, toda prihodnji požar lahko mestece enako opustoši, kajti žal pokrivajo strehe večinoma zopet s škodlami. V gostilni je prisedel neki star Švab, ki me je vseskozi hotel narediti za Nemca iz Rajha, bil je sodar, ki je med vojno obogatel in je znova sezidal svoji hiši. Prerekala sva se o vseh mogočih rečeh pod soncem in o njegovi čisto novi trditvi, da pomeni samo Ulm s svojim ozemljem pravo Švabsko, medtem ko naj bi se vse drugo, vštévši Frankovsko in Bavarsko, imenovalo samo Rajh. Potem ko sva skupaj spila nekaj vina, sem se v njegovi družbi sprehodil po mestu in videl grozote opustošenja in obnovo. Celjska okolica je nebeška

¹⁰ Ta opis oblačilnega videza je ponatisnil V. G e r a m b, Steirisches Trachtenbuch II, Graz 1935—1939, str. 211.

¹¹ Na Zgornjem Frankovskem.

¹² »wendisch«.

¹³ Slovar slovenskega knjižnega jezika III, Ljubljana 1979, str. 763: polič = približno 7,5 decilitra.

in skoraj se zdi, kakor da bi v tej deželi moralo biti vsako mesto v prijetni dolini. Grad nad pogorelimi zidovi z visokimi stolpi in dolgim, zdaj seveda razpadlim obzidjem se od daleč vidi in je veličasten. Malone kakor türinški gradovi leži na topem stožcu in je v viteških časih zagotovo imel eno prvih vlog; zdaj vidiš, kako rastejo iz njegovih razvalin breze in smreke. Pot od Celja naprej gre zmerom skozi dolino, zdaj med travniki in polji, zdaj med goščavami in vasmii, ki so docela pomorjanskega videza. Naposled se dolina neha, pot vodi skozi strašno ožino navkreber. V gorah je videti stare stolpe in zidovja in posamezne vinske trte. Nazadnje sem jih videl ob luninem siju in ob osmih sem prišel na Vransko. Zavoljo čet, ki so odhajale v Italijo, ni bilo mogoče dobiti prenočišča v dveh ali treh gostilnah. Končno sem se ustavil v Ločici. Tam sem se pogovarjal s tremi častniki, eden od njih je bil Dunajčan in se je zdel prav omikan, dokler ti niso šli spat, jaz pa sem si privoščil rake in postrvi.

Značaj pokrajine, ki sem jo prehodil danes, je drugačen kakor značaj pokrajine, ki sem jo prehodil včeraj, malo pa se razločujejo ljudje in njihove hiše; slednje so tu in tam podobne ogrskim in pomorjanskim. Nekatere hiše, tudi kmečke, so prav lepe in so poslikane z upodobitvami svetnikov, angelov, jezdecev in huzarjev. Vodnjaki so odprti in na dolg vzvod, kakor na Pomorjanskem; redki so z vrvjo. Upodobitve svetnikov in Kristusa na križu so vse uokvirjene v loretske hišice in so tako pod streho; tu in tam so izdatno okrašene z vencii in rožami. Vendar so se mi ubožci potožili, da so jih morali tako pozno po njihovi smrti še tako grdo oblikovati, kakršne sem ponekod videl. Ljudje imajo še skoraj popolnoma staro slovensko¹⁴ nošo, nič štajerske,¹⁵ in preprosti človek govori že slovensko.¹⁶ Psi, vozovi, klobuki, škornji, široke hlače so malone takšne kakor na Pomorjanskem. Celo naši¹⁷ plotovi se najdejo tukaj povsod. Nekaj posebnega pa so nekatere šupe ali skednji, pogosto so samo ogrodje, široko tri, štiri lakte,¹⁸ prekrito s streho; vanje na obeh straneh vpletajo deteljo, grah, fižol in proso, da ga presušita veter in sonce in se nato omlati. Pogosto so to cele sobe, ki so le zgoraj pokrite in imajo na sredi takšno ogrodje, široko štiri do pet laktov; tja vlagajo žito; na obeh straneh je podobno pletivo iz tramov in šperovcev, na katero zopet ovijajo te vrste žita. Zelo pogosto so na poljih kakor tudi v vaseh. Hiše so deloma spodaj zidane, deloma so iz pol prežaganih debel, in okna z mrežami so majhna. Povečini so krite s slamo, redkokdaj s skodlami, še redkeje z opeko. Gostilne so tudi v najrevnejših vaseh prav lepe. Žito žanjejo skoraj vseskozi s srpom, travo kosijo s koso. Čisto poseben način te¹⁹ in štajerske dežele je ta (potem prehaja v Italijo), da nosijo, zlasti ženske, vse na glavi: naj bo, kar hoče, trdo in mehko, suho in tekoče, vse posadijo na glavo in dajo temu podstavo, volnen svitek, na katerem spravijo vse v ravnotežje tako, da hitro hodijo in pustijo roke ob telesu; ob tem jim nič ne pade. Tukaj ni golš, ljudje in živina so zopet lepši, čeprav je dežela od Celja naprej manj rodovitna. Ljudje so prijazni in zaupljivi, niso priliznjeni kakor ogrski kmet. Ni platnenih jopičev, temveč so ti iz rjavega, pa tudi belega in rdečega volnenega blaga; nosijo bele in modre nogavice iz volne, sive ali črne hlače iz platna.²⁰

¹⁴ »wendische«.

¹⁵ Zgornještajerske.

¹⁶ »wendisch«.

¹⁷ Na Pomorjanskem.

¹⁸ S. V i l f a n, Pravo, v: Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 154: laketi = 276 cm.

¹⁹ Med Slovensko Bistrico in Vranskim.

²⁰ Gornji oblačilni videz je zvečine ponatisnil V. G e r a m b, na nav. mestu.

Iz mene so že marsikaj naredili. Mnogi, morda večina me je imela za Francoza. Tako me je ondan neki gostilničar vprašal, ali nisem Francoz in utegnem potrebovati francoski denar. On da ima še lep papirnati denar iz zadnje vojne. Dejal sem mu, da ne bi zamenjal takšnega denarja, tudi če bi bil Francoz. Kmet na cesti me ima zavoljo moje sive obleke in gole sablje za častnika in se takšni gosposki osebi spoštljivo izogiba. Gostilničarje skrbi, v čigavi službi sem, ko nisem tako usmiljen, da bi jih pustil iz radovednosti jadikovati. Cesarski vojaki se sprašujejo to med seboj. Tako sem včeraj mimogrede slišal enega reči: Ne, ta je iz Pfalza. Zmerom posnemam najvišje, to pomaga, tako da me nimajo za najnižjega, zlasti zato, ker večinoma dobro plačujem. O, umetnost vseh umetnosti, gospodarica življenja, ki veliko zahteva!

Ljubljana, 20. septembra.

Tukaj sedim v družbi nekaj častnikov, trgovcev, nekega zakupnika in izgnanega italijanskega marcheseja pri mizi v Zvezdi in mi gre v slast dobro vino in jedača. Ves pogovor, ki ga previdno poslušam, se suče zvečine okoli sedanje vojne, in téma, ki je vsem v zobeh, je: *quest' è una cattiva guerra, il Buonaparte è una grandissima testa*. Pruski kralj je le: *il traditore, il distruttore della Germanie è della casa d'Austria*. Naposled se proti deseti uri družba razide in zdaj pišem.

Od Vranskega gre pot povečini skozi ozko gorsko dolino; gore ob njej niso visoke, pač pa neobdelane in so porasle z golo bukovo in hrastovo hosto. Tu in tam se posamezne kmetije in vasi naslanjajo na hrib ali kak travnik. Potem ko sem prehodil tri milje, se pred menoj končno razprostre lepa ravnina s travniki in polji, na katerih ni videti drugega kakor ajdo in nekaj prog detelje. Gorovje na desni se zviša, se z juga obrne bolj proti zahodu in se z belimi in strmimi vrhovi vzdiguje v oblake. Zdaj pelje vojaška cesta docela na zahod, na levi strani je prostrana ravnina. Tako se pride v uri pred Ljubljano, do mosta čez Savo; od tam se odpira eden najbolj ljubkih razgledov, kar si jih je mogoče misliti. Reka teče ko prava hči gorá hitro proti jugu, zdaj plitko, zdaj v globokih vrtincih. Na desni so velike gorate kepe, odkrhki sive gorate strani, z razvalinami starih gradov, na levi, na jugu, se vidita ljubljanski grad ali kastel in reka, pred teboj pa je smejoča se ravnina. V blesku zelo prijetnega večera sem prispel v Ljubljano.

To mesto leži na obeh straneh Ljubljanice, ki se pol ure od tod izliva v Savo. Mesto je večinoma nepravilno in gričevnato, zlasti proti kastelu, sicer je popolnoma odprto. Predmestja so revna, tamkajšnje hiše in skednji so deloma kriti s slamo in skodlami. V mestu pa je malo skodlastih streh. Najlepša in najbolj ravna ulica je nesporno ta, ki pelje do velikega trga, in Dunajska; tam je marsikatera prav čedna hiša, in nekatere imajo že po italijanskem zgledu položno streho. Tlak na cesti je slab, ulični jarki so zvečine na sredi. Glavna cerkev je velika in ima par lepih stolpov. Takoj ko sem šel v mesto, sem moral tam poklekniti, čeprav je bila ta pobožna vaja bridka za moja kolena. Prav takrat so pozvonili k obhajilu in vsi ljudje so popadali na tla, kakor bi jih bila udarila strela, in so se pokrižali. Vzhodno od mesta lepo leži stari grad s svojimi stolpi in zidovi pod zelenimi drevesi, ki segajo kot gozd navzdol do mesta. Tu sem zaman iskal lepe človeške podobe, čeprav je na velikem trgu in drugih zbirališčih kar mrgolelo ljudi. Tem več pa sem videl breskev, grozdja, citron, želv in rakov in vseh vrst žita in slišal sem predirljivo sozvočje tirolskih in lombardskih kričočev, ki so ponujali Salami veronesi in formaggi parmegiani. Po cenah in hrani

je povsod opaziti, da se bližamo Italiji. Jedi so resnično krepkejše, vendar so pripravljene dosti bolj okusno in slastno kakor naprej na jugu, zato pa je tudi v najbolj ubogih vaških krčmah treba zanje plačati dvojno ceno.

Petek, 21. septembra.

Moja pot je šla do Vrhnike miljo po ravnem polju, ki ga obdajajo gozdnati hribi in griči; na poljih gojijo ajdo, deteljo, zelje in repo. Pokrajina se ne zdi rodovitna, prav kakor včerajšnja ravnina in tudi včerajšnje gore niso enake prejšnjim; povečini jim manjka vina, koruze in krvavo rdečega prosa. Tu je pogostno mrzlo močvirje z ločjem in šoto. Za Vrhniko se začne čisto posebna pokrajina, kakršna se z nekaterimi manjšimi spremembami nadaljuje do Trsta, več ko 10 milj. Takoj za to vasjo se vzdigujejo strmi hribi, ki niso nizki. Pot je bila z veliko dela in s tisoč zavoji spejljana skozi gozdnato gorovje, tu in tam je bila zvišana, podprta s stranskimi zidovi in naravnana z mostovi in zidovjem čez globine in brezna. Hribi so ob straneh deloma pokriti z bukvami in hrasti, deloma so goli; pot gre zdaj niže, zdaj višje. Ljudje so se naselili v dolinah in vzeli kamnom in nehvaležnim hribom majhne travnike in polja. Vasice pa so resnično bolj zidane, kakor bi bilo mogoče pričakovati v tako puščobni globini. Tega vročega dne sem moral plezati gor in dol, dokler nisem prišel v Planino, ki me je izdatno odškodovala za vse napore, tako divje in romantično leži tik pod gorovjem. Na jugovzhodu je globok prepad pod lepimi zelenimi travniki, skoznje šumi gozdna reka pod starim stolpom. Pot okoli prepada poteka v kačjih zavojih in zmerom navkreber. Zdaj pa utirajo čez globino in gorsko reko bližjo pot; dobršen del so jo že vsekali skozi skale in iz velikih brun so začeli delati most čez reko. Očaran sem šel po kamniti poti na vrh, še enkrat pogledal v to globoko dolino, nato pa v Postojno. Tam sem našel debelo in veselo gostilničarko, ki je postregla z dobrim vinom, pečenimi brinovkami, ribami in raki in pa z mehko posteljo.

Hiše in stanovanja so z majhnimi razločki še vedno enaka kakor prejšnja; šup s šperovci in letvami je tu manj, po vsej verjetnosti zato, ker nimajo nanje toliko obešati. Voda postaja redkejše, zato je za popotnika tem bolj osvežujoče, če priteče iz hriba po kakem žlebu ali leseni cevi voda, svetla ko kristal. Živina je po videzu stara; pripreženi voli so zelo majhni in ne morejo vselej, tudi če jih je 6 do 8 po številu, vleči navkreber; vozijo tudi s kravami in jih vpregajo skupaj s konji. Pod jarmom, ki je v ognju precej skrivljen, vlečejo s prsmi, ne z glavo. Volovski vozovi so zelo dolgi in imajo štiri nizka kolesa; tudi vozovi za žito so praviloma tri vatl²¹ daljši kakor naši v severni Nemčiji. Plug ima dvoje ročic in zelo daleč odstopajočo in dolgo desko. V kamniti in apneno ilovnati zemlji morajo globoko orati in torej veliko pripregati; tako sem videl šest volov drugega za drugim. Krompir je tukaj pogostejše na poljih in na mizi kakor na Štajerskem.²² V tukajšnjih hribih je več ko dve tretjini ovc črnih kakor žužek. V hribih je malo srn, jelenov, zajcev, lisic in volkov, ki se bolj kažejo pozimi. Ljudje po vaseh niso prav krepkega videza; vsaj ne spominjam se, da bi bil videl kmeta, ki bi mu lahko pripisal to označbo. Telesa so suha in šibka, redka so velika in lepa. Ne pri moških ne pri ženskah nisem videl čednih postav. Ženske so večinoma tako debele, da niso ničemur podobne,

²¹ S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, v: Zgodovinski časopis VIII, Ljubljana 1954, str. 58, 86: dunajski vatel = 77,3 do 77,775 cm.

²² Na Zgornjem Štajerskem.

in imajo okrogle glave, od teh so redke deležne zanimanja zavoljo črnih živih oči. Pač pa se zdijo veselo in dobrovoljno ljudstvece, ki se rado smeji in klepeta, čeprav od vsega hrupa žal ne razumem besede. Kajti vsi govorijo mešanico slovenščine²³ in italijanščine in le gostilničarji v večjih vaseh morajo zavoljo svojega dela razumeti nemščino. Njihova noša je podobna naši pomorjanski: visoki škornji z belimi ali modrimi volnenimi nogavicami, črno sive platnene hlače, rdeči in pisani ali beli sukneni jopiči z modrimi ali rdečimi trebušnimi pasovi. Nikjer ni videti naših²⁴ platnenih jopičev, pač pa nosijo rjav površnik, ki je napol suknjič, napol plašč in je narejen popolnoma po štajerskem²⁵ kroju. Pri ženskah je videti zdaj skoraj samo škornje namesto podvezank in čizem; škornji so ali popolnoma črni in ne-nagubani ali pa segajo le čez gležnje, kjer so iz čisto mehkega rjavega usnja in kakor nagubane nogavice. Srajca je na prsih nabrana v tisoč gub in je na vratu speta z majhnim zaponko. Lasje so tesno spleteni ob kolobar, ovit z rdečim ali progastim trakom; povrhu nosijo ploščato čepico, čez njo ali čez same lase pa po navadi belo ruto. Moški nosijo, če so na poti, tudi pisano torbo, tkano ali sešito iz starega sukna.

Sobota, 22. sept.

Postojna ima zelo pusto in neprijetno okolico in nad seboj star grad v razvalinah. Ko zapustiš Postojno, postaja pušča in divjina zmerom hujša. Znamenite so postojnske jame, toda mene je proti jugu vleklo hrepenenje, še bolj pa govorce, ki sem jih slišal v Ljubljani in po katerih naj bi zavoljo prevoza čet v Italijo v kratkem prepovedali vsem ladjam odpluti iz Trsta. Tako sem šel naprej, ne da bi si bil ogledal jame. Spočetka je pot peljala včasih še skozi gozd, nazadnje pa sem videl samo suho grmovje in vesoljni potop iz razsutega apnenca. Kjer je kaka kotanja in je bilo mogoče narediti majhno polje in travnik, tam je tudi vasica ali hišica, ajda in zelje, kamenje pa so z velikim trudom odvalili. Sredi kamnite puščave pogosto naletiš na takšne majhne, s kamenjem obdane kmetije, ki gojijo repo in ajdo, in se začudiš pridnosti in revščini delavnih ljudi. Voda je redka in slaba. Med temi kamnitimi kepami in polji so velike jame in lijakaste kotline, ki so videti kakor ugasli ognjeniki in čez katere pogosto drži zidana pot. Posamezne črede črnih in belih ovc se pasejo daleč v hribih; na njihovih vrhovih so razvaline starih gradov, ki so jih sezidali iz enakega kamna in ki enako mrko in žalostno gledajo na popotnika. Skoraj vse v tukajšnjem gorovju je iz tega kamna: zidovi in strehe cerkev, stene in pogosto strehe hiš, ograde vrtov, polj, travnikov in vasi. Nekaj milj pred Trstom so na tej kamnini po poljih in vrtovih prelepe vinske trte, njihovo grozdje pa je tako polno in bujno, kakor ga še nisem videl. Vinske trte so povečini zasajene ob brestih, ki stojijo v vrsti 6 do 7 čevljev²⁶ vsaksebi; okrog njih se vinske trte ovijajo kakor lepe girlande, seveda naravnane od človeških rok. Verjetno bi vinske trte v pustih hribih prav dobro uspevale na več krajih, če bi le bilo zadosti človeških rok, ki bi odstranile kamenje in obdelale zemljo. Zdaj je jezik postal latovščina, se pravi mešanica nemščine, slovenščine²⁷ in italijanščine, tako da ne razumem nobene besede, ki prihaja iz ust teh ljudi.

²³ »Wendischen, Slavonischen«.

²⁴ Na Pomorjanskem.

²⁵ Zgornještajerskem.

²⁶ S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, str. 78, 86: dunajski čevlj = 31,6 cm.

²⁷ »Slavonischen«.

(Ko je Arndt prišel na Opčine in se povzpел na višino za vasjo, ga je prav kakor pozneje, ko je prispel v Trst, zelo prevzelo novo, obmorsko okolje. V potopisu je obsežneje dal duška tem čustvom. Zato so od teh izvajanj prevedena samo tista, ki so poučna za namen pričujoče objave.)

Spodaj v zalivu se vidi ljubko mesto s svojimi lepimi hišami, množico jadrnikov in prelepim nabrežjem ... V daljavi se za mestom vzdigujejo sive gore, mesto pa leži v vencu hrastov, oljk in vinogradov in je okrašeno s čednimi podeželskimi dvorci in vrtnimi hišicami. Zraven je treba prišteti ropotanje vozov, pokanje topov in hrup iz pristanišča, ki se je slišal do mene ... Bil je mrak, ko sem prišel v mesto; hodil sem mimo posameznih terasastih vrtov, v katerih so pod odprtimi oboki gorele svetle luči ...

Trst

To mesto sodi k najlepšim, ki sem jih videl na svojem potovanju. Leži ob majhnem zalivu Jadranskega morja; takoj za mestom in na obeh straneh se vzdigujejo griči, više pa hribi, na katere se mesto naslanja. Tako se razprostira ob morju od vzhoda proti zahodu, na severu ima za seboj hribe, na jugozahodu morje. Pod staro trdnjavo so najprej hiše majhne in zgrbljene, ulice pa ozke in umazane; tukaj ne manjka slepih ulic, ki so spričo vseh mogočih ekskrementov živalskega in rastlinskega sveta tako neprijetne, da bi človek ubral drugo pot tudi, če ne bi bile te ulice na koncu zaprte. Ta majhna in revna stanovanja so še preostanki starega mesta, ves drugi del pa se je pomladil ali prerodil, potem ko je trgovina dala mestu nov zagon. Tako so okoli velikega trga, okoli kanalov in povsod na ravnem ob morju številne zelo lepe in lične hiše, pa tudi takšne, ki bi jim lahko rekli palače. Tam so ulice ravne in široke in tlakovane z velikimi štirioglatimi kamni, tako da so za pešca zelo udobne. Trije ali štirje kanali segajo precej globoko v mesto in zelo olajšujejo prevoz pri razkladanju in nakladanju. Najdaljši je kanal, ki sega do Antonove cerkve in nad katerim je ponte rosso ali rdeči most. Nikjer ne manjka velikih in uglednih trgov, obdanih s čednimi hišami, vendar je najznamenitejši trg, ki se imenuje la gran piazza ali veliki trg. Tu je na eni strani glavna straža in hiša komandanta mesta, na drugi strani rotovž in vlada, sijajna stavba z velikim obokom. Ožji del med tema stranema zavzema cerkev, širši, vzhodni del uokvirjajo lepe trgovske hiše. Na vzhodnem koncu trga se košati steber na vodnjaku v čast mestnega obnovitelja Karla Šestega; na stebru so z alegoričnimi visokimi reliefi predstavljene njegove zasluge za mesto in za trgovino, plovbo, poljedelstvo in bog ve kaj še vse, na kar njegova duša pač nikoli ni mislila. Na drugem stebru, takoj zraven, je še njegova doprsna podoba. Če se gre s tega trga proti ponte rosso, se zopet razširja velik nepravilen trg, na njegovih desni je lepa velika kavarna, v kateri najdeš vsak dan pozno v noč družbo in vrisk in v kateri se lahko skoraj zanesesh, da boš srečal ljudi, kakršnih ni pri tebi doma. Takoj ob mestu je pristanišče, ki je pravzaprav umetno in v katero je ob viharjih pač zmerom težko pripluti. Proti severovzhodu, severu in zahodu varujejo pristanišče pred hudimi viharji visoki hribi, proti jugovzhodu pa ga brani nabrežje pred silno plimo, še bolj pa pred blatom in peskom, ki bi jima bilo sicer izpostavljeno. Vsekakor je to dobra naprava, ki je, kakor rakove škarje, zgrajena v morje približno tisoč korakov od vzhodnega konca mesta. Zidovi so iz peska in velikih kamnov, spodaj pa iz mogočnih kvadrov, ki so nazobčani in se zato še boljše upirajo butanju valovja. Na zunanji strani nabrežja so 20 do 30 korakov daleč potopili v morje velike kamne, da bi tako zlomili prvo silo

valov. Ob vhodu in koncu stojijo straže, v zidu pa so odprtine za topove, ki varujejo pristanišče. To je prijeten sprehod, ki odpira imeniten razgled na mesto z morja in dolg in širok razgled na morje. Nasproti tega nabrežja, na obali pod visokimi hribi na Opčinah, so 600 do 800 korakov od mesta pristanišče in poslopja, v katerih morajo potniki z levantinskih ladij ostati v karanteni. Nekega večera sem šel tja, ker je pod hribi in deželjskimi dvorci zelo kratkočasen sprehod. Nadzornik me je vprašal, če bi rad tam ostal 32 dni, nato pa me je vendar spustil notri. Mrgolelo je ljudi vseh stanov in starosti, ki so se drug poleg drugega mirno sprehajali, sedeli in delali to, s čimer se je pač vsak ravnokar ukvarjal. Zdelo se je, da niso občutili neprijetnosti, ko so bili v najlepšem poletnem dnevu zaprti v tako ozkem prostoru. O, kako velikanska je neogibna potreba in hkrati kako lahka! Prej so pač vedeli, da je takšna šega. Med njimi so bili prav omikani ljudje: muslimani, Italijani, Grki in Nemci, poleg nekaterih zalih žen in devic. Nekateri so uživali sadeže tistega letnega časa, drugi so sedeli in pili ob mizah pod vedrim nebom. Mornarji in preprosti potniki so delali, nekateri pa so plesali po neki grozno škripajoči violini. Vse ladje, ki priplujejo iz Levanta, morajo tu brez izjeme ostati 40 dni, šele nato smejo zapluti v redno pristanišče in iztovoriti. Potniki so prosti po 32 dneh, toda po potrebi ostajajo tudi dlje.

Visoko nad starim mestom stoji grad s svojimi zidovi in stolpi, na katerih so veliki drogovi z zastavami. Tukaj vse kaže sledove starosti in neljubeznivosti. V starih stanovanjih prebivajo vojaki, zadaj za njimi kaznjenci. Tamkajšnja cerkev je dovolj znamenita zavoljo svojega starega stolpa in zavoljo mračne in strah zbujujoče notranjosti. Ta starinski videz še stopnjujejo stari kamni z rimskimi napisi, ki so jih vstavili v zunanji zid deloma cele, deloma v odlomkih. Pred vhomom v cerkev, na zelenem trgu, šumijo visoka in mogočna drevesa. Od tod in z gradu je lep razgled na morje in mesto, tako da je mogoče skoraj naravnost gledati v njegove ulice in na trge. Nepopisno lep pa je razgled na pristanišče in na prihajajoče in odhajajoče jadrnike. Kdor hoče doživeti lepši in višji pogled v neskončnost, naj spleza na hribe pri Opčinah ali na stari grad Socerb, ki leži na golih hribih severno od mesta približno pol milje daleč. Gričevnata in hribovska okolica mesta sodi nedvomno k najlepšim, kar jih je. Ne vidiš drugega kakor vinograde, oljke in vrtove, polne fig, kostanjev, granatnih jabolk, breskev in celo že posamezne ciprese. Vsemu se že smehlja in vse že oplaja italsko sonce. V te vrtove in vinograde so na vseh straneh prijetni sprehodi, na katere se je mogoče tudi peljati, vendar obdajajo posamezna posestva povečini zidovi, redkeje živa meja. Najlepši sprehod pri Trstu, ki bi mu zmerom dal prednost pred vsemi drugimi, pa je tisti od vzhodnega dela mesta ob morju proti vzhodu. Polagoma se vzpenjaš, tu in tam so živahne gostilne, v njih se mornarji poveselijo po viharjih. Naposled prideš do strme in skalnate obale, ob kateri se spodaj jezno razbijajo valovi. Onkraj na vzhodu so strma gorovja in obale, in obšlo me je hrepenenje po cesti, ki vodi v staro Grčijo. Na tej poti sem bil vsak večer in sem v svoje veselje vselej našel tam sprehajalce. V vrtovih in vinogradih so povsod raztresene čedne hišice in vile, ki dajejo s svojim ljubkim in bleščečim videzom sončni hribovski dolini še prijaznejšo podobo.

Kakor je italsko nebo, tako so tudi jezik in šege malone docela italske; redko slišiš nemščino, čeprav je tukaj veliko nemških trgovcev, uradnikov in častnikov. Slednji še najbolj uveljavljajo domovino in govorijo med seboj po navadi nemško. V Nemčiji se proti koncu septembra ob večerih že vsi umikajo v sobe, tukaj pa se tedaj življenje šele prav začinja in se nadaljuje do polnoči. Če pravim, da se življenje začinja, ne mislim s tem

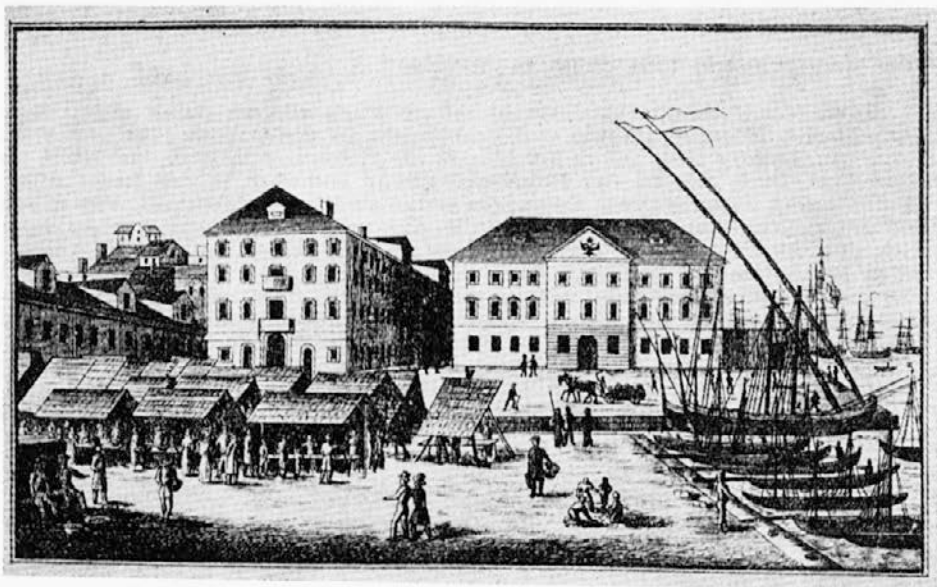
samo trgovcev, mornarjev in njihovih žen, ki so čez dan v vrvežu in hrupu zadosti glasne in vesele, temveč mislim vse, ne glede na starost in spol. Okoli velikega trga so vse tržne lope in prodajalne odprte in razsvetljene. Neštevilni trgovci s sadjem in grozdem in branjevci divje vpijejo v množico in sedijo pri svojih svetilkah s tehtnico v roki ter ponujajo sprehajalcem obilje svojih pridelkov. Sprehajalci hodijo v gostih skupinah od velike kavarne do trga gor in dol, toda ne, kakor na Dunaju, tiho in decentno, temveč ob tako glasnem bučanju in smehu, da je veselje. Nastopajo tudi nekateri fantje, ki pojejo ob spremljavi neke stare violine in kričijo v divjem veselju kakor na morju, spremljajo pa jih pocestnice in mornarji, ki ne ljubijo tihote na deželi. Ta hrup, petje in godba traja pogosto pozno v noč, do dveh in treh, ne da bi ga utišala policija, kakor na Dunaju in v drugih mestih monarhije, kajti tukaj življenje živo utripa. Drugačno je življenje v pristanišču, v majhnih krčmah, Horacovih krčmah, kakršne pa so odprte tudi v mestu. To so čisto enkratne jedilnice in pivnice, kakršnih ni nikjer v Nemčiji. V spodnjem delu velikega in dolgega prostora je postavljeno in obešeno vse, kar si navadno zaželita grlo in želodec, na sredi pa stojijo vzporedno ali druga za drugo dolge mize, pogosto tri, štiri, odvisno od tega, koliko je gostov. Ob teh mizah sedijo gostje in si od bogate zaloge privoščijo, kar jim ugaja. Zame je bilo to nekaj novega in neprekosljivega in me je neskončno zabavalo. Zato bom za šalo opisal eno najimenitnejših gostiln te vrste. Na obeh straneh krčme so spodaj najprej veliki sodi, pogosto v dveh vrstah, iz katerih točijo olje, vino in druge lepe tekočine. Nad te, velike sode so razvrščeni manjši sodi, posode in buteljke z boljšo vsebino, nad njimi pa so postavljene neštevilne in v večerni razsvetljavi bleščeče se prazne buteljke, vrči in kozarci. Nad temi, nad glavami sedečih gostov in kjer je še sicer prostor, je nakopičena izvrstna zaloga, ki sestoji iz lepih gnjati, različnih sirov, sušenih in soljenih rib, klobas, pečenk, vseh mogočih vrst sadja in zrnja, rezancev, makaronov in brez števila drobnarij. Vsega tega je veliko, vrh tega pa je pogosto tako lično in mično razpostavljeno, da lahko celo sladokusca zamika, da bi sedel v krčmo in užival ponujene dobrote. Tukaj so gostilne, kakršne je slikal Hogarth,²⁸ zlasti tam, kjer bivajo mornarji, vendar sodijo te že k boljšim gostilnam. Revnejše gostilne so namenjene za razred pristaniških nosačev, dninarjev in kmetov. Prenosišče slednjih lahko ugotovimo že po množini osličkov in mul, ki stojijo s svojimi tovornimi sedli v dolgi vrsti pred vrati, medtem ko njihovi gospodarji v gostilni jejo ali kupčujejo. Te uboge pare sem tukaj v velikem številu videl v ponedeljek na tržni dan v vsej raznovrstnosti njihovih noš, in zmerom bolj sem prepričan, da so to suha in slabotna nacija. Zelo pogosto nosijo slamnike, grozno široke kratke hlače mahedravke, ki segajo spodaj kakor amputirana noga čez kolena. Kakor mornarji nosijo pogosto rdeče in pisane čepice in pa stare napol štajerske,²⁹ napol hrvaške plašče. Ženske imajo povečini staro nošo, vendar pogosto nosijo širokokrajne klobuke iz polsti in si češejo lase navzgor in jih spletajo ob kolobar. Zdi se, da povsod zelo čislajo zmečkane oblike, kajti zelo številne nosijo rdeče in modre nogavice v tisoč gubah, kakor Tiroлке v Boznu. V tej vrsti ljudi zlahka prepoznamo pravega Tržačana,³⁰ če odštejemo tujce, Grke, Nemce, Turke, Italijane in druge. Ženske so večinoma majhne in slabo raščene, med njimi skoraj nisem videl lepega obraza, razen pri Grkinjah.³¹ Toda to hibo mora nadomeščati njihova živahnost in veselost.

²⁸ William Hogarth, angleški slikar, 1697—1764.

²⁹ Zgornještajerske.

³⁰ Predvsem iz okolice.

³¹ V Trstu.

Podoba Trsta iz začetka 19. stoletja z uradi in ribarnico.

O velikih in prelepih poslopijih in drugih znamenitostih ne vem veliko povedati, ker jih resnično nisem videl. Pač pa so tukaj lepe hiše, vojašnice, skladišča in vojaške bolnišnice; zavoljo njihove lege, lepih, kratkočasnih ulic in svoje očarljive okolice ostaja Trst vselej izredno ljubko mesto. Tukaj živijo tuji trgovci vseh nacij, zlasti številni Levantinci. Ti imajo po večini svoje molilnice in cerkve. Za tujca pa je posebno zabavna gneča v pristanišču in ob kanalih, kjer vse vrvi. S precejšnjo pravico smemo reči, da se v vseh deželah ponašajo mornarji s polno mero moči. Vse njihovo življenje poteka v boju z najbolj divjim in najstrašnejšim od elementov, to pa jih jekleni zoper nevarnost in zlo. Tako ohranjajo neki robot čut za svobodo in samostojnost, ta čut pa se neogibno izgubi ob številnih opravih mirnega domačega življenja. Vsaj zame je bila ta vrst ljudi zmerom zelo zanimiva. Na kopnem se imajo skoraj za nekaj boljšega in naj bi jim bilo dovoljeno marsikaj, do česar naj bi drugi zemljani nikakor ne imeli pravice. Zato se malo menijo za predpise policije, ki njim na ljubo včasih rada zatisne oči. Okoli pristanišča so hiše za vse njihove telesne potrebe in v njih je prav divje. Tam so plesalke in goslači in vsi križem divjajo v kanibalskem veselju. Ne samo v pristanišču, povsod v mestu je izredno živahno. To ni čudno, ko se v tako majhnem kraju stiska nad 20 000 ljudi, ne da bi k njim prišli tujci in mornarje.

Tukaj je obilo vsega sadja in živil, ki niso draga. Na voljo je množina vseh vrst sadja: sliv, fig, breskev, granatnih jabolk in najlepšega grozdja. Prodajajo različne ribe, tudi ostrige in pa velike in majhne želve, ki jih v velikem številu izvažajo. Kot redkost hvalijo zlasti črne polže, ki jih je najti v skalah pri Devinu. Pokusil sem jih, toda niso mi ugajali. Vendar je Trst za tujca drago mesto, kakor sploh obmorska mesta. Vsaj jaz ne morem pohvaliti nizkih cen. Moj gostilničar je bil rojen Italijan. Svarili so me, mene pa je bilo sram, da bi bil nenemško barantal, tako da sem končno plačal za svojo sramežljivost. Tu me je stalo kosilo 2 tolarja in 8 grošev, večerja (vino, ribe in sadje) pa razmeroma manj. Kmalu sem barantal, ne da bi bil zardeval.

Zusammenfassung

VON MARIBOR BIS TRIEST IM JAHRE 1798

Ernst Moritz Arndt schilderte in seinem Buch »Reisen durch einen Theil Deutschlands, Ungarns, Italiens und Frankreichs in den Jahren 1798 und 1799« I, 2. Aufl., Leipzig 1804, auf S. 376 bis 398 die Reise von Maribor bis Triest im Jahre 1798. Diese Kapitel der Reisebeschreibung enthalten in der Regel volkskundliche und topographische Daten; die ersten sind in der Mehrzahl. Von diesen sind am zahlreichsten die Daten über die Agrarwirtschaft, etwas weniger zahlreich sind die Daten über die Erscheinungsform der Bekleidung und der körperlichen Beschaffenheit, es folgen Daten über das Bau- und Nahrungswesen und über die ethnischen Zustände, seltener sind die Daten über Handel, Verkehrsverhältnisse, Brauchtum und Musik, während die Reisebeschreibung kaum andere volkskundliche Daten umfasst, d. h. Daten über die Bauernkunst und die städtische Frömmigkeit. Die Topographie im betreffenden Teil der Reisebeschreibung bezieht sich in etwas grösserem Ausmass auf das Land als auf die Städte.

Die Schilderung der Reise E. M. Arndts von Maribor bis Triest ist vorstehend ins Slowenische übersetzt.

Vilko Novak

Madžari v Prekmurju in Slovenci v Porabju

V zadnjem, 17. letniku zbornika *Traditiones* je bila na str. 403—404 objavljeno poročilo o knjigi *Madžari in Slovenci* (Ljubljana 1987). Ker le malo ljudi pozna pereča vprašanja slovenskega življenja v Porabju na Madžarskem — dokaz je tudi šesterica v knjigi navedenih recenzentov, ki je prezrla kričeče napake v njej — je potrebno dodati k omenjenemu poročilu nekaj stvarnih opomb o knjigi, ki vzbuja s svojim obsegom, z vsestranskimi raziskavami na obeh straneh meje in z imenom obeh ustanov, ki sta jih vodili, dober vtis, zaslužnost, izčrpnost in vestnost v obdelavi tako kočljivih in pomembnih področij narodnega življenja. Na splošno je moč reči, da so tem zahtevam bolj sledili slovenski raziskovalci, ki so na str. 23—401 obdelali madžarsko vas Dobrovnik v Prekmurju, kot pa madžarska skupina, ki je na str. 405—593 prikazala narodnostne in kulturne razmere na slovenskem Gorenjem Seniku na Madžarskem. Na začetku je treba povedati, da je jezikovna oblika knjige skrajno nemarna. Nikak zagovor ne more opravičiti tólikih tiskovnih in pravopisnih napak v madžarskem besedilu knjige, predvsem v opombah, v navedbah virov in slovstva. Pri nas splošno velja brezbriznost, da se v tisku pri madžarskih imenih smejo črke zamenjavati po mili volji, še bolj pa, da lahko diakritične znake, predvsem ostrivec (á, é) opuščajo, ko ne gre za naglasno znamenje, marveč za oznako dolžine in ožine samoglasnika ter ga je zato nujno treba upoštevati, tako kot npr. v francoskih imenih. V naši knjigi je ostrivec dostikrat napačno zamenjan s krativcem (ali ga sploh ni). Opuščanje *ü, ö* je prav tako napaka. Niti imena avtorjev madžarskih prispevkov v knjigi niso vselej pravilno natisnjena, ker manjkajo bistveni znaki na samoglasnikih.

Druga sestavina slabega jezika so številne bistvene napake v slovenskem prevodu drugega dela knjige, ki jih bomo omenjali pri obravnavi tistih poglavij. Iz prvega dela omenimo le nekaj primerov: »... prebivalstva Avar Türkov« (17) — kdo so to?! In kako je bil »Gornji Senik... center župnij-

skega urada« (19) je jasno tako kot trditev: hiša (ali vas) je središče sobe! — In če ostanemo pri tem uvodnem poglavju, popravimo še tri stvarne neresnice: kdaj so »prebivalci iz okolice Monoštra [...] kmetijske pridelke [...] prodajali v [...] Radencih« (19)? Trditev, da »kralja Matjaža [...] spoštujejo na obeh straneh meje« (19) bi bila morala biti zapisana v bolj neromantični obliki, kot je v tem zverženem stavku, na katerega se navezuje naslednji, ki dela hudo posmrtno krivico našemu rojaku Avgustu Pavlu z nepreverjeno trditvijo, da »se je v madžarskih publikacijah podpisoval Pável Ágoston« (20). Pavel je že vedel, zakaj se je po letu 1925 zavestno podpisoval v slovenski obliki (brez á) in če je po tem letu bil podpisan v »pomadžarjeni« obliki, so to storili drugi, o čemer sem že večkrat pisal.

Nerazumljivo je, da beremo v besedilih naših strokovnjakov izraze »evangelistična« (24 dvakrat, 502), kalvinisti, evangeličani (23), ko so evangeličani prav v Prekmurju najštevilnejši in se evangeličanska skupnost nešteto krat omenja v zgodovinski, slovstveni in drugačni literaturi.

Opozorimo naj na narodnostno usodno dejstvo, da je popolnoma slovenska vas Strehovci »zajeta [...] v dobrovniški šolski okoliščini« (394 sl.) in je zato ter zavoljo gospodarske in upravne navezanosti na Dobrovnik obsojena na — pomadžarjevanje.

Omejiti se moramo le na nekatera poglavja knjige, ki obravnavajo razmere na Gorenjem Seniku in na najbolj kričeče primere. Za nas so poučni podatki o »nekaterih pomembnejših lastnostih sistema narodnostne politike in narodnostnih pravic na Madžarskem« (405 sl.). V tem uvodnem poglavju, kjer so bežno omenjeni »nemadžarski narodi«, o slovenski naselitvi ni nič povedanega, le to, da »na severozahodu so Slovenci prebivali na strnjenem ozemlju«. Izvemo, da »pri ljudskem štetju nastopata dve kategoriji, in sicer materni jezik in narodnost«, da so se narodnosti »organsko [...] vrasle v madžarsko družbo, izoblikovale so večplastne intenzivne vezi z madžarskim narodom [...] njihova etnična kultura je svojevrstna, bolj ali manj posebna in razvojno drugačna od njihove »matične« narodne kulture onkraj meje. Trajna zgodovinska ločitev od drugih delov njihovega naroda se kaže v jeziku in v današnjih potezah njihove narodne zavesti, na primer v narečju, ki se loči od knjižnega jezika in v etnografskih posebnostih« (406—07). Kot je videti iz navedbe strokovnosti obeh avtorjev (405), nobeden ni ne jezikoslovec ne etnolog — vendar ne bi od njiju pričakovali tako površnega in celo napačnega (predvsem glede narečja in »etnografskih posebnosti«) označevanja razmerja med kulturo naše manjšine v Porabju in »matično« slovensko kulturo, saj je npr. porabsko narečje isto kot v sosednjih vaseh na naši strani in ni nastalo kot posledica »trajne (?) zgodovinske ločitve od drugih delov«, ki traja samo od leta 1919. In kako so nastala druga slovenska narečja, ki se tudi »ločijo« od knjižnega jezika? S takim pojmovanjem in neznanjem se pač ni moči približati raziskovanju življenja in kulture Slovencev na Madžarskem. V te stavke je zavita tudi potujčevalna krivda 19. in 20. stoletja in nebriznost za manjšino po l. 1945.

Najbolj kočljiv je razdelek IV. Izobraževanje, kultura, prosveta in množična občila Slovencev na Madžarskem (501—537, obe lastni imeni v kazalu z malo začetnico!), avtor: dr. András B. Székely. Po dveh straneh splošnega uvoda o izobraževanju manjšin na Madžarskem izvemo v poglavju »Izobraževanje« zastrašujoče podatke o stanju materinščine v vrtcu in osnovni šoli, kjer so »organi oblasti pristojni za kulturo, prenašanje dvojezičnosti v prakso zasnovali zlasti na samoiniciativni dejavnosti posameznih šol [...]« (506). V podobnem načinu izražanja so podane tudi »perspektive dvojezičnega izobraževanja« katerega »načela [...] pa se v praksi slabo uveljavljajo« (514).

K temu poglavju, ki je že samo dovolj zgovorno, je treba upoštevati razpravo Janeza Dularja (enega od avtorjev ustreznega razdelka v Dobrovniku) Ohranjanje materne jezika pri slovenski manjšini v Porabju (Slavistična revija 34, 1986, 121—34), ki še ostreje prikazuje pereče stanje tamkajšnjega slovenstva.

Madžarska razprava sploh ne pozna sodelovanja slovenskih šolnikov pri prirejanju učbenikov za porabske šole v letih 1970 do 1975 (prim. A. Šavli, Jezik in slovstvo XXII, 1976/77, 60 sl.), ki jih je izdajala Založba učbenikov v Budimpešti, delno tudi s sodelovanjem Državne založbe Slovenije.

Poglavje Kulturno organizacijska dejavnost Cerkve v preteklosti in sedanjosti (514—17) vsebuje na nekaj straneh kup napak in pomanjkljivosti, ki dokazujejo, kako tvegano je, če razpravlja o tako pomembnem, pa tudi tuju težko dostopnem predmetu nekdo, ki se je le površno seznanil o njem iz drugega ali tretjega vira. Kulturna in obenem narodnostna dejavnost tukajšnjih duhovnikov v preteklosti je v nekaj bornih stavkih skrajno pomanjkljivo podana, saj npr. avtor nič ne ve o pripadnosti tudi teh župnij nekaj časa k zagrebški škofiji, s čimer je bila uvedena v cerkveno rabo poleg latinščine tudi materinščina z molitvami, pesmimi, verskim poukom, kar je vplivalo tudi na jezik doma. Še huje je, da nebogljen, na mestih docela popačen prevod madžarskega izvirnika zmanjša še vrednost povedanega. Porabske župnije — in ne »posest Bathányijev« (514) so pripadale győrski in pozneje sombotelski škofiji, ne pa »cerkveni županiji« (515) in na isti strani imenovani »županijski škof« je v resnici rezidencialni škof, ordinarij. Škofija je madžarski »egyházmegye« (sestavljena, katere prvi del pomeni cerkev, drugi pa pomeni pokrajino, upravno enoto in nastopa tudi v izrazu »vármege« = županija, komitat).

Tako šepa prevod nerodno dalje in namesto »v župniji« — beremo: »V cerkvi sv. Janeza Krstnika je delovalo več pomembnih osebnosti slovenske književnosti in šolstva« (515) — kar sploh ni res. Edini, ki je to bil, nastopa v besedilu kot »cerkveni dostojanstvenik Jozsef Kossits«, ki ga slovensko besedilo piše v tej madžarski obliki izpred 150 let in enako na str. 525, kjer še komično učinkuje njegovo ime v obliki »Jožeta K«.

Zdi se, da prevajalcu tudi pojem »župnija« ni jasen, ker tudi zanjo piše »županija«, kar je lahko tudi tiskovna napaka, ki je ne bi smelo biti. Slovensko je nemogoče reči, da »je on (župnik) edini, ki še nagovarja (!) vernike v slovenskem jeziku«, ker ta beseda ne izraža vsega njegovega delovanja. Danes, po smrti Janoša Kúharja, je tudi to že preteklost (»jezik bogoslužja [...] izključno v slovenskem jeziku«). Žal pa še velja, da »so cerkveni obredi v Stevanovcih in na Dolnjem Seniku že nekaj let (tu že čez 50! V. N.) samo v madžarskem jeziku« — vendar je treba utemeljitev avtorja, da »na izrecno prošnjo vernikov slovenske narodnosti« — zelo omejiti in obžalovati, da tudi glede tega vprašanja niso izvedli tako natančne ankete med župljani, kot so jih opravili o narodnostni pripadnosti, dvojezičnem šolstvu itn. Tako bo pa ta neresnica o odpravi slovenščine v celi župniji na Madžarskem ostala zapisana za pozne rodove raziskovalcev potujčevanja Slovencev, ki ne bodo poznali resničnega dogajanja tudi v tem primeru v naših dneh.

Avtor priznava — sicer po rokopisu o neki raziskavi na Gorenjem Seniku — : »Splošno znano je, da potiskanje cerkve v ozadje negativno vpliva na ohranjanje narodnega jezika narodnostnih skupnosti. Nedvomno je, da narodnostne organizacije v mnogih pogledih niso mogle prevzeti vloge cerkve pri ohranjanju kulture in zagotavljanju jezika okolja.«

Ni razvidno, kdo je kriv za natis takega jezikovnega in vsebinskega spačka v tem poglavju, češ da so romali »na Madžarskem pa Bántorniy«.

Ta popačena oblika za nekdanje madžarsko Bántornya je ime — prekmurškega Turnišča!

V poglavju Zbiranje in prikaz materialne in duhovne etnografske dediščine so nápak navedeni trije raziskovalci običajev »izpred 19. stoletja [...] v obdobju med obema vojnama« (522), ni pa omenjen tu Jožef Košič, ki je v tej vasi deloval in v svojih spisih ohranil mnogo gradiva o ljudskem življenju prav v teh vaseh. Tudi ni pravilno omenjen Alojz Dravec (z madžarskim imenom Alajoš) z opisi ljudskih šeg, objavljenimi 70 let po njegovi smrti prav v našem zborniku (Traditiones 3, 1974, 166—74).

V poglavju Množična občila, književnost, bralna kultura (525 sl.) so omenjeni štirje prekmurški pisatelji brez utemeljitve, ali je to vsa »književnost v slovenskem jeziku na tem območju« ali pa so bila le dela teh štirih v Porabju razširjena. In še ti stavki so polni napak: prav za Madžare je nemogoče (in v izvirniku gotovo ni tega izraza), da bi bili »halejski piaristi« objavili Temlinov prevod Lutrovega Malega katekizma — nam. pietisti v Halle so bili versko gibanje, piaristi pa so še danes na Madžarskem zelo pomemben šolski red. Po nepotrebnem je omenjen »győrski Katechisem« v tej napačni obliki. Prvi katoliški pisatelj sedmih knjig, Miklós Küzmič, je tu kar hrvaški Nikola in njegova »prva učna knjiga v narečju« je bila prva le kot katoliška in ne le ena in ne le »za cerkvene šole«. V sledečem stavku omenjene »Te knjige...« niso imenovane. Njegova Kniga (ne: Knjiga) molitvena (1783) je bila tudi v teh vaseh najbolj razširjena knjiga ter ni »zbirka«. — Košičevi spisi so mu le »omembe vredna [...] dela« brez enega samega naslova ali bližje oznake. — Zmedeno, kot so madžarski šovinisti pred 80 leti napadali širjenje »knjig ljubljanskega (!) sv. Mohorja« v Prekmurju, omenja avtor te knjige, češ: »Na prelomu stoletja so tudi tu postale priljubljene knjige Sv. Mohorja in Društva Hermagoras, ki so širile znanje slovenskega knjižnega jezika« (525) — da tudi široko kulturno in slovensko obzorje, o tem avtor ne more vedeti ničesar, ko niti imena Družbe ne pozna.

O Avgustu Pavlu je zapisano, da so ob stoletnici njegovega rojstva izdali »dvojezično zbirko razgovorov z njim« — pa še v souredništvu pisca tega sestavka, kar je več kot spiritizem!

Naj le še na kratko omenimo poglavje V. Dinamika dvojezičnosti na Gornjem Seniku (539—561) Sándorja Győri-Nagya, ki vsaj z nekaterimi deli nikakor ni »poljudno napisana študija«, kakor na ovitku označujejo celo delo. Raziskava je sicer pomembna in zanimiva, ker z vprašalnikom dobljene informacije o »protislovjih v državni, narodnostni in jezikovni pripadnosti« prebivalstva analizira, ta dognanja dopolnjuje z opazovanji in nato povzema »objektivna jezikovna preučevanja s posameznih področij« S temi psiholingvističnimi dognanji o razmerju narečno govorečih do uvajanja knjižne slovenščine v šoli — do katerih smo drugi prišli z manj učenim pristopom, ker smo ta prehod sami doživeli — bi bili morali slovenske učitelje v Porabju seznaniti takoj ob uvedbi skromnih slovenskih ur in učbenikov v šoli. Čeprav manj strokovno učeno, pa bolj nazorno praktično. Razprava dokazuje »izredno protisloven jezikovni razvoj« (besedni red smo zamenjali, 547) v vrtcu in šoli, ki ga povzroča neprimerno uvajanje knjižne slovenščine, ki »postaja [...] zaveznik pri organiziranem zatiranju osnov materinščine« (547). Težko bodo učitelji — in tem naj bi bilo to razpravljanje predvsem namenjeno — razumeli pravilni smisel besed, da je »voluntaristična pomoč matičnega naroda, ki ni sposoben sprejeti poduka iz zgodovine majhnih narodov, celo bolj nevarna kot pomanjkanje pomoči« (550). Avtor pa najbrž ni docela poučen o tem, ali se je ta »arhaična skupnost« Slovencev v Porabju resnično »podzavestno ogradila in se omejila ne le od najvišje funk-

cionalne variante svojega jezika, temveč tudi od sorodnih sosednjih variant«.

Knjiga vsebuje toliko vprašanj, ki jih širša javnost sploh ne pozna, da bi bilo treba napisati obsežno študijo, če bi hoteli izraziti o njih kritično mnenje. Eno pa je določno razvidno: slovenska narodna skupnost na Madžarskem je v grozljivem upadanju v primeri z razvijajočo se madžarsko manjšino v Sloveniji.

Terminologija vojvodinske hiše

Razmišljanja jezikoslovca o knjigi

Knjiga, ki jo imamo pred seboj, *Gordana Vuković, Terminologija kuće i pokućstva u Vojvodini, 508, Novi Sad 1988*, je po svojem nastanku disertacija, zanimiva predvsem kot primer dobre obdelave narečne terminologije.

Avtorica navaja dva glavna motiva za svoje delo. Prvi je v hitrem spreminjanju načina življenja, z njim povezane materialne kulture in njeje ustrezne terminologije, drugi pa v pomanjkanju tovrstnega gradiva v srbohrvaški lingvistični literaturi, in kolikor gre za Vojvodino, tudi etnografski.

Raziskava se ukvarja — kot pove že naslov — s terminologijo hiše, njene opreme in gospodarskega poslopja kot odraza te materialne kulture celega vojvodinskega podeželja, tj. Vojvodine do Save in Donave brez mest. Delo obsega imena raznih vrst hiš, imena, povezana z gradnjo in urejanjem hiše, imena pohištva, raznih vrst posode in gospodinjskih pripomočkov, dalje imena različnih drugih poslopij in zgradb v vasi in izven nje (npr. mlin, pristava ipd.).

Do gradiva je avtorica prišla delno z izpisovanjem ustrezne literature, v glavnem pa z zbiranjem na terenu v skupno 96 enakomerno razporejenih krajih, kar kaže na enotno terminologijo. Izjemi sta severovzhodna Bačka z redkejšo mrežo točk, kjer je prebivalstvo v glavnem ali nesrbohrvaško ali pozno priseljeno iz raznih krajev srbohrvaškega jezikovnega ozemlja, in jugovzhodni del Bačke z gostejšo mrežo krajev, kjer se je poseben zgodovinski razvoj odrazil tudi v jeziku.

Gradivo na terenu je bilo zapisano po vprašalnici in delno posneto na magnetofonske trakove. Avtorica navaja 200 informatorjev, najprej starejših ljudi zgodaj naseljene srbohrvaške populacije, dalje predstavnike Bunjevcev in Šokceev,¹ v narodnostno mešanih krajih še večjezične informatorje, tj. predstavnike vseh govornih tipov v določenem kraju.

---

¹ BUNJEVCI so pripadniki štokavskih ikavskih govorov, ki so se v 17. stol. zaradi turških vpadov preselili iz dinarskih kraških pokrajin med Neretvo in Buno

Pri leksikalno-semantični analizi nabranega gradiva je avtorica uporabila delno prirejeno teorijo semantičnega mikropolja.²

V semantična polja so vnesene fonološke in besedotvorne podobe leksemov istega korena, ne pa tudi fonetične variante. Te so navedene v opombah in v slovarju; tu so vse podobe enega leksema zbrane okrog glavnega leksema, ki ima navadno največjo frekvenco ali je vsaj najbližje izvorni podobi, če gre za besede tujega izvora.

Leksikalno-semantična analiza je omejena na prikaz motivacijskih in semantičnih vidikov besed znotraj enega semantičnega polja oz. znotraj posameznih kvadratov semantičnih polj.

Predvsem za 39 semantičnih polj ni niti približno toliko leksemov s t. i. splošnim poimenovanjem; vzrok je v razlikah znotraj polja, ki precej nadomestijo potrebo po splošnem. To redko splošno poimenovanje je navadno en leksem v eni obliki.³ Knjiga jih poimenuje prosti leksemi. Redko je tak leksem imel več fonetičnih in morfoloških različic (šporet, špoer, šporej, šporenj); pojavljale so se predvsem pri besedah tujega porekla in jih je pogojevalo različno prevzemanje.

Za splošna poimenovanja hiš, ki se razlikujejo po materialu in videzu, so običajni (v nasprotju s prostimi) t. i. zloženi leksemi. Pri tem se redko zgodi, da bi zloženo poimenovanje živele vzporedno z enobesednim (npr. greda in nosilna greda za »tram). Številnejši so primeri, ko se isti leksem pojavi v istem ali sorodnem semantičnem kvadratu kot enobeseden in kot zložen, s čimer se natančneje določi pomen danega leksema (npr. »ocak« s pomenoma 1. »prostor v stari kuhinji, kjer stoji ognjišče« in 2. »odprtina na strehi za odvajanje dima« ter »otvoreni ocak« s pomenom »odprtina na strehi za odvajanje dima«). Včasih determinat prepereči, da bi leksem pokrnil dva semema (npr.: »pencer« s pomemom »katerokoli okno« in »lebrnji pencer« s pomenom »okno, ki gleda na dvorišče«).

Leksemi, ki nastopajo izven kategorije splošnega poimenovanja, imajo večinoma malo fonetičnih variant, še posebej če gre za domače, tj. neizposojene besede. Pri izposojenkah je tega nekoliko več. Po drugi strani pa kažejo iste besede močno morfološko variantnost, pa naj bo ta v prefiksaciji ali v spolu in številu ali v spremembi osnove same (npr. pepelnica, pepeljara, pepeljuga, pepelnjak, papeonik).

Druga skrajnost so sememi z velikim številom poimenovanj in sememi, v zvezi s katerimi šele poteka postopno leksikalno oddaljevanje, ki izvira

na eni in severno Dalmacijo, Liko in jugozahodno Bosno na drugi strani v Bačko, deloma v Baranjo, Banat in južne dele današnje Madžarske (Mala splošna enciklopedija, str. 236, Lj. 1973).

SOKCI so prav tako pripadniki štokavskih ikavskih govorov, doma iz dinarskega območja, ki so se zaradi Turkov že v 15. in 16. stol. priselili predvsem v Baranjo in Bačko, precej manj pa v Srem, Slavonijo in Banat (Mala splošna enciklopedija, str. 467, Lj. 1976).

² Teorijo semantičnega mikropolja povzema po N. N. Tolstoju; po njej je beseda enotnost leksema in semema, leksem je glasovni del besede, semem je vsebina besede, homonim leksem z dvema sememoma in sinonim en semem z dvema leksemoma. G. V. dodaja, da ima sinonim na leksikalni ravni tudi več kot dva leksema. Uvaja pojem »specifični leksem«, tj. leksem, ki mu ustreza samo en semem oziroma diferencialni znak specifičnega semantičnega razreda. Pod »nespecifičnim leksemom« razume leksem, na katerega vpliva več diferencialnih znakov iz različnih semantičnih polj. »Prosti leksem« je po tej teoriji realizacija semema, ki zavzema enega od kvadratov splošnega mikropolja in se izraža z eno samo besedo. Če pa se izraža z več besedami, gre za t. i. »zloženi leksem«. Dodaja še pojem »semantičnega diferencialnega znaka«, ki se v govorih kaže s posebnim leksemom in še nekaj bolj podrobnih teoretičnih načel.

³ Dva leksema nastopata samo v primeru »boca« in »flaša« za steklenico; v dveh semantičnih poljih se za splošno poimenovanje pojavi več leksemov, npr. kučište/okućnica/plac/grunt.

iz potrebe, natančno označiti preoblikovan osnovni predmet (npr. kanglica za nošenje mleka ima na celem področju 12 poimenovanj, svetilka za uporabo na prostem enega samega, turcizem »fenjer«, in svetilka na olje ali mast za uporabo v zaprtem prostoru pa celo 20 imen, kar pomeni, da se je pojavila v istem času na širšem prostoru, vendar po krajih ločeno, medtem ko se je fenjer uveljavil v prostoru kot celoti).

Kjerkoli je mogoče, zlasti pri domačih besedah, je dodana motivacijska razlaga nastanka besede. Zaradi narave pojava je manj razlage motivacije pri splošnih poimenovnih (npr. izglagolska poimenovanja: cedilo). Med motivacijo najdemo material, iz katerega je predmet narejen (voštanica < vošek), položaj ali mesto, ki ga predmet zavzema, primerjanje ali podobnost (jajčurica za jajčasta buča), mero (ftralj), leksiko iz anatomije (ruka, rebro), dele živali (rožič < rog), imena domačih živali (mačka, »stojalo za drva poleg ognjišča«) in zelo redko zemljepisna imena.

Močna skupina so tuje besede, ki se zaradi sprememb v predmetni kulturi tudi same spreminjajo. Tu avtorica loči starejšo plast izposojenk od mlajše. Najstarejša plast materialne kulture ima samo domača poimenovanja (predmeti v zvezi s pečjo, dodatna poslopja, ovčarska terminologija), medtem ko so za posodo v rabi domača in različna stara tuja imena. Najbolj je viden nemški, madžarski in turški vpliv, prefiksacija je navadno domača. Glede na sožitje z Madžari je število madžarskih izposojenih terminov majhno, verjetno zato, ker so bili domači poimenovalni sistemi v času, ko je prišlo do medsebojnega stika, že izoblikovani. Stik z Nemci pa je nasprotno pomenil nove predmete in s tem prodor nemških terminov, še posebej v novejšem času. — Izposoje iz drugih jezikov so minimalne; nekaj je francoskih poimenovanj, ki so prišla preko nemščine, ter poimenovanj iz klasičnih jezikov.

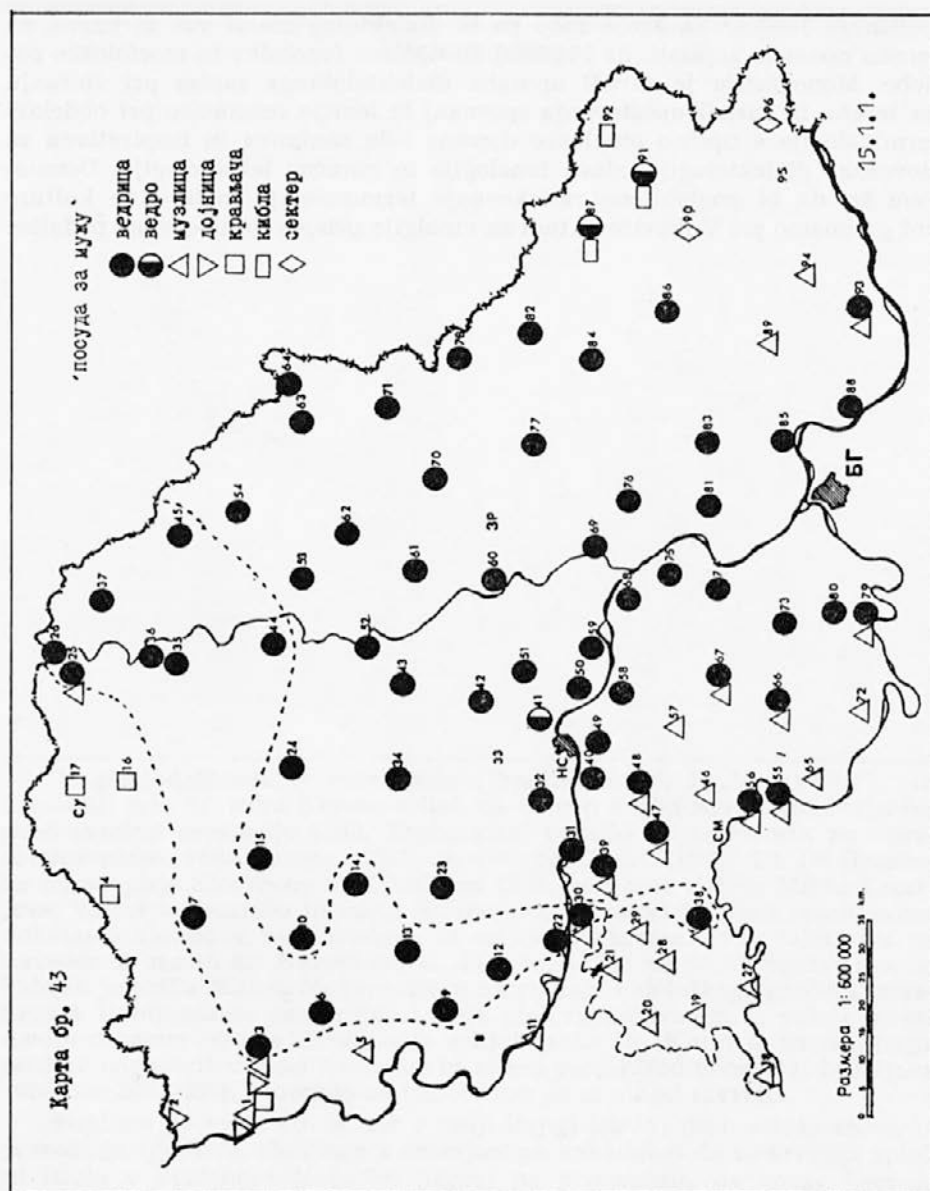
Precejšen del knjige obsega slovar (do 2500 enot). Zgradba gesla je naslednja: glava je v im. ed., dodana je še končnica rod. ed. in oznaka za spol. Sledijo pomeni, ki jih Vukovičeva podaja ali sinonimno s knjižno ustreznico ali razlagalno, če v knjižnem jeziku te ni. Dodani so še zgledi v stavkih ali vsaj v delih stavkov. Včasih je ilustrativnega gradiva izjemno dosti (npr. kuća, bunar, vrata, soba), drugič pa obsega enota samo glavo in kazalko, ki usmerja uporabnika na glavno geslo (npr. avzec, afzec gl. apsec »krožnik z nogo za torte in pitice«).

Dodanih je 112 leksikalnih in 8 povzemalnih kart. Leksikalne karte z geometrijskimi liki ponazarjajo razprostranjenost od najmanj 2 do največ 15 leksemov danega semena (npr. »zid z notranje strani hiše«, ki se pojavlja v obravnavani pokrajini kot zid ○ ali kot duvar △; nasprotno pa je na kartah 14 »ozkogrla steklena posoda za žganje« in 44 »zaprta posoda za mleko« kar po 15 vsaj oblikovno različnih leksemov).

Karte kažejo torej dva tipa terminov: a) zelo razvejan tip, se pravi na vsem območju celo več različnih terminov, in b) tip leksemov, ki so razporejeni po določenih načelih. Vzroki take delitve niso pojasnjeni, sama delitev je znana že nekaj časa.

Avtorica je znala izkoristiti obstoječe etnološke in jezikovne podatke, jim priključiti novo, na dialektološki način zapisano gradivo in nanj prenesti teorijo semantičnih polj ter priti do solidne terminologije izbranega področja. Delo je nedvomno jezikoslovno, saj je pri obdelavi imen materialne kulture odsoten značilen etnološki opis;⁴ ta pri nas navadno ne prinaša za jezikoslovje splošno uporabnih podatkov, morda še najbolj za leksikologijo

⁴ Prim. npr. že razne kataloge etnoloških razstav; etnološko metodo dalje dobro ponazarjajo vprašalnice Topografije slovenskega etničnega ozemlja ipd.

Пример картографирања појма »посуда за млеко« на оземљу Војводине.

knjižnega jezika.⁵ Za svojo rabo pa bi dialektolog moral vsa ta imena na terenu ponovno zapisati, da bi prišel do njihove fonološke in morfološke podobe. Monografija je zaradi uporabe dialektološkega zapisa pri zbiranju na terenu in zaradi upoštevanja spoznanj iz teorije semantike pri obdelavi terminologije s tipično etnološke domene zelo zanimiva in inspirativna za slovensko dialektologijo, zlasti fonologijo in narečno leksikologijo. Domnevam še, da bi poglobljeno raziskovanje terminologije materialne kulture kot ga imamo pri Vukovičevi, tudi za etnologijo prispevalo uporabne podatke.

---

⁵ V domači etnološki literaturi sem naletela le na bolj ali manj primerna poknjiženja najrazličnejših imen, odvisna predvsem od jezikovnega čuta piscev.

Postscriptum

V glosi *Addenda et corrigenda* (*Traditiones* 16, Ljubljana 1987, str. 331—333) sem dr. Niku Kuretu očital, da v svoji knjigi *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848*, *Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842) I/1* (= *Gradivo za narodopisje Slovencev* 3), Ljubljana 1985, ne pozna deleža Marte Ložarjeve, Viktorja Geramba in mene pri izrabi gradiva, ki je bilo z omenjenima anketama zbrano v mariborskem in celjskem okrožju. Prav tako sem na navedenem mestu dr. Kuretu očital, da v tej knjigi ne pozna ugotovitev, do katerih je prišla Marija Makarovičeva na podlagi etnološkega gradiva, zbranega v ljubljanskem guberniju »l. 1838 pred nameravanim, a nato odpovedanim obiskom cesarja Ferdinanda v Ljubljani.« Dr. Kuret je na del mojih očitkov odgovoril v glosi *Audiatur et altera pars* (*Traditiones* 17, Ljubljana 1988, str. 367—369), nobenega od teh očitkov pa ni mogel zavrniti.

Pojdimo po vrsti. Dr. Kuret v svoji knjigi (str. 7) piše: »Naša kulturna javnost ga (gradiva, zbranega z omenjenima anketama) do nedavnega sploh ni imela v evidenci.« Nekoliko naprej pa pripominja, da »nas« Leopold Kretzenbacher od svoje študije *Slovenski pregovori v starih štajerskih rokopisih* (*Slovenski etnograf* V, Ljubljana 1952 [izšlo spomladi 1953], str. 160 d) »ni nehal opozarjati na zbirko«. Toda pred prof. Kretzenbacherjem je neposredno opozorila slovensko etnološko vedo na to gradivo že Marta Ložarjeva (približno po Viktorju Gerambu, *Steirisches Trachtenbuch* I, Graz 1932—1935, str. 8): »Od l. 1810 do 1840 je pošiljal nadvojvoda Ivan po vsej Štajerski vprašalne pole o ljudskem življenju, ki jih je zasnoval s pomočjo znanstvenikov; odgovori nanje nam tudi za naše kraje nudijo o noši nekatere podatke« (*Slovenska ljudska noša, Narodopisje Slovencev* II, Ljubljana 1952 [napisano nekaj let prej], str. 177). To je res dosti krajše opozorilo kakor navedeno opozorilo prof. Kretzenbacherja, vendar je izšlo leto prej. Pri tem ničesar ne spremeni, če se je Ložarjeva »poučila« o vprašalni akciji nadvojvode Janeza »pri V. Gerambu«; tudi dr. Kuret se je o njej poučil pri prof. Kretzenbacherju. In Ložarjeva je s podatki, kakor jih je našla natisnjene pri Gerambu (nav. delo II, Graz 1935—1939,

str. 213 d), na kratko osvetlila nekatere oblačilne razmere na Slovenskem Štajerskem (nav. delo, str. 177, 197, 211, 216, 220, 221, 226, 230, 232, 234). Ložarjeva se torej »Neposredno... z Göthovim gradivom ni srečala«, pač pa ga je posredno prvič uporabila za neko raziskavo v slovenski etnologiji. Ali je potemtakem dopustno trditi, da »Naša kulturna javnost ga (obravnavega gradiva) do nedavnega sploh ni imela v evidenci«?

Za tem stavkom pravi dr. Kuret v svoji knjigi: »Paberkovali so občasno v njem (v tem gradivu) in pobirali drobce za svoje posebne namene nekateri narodopisci z nemškega območja«. Ob tem našteva V. Geramba, H. Korena in R. Wolframa, toda po omenjeni študiji prof. Kretzenbacherja (iz nje je dr. Kuret prevzel tudi napačni leti, v katerih naj bi bili izšli navedeni Gerambovi knjigi, 1932 in 1938). Ko je pisal svojo knjigo, dr. Kuret sploh ni poznal drugega od navedenih Gerambovih del. To sem ugotovil v pogovoru z njim spomladi 1986 (tedaj sem že oddal svojo gloslo za Traditiones), prav tako pa je to razvidno iz zgornjega navedka. Ne moti me, kakor piše dr. Kuret v svoji glosi (str. 368), da je imenoval »dosedanje uporabo Göthovega gradiva ‚paberkovanje‘«, temveč me moti, da označuje kot »paberkovanje« tudi največji del Gerambove raziskave o oblačilnih razmerah pri kmečkem prebivalstvu na Slovenskem Štajerskem v 1. polovici 19. stoletja. V tej raziskavi je Geramb porabil 28 strani za navedbe gradiva, zbranega z vprašalnici nadvojvode Janeza in njegovega sodelavca Georga Götha, in za opombe k temu gradivu. Geramb torej ni »občasno« paberkoval in »pobiral drobce za svoje posebne namene«, temveč je s svojimi omenjenimi izvajanci prispeval dotlej »najpoučnejšo podobo o oblačilnih razmerah kmečkega prebivalstva na Slovenskem Štajerskem v obravnavanem obdobju« (Addenda et corrigenda, str. 331). Da je dr. Kuret v tem primeru uporabil izraz »paberkovati« kot slabšalen, je razvidno iz vsega navedenega stavka. Naj v tej zvezi navedem celotno razlago izraza »paberkovati« v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (III, Ljubljana 1979, str. 504): »ekspr. iskati, nabirati sploh: ob greznici paberkuje golob; otroci so radi paberkovali po smetiščih // ekspsr. prihajati do česa s priložnostnim, nesistematičnim zbiranjem: paberkovati na jezikoslovnem polju; zanimivo je bilo paberkovati po teh zapisih«.

Moje izrabe Göthove zbirke ne pozna dr. Kuret ne v svoji knjigi ne v članku Pozabljena anketa o štajerskih Slovencih (Delo, Ljubljana 31. oktobra 1980, str. 28). V slednjem članku izrecno trdi: »Gradivo leži tam (v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu) od sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ne da bi ga bil izkoristil kateri od slovenskih kulturnih delavcev« in pa: to gradivo je bilo v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu »blizu sto let, ne da bi se ga bil lotil kak slovenski znanstvenik«. V svoji glosi dr. Kuret navaja samo drugi navedek, ne pa tudi prvega (str. 368). S tem se skuša upreti mojemu ugovoru zoper to, da je v svoji knjigi zanikal moje izpisovanje Göthove zbirke v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu spomladi 1971 in 1972 za knjigo Savinjski splavarji (Ljubljana 1974, str. 9, 19, 22, 38—42). To moji knjigo dr. Kuret komajda pozna po naslovu, v svoji glosi jo navaja kot Štajerski splavarji (str. 368), ni pa je prebral, saj bi sicer ne bil v svojem članku zapisal, da so v Göthovi zbirki v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu »dragoceni... podatki o gozdnem gospodarstvu s splavarstvom«, ki jih bo zdaj, ko je vse slovensko gradivo te zbirke na voljo v Ljubljani, »mogoče v miru obdelati in tudi posamezno uporabljati«. Zato sem moral v svoji glosi povedati: »Kar zadeva obravnavo savinjskih splavarjev, so te besede v navedenem članku dr. Kureta 6 let prepozne in odveč« (Addenda et corrigenda, str. 333). Na to pripombo dr. Kuret v svoji glosi ni odgovoril, ker preprosto ni bilo kaj odgovarjati.

Prav tako dr. Kuret ni odgovoril na moj očitek, da v svoji knjigi ne pozna (str. 16) Marije Makarovičeve ugotovitve, ki izvirajo iz etnološkega gradiva, zbranega v ljubljanskem guberniju 1838. Makarovičeva je to gradivo obsežneje izrabila za svojo knjigo Slovenska ljudska noša, Slovenska kmečka noša v 19. in 20. stoletju, Ljubljana 1971 in za štiri razprave (za natančnejše navedke gl. Addenda et corrigenda, str. 333).

ljivo, ali ne bi bilo v teh primerih plodneje izdati gradivo v celoti, ne samo v izvlečkih, ki vrh tega pogrešajo opombe.

Izvlečki so tokrat izhod v sili, ker je Göthova zbirka pač izredno obsežna. Za celotno njeno izdajo očitno ni mogoče najti druge rešitve, razen morda v nakazanih primerih. Vsekakor pa sem prepričan, da ostaja gradivo, kakor ga dr. Kuret izdaja »samo v izvlečkih«, brez opomb, slej ko prej »neobdelano« in zato včasih premalo pripravljeno za izrabo. To govorim tudi iz lastne izkušnje, potem ko objavljam Göthovo gradivo iz Braslovč (Braslovče sredi 19. stoletja, Savinjski zbornik VI, Žalec 1988, v tisku). V tem gradivu so posamezni napačni podatki (Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848 I/1, str. 81). Kdor ne pozna krajevnih razmer iz avtopsije, bo lahko brez ustreznih opomb vzela te podatke za pozitivno dejstvo in jih kot takšne tudi uporabil. Ali: izdaja izvlečkov brez opomb utegne biti pomanjkljiva.

Angelos Baš

Sergij Vilfan — sedemdesetletnik

Kadar govorim z njim, ne bi nikoli pomislil, da ima že sedem križev, tako mladostnega videza je in nezmanjšane, zanj značilne ostrine duha. Toda življenjepisni podatki povejo, da je letos dopolnil sedemdeset let. Sergij Vilfan se je rodil 5. aprila 1919 v Trstu očetu Franu Vilfanu, navtiku, in materi Idi, rojeni Jeanrenaud. Oče je po prvi svetovni vojski deloval kot generalni konzul v Mednarodni donavski komisiji in v Komisiji za vodni režim Donave, tako da se je Sergij do zgodnje očetove smrti 1931 šolal najprej v Bratislavi, na Dunaju in v Dubrovniku, nato pa je gimnazijski študij nadaljeval in sklenil v Ljubljani. L. 1941 je diplomiral na pravni fakulteti v Ljubljani, naslednje leto je tu promoviral. Od 1942 do 1944 je kot odvetniški pripravnik opravil sodno prakso na okrajnem in okrožnem sodišču v Ljubljani; od junija do novembra 1942 je bil v italijanski internaciji v taborišču Gonars. L. 1944 in 1945 je bil konceptni uradnik pri Zvezi industrijcev v Ljubljani. Od 1946 do 1950 je bil pravni referent pri Okrajnem ljudskem odboru na Grosupljem, 1950 je postal ravnatelj Mestnega arhiva v Ljubljani, v katerem je deloval do 1972. L. 1961 se je v gospodarski zgodovini spopolnjeval na École pratique des Hautes Études v Parizu. L. 1971 je bil izvoljen za rednega profesorja na pravni fakulteti v Ljubljani, 1978 za dopisnega in 1983 za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Sergij Vilfan je najpomembnejši pravni zgodovinar pri Slovencih; hkrati sodi v vrh naših raziskovalcev gospodarske in družbene zgodovine. Zelo tehtno pa je tudi njegovo delo v naši etnološki vedi, saj je poleg drugega izoblikoval pravno etnologijo Slovencev. V petih spisih: Očrt slovenskega pravnega narodopisja, v: Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str. 217 do 262; Slovenska pravna zgodovina in njene zveze s prakso, v: Pravnik IX, Ljubljana 1954, str. 15 do 29; Pravna folkloristika — etnografija — etnologija?, v: Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957, Zagreb 1959, str. 275 do 279; Pravna etnologija, v: Etnološka topografija slovenskega

etničnega ozemlja VII, Ljubljana 1978, str. 65 do 82; Pravno življenje, v: Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 145 do 154, je teoretično utemeljil ta sestavni del naše etnološke vede; v prvem in petem od navedenih spisov je prispeval predvsem tudi daljši in kratek pregled pravne etnologije Slovencev. Deloma druge teoretične narave v etnologiji je spis Etnografski pojavi ob stikališču raznorodnih jezikovnih skupin, v: Zbornik 18. kongresa jugoslovanskih folkloristov, Bovec 1971, Ljubljana 1973, str. 66 do 71.

S posameznimi poglavji iz pravne etnologije Slovencev se je Sergij Vilfan ukvarjal v vrsti nadaljnjih spisov: Dva pojavi ljudskega prava med Slovenci v 16. stoletju, v: Slovenski pravnik LVII, Ljubljana 1943, str. 219 do 235; Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih, v: Etnolog XVI, Ljubljana 1943, str. 3 do 29; Žeganja v slovenski pravni zgodovini, v: Etnolog XVII, Ljubljana 1944, str. 16 do 25; Ob nekaterih starih ženitnih običajih obsoških in beneških Slovencev, v: Slovenski etnograf VI—VII, Ljubljana 1953—1954, str. 157 do 195; Vprašanje opasila, v: Slovenski etnograf IX, Ljubljana 1956, str. 253 do 260; Prešernov Ponočnjak kot spoznavni vir ljudskega pravnega običaja, v: Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI — Bled 1959, Ljubljana 1960, str. 33 do 35; Vlaška rota, v: Narodno stvaralaštvo folklor XV—XVI, Beograd 1965, str. 1223 do 1227; Komun v Črnotičah, v: Traditiones I, Ljubljana 1972, str. 155 do 172; Samouprave i običajno pravo kod Slovenaca do početka XX. veka, v: Posebna izdanja Balkanološkog instituta SANU I, Beograd 1974, str. 72 do 89; Poročni običaji — viri pravne zgodovine, v: Traditiones V—VI, Ljubljana 1976—1977, str. 361 do 368. Deloma sodi v to skupino tudi spis Le problème de continuité sous trois aspects: habitat, communications, droit, v: Alpes orientales V, Ljubljana 1969, str. 87 do 102.

Izbrane prvine v življenju bajtarjev in gostačev je obravnaval v spisu Od vinskega hrama do bajte, v: Slovenski etnograf V, Ljubljana 1952, str. 107 do 142; živinorejo, poljedelstvo in trgovino pa v spisih K obdelovanju polja v Slovenski Istri, v: Slovenski etnograf X, Ljubljana 1957, str. 61 do 70; Poljedelstvo na Slovenskem v luči nekaterih desetinskih predpisov, v: Slovenski etnograf XVI—XVII, Ljubljana 1963—1964, str. 391 do 404; Trgovina, v: Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 79 do 82.

Sergij Vilfan je v navedenih teoretičnih spisih pojmoval pravno in sploh vso etnologijo kot historično vedo in je nasprotoval omejevanju etnologije na vedo o »sedanjosti«. Tako je med prvimi na Slovenskem zastavil delo v t.i. historični etnologiji in združeval izrabo pisanih in terenskih virov. Najpomembnejši njegov spis te vrste iz območja materialne kulture je Kmečka hiša, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev Zgodovina agrarnih panog I (Agrarno gospodarstvo), Ljubljana 1970, str. 559 do 593. Iz enake zasnove je skupaj z menoj napisal spis O starejših dimnicah na Slovenskem, v: Traditiones XVII, Ljubljana 1988, str. III do 120. Samo na podlagi pisanih virov sta nastala njegova spisa Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja, v: Slovenski etnograf II, Ljubljana 1949, str. 26 do 48; Pes Marko, v: Slovenski etnograf VIII, Ljubljana 1955, str. 145 do 151.

Sergiju Vilfanu dolgujejo naši etnologi zahvalo tudi za kar najbolj strnjen pregled etnologije Slovencev v spisu Slovenci III. Etnografija, v: Enciklopedija Jugoslavije VII, Zagreb 1968, str. 263 do 267.

Naj naposled ne manjka omemba njegovega spisa, ki sodi v pravno etnologijo in pravno zgodovino: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem

Etnološka raziskovalna spoznanja Sergija Vilfana ne temeljijo samo na pisanih virih, temveč prav tako na terenskih. Najpomembnejši raziskovalec slovenskega ljudskega prava je sodeloval pri delu v več terenskih raziskovalnih ekipah Slovenskega etnografskega muzeja: leta 1948 v Šentjuriju-Škocjanu, leta 1949 v Šmarju-Sapu, leta 1950 v Sentvidu pri Stični, leta 1951 v Mokronogu in Kobaridu, leta 1952 v Šentjerneju, leta 1953 v Goriških Brdih, leta 1955 v Brkinih, leta 1956 na Kostanjevici. Na sliki iz leta 1951 v Mokronogu je Sergij Vilfan prvi z leve, zraven stojijo R. Hrovatin, gostja iz Francije, B. Orel, F. Šarf in J. Romih. (Iz arhiva SEM, foto M. Matičetov.)

s posebnim ozirom na ljubljansko mero, v: *Zgodovinski časopis* VIII, Ljubljana 1954, str. 27 do 86.

Tukaj so navedeni le poučnejši spisi Sergija Vilfana iz pravne in druge etnologije Slovencev, ne pa vsi njegovi spisi, knjižne ocene in uredniško delo v naši vedi. Celotna njegova bibliografija je objavljena v *Zgodovinskem časopisu* XLII, Ljubljana 1989, str. 9 do 15, vendar manjka v njej podatek, da je bil Sergij Vilfan od 1963 do 1970 sourednik Slovenskega etnografa.

(Na tem mestu naj bo dovoljen še izraz hvaležnosti iz našega Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Sergij Vilfan je član znanstvenega sveta tega Inštituta vse od 1962 naprej. V tem obdobju je vseskozi skrbno spremljal celotno dejavnost Inštituta za slovensko narodopisje in je z vrsto kritičnih ocen in številnimi nasveti, zlasti tudi pri publikacijah, ki so v navedenih letih nastale v našem Inštitutu, veliko prispeval k spopolnjevanju Inštitutovih raziskovalnih načrtov in njihovih uresničitvev, hkrati pa je bil pogosto dragocen sodelavec inštitutskega zbornika *Traditiones*, čigar vsebino je množil od začetka njegovega izhajanja.

Naj sklenem: Težišče znanstvenega dela Sergija Vilfana je v pravni, gospodarski in družbeni zgodovini. A tudi njegov prispevek k etnologiji

Slovenec je, kakor so skušale na kratko pokazati gornje vrstice, zelo tehten. Zato mu za 70. rojstni dan tudi slovenski etnologi z vsem spoštovanjem čestitamo za izredno bogato življenjsko delo. Hkrati mu iz srca želimo zdravja in osebne sreče, da bo še dolgo oplajal tudi našo vedo.

Angelos Baš

Tončka Maroltova (1894—1988)

Ugasnilo je dolgo in plodno življenje žene, ki si je zadala nalogo, da po smrti svojega moža prevzame kot njegovo dediščino ohranjanje slovenske ljudske glasbe na način, kakršen je ustrezal njenim nagnjenjem in temperamentu.

Glasbena nadarjenost in veselje do petja sta ji bila položena v zibelko na Bledu, kjer je bila pred 94 leti rojena organistu Janezu Šuštarju iz Tuhinjske doline. Izšolana za učiteljico je le kratek čas poučevala, ker jo je bolj veselilo petje. Iz Tuhinja se je vozila na konservatorij v Ljubljano in po končanem študiju postala operna pevka. Še v poznih letih je rada pripovedovala o svojih nastopih na mariborskem odru. Za trajno pa je tudi gledališče ni pritegnilo. Ko se je seznanila z bogato dubrovniško družino, je nekaj let preživela na potovanju kot družabnica njihove bolne, smrti zapisane hčerke. Njeno življenje se je ustalilo šele, ko je spoznala Franceta Marolta, takrat zborovodje Akademskega pevskega zbora, in se z njim poročila. Njun skromni dom na Starem trgu 28 je postal ognjišče, ob katerem so se grela srca mladih, navdušenih pevcev vse do začetka druge svetovne vojne. Tončka je s Francetom sodoživljala vzpon APZ-ja, njegove uspehe in sočustvovala z življenjskimi usodami »njegovih« fantov.

Ko je bil l. 1934 ustanovljen Folklorni inštitut (po vojni znan kot Glasbenonarodopisni inštitut) in je Marolt postal njegov vodja, se je Tončki odprlo novo obzorje. Ne, da ne bi bila že prej poznala ljudske pesmi, vendar dotlej v njej ni gledala umetnosti, ni je še znala ceniti. Ob folklornih festivalih, ki jih je tista leta do druge vojne organiziral Marolt, se je spoznala z mnogimi ljudskimi pevci, plesalci in godci. Začela je odkrivati ljudsko pesem kot slovensko izročilo, kot del naše kulturne dediščine. Spoznanja, ki jih je zapisal France Marolt v svojih delih, si je prisvojila za vedno in kar je rekel »njen France«, ji je veljalo brezpogojno.

Po njegovi smrti se je odločila sodelovati pri nadaljevanju njegovega dela. Odpravila se je na teren zapisovat, s svežnjem notnih listov, svinčni-

kom in z majhnim kovčkom, brez magnetofona in brez avtomobila, peš. Na poti po Vipavski dolini in Tolminskem sem jo spremljala, takrat še začetenica. Prepešali sva Vipavsko dolino podolgem in počez, se vzpeli v gorsko, odročno vas Čadrg nad Tolminom in v Podmelcu poslušali starega Murovca, čigar mati in brat sta pela zapisovalcu Kokošarju v 80. letih prejšnjega stoletja! Tončka Maroltova je bila spretna zapisovalka s tankim posluhom in je znala najti stike z ljudmi. Rada je šla na teren in nobena pot ji ni bila preveč naporna. Po vrnitvi je zapiske skrbno prepisala na čisto in v inštitutu smo jih uvrstili za Maroltove. Z leti se je nabrala dolga vrsta map z zapisi pesmi in plesov z melodijami.

Še za Francetovega življenja si je na njegovo zahtevo zamislila sistem znakov za zapisovanje slovenskih ljudskih plesov in ga s pridom uporabljala. Čeprav je bila pozneje v inštitutu sprejeta mednarodna pisava labanotacija, je bil poskus izvirne slovenske plesne pisave vendar pomembno in pogumno dejanje.

Velik del svojih moči in časa je Tončka Maroltova posvetila Akademski folklorni skupini France Marolt, ki jo je bil Marolt ustanovil leta 1948. Po njegovi smrti je prevzela skrb za skupino godcev, ki so spremljali ples, in za pripravo noš. Takrat je postala vsakdanji gost kavarne Nebotičnik, kjer je vsako dopoldne ob skodelici kave in cigareti prepisovala partiturne glasove za »svoje godce«, po potrebi prirejala, poenostavljala, prilagajala njihovim sposobnostim. Popoldneve in večere jim je žrtvovala za vaje, ki so bile vedno v njeni kuhinji. Z leti si je nabrala znanja o ljudskih nošah in pred vsakim nastopom plesne skupine si jo lahko videl v garderobi zavezovati dekletom bleščeče bele, skrbno poškrbljene peče. Dolga leta je skupino spremljala na vse turneje in bila dostikrat kljub starosti najbolj kos naporom in najmanj utrujena.

Njeno srce je bilo dovolj veliko, da se je mogla razdajati še drugim. Preveč bi bilo naštevati vse podeželske skupine, ki jih je obiskovala, da bi jih naučila zlasti svoj splet gorenjskih plesov, vadila z godci in jim prirejala melodije. Po nasvete so prihajali tudi k njej v Ljubljano, pravzaprav vse do zadnjega.

Za svoje požrtvovalno kulturnoprosvetno delo je med drugim prejela nagrado mesta Ljubljane in Red zaslug za narod s srebrnimi žarki. Toda več kot vsa javna priznanja ji je pomenila ljubezen, ki so ji jo izkazovali rodovi mladih deklet in fantov, članov plesnih skupin, zlasti AFS France Marolt v 40 letih obstoja. Razdajala se je do konca in ker je naredila, kar je mogla, bo po njej ostalo ne samo veliko delo, marveč tudi svetel spomin na plemenito, vsemu lepemu predano osebnost.

Zmaga Kumer

Marija Šuštarjeva (1904—1988)

Komaj dva tedna po 85. rojstnem dnevu je ugasnila kakor sveča, tiho in skromno, kakor je živela. Nikoli ni silila v ospredje, ni iskala ne priznanja ne hvale, zato je bila v javnosti malo znana, čeprav delo, ki ga je opravila ni nepomembno.

Kot hči podeželskega organista iz Tuhinjske doline je zrastle ob glasbi in bi se ji bila rada poklicno posvetila, a ji ni bilo dano. Po maturi na učiteljišču je šla službovat na Štajersko, od koder je ob izbruhu druge svetovne vojne pribežala v Ljubljano k sestri Tončki, ženi Franceta Marolta. To je bilo usodno za njeno poznejše življenje. Ker ni hotela biti nikomur v breme, je sprejela mesto pomožne delavke v takratnem Maroltovem Folklornem inštitutu. Večkrat je s smehom pripovedovala, da je bila »prišteta med metle in krtače«, ker je dobivala skromno plačo iz postavke »materialni stroški«. Prirojena glasbena nadarjenost in pridobljena izobrazba sta ji omogočili, da je po vojni postala strokovna sodelavka in Marolt ji je poveril raziskavo ljudskih plesov. Saj jih je kot veselo kmečko dekle veliko znala sama plesati. Ko je bila na inštitutu ustanovljena folklorna skupina, je brez ugovora sprejela njeno vodstvo in to nalogo opravljala vse do upokojitve 1966. Po Maroltovi smrti je morala v začasni odsotnosti njegovega naslednika za štiri leta prevzeti vodstvo ustanove.

Neizmerno je spoštovala Marolta, ga občudovala kot strokovnjaka in sorodstvene vezi so ji bile kvečjemu razlog za popolnejšo predanost delu, nikakor pa ne za olajševalno okoliščino, če so ji bile naložene dolžnosti kdaj pretežke. Skromnost in pretanjen občutek dolžnosti, zaradi česar se je lotila vsega, kar se je od nje zahtevalo ali je sama uvidela za potrebno — to je bilo vse življenje najbolj značilno zanj.

Koliko smo v povojnih letih prepešali po terenu, od vasi do vasi, s torbo v eni roki, z magnetofonom v drugi, prenočevali pozimi tudi v mrzlih podstrešnih kamricah, kjer se ni bilo mogoče niti pošteno umiti, odvisni od gostoljubja kmečkih gospodinj — Marija je vse prenašala brez godrnja-

nja, tako kot se je znala prilagoditi neudobju na turnejah s folklorno skupino. Povsod so jo radi sprejemali in Rezijani se še zdaj, po dveh desetletjih, spominjajo »Maričice«, ki se je tudi tam, kakor drugod po Slovenskem, trudila zapisati »vsako stopájo« tj. vsak plesni korak, v začetku z besedami, pozneje s strokovno plesno pisavo. Oboje je s pridom uporabila, ko je za tisk pripravila tri zvezke »Slovenskih ljudskih plesov« (1958 primorske in koroške, 1968 prekmurske). Z referatom o ljudskih plesih je sodelovala tudi na treh strokovnih kongresih jugoslovanskih folkloristov, za folklorno skupino pa je sestavila več odrskih postavitev iz nabranega gradiva našega plesnega izročila. Zadnje njeno objavljeno delo je prikaz »O petju, godcih in plesu pod Menino planino« v zborniku Traditiones 5—6, 76—77 (1979).

Delo v inštitutu in s folklorno skupino ji je bilo poklic ne služba. Tako zelo se je tudi prijateljsko povezala z nami kolegi, da je opustila stike z vsemi prejšnjimi znanci in po upokojitvi še redno prihajala od časa do časa pogledat, kaj delamo, kako živimo. Veselila se je naših uspehov kakor svojih in bilo je hudo, če je zvedela za kakšno omalovaževanje ali napačno vrednotenje ljudskega izročila in dela zanj. Zanja, dekle kmečkega rodu, je bil inštitut grunt, ki se mu kmet daje do zadnje srage in je s srcem navezan nanj do smrti. S táko predanostjo in zvestobo more biti Marija Šuštarjeva vzgled vsem, ki so ali ji še bodo sledili v tem poklicu, nam, ki smo delali ob njej, pa bo ostala lep spomin za vedno.

Zmaga Kumer

Dr. Valens Vodušek (1912—1989)

Ko smo se poslavljali od njegovih in naših sodelavk Tončke Maroltove in Marije Suštarjeve, nismo slutili, da bo tako kmalu odšel tudi on. Vedeli smo sicer, da boleha, toda upali smo, da ga bo bližajoča pomlad okrepila; žal je usoda hotela drugače, tako kot poje ljudska pesem:

Pomlad že prišla bo,
mene na svet ne bo,
me bodo djali
v to črno zemljo.

Dr. Valens Vodušek se je rodil v Ljubljani, tu maturiral na Klasični gimnaziji, diplomiral iz prava in leta 1938 doktoriral. Ker ga je srce bolj vleklo h glasbi, je ob enem v letih 1930 do 1937 študiral na Državnem konservatoriju v Ljubljani klavir in dirigiranje. Po končanem študiju je vse do vojne zaman iskal redno zaposlitev. Vojna ga je dohitela na orožnih vajah, kjer je bil zajet in poslan v taborišče v Nemčijo, po vrnitvi pa je bil interniran v Gonarsu in Padovi. Po vojni je bil nekaj časa glasbeni referent pri Komisiji za ugotavljanje vojne kulturne škode, nato je bil od 1946 do 1951 šef glasbenega oddelka pri Oddelku za kulturo Ministrstva za prosveto. Po smrti Franceta Marolta je bil leta 1951 imenovan za ravnatelja Glasbenonarodopisnega inštituta, vendar je moral še isto leto prevzeti dolžnost direktorja Opere Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani, od koder se je mogel vrniti v inštitut šele konec leta 1955. Na mestu ravnatelja je bil vse do leta 1972, ko se je inštitut priključil Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU. Odslej je bil vse do upokojitve leta 1982 načelnik Sekcije za glasbeno narodopisje.

Dr. Vodušek ni prišel v inštitut slučajno, po dekretu. Za ljudsko glasbo ga je navdušil že veliko prej France Marolt, zato je po njegovi smrti mogel uspešno nadaljevati njegovo delo. Leta 1956 je sestavil načrt za klasifikacijo

in katalogizacijo ljudskih pesmi v 6 katalogih. Ta načrt je bil podlaga za preureditev arhiva, ki je prav po zaslugi dr. Voduška postal pregleden, lahko dostopen in popolnoma zadošča vsem zahtevam, ki jih arhivski ureditvi gradiva zastavlja strokovnjak, etnomuzikolog ali folklorist. Arhiv Glasbeno-narodopisnega inštituta je postal zgled mnogim sorodnim ustanovam po Jugoslaviji in na tujem. Leta 1961 je naredil še načrt tekstne katalogizacije in klasifikacije. Dr. Vodušek je bil pobudnik za uvedbo mednarodne plesne pisave kinetografije pri raziskovanju ljudskih plesov v Jugoslaviji in bil organizator dveh tečajev, ki sta za jugoslovanske raziskovalce potekala v Ljubljani. Zavedajoč se pomena gradiva za spoznavanje ljudskega pesemskega izročila, je dr. Vodušek pospešil zbiranje na terenu. Pod njegovim vodstvom so sodelavci inštituta prekrizirali vso Slovenijo in tako skoraj v zadnjem trenutku uspeli oteti pozabi neprecenljivo bogastvo ljudske pesmi in plesa. Njegova zasluga je odkritje glasbenega izročila Rezije, vodil je raziskovanje Porabja in pripravil načrt etnomuzikološke raziskave slovenske Koroške. Njegovemu prizadevanju se lahko zahvalimo, da je inštitut dobil primerno tonsko opremo in magnetofone. Zavedal se je, da morejo šele zvočni posnetki odkriti pravo podobo našega pesemskega in inštrumentalnega izročila.

Kot etnomuzikolog je raziskoval predvsem ritmična in metrična vprašanja slovenskega glasbenega izročila. S svojimi dognanji je ovrgel nekatere doslej veljavne trditve in odločno vplival na metodološka izhodišča pri raziskovanju verzov in kitičnih oblik slovenske ljudske pesmi. Ugotovil je razvojno linijo slovenskega večglasnega petja od najbolj arhaičnih oblik dvoglasnega petja do razvitega štiriglasnega in petglasja. Zaradi temeljitega poznavanja gradiva in zaradi razgledanosti po tujem je postal urednik glasbenega dela celotne izdaje slovenskega pesemskega izročila, ki ga je začela izdajati Slovenska matica z naslovom »Slovenske ljudske pesmi«.

Po velikem znanju je bil cenjen v domačih in tujih strokovnih krogih. V letih 1960—1968 je bil predsednik Slovenskega etnografskega društva, hkrati 1965/66 predsednik Zveze društev folkloristov Jugoslavije. Od 1968 do 1977 je bil predstavnik Jugoslavije v izvršnem odboru mednarodne organizacije International Folk Music Council, od 1971 do 1973 pa predsednik Mednarodne študijske skupine za klasifikacijo in analizo ljudske glasbe. Pogosto je bil referent na domačih in tujih strokovnih kongresih in bil bleščeč sogovornik. Bil je član uredniškega odbora zbornika ISN »Traditiones« in »Slovenskega etnografa«, kot sourednik je sodeloval pri Etnološki topografiji slovenskega etničnega ozemlja.

Poleg etnomuzikoloških del je napisal še vrsto glasbenih ocen in se tudi umetniško udeleževal. Bil je ustanovitelj in vodja pevskega zbora v taborišču v Osnabrücku, Gonarsu in Padovi. V letih 1946—1948 je bil dirigent zbora Radia Ljubljana in od 1948 do 1951 zbora Slovenske filharmonije. V letih 1956 do 1972 je bil umetniški vodja Slovenskega okteta, ki je pod njegovim vodstvom dosegel enega svojih vrhuncev. Z njim je posnel večje število gramofonskih plošč in leta 1964 dobil Prešernovo nagrado.

Dr. Vodušek je bil eden zadnjih enciklopedistov. Izreden spomin in znanje jezikov sta mu omogočila, da je bil vsestransko podkovan na mnogih področjih, naj poleg glasbe omenim npr. literaturo in botaniko. Do svojega dela je bil silno kritičen in je vedno iskal popolnost. Vsa njegova dela spadajo med temelje slovenske etnomuzikologije. Žal je odšlo z njim v grob še ogromno nenapisanega znanja o slovenskem glasbenem in pesemskem izročilu. Vrzeli, ki je ostala za njim, ne bo mogoče kmalu zapolniti. Ostaja pa najdragocenejše, zbrane ljudske pesmi, bogastvo, ki bo povezano z njegovim imenom, dokler bo živel slovenski narod.

Mirko Ramovš

Akademik prof. Boris Merhar (1907—1989)

Ko smo lansko leto v *Traditiones* čestitali profesorju Merharju k 80-letnici, nismo niti slutili, da bomo že letos pisali nekrolog, saj se je profesor vse do visoke obletnice udeleževal sestankov inštitutskega znanstvenega sveta, z živim zanimanjem pa je spremljal članke v zborniku *Traditiones*, ki mu je bil recenzent. Iz pogovorov z njim se je dalo razbrati, da še z enakim ognjem kot nekdanj živi za folkloristiko in da se še ukvarja s folklorističnimi problemi, o katerih še ni rekel zadnje besede. Najbolj ga je vznemirjal deseterec v slovenskem ljudskem pesništvu, ki ga je želel osvetliti v primerjalni študiji, v katero bi vključil tudi deseterec v slovenskem umetnem pesništvu. Slutnja, da nam te razprave ne bo dal, me je obšla ob prebiranju njegovega zahvalnega pisma, ob jubilejnim članku v *Traditiones*. V pismu je namreč zapisal, da ga zapušča zdravje in da ne more več znanstveno delati. Te njegove besede so me še bolj pretresle, ker sem vedel, koliko načrtov še nosi v sebi in ker je na zunaj kazal vedno le svoj močan vitalizem. Nikdar ni z najmanjšo gesto ali z besedo pokazal svojih težav, zato me je vedno navdajal z upanjem, da so njegove življenjske in znanstvene sile nedotaknjene.

Boris Merhar se je rodil 1. 5. 1907 v Trstu. Svojo kasnejšo usmerjenost v folkloristiko deloma gotovo dolguje impulzom iz mladosti, ki jih je prejel v nacionalno zavedni in intelektualni družini. Pokojnikov oče se je namreč ukvarjal z etnološkimi vprašanji in je prvi podrobneje pisal o Valvasorju kot etnografu in je s to temo tudi doktoriral. Njegova, v nemščini pisana disertacija, še danes čak na prevod in objavo.

Kulturna širina in vprašanja slovenstva so Borisa Merharja pripeljali na ljubljansko klasično gimnazijo in kasneje k študiju slavistike. Leta 1932 je na ljubljanski univerzi diplomiral iz zgodovine slovenske književnosti z jugoslovanskimi književnostmi pa iz zgodovine slovenskega jezika, iz ruskega jezika s književnostjo in iz narodne zgodovine. Svoje znanje je kot suplent predajal dijakom v Ljubljani, od leta 1936 do 1945 pa je kot profesor

deloval na gimnaziji v Novem mestu. Tu je dočakal okupacijo, ki mu ni prizanesla z italijansko in nemško internacijo. Od leta 1947 pa do upokojitve 1975 je na ljubljanski Pedagoški akademiji predaval zgodovino slovenske književnosti, od l. 1960 pa je kot višji predavatelj predaval še na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti zgodovino slovenskega slovstva do moderne.

Na ljubljanski slavistiki še danes nimamo katedre za folkloristiko, kljub temu pa je o ljudskem pesništvu poglobljeno predaval prav Boris Merhar. Ljudska književnost mu ni bila le dodatek ali predstopnja slovenske umetne literature, ampak njen živi in sestavni del. Znanstveno delo prof. Merharja je bilo poleg starejše književnosti posvečeno izključno preučevanju ljudskega pesništva.

Zgodovino slovenskega slovstva iz l. 1956 je obogatil s široko zasnovanim in natančnim poglavjem o ljudskem pesništvu. Za razliko od Grafenauerja, ki se je ukvarjal predvsem z vsebinskimi in kulturno-primerjalnimi problemi ljudskega slovstva, se je Merhar posvetil oblikovnim prvina in zgodovini slovstveno-folkloristične misli na Slovenskem. Oboje je obdelal z izredno natančnostjo in znanstveno lucidnostjo, zato to njegovo razpravo še danes štejejo k temeljnim delom slovstveno-folkloristične zgodovine in teorije. Svoja spoznanja o ljudskem pesništvu je prof. Merhar neprestano širil in poglobljal, širšemu krogu bralcev pa predstavljal bogastvo ljudske ustvarjalnosti. 1961 je izdal antologijo slovenskih ljudskih pesmi, ki jih je skrbno komentiral in jim napisal obsežno in tehtno spremno besedo. Iz antologije veje tista Merharjeva poglobljenost in natančnost, ki so jo bralci spoznali že pri njegovem urejanju in izdajanju Cankarjevega izbranega dela, ki je postalo temelj vsem kasnejšim izdajam Cankarja.

V času, ko je bila slovenska ljudska pesem v javnosti skoraj nezaželen in nepoznana, je Boris Merhar s svojo človeško in znanstveno širino poskrbel za več poljudnih antologij ljudskega pesništva, s katerimi je le-tega približal predvsem dijakom in študentom. Njegove spremne besede in opombe so v bralčevo vedenje vnašale zavest pomembnosti, poetičnosti in kulturno-zgodovinskega pomena slovenskih ljudskih pesmi. Zato ni slučaj, da srečamo Borisa Merharja kot sourednika velikega korpusa slovenskih ljudskih pesmi, ki ga je l. 1970 pričela izdajati Slovenska matica in v teoretičnem uvodu najdemo profesorja kot soustvarjalca študije o značilnostih slov. ljudskega pesništva in o zgodovini folklorističnega dela na Slovenskem.

Boris Merhar je bil slavist in iz tega gledišča je preučeval ljudsko pesništvo, zato so se med folkloristi večkrat pojavili dvomi o Merharjevih, predvsem estetskih izborih in o njegovih preveč »literarnih« komentarjih ljudskih pesmi. Profesor je bil res estēt, toda dobro se je zavedal sinkretičnosti ljudske umetnosti oz. pesništva in na to je v predavanjih in študijah stalno opozarjal. Bil je med prvimi, ki je Vrazov pomen utemeljeval še v njegovem etnomuzikološkem prispevku. Neverjetna in vsega spoštovanja vredna je bila profesorjeva odprtost za nove in drugačne izsledke v folkloristiki. Kot recenzent, bolje kot mentor Traditiones, smo pisci člankov in razprav v razgovorih čutili, da noče biti le svetovalec (avtoritativnosti ni poznal), ampak želi biti tudi »učenec«, ki se veseli vsakega novega pogleda in se zamisli nad drugačnim razmišljanjem. To profesorjevo lastnost smo poznali že kot študentje v njegovih seminarjih. Ker je mnogo pisal o verzu in stilni podobi našega ljudskega pesništva in je na tem področju veljal za nesporno avtoriteto, je zato zame še bolj presenetljivo delovalo njegovo prostodušno »priznanje«, češ, nikoli ne bom mogel napisati poglobljene razprave o oblikovni strani ljudskega pesništva, ker nimam posluha in zadostne glasbene izobrazbe. Nisem bil presenečen, ker je bil take pretirane samokritičnosti zmo-

SLOVENSKE LJUDSKE PESMI

Naslovna stran Merharjeve zbirke »Slovenske ljudske pesmi« iz leta 1961.

žen le prof. Merhar, ki je bil že študentom anekdotično znan po svoji skromnosti in ljubeznivosti. Takoj pa se mi je porodila primera z Janezom Trdino, ki je v svojih spisih obžaloval, da nima posluha, da bi lahko globlje prodrl v bistvo ljudske pesmi. Pa vendar še danes odkrivamo veliko vrednost Trdinovih zapisov in razmišljanja o ljudskem pesništvu. Podobno je tudi s

prof. Merharjem, le z razliko, da njegovo folkloristično delo poznavalci cenimo že danes, saj sodi v sam vrh slovenske folkloristične misli.

Zunanja priznanja Merharjevemu znanstvenemu delu so bila redka in še tem se je profesor rad izognil. Tipično zanj je bilo njegovo reagiranje na jubilejni članek v *Traditiones*, ko je v zahvalnem pismu zapisal: »Preveč ste me počastili, tega ne zaslužim.« Pri tem smo vsi vedeli, da ne gre za nikakršno lažno skromnost, ampak za profesorjevo resnično, čeprav napačno prepričanje, ki mu je ostal zvest do smrti. Zato nikoli ni bil »manifestativen« in svojega velikega dela ni glasno »prodajal« v javnosti, ampak se je veselil le v svoji notranjosti, če je videl, da so njegova predavanja in dela dosegla svoj namen. Profesorjevo delo so cenili strokovnjaki in Skupščina SAZU je l. 1976 izvolila Borisa Merharja za dopisnega, čez nekaj let pa za stalnega člana akademije. Že prislovično skromnost je profesor še enkrat pokazal ob 80-letnici, ko je razmišljal le o tem, kdo bi si še bolj zaslužil »počastitve« ali kakšno nagrado. Ljudi je vrednotil po njihovem delu. To so dejstva in ne fraza, ki jih v tem spominskem članku pišem v razmislek živim, ki bodo nadaljevali njegovo delo.

Predvsem profesorjeva zadržanost in skromnost sta vzrok, da še nismo v celoti ocenili njegovega dela niti folkloristi niti slavisti, ki bodo morali še oceniti profesorjevo uredniško delo in doprinos pri Cankarjevem izbranem delu in pri 15 komentiranih izdajah posameznih Cankarjevih spisov. Za oceno ostaja še Merharjevo uredniško delo pri reviji *Obzornik*, pri Slavistični reviji in pri *Jeziku in slovstvu*, kakor tudi delo pri urejanju zbirke *Klasje* ter njegovo mentorsko delo pri *Traditiones*.

Boris Merhar je na najbolj žlahten način nadaljeval delo svojih velikih učiteljev Kidriča in Prijatelja, ki ju označuje znanstvena natančnost, katero je Merhar prevzel v vsej meri in jo poglobil s širšim dojetanjem in poznavanjem ljudske umetnosti, slovenskega kulturnega prostora in prilik, v katerih je nastajalo in živelo nenapisano — ljudsko pesništvo.

Marko Terseglav

Marjetka Golež

12. mednarodno srečanje Komisije za raziskovanje ljudskih pesmi (balad) v okviru SIEF (Société internationale d'ethnologie et de folklore) — Rovinj: 19.—24. avgust 1987

Rovinj je bil avgusta leta 1987 prizorišče posvetovanja raziskovalcev balad. Otok Katarina, nekaj minut oddaljen od Rovinja, je bil slikovito mesto, kjer se je zbralo čez dvajset udeležencev posvetovanja z različnih koncev sveta. Program druženja je poleg branja referatov in diskusij vseboval še ogled znamenitosti Rovinja, Poreča, izlet do Berama, kjer so raziskovalci lahko občudovali zanimive freske (Mrtvaški ples), večerjo v Zminju, ki je predstavila istrske kulinarčne specialitete . . .

Predsednik rovinjskega italijanskega Centra za raziskovanje zgodovine (Centro di ricerche storiche) Giovanni Radossi nam je ljubeznivo omogočil, da smo v teh prostorih lahko spremljali predavanje finske raziskovalke balad Anneli Asplund, ki je prikazala sodobno terensko delo s pomočjo video tehnike.

V Rovinju je bil prav tisti čas festival, imenovan Rovinjska fešta, in tako smo si raziskovalci lahko ogledali tudi številne folklorne prireditve. Začutili smo vzdušje istrskega mesta, se tako še bolj sproščeno medsebojno spoznavali in na nekonvencionalen način razpravljali o svojem delu in primerjali vse raznolikosti svojih dežel (od Švedske, Finske, Kanade, ZDA, Irske, Madžarske, Belgije, ZRN do Jugoslavije).

Novembra leta 1988 je Zavod za istraživanje folklorja iz Zagreba izdal zbornik vseh referatov, ki so bili prebrani v Rovinju. Naslov zbornika je: *Ballads and other Genres/Balladen und andere Gattungen (Balade in druge zvrsti)*.

Vsi referati so objavljeni v nemščini ali angleščini s kratkimi povzetki v srbohrvaškem ali slovenskem jeziku. Referati zajemajo štiri tematske skupine:

1. Balade (pripovedne pesmi) in druge zvrsti
2. Problem klasificiranja in katalogiziranja balad
3. Problemi v posameznem nacionalnem ljudskem slovstvu in pesništvu
4. Izkušnje terenskega dela

V prvi tematski skupini je bilo prebranih sedem referatov. Jürgen Dittmar iz Freiburga je predstavil referat z naslovom *Nemška balada kot otro-*

ška igra (pesem). Razmišlja o otroških pesmih (verzih) in sicer tistih iz otroških iger, ki jih pogosto imenujejo otroške igre/plese. Balade oziroma pripovedne pesmi imajo v njih posebno vlogo. 1. Da bi dosegli vrhunec napevosti v otroški igri, so se pri prevzemanju balad izbirali samo najbolj pomembni primeri. Pomembna so sintaktična ponavljanja, paralelizmi, leksika, ki izvira iz koreografije izvajanja igre/plesa. 2. Druga kategorija so značilnosti, ki so rezultat preoblikovanja balad, kar bi lahko prevedli z besedo »potročenje«. To so predvsem besede in motivi, ki izvirajo iz otroškega okolja, otroški humor, otroška objestnost, šale, burleske, parodije, pogosto pretkane z nelogičnostjo in nesmiselnostjo. Smrti kot take se otroške igre izogibajo, ubijanje pa je za otroke zanimivo. Pomembna značilnost otroških iger, poudarja prof. Dittmar, je smisel za pravičnost, ki je pri otrocih močno izražen, prav zaradi česar je npr. ubijalec deklice za kazen obešen. *Zmaga Kumer* je razmišljala o razmerju slovenske balade do drugih pesemskih zvrsti (*Balada v ljudskem življenju Slovencev*). Govorila je o tērminu balada kot o strokovnem tērminu, ki ga ljudska govorica ne pozna. Balade, pravi Kumrova, srečamo kot mrliške pesmi, ker so povečini resne vsebine in se lahko tragično končajo. Omenja različno funkcijo balade — neko staro balado je zapisovalec v začetku 19. stoletja označil kot uspavanko, kar je pač izjema, enako kot je izjema, da v Predgradu (Bela krajina) pojejo balado o pastirju in čarovnicah kot plesno pesem... Zapisi in terenske izkušnje kažejo, da balada na Slovenskem ne zavzema posebnega mesta v ljudskem izročilu. *Baladne oblike bugarštic in epske pesmi* se je glasil naslov referata M. B. Stulli, ki je razpravljala o žanrskih zapisih bugarštic, ljudskih pesmi z dolgim verzom, znanih iz zapisov z jadranskega področja s konca 15. do polovice 18. stoletja. Stullijeva pravi, da je med bugaršticami veliko pravih balad, da je veliko bugaršticnih balad enake vsebine in da obstajajo bugaršnice, ki pripadajo epski junaški zvrsti, a tudi te težijo k baladnemu oblikovanju. *Tanja Perić-Polonijo* je predstavila referat z naslovom: *Balada in lirska pesem*. Razmišlja o različnem razumevanju pojma balade: da je balada krajša pripovedna pesem (drugače kot epska pesem), ki je po namenih in obsegu bližja epski pesmi, in da je balada lirska pesem z izrazito pripovedno vsebino.

Avtorica še trdi, da je prepletanje obeh neizogibno.

Posebno zanimiv je bil referat *Marie Herrera-Sobek* z naslovom »*Heraclio Bernal*«: *Herojska monomitna struktura mehiške balade*, v katerem govori o corridu ali mehiški baladi, ki je nastala po mnenju raziskovalca corrido América Paredesa kot posledica kulturnega spopada med Angloameričani in mehiškimi Američani v sredini 19. stol. v južnem Teksasu. M. Herrera-Sobek trdi, da je corrido herojskega tipa in da ima za osnovo mitsko strukturo. Avtorica izpostavlja misel, da je pogosto vključevanje mitske strukture v mehiško balado delno razlog velike priljubljenosti corrid. Mitska struktura, ki v osnovi corrido povezuje to balado z drugimi svetovnimi miti, ji daje estetsko literarno razsežnost. *Transformiranje zvrsti in vprašanje spola: La bella malmaridada kot balada in kot drama* je naslov referata *Anne J. Cruz*, ki je opozorila, da je razdelitev poezije na ljudsko in umetno v praksi koristna, da pa zabriše odnose med zvrstema in njuno družbeno vlogo. Ko spremlja temo *bella malmaridada* (lepe, nesrečno poročene žene) v njenih različnih pesniških oblikah, poskuša osvetliti prepletanje ljudskih in umetnih zvrsti in vpliv tega prepletanja pri prikazu vloge spola. Ob analizi Lope de Vegove drame *La bella malmaridada* iz leta 1596 je prišla avtorica do sklepa, da je Lope de Vega v njej povezal ljudsko pesništvo, dvorsko književnost in elemente drame in da je to primer, kako različne zvrsti transformirajo v družbi pričakovano obnašanje spolov (od odnosa do nesrečno poročene zapeljivke, prek obrambe pobega žene in obupa nezveste žene, do vzorne in požrtvovalne Lisbelle). Zadnji referat v tej tematski skupini je imela *Nives Ritig-Beljak Ugrabitelj kot motiv hrvaških balad in drugih folklornih zvrsti*. Ritigova ugotavlja na podlagi primerov, da je ljudski ustvarjalec črpal navdih tako iz že drugje znanih motivnih vzorcev kot tudi iz življenja. V baladah je ugrabitev predstavljena v enakih oblikah kot v realnosti (nasilno dejanje, redko vnaprej dogovorjeno). Ugrabitelj je pogosto

središčni motiv balad, kar pa ni nujno za epsko pesem in pripoved. Motiv ugrabitelja, pravi Ritigova, srečamo tudi v sodobnem pripovedovanju, v otroških igrah in tudi v ljudski drami.

V drugi tematski skupini so se ukvarjali s problemom klasificiranja in katalogiziranja balad. *D. K. Wilgus* in *E. R. Long* sta predstavila referat »Kraljica Jane« in »Dupree« — tema in zgradba balade, kjer razpravljata o baladi Child 170 »Smrt kraljice Jane«, ki je sorodna legendam o otrocih, ki so bili rojeni neposredno po materini smrti. (Npr. Julij Cezar, Tristan, dvojčki, ki so jih rodile junakinje v variantah nekih danskih balad). Avtorja predstavljata tudi tematski indeks, ki sta ga sestavila. *Marija Kleut* je predstavila referat *O klasifikaciji srbohrvaških pripovednih pesmi o nekem junaku (Ivan Senjanin)*. Govori o problemih klasifikacije pripovednih pesmi (balad) glede na poskus klasifikacije pesmi o Ivanu Senjaninu, junaku, ki se velikokrat pojavi na obsežnem srbohrvaškem govornem področju od prvih desetletij 17. stoletja do naših dni. Trdi, da te pesmi o Ivanu Senjaninu ne gre uvrščati med zgodovinske pesmi, pač pa se ta motiv nenehno spreminja, v vsaki pesmi se ponovno ustvari in prilagaja obstoječemu poetskemu sistemu. *Sean Galvin* je z referatom *Ali potrebujemo pan-skandinavski katalog in indeks tipov skaemtiviserjev?* načel vprašanje, o umetnosti sestavljanja vseskan-dinavskega indeksa tipov in opisnega kataloga satiričnih balad (skaemtiviser) po vzorcu: »Tipi skandinavskih srednjeveških balad« (Jonsson idr., 1978, tudi TSB). Sklenil je s pritrdilnim odgovorom, saj bi tak katalog prinesel tudi bolj jasno definicijo pojma satirična balada.

Tretja tematska skupina je prispevala razmišljanja o problemih v posameznem nacionalnem ljudskem slovstvu in pesništvu. *David Buchan* je v referatu *Aktivni liki in balade o čarovnicah* govoril o problemih v škotskem slovstvu. Balade o čarovnicah, pravi Buchan, so zapisane samo v regionalnem izročilu severno-vzhodne Škotske in tako predstavljajo majhno in posebno skupino balad čaranja, kot že velja za pripovedke o čarovnicah teh krajev, v katerih pa prevladuje vsakodnevna magija. Nato govori še o treh aktivnih likih te podzvrsti: o tistem, ki čara, o začaranu in o tistem, ki odčara. Buchan trdi, da je glavna kulturna funkcija tega podžanra psihološka. *Ildiko Kriza* je predstavila referat z naslovom *Pesem o Panoniji*. Gre za najstarejšo zgodovinsko pesem, ki je bila zapisana na madžarskem ozemlju in je nastala v začetku 16. stoletja na temelju srednjeveških motivov, znanih iz latinskih kronik. Avtorica meni, da pesem izraža ideologijo nižjega plemstva, v čigar interesu je bila močna in dobro organizirana fevdalna država. *Milko Matičetov* je z referatom *Balkanska ljudska balada o bolnem junaku in njene metamorfoze* razgrnil raziskovalno problematiko okoli močno razširjene balkanske pesmi »Bolni junak«, saj je menil, da nas npr. tristanovska paralela, ponujena v diskusiji v Rovinju, napeljuje k nesluteni povezavi z enim izmed pomembnih odrastkov srednjeveškega epskega pesništva zahodne Evrope. *Teodora Šapkaliska* se je predstavila z referatom *Motiv vzdavanja živega*

Rovinj — pogled z morja. (Foto: J. Lampič.)

bitja v zgradbe. Pri predstavljanju balad s tem motivom avtorica izpostavlja, da so glede na zgodovinski izvor te balade še vedno žive v ljudskem ustvarjanju in se izvajajo v različnih sodobnih medijih. Avtorica je v uvodu predstavila kratko zgodovino razdelitve makedonskih balad in poudarila, da so še v Zborniku Miladinovaca (1861) označene kot »žaljovne« pesmi. Predstavila je vse variante balade »Most mi je zidalo devet mojstrov«, ki govorijo o mednarodnem mitološkem motivu — žrtvovanje z načinom vzdavanja živega bitja v začetno gradnjo, tokrat v temelje mosta, da bi se ta prenehal rušiti.

V zadnji tematski skupini o *izkušnjah terenskega dela* je Anneli Asplud predstavila *Klaudio Vonkkanen*, pred kratkim odkrito ljudsko pevko in obenem sprožila problem uporabe videorekorderja na terenskem delu.

Zbornik torej prinaša zanimiv pregled referatov s področja raziskovanja balad. Glede na to, da je bilo samo posvetovanje v Rovinju izčrpno in zanimivo, pa pogrešamo vsaj nekatere pomembnejše dele diskusij, ki bi ob referatih dopolnile sliko tako živega in bogatega srečanja.

Angelos Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času (1. polovica 19. stoletja)*. Ljubljana 1987, izdanje Državne založbe Slovenije, 313 str. teksta, 121 slikovnih priloga (12 u boji), sažetak na francuskom, popis ilustracija, indeks stvari, mjesta i osoba, sadržaj, ukupno 359 stranica.

Knjiga je u oblasti etnološke kulturno-povijesne tematike istaknuti primjerak izdavačke djelatnosti u nas.

Autor Angelos Baš, koji je u kompleksu svojih brojnih radova etnološkog sadržaja posebnu pažnju posvetio povijesti odijevanja na tlu Slovenije, obdario nas je do sada svojim najopsežnijim djelom iz te tematike, obrađujući način odijevanja u prvoj pol. 19. st. Iz njegova predgovora knjizi doznajemo, da namjera postepeno prikazati cijelo dugo razdoblje kulture odijevanja na slovenskom tlu, od predrimskog, rimskog i ranosrednjovjekovnog razdoblja sve do prvog svjetskog rata. Ovo je prema tome druga knjiga u predviđenom nizu, jer je prikaz nošnji kasnog srednjeg vijeka i 16. st. dovršio znatno ranije. (Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju, Ljubljana 1970.) Toj doista velikoj i korisnoj namjeri autoru je uzorom djelo o nošnjama u Štajerskoj (V. Geramb-K. Mautner, *Steirisches Trachtenbuch*, Graz 1932—39) i mi mu moramo poželjeti da tu svoju namjeru u potpunosti ostvari. 1984. g. autor je u izdanjima Slovenske akademije znanosti in umetnosti (*Gradivo za narodopisje Slovencev*, 2) objavio i knjigu »Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja«. U toj je knjizi prikupio veoma iscrpnu, na najrazličitijim mjestima u štampi objavljenu građu o seoskom načinu odijevanja navedenog razdoblja, sudio ju je kronološki u okviru pojedinih regija i tako je stručno priredio za daljnje korištenje.

Shvatljivo je, da je sam Baš prvi bio privučen da tu izvanrednu građu koristi i da je interpretira u knjizi, koju upravo imamo u ruci. On se međutim nije ograničio samo na objavljenu građu, nego joj je dodao i druge brojne izvore, arhivske podatke, novinske priloge i oglase iz suvremenih listova i časopisa te mnogobrojnu drugu raznovrsnu upotrebljivu građu. Doista možemo reći, da je izvukao na vidjelo svaki mogući podatak koji može osvijetliti kulturu odijevanja u Sloveniji prve polovice 19. st.

Međutim, autor je tom zadatku prišao i šire, ne ograničavajući se samo na prikaz odijevanja seoskog stanovništva, nego želeći da dade više-manje opću sliku o načinu odijevanja svih društvenih slojeva tog razdoblja u Sloveniji, tj. uz seoski

još i građanski i plemićki društveni sloj. O odjeći radnika, zbog pomanjkanja podataka, nije se mogla stvoriti odgovarajuća slika. Upravo zbog takvog šireg pristupa toj tematici, autor ne koristi termine »noša« (nošnja), »narodna noša«, koji su se nazivi sredinom 19. st. uobičajili za seosko odijevanje, nego uvodi termine »oblačilna kultura« (kultura odijevanja) i »oblačilni vitez« (izgled ili način odijevanja), što je istaknuo i u naslovu knjige.

Da bi cjelovit uvid u način odijevanja promatranog područja bio što sustavniji, autor ga osvjetljuje s nekoliko raznih stanovišta pa ogromnu množinu građe raspoređuje i objašnjava u dvanaest poglavlja:

1. Predmet istraživanja, izvori i literatura (str. 7—16, bilj. 28). Autor obrazlaže svoj pristup tematici metodom etnološke znanosti kao povijesti načina života, što se odvija u međusobnom odnosu svih društvenih slojeva, odrazujući se na određenim kulturnim elementima i djelujući na cjelokupan život društvene zajednice. Iznosi razloge svojem opredjeljenju za određene termine (oblačilna kultura, oblačilni vitez) i ističe sve one značajke, koje oblikuju vanjski izgled odijevanja tog razdoblja, nazvanog po najistaknutijem slovenskom kulturnom djelatniku tog vremena »Prešernovo doba«. Iscrpno navodi izvore na kojima je svoj rad zasnovao i literaturu što ju je upotrijebio.

2. Odjevne tkanine i prihvatanje modne odjeće (str. 19—65, bilj. 200).

Podaci o vrstama tkanina izneseni su uporedo za sve društvene slojeve, uz napomene, iz kojih središta, kojim načinom i pod kojim nazivom pristižu u slovenske pokrajine. Uporedo se navode materijali koji se u određenim sredinama još proizvode (platno, tanje i grubo sukno, koža). Svi su navodi obilno dokumentirani za svaku slovensku regiju posebno.

Prati se tok promjena u načinu odijevanja širokih slojeva, koji se najprije zamjećuju u blagdanskom ruhu i kod imućnijih pojedinaca istog društvenog sloja te u mlađeg svijeta, najprije usvajanjem nekih dodatnih dijelova ruha (rupci, pregače i dr.). Takve se pojave najprije očituju u krajevima što su bolje povezani sa susjednim zemljama. Nasuprot tome, posebice su istaknuti oni tekstilni proizvodi koji se u to vrijeme još uvijek proizvode u domaćoj radinosti. Ta se kretanja jasnije razabiru obzirom na seosku sredinu nego li u krugu plemićkog i građanskog načina odijevanja.

Autor dalje ističe utjecaj gradske odjevne kulture na seosku, što se u Štajerskoj zamjećuje već početkom stoljeća da bi do sredine 19. st. zahvatile sve krajeve Slovenije. To je vrijeme uspostavljanja novih prometnih veza, što potiču snažni razvoj trgovine, među ostalim i s novim industrijskim materijalima za izradu odjeće. Na promjene u odijevanju seljačkog svijeta djeluju i psihološki motivi, npr. demonstrativna upotreba kupovnih tkanina da bi se dokazala kupovna moć pojedinca. No već 30-tih godina industrijske, pretežno pamučne tkanine postaju jeftinije od domaćeg platna, što ubrzava njihovo usvajanje u odjevni inventar. Iz tih razloga postepeno blijede dotadnje razlike u odijevanju između raznih društvenih slojeva. S vremenom modni utjecaji približuju selo građanskoj nošnji, dok se u gradu imućnije građanstvo ne razlikuje po odjeći od plemića. U Sloveniji sredinom 19. st. tipološke razlike u odijevanju među pojedinim društvenim slojevima počinju se postepeno gubiti.

3. Odjevni obrtnici (str. 75—81, bilj. 42).

U gradovima obrtnici su organizirani u cehove, dok na selu rade slobodno. Početkom stoljeća još su po nekim mjestima aktivni proizvođači domaćeg tekstila, a tokom cijele prve polovice stoljeća značajni su krojači, obučari, krznari, klobučari, pojasari, rukavičari i dr. Za izradu odjavnog inventara najznačajnije su krojačka i obučarska struka. Obrtnici opremaju gradsko stanovništvo, ali uporedo rade i za okolicu. Međutim seljačka se nošnja dijelom još šije kod kuće, a samo dijelom kod izučenog krojača, a neki obrtnici rade i po seljačkim domovima. Krojači i postolari prodaju svoje proizvode i na sajmovima, a počinju ih oglašavati i u novinama. U doba bidermajerske mode, koju slijede gradske sredine, posao krojača veoma je složen, zahtijevan i iscrpljujući.

4. Konfekcija (str. 83—103, bilj. 108).

Povijesni podaci o pojavi konfekcijski izrađenih odjavnih predmeta javljaju se od sredine 17. st. i potvrđuju pojavu konfekcijski izrađene odjeće u mnogim evropskim gradskim sredinama. Industrijska se konfekcija razvija tek nakon izuma šivaćeg stroja početkom 19. st. U Sloveniji je prodaja gotovih odjavnih predmeta potvrđena već na freskama 15. st., a neki se odjevni predmeti, npr. tkane čarape još u 19. st. izrađuju kao kućni obrt. Konfekcijske je izrade mornarska odjeća, a često i muški sukneni ogrtači, što ih prodaju putujući trgovci ili se nude na sajmovima. Međutim, trgovina gotovom odjećom još se prilagođuje tradiciji određenog kraja.

U gradovima pojedini obrtnici oglašuju svoju robu u novinama, dok se na selu fine tkanine i neki dijelovi ruha mogu naći kod malih mjesnih trgovaca.

Izrazito gradski proizvod muški su šeširi i kišobrani, koji se u to vrijeme pojavljuju. Konfekcijsku, pretežno mušku odjeću 20-tih godina, prodaju na sajmovima trgovci iz Beča, a od 30-tih godina ljubljanske se trgovine opskrbljuju iz Beča, Graca, Zagreba, Budimpešte robom po suvremenoj modi. Klobučari dolaze do 20-tih godina iz Graca, a zatim i iz Beča, Trsta, Celja, Celovca i Gorice pa čak i iz Milana. Oglasi potvrđuju da se radi o proizvodima izrađenim po suvremenoj modi. U gradskoj sredini ističu se ženski šeširi od baršuna i rutavoga pusta (katora), a marame za glavu samo iznimno (vjerojatno za potrebe seljačkog svijeta i za gradski puk). No u gradu se izrađuju i »avbe«, ženska oglavlja značajna za svečano seosko ruho nekih krajeva Slovenije. Konfekcijska se obuća u gradu prodaje uz odjeću, a kod sajamskih obućara opskrbljuje se puk. 40-tih godina cipelari iz Kranjske izvoze konfekcijsku obuću u Štajersku i bez oglasa zadovoljavaju potražnju.

5. Cijene (str. 109—137, bilj. 63).

Na osnovi konkretnih podataka o cijeni pojedinog odjavnog predmeta autor nastoji utvrditi stvarnu vrijednost odjeće i odjevni inventar obrađuje za svaki društveni sloj izdvojeno. Cijene odjeće seljačkog svijeta valorizira na osnovi cijene pšenice, dok za gradsku sredinu kao usporedbu uzima plaću srednjoškolskog profesora, odnosno nižeg službenika. Kroz cijene odjeće nazire se socijalna struktura stanovništva u cjelini i u okviru svakog društvenog sloja posebne, npr. seljaci, kmetovi, seljačke sluge, kod građana viši društveni sloj, obični puk, služinčad.

6. Osnovni način odijevanja i modna štampa (str. 139—162, bilj. 118).

U ovom se poglavlju autor osvrće na osnovne crte odjavnog inventara pri čemu se seljačko ruho nužno razlučuje od građanskog i plemićkog načina odijevanja. Kod seljačke odjeće na prijelazu 18. u 19. st. još se izdvajaju specifičnosti pojedine regije, što će biti značajno i za cijelu prvu polovicu stoljeća. Autor namjerno ne iznosi pojedinosti seljačkog načina odijevanja, nego upućuje na literaturu o toj tematici. Iznosi samo opće crte ženske i muške seljačke odjeće u Sloveniji tog vremena, kod čega se sjeverozapadni dio zemlje bitno razlikuje od odijevanja slovenskog istoka i jugoistoka. U to se vrijeme već zapažaju prve pojave prilagođavanja seljačkog ruha građanskom odijevanju. Neseljačko, tj. plemićko i građansko društvo u prvog pol. 19. st. slijedi evropsku modu i to do 1820. s empirskim, a nakon toga i bidermajerskim modnim osobinama. Za empirsko razdoblje autor upućuje na slikovne priloge u knjizi i na opću literaturu o toj modnoj epohi, dok za doba bidermajera ističe bitne odjevne elemente i novosti u odijevanju. Upozorava na modne listove koji se počinju javljati, jer je prva polovica 19. st. vrijeme procvata te vrste časopisa u svijetu, na koje su već 20-tih godina pretplaćene i neke ljubljanske građanke. Iznose se podaci o upotrebi modnih časopisa u Sloveniji u promatranom razdoblju.

7. Običaji i navike u načinu odijevanja (str. 169—192, bilj. 118).

Objašnjavajući pojam »običaj« prema Bausingerovoj definiciji po kojoj je to »socijalno opredijeljeno, u određenim prilikama redovito i obavezno ponašanje, koje često ima korijen u krugu vjerskog ili magijskog, ali uvijek prekoračuje materijalne potrebe svakodnevnog života«, autor se najprije zaustavlja na običaju raskošnije blagdanske odjeće. To je redovita pojava i u seljaka i u građana, koja se dovodi u vezu s naučavanjem Crkve da treba svetkovati dan Gospodnji u boljoj »misnoj« odjeći, »neka se i po odjeći blagdan raspoznaje«. Blagdansko je ruho obično od bolje tkanine pa se upravo za tu priliku počinje uzimati kupovna tkanina, dok je svakodnevna radna odjeća još iz domaćeg tekstila. Razlika između svakodnevne i dotjeranije blagdanske izrade očituje se osobito na nekim specifičnim odjavnim predmetima, kao npr. na izradi ženskog oglavlja »avbe«.

Posebnu grupu u tom poglavlju predstavlja opremanje izvođača nekih običaja (koledari, ophodi djevojčica na Dan nevine dječice), ali se najbrojniji podaci odnose na maskiranje za poklade u gradskoj sredini. Uskrs je blagdan kad djeca dobivaju novu odjeću, a Tijelovska procesija prilika je da se čovjek istakne naj-svečanijom odjećom.

Ističu se razlike u opremanju glave u žena i djevojaka, kod čega su seljačke djevojke većinom gologlave ili sa osebnim, samo njima pripadajućim pokrivalom. Svadbeno ruho u gradskoj sredini od 1820-tih, prihvatanim bjeline, slijedi evropski običaj, dok je seljački način opremanja za svadbu različit od kraja do kraja. Tu su kitice, vrpce i rubac za muškarce, a sjajna kruna i vrpce, kao znak djevičanstva, za mladenku na jugoistoku Slovenije. (Iznenaduje, da u ogromnoj prikupljenoj građi nema ni jednog podatka o korotnom ruhu ili o nekim vanjskim znakovima žalovanja.)

Osim određenog načina opremanja u običajima, autor ističe i neke navike, koje su se udomaćile u društvu, a iskazuju se darivanjem nekim odjavnim predmetima u određenju prilici.

8. Još neke varijante u odijevanju (str. 198—210, bilj. 88).

Posebno poglavlje autor posvećuje onom nestandardnom odijevanju, koje je uobičajeno za neke zgode i prilike kao što su varijante odijevanja u zimskom razdoblju, npr. kišni plašt od trave s potvrđama za razne dijelove Slovenije. Opisana je pastirska odjeća, izneseni su podaci o upotrebi drvene obuće (cokle), dobiva se uvid o izgledu prosjaka i skitnica, o odjeći seoskih mladića na školovanju u gradu, o odijevanju obrazovanih pojedinaca u seoskoj sredini, o putnoj i planinskoj odjeći, o opremi lovaca i o kupaćem priboru.

9. Gospodarski, društveni i politički odrazi u načinu odijevanja (str. 213—246, bilj. 134).

Gospodarska, društvena i politička previranja, značajna za prvu polovicu 19. st. na određeni se način odražuju na odjeću u gradskoj pa i u seoskoj sredini. Izvori otkrivaju da je način odijevanja u osnovnim crtama skromna izgleda pa se na selu neki »luksus« zapaža samo u blagdanskome ruhu izmućnijih seljaka, a u gradu donekle u višeg srednjeg staleža i malobrojnog plemstva. Kod običnog puka odijevanje koje slijedi modu znade dovesti do ozbiljnih materijalnih teškoća. Početkom stoljeća građani Ljubljane ipak su uglavnom dobro odjeveni, a najdotjeraniji su stanovnici Trsta. Mnogi pojedinci, koji su izrasli iz skromnih prilika, odijevaju se i kasnije u svom uglednom zvanju po staroj navici, više nego jednostavno (Trdina, Valjavec).

Neki odjevni detalji ističu položaj pojedinca u njegovoj društvenoj sredini, npr. crveni vunenii pojas označuje u Bohinju pravog zemljoposjednika, vlasnika zemlje, a kaput (»suknja«) seljacima je još uvijek nešto strano pa kažu: »Kdor sukno nosi, spada v drug stan (stalež) s katerim kmet nima veliko opraviti.« Navedena uzrečica nužno potiče pitanje što je taj seljak nosio prije, umjesto »suknje« (valjda kožuh)?

Političke prilike prve polovice stoljeća, a osobito nakon 1848. g. suprotstavljaju seljake gradskom stanovništvu, a oni se u to vrijeme međusobno još razlikuju po načinu odijevanja. Odbojnost seljaka prema građanski odjevenom pojedincu očituje se u posprdom nazivu za potonjeg »škric«. Nasuprot tome, s općim buđenjem nacionalne svijesti počinje se u gradskoj sredini seljački način odijevanja smatrati specifičnim narodnim obilježjem pa se u to vrijeme javljaju termini »narodna noša« i sl. prema njem. »Volkstracht« i dr. Autor nastoji utvrditi kada i kojim povodom su se ti termini uobičajili.

Demonstrativno odijevanje nacionalno svjesnog građanstva u tzv. narodnu nošnju na priredbama i nacionalno obilježenim skupovima sve je češće 40-tih i 50-tih godina 19. st. Neki narodno orijentirani Ljubljančanin prihvaćuje 1848. g. iz Hrvatske tzv. ilirske surke i crvene kape da bi time vanjskim načinom istaknuli svijest o povezanosti Slovenaca s ostalim Južnim Slavenima. Pisac navodi još neke primjere kojima se pomoću odjeće iskazuje političko uvjerenje (kokarde, određena vrsta šešira, nošnje brade).

10. Održavanje čistoće, sredstva za uljepšavanje, pušenje u vezi s odijevanjem (str. 252—275, bilj. 105).

Osvrt na stepen urednosti i čistoće odjeće i obuće koji nisu u svim krajevima Slovenije na istoj visini. Upotreba rublja i učestalost presvlačenja, lična higijena na selu i u gradu, čišćenje, spremanje i glačanje odjeće, djelovanje škole i suda na odgoj stanovništva u usvajanju navika oko održavanja čistoće tijela i odjeće, sapun i druge toaletne potrebstine, češljevi.

Raznoversna kozmetička sredstva i sredstva za uljepšavanje koja se koriste u gradskoj sredini. Običaj i način pušenja u selu i u gradu, upotreba i domaća izrada lula, zabrane pušenja.

Dodatak. 11. Kako se odijevao Prešeren (str. 281—294, bilj. 69).

Pisac posvećuje ovo poglavlje svoje knjige velikom slovenskom pjesniku Francetu Prešernu, koji je svojom literarnom pojavom i golemim značenjem za slovensku kulturu obilježio prvu polovicu 19. st. Na osnovu relativno škrtih podataka i jednog jedinog donekle autentičnog portreta pisac nastoji oživiti sliku pjesnikove pojave pa se na taj način služi svedočanstvima onih kulturnih radnika i znanstvenika, koji su već ranije to pokušali. Angelos Baš, kao najbolji poznavalac kulture odijevanja tog razdoblja, mogao je tu sliku i najcjelovitije osvijetliti.

12. Moda (str. 296—310, bilj. 107).

Rasprava o modi kao pojavi u odijevanju, o nosiocima i promicateljima novih odjevnih smjernica, o učestalosti modnih promjena.

Osvrt na tok odijevanja po modi u slovenskim okvirima i prilikama. Tradicijsko odijevanje nasuprot modnih pojava o muškom, ženskom i dječjem odjevnim inventaru građanskog i seljačkog društva.

Ovom knjigom A. Baš je zahvatio u vjerojatno najsloženije razdoblje, u vrijeme kad se na cjelokupnom društvenom planu stubokom mijenjaju dotadnji životni uslovi i društveni odnosi, kad negdje još vrijede pravila tradicija, a dru-

gdje se već lome njeni strogi okviri, kad društveni slojevi ne žive više odvojeno svaki za sebe, nego se počinju miješati i preslojavati. Kidanje s tradicijom i otvorenost prema novome možda se najprije zamijećuje u oblicima odijevanja, kod čega se do tada potisnuti društveni slojevi, tj. seljaci i gradski puk, ako imaju materijalnih mogućnosti, bar vanjskim izgledom nastoje približiti ostalima. To gospodarsko, društveno i psihološko previranje nastupilo je na našim prostorima najprije kod Slovenaca i to punih stotinu pa i više godina ranije nego kod pojedinih drugih naroda Jugoslavije.

No i u samoj Sloveniji taj se proces transformacije odvijao postepeno i različitim intenzitetom u svakoj od slovenskih pokrajina. Objektivnu teškoću da dade što jasniju cjelovitu sliku odijevanja u odabranom razdoblju, autoru su predstavljali upravo ti različiti odjeci pojedinih regija na novo oblikovanje ruha. U ranijim razdobljima pojedini su društveni slojevi živjeli uporedo, ali izdvojeno, svaki sa svojim životnim stilom i razlike među njima bile su jasno izražene. Slike o načinu života svakog društvenog sloja nizale su se jedna do druge. U Sloveniji 19. st. te se slike počinju preklapati jedna preko druge, čime se njihova jasnoća zamućuje.

Velika je zasluga autora što je upravo mnogobrojnim, konkretnim, dokumentiranim i datiranim podacima budućim radnicima na tom polju pružio mogućnost, da na osnovu njegove knjige obrade i neke uže zaokružene teme. Knjiga »Oblačilna kultura na Slovenskem« vrijedna je i zato, što između našeg vremena i priklanog razdoblja postoji distanca od jednog i po stoljeća pa se pojave mogu promatrati ipak već u njihovoj dovršenoj razvojnoj fazi.

Obim građe, koju je autor prikupio, upravo impresionira, kao i veoma iscrpna literatura koju je koristio, a što se sve navodi na kraju svakog poglavlja. Knjizi je dodan i indeks stvari, lokaliteta i imena, koji omogućava brzo snalaženje u golemoj materiji. Posebna je vrijednost knjige (i zasluga izdavača, koji nije bježao od znatnih troškova) raskošan slikovni dio pretežno u crno-bijeloj tehnici, ali i s dvanaest ilustracija u koloru, koji olakšavaju predodžbu o kulturi odijevanja seljačkog, građanskog i plemićkog društva tog razdoblja.

Doista možemo reći, da je ovo djelo A. Baša nezaobilazno u proučavanju kulture odijevanja ne samo Slovenije, nego i ostalih krajeva Jugoslavije, da je vrela informacija i da će sigurno biti poticaj za rad onima, koji su tom problematikom zaokupljeni.

Jelka Radauš-Ribarić

Zbornik referatov in razprav s posvetovanja O RAZMERJU MED GEOGRAFIJO IN ETNOLOGIJO, DELA št. 3, Ljubljana 1986. Izdala in založila Oddelek za geografijo in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 160 strani.

Srećanje dveh znanstvenih disciplin, etnologije in geografije, na skupnem posvetu 18. aprila 1986 na Filozofski fakulteti v Ljubljani je že v osnovi potekalo iz »hotenja po sodelovanju, po medsebojnih zvezah« ter je bilo zato »vzdušje nekam drugačno«, kot so ga beležili etnologi pri takšnih in podobnih »razgovorih z zastopniki drugih strok«. Za posvet je pripravljali odbor v dogovoru z referenti že v naprej razposlal zainteresiranim ustanovam in posameznikom v ciklostirani izdaji pripravljeno gradivo, kar je v marsičem prispevalo k uspešnosti posvetovanja.

Zbornik vsebuje 12 referatov, od teh so jih geografi prispevali 7, etnologi pa 5. Prva dva referata, ki sta ju prispevala eminentna predstavnika obeh ved (prof. dr. Igor Vrišer in prof. dr. Slavko Kremenšek), s teoretskega zornega kota obravnavata historiat in vsa obdobja stikanj in prepletov obeh strok. Drugi referati, ki prav tako obravnavajo določene skupne poti in različnosti geografije in etnologije, pa se v glavnem lotevajo obravnave problematike izbranih tem, s katerimi se avtorji srečujejo pri svojem rednem delu.

Prof. dr. Igor Vrišer je v uvodnem referatu Geografija in etnologija postavil izhodiščne teze za diskurz o značaju geografije in etnologije ter teze o skupnih točkah obeh ved. Po njegovem mnenju etnologija že po svojem predmetu obravnava »zajema le del geografije« in »zadeva predvsem socialno in v omejenem obsegu še regionalno geografijo«, po metodološkem pristopu pa je etnologija blizu historični geografiji. Podobno velja tudi za področje kulturne geografije in etnogeografije. Poleg stičnih točk je prof. Vrišer opozoril tudi na probleme, ki ožijo sodelovanje obeh strok in pri tem poudaril dva problema. Prvi izhaja iz ciljev in strukture etnološke vede, drugi pa iz geografije, ki se vse bolj obrača k funkcijski obravnavi pojavov. S tem starejši metodološki pristopi izgubljajo svoj osrednji položaj.

Drugi v sklopu teoretično naravnanih referatov je bil prispevek prof. dr. Slavka Kremenška z naslovom H genezi razmerja med etnologijo in geografijo. Avtor obravnava več plasti stičnih točk obeh ved, pa tudi takšnih pojavov, ki so vedno razdruževali. Ugotovil je, da se je etnologija »najprej razvijala v okviru družboslovja«. Bila je blizu geografiji in se je uveljavila v razsvetljenski historio-grafiji. Nosilce etnološke misli je zanimala v prvi vrsti sodobnost, nasproti njim pa so se »romantično naravnani pisci usmerjali v iskanje tako imenovanega naravnega duha«, kar je povzročilo oddaljitev od geografije.

V nadaljevanju prof. Kremenšek opozarja na povezave med geografijo in etnologijo v poljudnoznanstvenem slovstvu (domoznanstvo, ljubiteljska geografija). Avtor obravnava tudi uveljavljanje obeh ved na ljubljanski univerzi in za to išče razloge v sočasnih idejnopolitičnih procesih. Spregovori tudi o predmetu proučevanja sodobne etnologije in geografije. Ugotavlja, da je geografija prišeta med »kompleksne in sintetične vede«, predmet etnološkega proučevanja je po teh naziranjih ožji, vendar se znotraj temeljnih struktur, ki jih proučuje etnologija, razkriva zelo široko področje.

Prof. Milan Natek sodi med geografe, ki so še posebej povezani z etnološkim raziskovalnim delom. V svojem referatu Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — 20. stoletje in geografija je ocenil delo slovenskih etnologov na tem pomembnem projektu. Vsebinsko je razčlenil, predstavil in kritično obravnaval tematske sklope etnološke topografije. Osnovni cilj mu je ugotavljanje »stičnih točk in pomena, ki ga ima etnološka topografija« za geografijo. V tej oceni je bil po mnenju prof. Kremenška celo pre malo kritičen (Razprava, str. 146), saj vidi avtor glavno pomanjkljivost etnološke topografije v pomanjkanju »preprostih grafičnih ponazoril«. Opozoril pa je tudi na problem delitve etnološkega topografskega raziskovanja po občinah, ki je vsaj geografom nekoliko tuj.

Problematiki obravnava narodnosti in narodnostnih manjšin se je posvetil prof. dr. Vladimir Klemenčič, ki vidi na tem področju velike možnosti sodelovanja etnologije in geografije. Opozoril je na številne spremembe, ki jih pogojuje družbeno-ekonomski razvoj urbane družbe in na manjšanje števila kmečkega prebivalstva, ki je, vsaj kar se tiče naših manjšin v Italiji in Avstriji, še vedno slovenskega porekla. Toda ob naravni asimilaciji se pojavlja tudi nasilna asimilacija. Zato opozori etnologue in geografe na dejstvo, da tem problemom niso posvečali dovolj pozornosti.

Etnolog dr. Zmago Šmitek je v svojem prispevku Geografski determinizem in raziskovanje neevropskih kultur obravnaval problematiko kulturne adaptacije v določenem naravnem okolju. Tudi v teh vprašanih je videl povezovalne etnologije z geografijo. Spremljal je razvoj etnologije kot znanosti od razsvetljenstva, ko sta bili obe vede sestavni del državoznanstva, do vpliva naravoslovnih znanosti. Mednje naj bi po mnenju A. Bastiana spadala tudi etnologija. Avtor omenja tudi Friedricha Ratzla in Lea Frobeniusa, ki je razvil teorijo kulturnih krogov. V tem času sta bili etnologija in geografija tesno povezani. Ti pogledi so imeli svoj odmev tudi pri nas, zlasti v usmeritvi dr. Lamberta Ehrlicha.

Skupne točke geografije in etnologije je geograf dr. Mirko Pak videl v proučevanju mest. V prispevku Urbana geografija in etnologija je predstavil razvoj geografskega proučevanja mest in vlogo urbane geografije, v novejšem času tudi socialne urbane geografije pri proučevanju mest. Avtor tudi ugotavlja, da je v geografskih študijah vse bolj v ospredju obravnava sedanjega stanja ter da je »vse manj [...] prisotna geneza v smislu osvetljevanja in vzročnega povezovanja današnjega stanja kot produkta razvojnih elementov«. Genetično-strukturalno naravnost pa avtor vidi v nekaterih etnoloških študijah, ki obravnavajo Ljubljano.

Na uporabnost geografskega in etnološkega proučevanja za vsakdanje življenje pa tudi za znanstvene namene je v svojem referatu Multidisciplinarni pomen zbiranja ljudskega znanja o lokalnem okolju opozoril prof. dr. Ivan Gams. Ugotovil je, da so se možnosti načrtnega zbiranja nekaterih ljudskih znanj močno povečale zlasti ob novejših prizadevanjih slovenskih etnologov (topografija). Pospeši naj se zbiranje ljudskega izrazoslovja za tipe zemlje in vetrove ter zbiranje ljudskega znanja, ki se tiče trebljenja (čiščenja) kraškega površja za kmetijske namene. Ponudi tudi nekaj koristnih nasvetov (etnologom) zlasti o pomenu že objavljenih pedoloških kart v merilu 1:50 000 (za prst) in geoloških kart za kamenine v merilu 1:100 000 (že tiskane) in v merilu 1:25 000 (še v rokopisu). Pozove k načrtnemu zbiranju ljudskega izrazja in predlaga »skupni formular«.

Iz razmišljanj o možnostih ohranjanja nepremične kulturne dediščine je nastal zanimiv referat Mojce Ravnik z naslovom Izsledki geografskih raziskav in kulturna dediščina v zaledju koprške občine. Avtorica nas je seznanila z uporabnostjo geografskih raziskav s področja demografije in preobrazbe geograf-

skega okolja za ugotavljanje razmerij med ugotovljenimi kvalitetai naselbinske dediščine in možnostmi njihove ohranitve, ki ju v veliki meri pogojujeta demografska gibanja v posameznih naseljih in njihov družbeno-ekonomski razvoj.

Na pomen geografskega in etnološkega proučevanja hribovskih domačij na Slovenskem je v referatu Spremembe v hribovski kmečki kulturni pokrajini spregovoril dr. Drago Meze. Opisal je spremembe v stavbni strukturi v zadnjih nekaj letih, ki so jih povzročile elektrifikacija in urejanje cestnega omrežja in s tem povezana želja po sodobnejšemu načinu življenja. Opozoril je na nesmiselnost izginjanja stavbne dediščine. Uvajanje novih tipov »mestnih« arhitektur je prekinilo s kontinuiteto stavbarstva v tem okolju.

Po mnenju Jurija Senegačnika je planšarstvo ali planinsko gospodarstvo snov, ki je izrazito privlačila tako geografje kot etnologe. Svojo trditev je utemeljil v prispevku Planinsko gospodarstvo naših Alp v luči dosedanjih etnoloških in geografskih razprav. To področje raziskuje gospodarska geografija, sledove etnoloških prizadevanj na to tematiko pa najdemo v dokaj številni literaturi. Senegačnik je ločil tri obdobja v razvoju planinskega gospodarstva z geografskega in etnološkega zornega kota. Prvo obdobje sega od začetkov raziskovanja do 30. let po prvi svetovni vojni. Drugo obdobje je prekinilo s tradicijo amaterskih spisov, tretje obdobje proučevanja te problematike pa se začel v šestdesetih letih, ko se vse bolj uveljavlja socialna geografija. Tudi etnološki pristop se je v tem obdobju spremenil — prenesen je poudarek s preteklosti na sedanost. V zadnjem času so značilne številne spremembe v planinskem gospodarstvu, ki jim sledi predvsem geografija, zato se tudi na tem področju opaža razkorak med etnologijo in geografijo.

O interdisciplinarnem pristopu obravnavanja določenih geografskih območij je v referatu Geografija in etnologija na mladinskih raziskovalnih taborih v Beli krajini spregovoril etnolog Andrej Dular. Predstavil je okvirni smisel taborov in delovno področje mladih raziskovalcev.

O pomenu urejanja dokumentacije je na posvetovanju spregovorila dr. Duša Krnel-Umek, ki je pripravila referat za naslovom Domoznanska dokumentacija med etnologijo in geografijo. Avtorica je predstavila različne stopnje pridobivanja znanj za uporabo podatkovnih zbirk, ki so pri nas povezane v specializiranih INDOK centrih za 12 strokovnih področij. Za etnologijo in geografijo centra še nista izbrana. Dr. Krnel-Umekova predstavi tudi tiste institucije, kjer je za obe strani največ podatkovnih zbirk in opozori na težavnost popisovanja podatkov, ki se zaradi različnih kriterijev pogosto podvajajo. Ob koncu prispevka posreduje v petih alinejah predloge »za večjo uporabnost in premišljeno načrtnost podatkovnih zbirk«.

Referatom sledi obsesna razprava, iz katere je možno razbrati koristnost in uspešnost posvetovanja, kjer so znali predstavniki obeh vlad prisluhniti drug drugemu in izrazili pripravljenost za sodelovanje.

Marko Terseglav je v devetih točkah združil temeljna vprašanja, ki se tičejo sodelovanja, pokrivanja, metodoloških izhodišč, različnosti končnih sintez, razlik in podobnosti obravnave obeh ved. Naško Križnar je ugotavljal, da je za obe vedi značilno terensko delo, zato je predlagal skupno proizvodno avdiovizualnih dokumentov.

O kompleksnosti geografije in njenega odnosa do etnologije so razpravljali prof. dr. Ivan Gams, prof. dr. Mirko Pak in prof. dr. Slavko Kremenšek in pri tem poudarili svoje poglede na ta odnos. Kartograf Miloš Mišković je opozoril na pomen izsledkov etnoloških proučevanj, ki jih lahko koristno uporabimo za sodobno gospodarstvo in prostorsko načrtovanje. Na prizadevanja za tako imenovano aplikativno etnologijo med etnologi je opozoril tudi prof. dr. Slavko Kremenšek, ki je med drugim odgovoril na očitke prof. dr. Petra Fistra, češ da etnologom v njihovem strokovnem prizadevanju manjkajo »interpretacije izdelkov«.

Prof. Kremenšek je predlagal, da bi bilo v razmerju med geografijo in etnologijo koristno razmišljati o skupnih osnovah humanistike, o potencialni kulturologiji, o domoznanstvu, o tako imenovanih prostorskih vedah. Toda profesorju Vrišerju se je zdelo vprašljivo uvajanje »nekakšne interdisciplinarne družboslovne in humanistične vede«, ker je videl to možnost le v primeru skupnega proučevanja določenega pojava.

Dr. Peter Habič je odprl vprašanje terminologije, ki pogosto povzroči nerazumevanje (npr. etnološka topografija — etnološki krajepis). Sodil je tudi, da »geografska veda tudi ni kompleksna za vse pojave, ker mora vsak pojav najprej postopno obdelati, da potem pride do celovite kompleksnosti«. Na pomen celovitih obravnav pojavov in v zvezi s tem na razvijanje občega, »nomotetičnega« pristopa je opozoril tudi prof. Vrišer, ki je etnologiji očital, da se preveč zateka k posamičnim obravnavam.

Dr. Tone Cevc je razpravljal v vplivih pojava turizma na ohranjanje stavbne dediščine v hribovitem svetu in manj razvitih področjih. To problematiko pa sta dodatno osvetlila tudi dr. D. Meze (turizem in kreditna politika) in dr. V. Klemenčič (turizem in uvajanje nemščine kot pogovornega jezika na turističnih kmetijah ter vloga uradnih koroških oblasti v raznarodovalni politiki).

Vito Hazler

Marija Stanonik: *Promet na Žirovskem*. Etnološki vidik. Žiri, Knjižnica Žirovskega občasnika 1987. 131 str., ilustr., nemški povzetek.

Knjiga *Promet na Žirovskem* je objava magistrske naloge z Oddelka za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V slovenski etnologiji je to prva obravnava prometa v najširšem pomenu besede v nekem določenem kraju.

V uvodu avtorica opredeljuje predmet obravnave: »Na eni strani so prometne poti, ki usmerjajo in vodijo k določenemu (prostorskemu) cilju, na drugi način za doseganje cilja (hoja, ježa, vožnja) in končno vprežne živali in prometna sredstva, s katerimi si potnik olajša zasledovanje svojega cilja in skrajša čas zanj.« (str. 9)

Razprave, ki zajema snovne, družbene in duhovne vidike prometa, ni mogoče prikazati, ne da bi vsaj v grobem pregledali njeno vsebino. Razdeljena je na enajst poglavij. Vsakemu poglavju sledijo ilustracije.

Poglavje *Prometne poti* govori o *poteh* in *cestah*, ki vodijo po bližnjem svetu domačije, soseske in kraja, v bližnjo okolico in v širni svet. O rimski cesti pričajo ostanki, z dokumenti je izpričan pomen ceste, ki je kasneje tekla iz Italije proti Štajerski skozi Poljansko dolino. Kraj je postal zelo pomemben potem, ko so odprli idrijski rudnik srebra in je zaživel promet med Idrijo in Skofjo Loko. Prometne poti in izročilo o njih govore o menjavi oblastnikov v zgodovinskih obdobjih, kot npr. »terezijanska cesta« ali vozna pot iz Idrije v Žiri, ki so jo speljali na pobudo francoskih oblasti. Dolgo so bile Žiri po cesti povezane samo s Skofjo Loko, šele na začetku tega stoletja je stekla cesta do Logatca. Nova meja po prvi svetovni vojni je iz Žirov napravila obrobni kraj v bližini meje. Gradnja cest poslovno ni bila privlačna. Proti izboljšavi komunikacij pa naj bi govorili tudi strateški razlogi, saj je zastopnik vojske ob ogledu načrtovane trase Žiri—Smrečje delo preprečil, češ: »Otvartar ćemo put Talijancima.« Za *vzdrževanje cest* so skrbeli starejši in mlajši domačini. Šele kasneje je to delo postalo poseben poklic. Prvi žirovski cestar je že bil med informatorji za to knjigo. Za pluzenje snega pa se je vedno moralo združiti več vaščanov, gospodarjev in furmanov. *Prehodi čez vodo* so raznovrstni po obsegu, obliki in gradivu. Najprej se voda brede z bosimi nogami, nato se stopa na večje kamne. Čez vodo vodijo brvi, mostički, mostovi. Za *dohode v višino* uporabljajo lestve, za pristope na stavbe odre, na nadstropja (na hleve) pa vodijo mostovi. Poglavje *O načrtih za železnico* govori o številnih načrtih in obljubah, ki so se vsi izjalovili. Zanimive podatke o tem je avtorica dobila v delih Jožeta Jenka in Ivana Mohoriča, ki sta preučevala železniško zgodovino, dopolnila pa jih je s terenskimi podatki. Železnica med Trstom in Ljubljano naj bi po neki zamisli tekla prek Skofje Loke in Žirov. Trst je potreboval neposredno povezavo z južnočeškimi industrijskimi središči in z gornjeavstrijskim, gornještajerskim in koroškim fužinarstvom. Leta 1875 je bilo v Trstu veliko zborovanje za loško progo, ki bi se odcepila od gorenjske pri Skofji Loki in bi potekala po dolini Poljanščice. Za loško progo so si prizadevali tudi v Ljubljani. Deželni zbori Kranjske so več let v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja razpravljali v prid loške proge. Vrhniška proga naj bi se po zamisli ljubljanskega župana Ivana Hribarja kolikor mogoče približala tudi občini Žiri, a tudi iz tega ni bilo nič. Propadli so načrti o železniški progji Skofja Loka—Idrija v stari Jugoslaviji in o progji po Poljanski dolini do Idrije in Mosta na Soči v novi Jugoslaviji. Žiri in Poljanska dolina še danes nimajo železnice.

Prvotne oblike prometa se začno s *hojo*. Peš so včasih hodili na velike daljave samo na božjo pot, razen študentov, ki so pešačili iz Ljubljane skozi Skofjo Loko in Poljansko dolino, kasneje pa od železniške postaje na Vrhnikih. Zanimivi so spomini, ki jih o doživetjih samotnih popotnikov pripoveduje ustno izročilo. Različni so preprosti načini *nošnje* v rokah, na rokah, v žepih, predpasnikih, v malhah, torbah, cekarjih in različnih košarah, gajbah, kovčkih, truhah itd. Žirovski posebnosti sta torba iz klobučevine, izdelana iz ostankov, ki so jih prinašali domov delavci tovarne klobukov v Skofji Loki in torba iz »kolučkov« odpadnega usnja iz čevljarskih delavnic »Alpine«. O *tovorjenju in ježi* govori ustno izročilo. Tovorjenje je bilo vsakdanji način transporta. Tovorniki so upo-

rabljali stoletja znane poti, ki so vodile v Trst ali Reko ob morju ali pa v Videm, ki je bil trgovsko središče v notranjosti. Ježa je bila edini način hitrega potovanja na večje razdalje, kasneje pa je pridobila prazničen in prestižni pomen.

Prometna sredstva v kmečkem gospodarstvu je avtorica razdelila na taka, ki jih vleče človek sam, in na druga, ki jih vleče vprežna živina. *Eno samcato kolo* ima samokolnica, lesena, z lesenim, železnim ali gumijastim kolesom. *Vozila z dvema kolesoma* so kripe, gare, truge in različni vozni koši itd. pa tudi »gik«, gosposko vozilo za prevoz ljudi. *Vozovi* so najiminennejši predstavniki vozil s štirimi kolesi, predvideni za vprežno živino ali za človeško moč. Avtorica je podrobno opisala njihove oblike, sestavine, krajevne variante, različne funkcije in terminologijo, veščino in tehnično iznajdljivost izdelovalcev. Priložila je tudi fotografije in risbo.

V opombi je ugotovila, da bi vozovi zaslužili »tako skrbno obdelavo po tehnično-arhitekturni plati, kakor se je to zgodilo pri kozolcu in tudi po zgodovinsko-geografski, kakršne so razprave o plugu.« (str. 110) Od vprežnih živali so bili nekaj najpomembnejši voli, vpreženi v jarme. *Konji* so vedno veljali za prestižno žival. Na splošno so jih začeli imeti po prvi svetovni vojski. *O razmerju do vprežne živine* pričajo izrazi, s katerimi jo ljudje usmerjajo in priganjajo, ter imena v zvezi z lastnostmi, ki so prišle v vsakdanja rekla »isker kot konj« ali »zabit, počasen kot vol« itd.

Od osebni vozil so začeli Žirovci najprej uporabljati kolo. V izročilu so se ohranili anekdotični spomini na te začetke. Znan je tudi lastnik prvega bicikla na obe enaki kolesi. Fotografiji žirovskih kolesarjev iz časa Avstro-Ogrske kažeta samozavest lastnikov prestižnega prometnega sredstva. Anekdotični so tudi spomini na prvo motorno kolo. Pripovedi o prvih *avtomobilih* obujajo naivno občudovanje nove tehnične pridobitve. Za drugo polovico tridesetih let so avtorici našli okrog deset osebnih avtomobilov.

Priložnostne oblike prometa so povezane z gospodarskimi dejavnostmi — vlačanjem sena, otave, praproti, lesa itd., zmetavanjem sena in plavljenjem lesa.

Poglavje *Vožnja kot gospodarska dejavnost govori o furmanstvu in o avtomobilskem prometu*. Podatki o furmanstvu, znani od srede 19. stoletja, govorijo o Žireh kot o pomembni prometni točki med morjem in zaledjem. Od tod so vozili v Trst jelke za jambore, vse dokler niso okrog l. 1870 ladje pričele voziti na parni pogon. Avtorica je še ujela izročilo o prevozu z volovsko vprego s pripravo na določenih mestih. Ob koncu prejšnjega stoletja je tekel živahen promet tudi med Škofjo Loko, Idrijo in Trstom in med Škofjo Loko, Žirmi, Idrijo in Logatcem. Po prvi svetovni vojni se je prevozništvu razmahnilo, ko so na Trebiji gradili jez za elektrarno. Vozili so gradbeni material. Ob furmanskih poteh so bile postaje za pripravljanje vlečne živine in gostilne s hlevi, kjer so tudi konji počivali in se hranili. Furmanstvo je bilo naporno, zaslužek ni bil visok, a bil je stalen, vleklo pa so tudi priložnosti za nova doživetja in svobodno gibanje. Furali so največ moški, čeprav je bilo med njimi nekaj žensk in celo otrok. Najdlje je vozil furman, ki je že pri štirinajstih letih začel voziti usnje za čevljarke delavnice, nazadnje pa je še v sedemdesetih letih odvažal smeti. Način življenja furmanov je imel mnoge posebnosti, saj so bili stalno zdoma. *Avtomobilski promet* se je v Žireh hitro razvijal. Že pred l. 1913 so imeli Avtomobilsko družbo. Njen pobudnik se je z družabniki podal na Dunaj po avtomobil o veliki noči l. 1913, prvi šofer pa se je pri firmi Saurer na Dunaju učil za voznika v času, ko je izdelovala avto za žirovskega naročnika. Že pred prvo vojsko je družba dobila avtobus. Pristopili so novi družabniki, pojavila se je konkurenca. Po vojski je bila imovina nacionalizirana. Nekdanji vodja avtobusnega podjetja je postal nadzornik nad sprevedniki pri državnem avtobusnem podjetju. Zanimivo je, na kakšen način so ljudje nova prometna sredstva sprejeli in vključili v svoje vsakdanje življenje. Ko so npr. niže v Poljanski dolini slišali trobiti prvi žirovski avto, so rekli: »Žirovska krava gre.« Ob prihodu rumenega avtobusa pa so v Žireh dejali: »Ta r'mena gre!« zaradi asociacije na žival. Avtobusna hupa je nabiralcem borovnic po gozdovih nadomeščala uro. Iz časa med obema vojnama so namenske stavbe za garažo avtomobilov, npr. z napisom »Gostilna, prenočišča, avtogaraža«. Tako kot furmani so tudi mnogi šoferji ljubili svoje delo. Fotografije ob tem poglavju so zelo zanimive. Začno se z detajlom jarma, nato prikazujejo izseke iz zgodovine avtomobilskega prometa v Žireh, prizore samozavestnih, sijočih domačinov ob negovanih vozilih.

Poglavje *Vozila in otroci* obravnava prevoz otročičkov in vozil/cia za igro.

Žirovci v prometu zunaj domačega kraja so zaposleni na železnici, v letalstvu in pomorstvu.

Prvi poštar, ki je okrog l. 1890 začel nositi pošto v Idrijo in nazaj, je prinesel ljudem tudi zdravila. Postiljon je prevažal tudi potnike. Kasneje je pošta sodelo-

vala z avtomobilsko družbo. Telegraph so na pošti v Žireh dobili l. 1903, telefonska linija pa jih je dosegla l. 1918. Stevilni domačini se ukvarjajo s filatelijo.

Mnoge druge oblike obveščanja skrbijo za prenos sporočil. Stari znamenji za preplah sta bili kres in zvon, nato sirena. Do l. 1964 so bile po nedeljski jutranji maši v Žireh uradne objave, kasneje pa so obveščali na oglasnih deskah ali v lokalnem časopisu. O dogodkih danes obveščajo tudi plakati, ki jih izredno kakovostno oblikuje domačin Ivan Reven. O širšem in daljnem svetu obveščajo časopisi, radio in televizija.

Marija Stanonik je doslej napisala že več razprav o kulturni podobi svojega kraja. Potem ko je obdelala razvoj čevljarstva in ledenice, se je lotila izredno zahtevnega prometa. V slovensko etnologijo prinaša njena razprava mnoge nove podatke in nova spoznanja o življenju na Žirovskem, rešuje in odpira pa tudi mnoga bistvena metodološka vprašanja.

Med najzanimivejšimi izsledki je poglobljena predstavitev Žirovskega in Poljanske doline kot kulturne regije. Skozi preučitev stoletne prometne vloge na prehodu iz Furlanije in Italije, iz Trsta in Reke proti Štajerski in gornji Avstriji, je osvetlila izvir različnih kulturnih sestavin in njihovo sestavo v etnološki podobi teh krajev. Prehodnost in razpetost med različne gravitacijske centre ni zgolj geografsko prometna značilnost, ampak je posebnost regionalne kulture, ki je tradicionalno povezana s širnim svetom. Znana kulturna sredobežnost slovenskih pokrajin izvira iz stoletnega izročila, ki se je v preteklosti oblikovalo v popolnoma drugačnih razmerah in ob popolnoma drugačni razporeditvi gravitacijskih središč. Avtorica je tak značaj kulturne podobe Žirovskega izredno dobro prikazala. V tej zvezi je zelo zanimiv njen zaključek poglavja, ki govori o načrtih za železnico: »V obeh primerih — pri graditvi ceste ob koncu srednjega veka, v petnajstem stoletju, in načrtih za železnico, ki so vsake toliko časa bolj ali manj resno vznikali več kot sto let, so odločilne pobude dajali zahodni sosedje Žirovcev in prebivalcev Poljanske doline sploh. Kot so nekaj Čedadci presojali prednost poti na Škofjo Loko prek Žirov, so nekaj stoletij pozneje spet Tržačani tisti, ki jemljejo pri trgovini s celino to smer nadvse resno. Pobude v nasprotni smeri so bile veliko bolj medle. Morda bi se omenjeni načrti z železnico uresničili, ko bi tudi hierarhija oblastvenih struktur potekala po prvi smeri, vendar je bilo ravno narobe.« (str. 25—26).

Avtorica je promet in njegovo sistematiko uporabila kot ključ za razčlenitev žirovske kulturne podobe. »Promet v prvotnem pomenu besede je predvsem gibanje, premikanje, dinamika in kot tak nujen pogoj in posledica ne le vsake gospodarske dejavnosti, ampak stikov med ljudmi sploh. Zato se s tesnobo lotevam tukajšnje teme, saj se zavedam, da s sistematizacijo njenega gradiva delam silo realnosti in življenju. Vendar drugače ne gre. V njegovo naravo in bistvo je mogoče prodreti le s razstavitvijo na njegove posamezne elemente.« (str. 9)

Promet je tisti razdelek standardne etnološke sistematizacije, ki obsega najraznorodnejše pojave, saj izhaja iz predpostavke, da vsako fizično premikanje pomeni tudi informacijo in komunikacijo. Avtoričina tesnoba pred predmetom, ki obsega vse od hoje prek vlačjenja do avtobusov in plakatov, je razumljiva. V razpravi dosledno in enakomerno upošteva vse razdelke etnološke sistematizacije prometa, in to tako, da v vsaki podrobnosti išče izraz načina življenja posameznika, skupine ali kraja v celoti. Pri tem ji pomaga izreden smisel za opazovanje predmetov, saj na bralca prenaša pravo očaranost nad snovnimi podrobnostmi, pa tudi pronicljivost v povezovanju detajlov in celote.

Ob razpravi, ki se loteva na eni strani fizičnega prometa in prostorskega premikanja, na drugi pa posredovanja in sprejemanja sporočil, se ponuja tudi priložnost za kritiko etnološke kulturne sistematike. Razprava je grajena dosledno po njenem sistemu in meče nanjo povratno luč, v kateri področje, opredeljeno kot promet in komuniciranje, jasno razpade na dva, teoretično in metodološko razmejena dela. Oba sklopa, promet in komuniciranje, sta seveda povezana, a nič bolj kot so kulturne ravni nasploh in kot imajo kulturni pojavi nasploh komunikacijsko funkcijo. Avtoričino tesnoba na začetku razumemo torej kot odpor do nenaravne, okorele etnološke sistematike.

Ze samo področje prometa v ožjem smislu je obširno in zajema različne pojavne oblike. Na eni strani so predmeti in opravila v okviru kmečkega gospodarstva, npr. hoja, dohodi v višino, nošnja, vlačenje, zmetavanje, plavljenje, prevoz otrok itd., na drugi strani pa je promet na daljše razdalje, ki zahteva profesionalizacijo, podjetništvo in poslovnost. Na eni strani je posameznik, na drugi strani je organizirana skupina in podjetje. Na eni strani je bližnji svet domačije v naravi, na drugi strani so neznani kraji.

Različno gradivo je narekovalo različni pristop. Predmete in opravila na kmečkih domačijah je avtorica natančno opisala, predstavila oblike, material,

funkcije, izdelovalce in terminologije. Vsako najmanjšo nadrobnost je prikazala kot izvirno, zanimivo in lepo, kot izraz iznajdljivosti, večšine in načina življenja domačinov. Posebno mesto je namenila vozu, ki pa se ga je lotila šele po začetnem zadržku: »In sedaj tvegam poskus, da bi predstavila imena in funkcije delov, iz katerih je sestavljen voz, ki je bil do uvedbe traktorja poglavitno prometno sredstvo v kmečkem gospodarstvu. Zavedam se nekvalificiranosti, s katero se lotevam naloge; zato naj vse pomanjkljivosti, ki jih bodo pri opisu ugotovili v predmetu bolj veči, pomenijo predvsem izziv, da bi se s problematiko sprijeli sami in naloge boljše opravili.« (str. 37) Zadnji, nerabljeni vozovi, ki so izredni izdelki domačih mojstrov, propadajo, ne da bi bili prej primerno dokumentirani in preučeni. Prizadeta ob tej ugotovitvi se jih avtorica loti z vso natančnostjo. Po eni strani je s tem opravila hvalevredno delo, po drugi strani pa je svojo razpravo obremenila. Tekst o vozu je vrinek v izredno lepo in logično avtoričino razpravljanje, ki povezuje podrobnosti v smiselno celoto kulturne podedbe posameznikov, skupin in kraja v celoti. Dragocenost njene obdelave voza bo s časom gotovo samo rasla, a vseeno mislim, da je ta del besedila ponovno davek etnološki sistematiki, ki je v en koš strpala vse od koša do plakata, ni pa določila kulturnih ravni in predmeta specialnih etnoloških véd /v tem primeru ergologije/.

V poglavjih, ki govorijo o prometu na večje razdalje, o poslovnosti in podjetništvu, je avtorica izredno uspešno povezala na eni strani preprosti, z naravo povezani svet kmečke domačije, soseske in krajevne skupnosti in na drugi porojevajoče se podjetništvo in organizacijo. Pri vsaki dejavnosti je poiskala preprosti začetek in nato sledila vse zapletenejšemu razvoju. Značilen je npr. začetek poglavja o pošti: »Prvo pošto je nosila dvakrat tedensko v cekarju ‚Ganzovka‘ z Dobračeve. Kot potovka je po potrebi prevzemala tudi pakete. Enako delo je opravljala v smeri Škofja Loka, prav tako kot potovka, ‚ta stara Lesičnica‘.« (str. 85).

V teh poglavjih je prišla do izraza avtoričina osredotočenost na posameznika. Stalno upoštevanje individualne ravni je ena najuspešnejših potez njenega metodološkega pristopa. Ta ji je omogočil, da je tudi dejavnosti, ki so se že izvile iz domače tradicije in krajevnih okvirov, prikazala v usodni povezanosti s krajem in njegovimi prebivalci. Spremembe od individualnega k skupinskemu, od spontanega k organiziranemu, od domače do tuje tehnologije, od narave k podjetništvu, je prikazala kot logične prehode v nepretrganem procesu kulturnih sprememb.

Avtorica je kot domačinka znala najti prave informatorje. Kot sama pove, je gradivo priložnostno zbiralala že več let, še preden se je namenila o tem napisati knjigo. Mnoge zanimivosti je črpala tudi iz župnijske kronike in iz zapisov krajevnih kronistov Ivana Potočnika in Leandra Mlinarja. Iz opomb je razvidno, da je dala rokopis v branje mnogim domačinom in njihove pripombe tudi upoštevala.

Razprava Marije Stanonik je prinesla v slovensko etnologijo zanimive podatke, pomembna spoznanja in metodološke novosti. Odprla je tudi možnost za razpravo o nerešenih metodoloških vprašanjih. Napisana je v izredno lepem jeziku, ki odraža avtoričino tenkočutno dojetje kulturnih pojavov in ki njihovo očarljivost posreduje bralcu. Na začetku knjige, takoj za uvodom, so navedeni informatorji, na koncu pa so izčrpne opombe, seznam tiskanih virov in seznam rokopisnih virov.

Mojca Ravnik

Tone Cevc, Ignac Primožič, *Kmečke hiše v Karavankah*, Ljubljana, Trst, Celovec 1988, 252 strani.

Ob koncu leta 1988 je izšla poljudnoznanstvena monografija o stavbarstvu z naslovom *Kmečke hiše v Karavankah* s podnaslovom *Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovškim Storžičem in Peco*. V kolofonu na četrti strani preberemo, da je knjiga izšla v zbirki Slovenija, da sta njena avtorja Tone Cevc in Ignac Primožič, da je knjigo izdal ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, ter da sta jo založili dve zamejski založbi, Založba Drava iz Celovca in Založništvo tržaškega tiska iz Trsta. Tako nas že bežno prelistavanje knjige prepriča, da imamo v rokah široko zastavljen projekt, ki so ga podprle matične in zamejske ustanove.

O kakovosti knjige se hitro prepričamo, predvsem bralca pritegne njena urejenost ter skladno razmerje med tekstom, fotografijami, risbami (tehničnimi posnetki) in shematskimi zemljevidi. To pa so odlike, ki jih v tako popolnem ravnovesju le težko najdemo v poljudnoznanstveni literaturi. Zdi se, da postaja

takšen način književne prezentacije že kar značilnost dr. T. Cevca, če se ob tem spomnimo na njegovo Velikovo planino (1972, 1985) in še zlasti na Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem (1984). V »trilogiji« je dr. Tone Cevc tesno sodeloval z arhitekti, ki sodelujejo kot avtorji fotografij in risb, v njihovem zadnjem skupnem delu pa je arhitekt (I. Primožič) tudi pisec samostojnega besedila, ki ga je nesebičnost urednikove zasnove uvrstila na začetek knjige. Takšnih in podobnih sodelovanj smo lahko le veseli, saj so vsi sodelujoči enakopravni avtorji. Ob takem načinu dela ni bojazni, da bi bil kdorkoli izkoriščen kot servis za prizadevanja drugega. Tudi zato je knjigo prijetno prelistati, še večji užitek pa jo je prebrati, saj tekst vzporedno in brez večjih »zamud« ilustrirajo barvne in črno bele fotografije ter tehnično dovršene risbe, na katerih je vedno poudarjen bistveni del obravnavane stavbe.

V uvodu v knjigo je Tone Cevc razkril vzroke za nastanek monografije o stavbarstvu v Karavankah. Tako kot drugod je »starosvetna arhitektura« tudi v tem goratem svetu obsojena na propadanje. »Kako dolgo še«, se sprašuje avtor in dodaja, da je prav hitro spreminjanje krajine in kmečke kulture v zadnjih letih spodbudilo nastanek tega dela.

Zbiranje gradiva je spremljalo težavno terensko delo, saj so kmetije med seboj zelo odmaknjene. Sodelavci so zbrali veliko gradiva, za objavo pa so ga izbirali na osnovi »stavbnozgodovinske, etnološke ali arhitekturne pričevalnosti« posameznih stavb. Avtor tudi zapiše, da je »misel o monografski predstavitvi kmečke stavbne dediščine Karavank zorela več let« ter da je najprej obsegala samo predstavitev stavbne dediščine v občini Sela Fara. Ko pa sta bila povabljeni k sodelovanju arhitekt I. Primožič in etnolog T. Cevc, sta prvotno temo razširila še na predstavitev stavbne dediščine na Obirskem, v Slovenjem Plajberku ter na ozemlju od Zgornjesavske do Mežiške doline.

Uvodu sledi samostojno poglavje Arhitekt o kmečkih hišah v Karavankah izpod peresa arhitekta Ignaca Primožiča, ki se je v svoji razpravi omejil na videnje in vrednotenje stavbne dediščine ter njenih stikov in povezav s prostorom na območju občine Seles na severnih pobočjih Karavank. Njegova »razmišljanja o arhitekturi naj bi nakazala pot k rešitvi vprašanj, ki zadevajo varovanje in obnovo dediščine ter se dotikajo posegov v prostor nasploh«. To so vsa tista temeljna vprašanja, ki so v zadnjem času vse bolj aktualna, saj pri vrednotenju in ohranjanju ter dediščine kljub vsem težavam sodeluje vse več posameznikov in ustanov (naj ne bo odveč, če omenimo zavode za varstvo naravne in kulturne dediščine). Avtor nas potem, ko predstavi postavitev arhitekture v prostor, značilnosti arhitekture, njene likovne vrednote, seznanji še z obsežnejšim razmišljanjem »kaj storiti s to arhitekturo«. Pri tem našteva nekatere možnosti ohranitve (npr. odkupi, prenove stavb), toda sočasno resignirano ugotavlja, da pravih možnosti ni, vsaj ne v večjem obsegu. Nakaže bolj ali manj negativna primera prenavljanja Kobounikove domačije v Selah in prenovo starega mestnega jedra Tržiča, razveseli pa se nad Liznjekovo hišo v Kranjski Gori, ki je »lep primer prenove posameznega objekta«.

Drugi in tudi osrednji del knjige je napisal dr. Tone Cevc, ki je svojo razpravo naslovil Kmečke hiše v Karavankah. V uvodnem delu je predstavil karavanški svet in človeka v njem. V prijetnem slogu je opisal zemljepisne značilnosti karavanškega sveta. Dotaknil se je tudi prvih poselitev in srednjeveške kolonizacija, kar pa so vprašanja, ki po njegovem mnenju še niso dovolj preučena. Ugotavlja, da so bili nekateri deli tega sveta naseljeni že v 10. stoletju, kar velja na primer za Seles.

Avtor ugotavlja, da sta gospodarske temelje karavanškega sveta utrjevala poljedelstvo in živinoreja. Vendar pa ta svet ni dajal vsem enakega kruha. Stevilni kajžarji so si našli delo pri plavžih in v rudnikih. Bile pa so Karavanke že od nekdaj pomembna in zahtevna preizkušnja trgovskih potnikov. Prav zaradi trgovine in popotnikov je bil ta svet vedno dovolj »prevetren« z novimi idejami. Značilen primer za to je arhitektura na Jezerskem, ki se je že zgodaj zgledevala pa vodilnih mestnih središčih. In takšno sprejemanje vplivov iz urbaniziranih naselij je v karavanških naselbinah značilno tudi danes. Marsikje pa se uveljavljajo negativni vplivi, ki se morda najbolj odražajo v sprejemanju neustrezne arhitekture, ki imajo z značajem karavanškega sveta bolj malo skupnih potez.

Po splošni predstavitvi Karavank avtor nadaljuje z obravnavo arhitekture po posameznih območjih. Začne z obravnavo stavbarstva v Selah in njihovi okolici. Predstavi splošne značilnosti lesenih hiš, med katerimi sta se razvili dve obliki gradnje lesenih sten: v obliki vodoravno zloženih brun in v mlajši obliki skeletnih sten. Posebno pa so zanimivi načini lesenih zvez na vogalih in ob predelnih stenah, kar avtor ponazori z natančnimi opisi. Pir tem navaja domača poimenovanja. Nazorni so tudi opisi strešnih konstrukcij, ki so podkrepljeni z

vrsto risanih detajlov, tako da bodo lahko ti podatki koristni tudi pri projektiranju novih stavb.

V nadaljevanju se je Ceve lotil opisovanja stavbnih nadrobnosti (detajlov). Opise vrat, oken, lin, zračnikov, balkonov, stropov, tal in stopnic ilustrira vrsta fotografij in risb. Ob tem avtorji niso prezrli niti okrasja na stavbah, zlasti poslikav, ki sicer bolj redko krasijo stavbe v Selah.

Tudi hiše v Selah so doživljale svoj gradbeni razvoj. Z njimi se je spreminjala prostorska členitev in zunanji izgled hiš. Vplivi za njihovo spreminjanje so bili po avtorjevem mnenju različni. Pomembno vlogo so pri tem imele družbene razmere, dedovanja, menjavanje lastnikov, izboljševanje kulture bivanja, pa tudi razni pravno-socialni odnosi na posameznih kmetijah (preužitkarske hiše).

Široko avtorjevo poznavanje virov in poglobljen način študija gradiva prihaja najboljše do izraza ob analizi posameznih prostorov v hiši, ko skuša avtor razlagati stavbni razvoj hiše z lego posameznega prostora v okviru hišnega organizma. Pri tem so še zlasti pomembni veža (vejža), hiša (šiša) in ognjišni prostor — črna kuhinja (ješpč). Avtor je hiše v Selah klasificiral po številu prostorov, pri čemer je odločilno vlogo v stavbnem razvoju pripisal legi veže, ki je pri selskih hišah na podolžni strani, v sredi ali na zatrepni strani. Možna pa je tudi kombinacija veže na podolžni strani in v sredini (Hirsova hiša).

V poglavju Stavbnozgodovinska razvojna podoba kmečke hiše v Selah je T. Ceve analiziral posamezne tipe hiš. Omenja dimnice in prilagajanje tega tipa hiš sodobnim vplivom zlasti v 16. stoletju, ko se že uveljavljajo ločene kuhinje. Takrat sta se postopoma uveljavila tudi lončena peč in lesen strop, sto let pozneje pa bi naj nastala še kamra, ki so jo pridobili s predelitvijo črne kuhinje.

Obsežno je tudi poglavje z naslovom Gospodarske stavbe, v katerem nas avtor popelje med vse ostale objekte, ki poleg hiše tvorijo avtarkično obliko kmečkega doma. Začne z opisom skednja s hlevom in ugotavlja njegove splošne oblikovne značilnosti ter načine postavitve v prostor. Nadaljuje z označbami kašč, kozolcev, sušilnic za sadje, mlinov in žag, ograj, vodnjakov in znamenj — križev, ki so »nepogrešljivo dopolnilo krajine«. Pri tem se v njihovem označevanju opre na znano umetnostnozgodovinsko tipologijo znamenj.

S tem T. Ceve zaključí prvi in splošni del obravnave stavb v Karavankah ter preide na označitev kmečkih domov in naselij ter tipologijo stavb v Karavankah, kjer je s pomočjo primerov z vsega karavanskega sveta na skorajda topografski način predstavil najznačilnejše stavbne tipe, ki jih je izbiral glede na njihovo starost, redkost, namembnost, socialno in poklicno poreklo njihovih lastnikov oz. prebivalcev. Obravnava samo stavbe, ki so ob raziskovanju terena še krasile posamezne domove.

V predstavitvi posameznih stavbnih tipov, ki se nahajajo v okviru gruntarskih domačij ter domačij malih in srednjih kmetov ter kajzarjev, je avtor ponovno namenil največ prostora stavbam v Selah in to v zaselkih Šajda, Borovnica, Pri cerkvi ter v Srednjem in Zgornjem Kotu. Ugotovil je, da »krajinski obraz Sel še danes naglašajo kmečke hiše« in »gručaste samotne kmetije«, na bolj odmaknjenih mestih in po gozdnih robovih pa »se stikajo majhne kajže, ki na zunaj ne kažejo, da so drugačne od premožnih kmečkih hiš«. Najprej predstavi veliko Krištanovo domačijo v Selah, nato pa Hirsovo domačijo na Zgornjem Kotu. S predstavitvijo lege in zasnove Šmončeve kajže v Srednjem Kotu in Kačnarjeve kajže na Šajdi dobi bralec vpogled v značilno socialno razslojenost podeželskega sveta, katerega podoba so dopolnjevale tudi preužitkarske hiše, kot je na primer Vokovnikova preužitkarska hiša na Zgornjem Kotu.

Avtor nadaljuje z označbo stavb na Obirskem, kjer je poleg hiše predstavil tudi Smrtnikovo kaščo na Kortah. Na severni strani Karavank je predstavil še Leršnjakovo hišo v Slovenjem Plajberku ter Štefanovo in Plavčevo hišo v Rutah.

Kar 31 strani je namenjenih predstavitvi stavb v Zgornjesavski dolini med katerimi po pomenu izstopata Liznjekova hiša v Kranjski Gori ter Hlebanjeva hiša iz leta 1506 v Srednjem vrhu nad Martuljkom. Prvo že poznamo iz literature in konservatorskih poročil v Varstvu spomenikov, saj je ena redkih spomenikov, kjer je bila obnovitvena akcija uspešno zaključena. Pri tem so se združila prizadevanja konservatorjev in muzealcev, zato je bila Liznjekova hiša v strokovni javnosti deležna v zadnjih letih posebne pozornosti. Prav nič manj pa ni zanimiva tudi druga hiša, ki jo je Tone Ceve predstavil v Traditiones (Traditiones 16, Ljubljana 1987, str. 83—96), pred njim pa še arhitektka Lenka Molek (Traditiones 13, Ljubljana 1984, str. 136—138). Ob zaključku tega poglavja primerja avtor zgornjesavske stavbe s koroškimi in pri tem ugotavlja, da so gorenjske v marsičem drugačne po zasnovi ter kvalitetnejše v detajlih in bogatejše v notranji opre. Vzroke za to išče »tako v gospodarskih, kulturnih in zgodovinskih, kakor

tudi v zemljepisnih razmerah», ki so bile na gorenjski strani Karavank delno drugačne od onih na Koroškem.»

Nato T. Cevc predstavi še stavbe v dolini Tržiške Bistrice in Lomščice, nadaljuje pa z obravnavo stavb na Zgornjem Jezerskem. Zelo nazorno razloži pojav kvalitetnega stavbarstva v okviru kmečkih domačij ter se ustavi pri opisu Šenkove domačije na Ravnah, Kropivnikove hiše in kašče ter Roblekove hiše na Zgornjem Jezerskem. Omenja tudi znameniti »hospic«, Jenkovo kasarno, ki so jo pred leti strokovnjaki Zavoda za varstvo narave in kulturne dediščine kakovostno obnovili. Ob zaključku tega poglavja avtor ugotavlja, da so na Jezerskem gradili tudi lesene hiše, ki so podobne koroškim, medtem ko zidane v stilnih nadrobnostih »kažejo povezanost z meščansko arhitekturo«.

Zadnji del knjige je namenjen predstavitvi stavbne dediščine v osrednjem delu vzhodnega karavanškega območja v Mežiški dolini ali točneje v dolini Tople. To je ena redkih dolin, ki je divja urbanizacija še ni dosegla, prav tako pa v dolini še niso neposredno zaznani vplivi »znamenite« topilnice »svinca« v Zerjavu pri Mežici, kjer se bolj kot kjerkoli drugje vidi pospešena ekološka katastrofa in propadanje kulturne krajine, v kateri imajo kmečke domačije vse manj prostora. Tik ob tem opustošenem okolju se nahaja slikovita dolina Tople, ki je od leta 1966 zavarovana kot krajinski park. Vredno je obiskati dolino in se povzpeti na Peco ter z njenih južnih pobočij občudovati pet samotnih domačij v Topli. T. Cevc je predstavil Fajmutovo, Burjakovo, Florinovo ter Kordežovo domačijo in njihove stavbe. Kljub samotni legi se čas v Topli ni ustavil, saj domačije in njihovi spomeniki živijo naprej in prenekateri je s pomočjo spretnih restavradorjev rok ponovno zasijal v svoji prvotni podobi (na primer Fajmutova hiša).

V Besedi ob koncu Cevc ugotavlja, da je lep gorski svet Karavank »obogaten z vabljivo dediščino gorskega kmečkega stavbarstva«. Tamkajšnje stavbe in tiste na alpskem ozemlju zaradi medsebojne podobnosti zaznamujemo kot »alpske«. Pri tem postavi privednik alpski pod narekovaj, kar lahko razumemo tudi tako, da avtor ne prisega samo na tradicionalno geografsko delitev arhitekture, temveč opozarja na dejstvo, da je preučevanje nastanka in razvoja ter navsezadnje tudi tipologizacija stavbne dediščine zapletena naloga, kar lahko razberemo v naslednjem odstavku, ko pravi: »Pričakovali bi, da so si stavbe v slovenskem alpskem svetu podobne, toda karavanška arhitektura je opozorila, da ne varuje niti karavanški svet popolnoma podobnih stavb«. Takšne in podobne ugotovitve veljajo tudi za druga območja na Slovenskem, saj se ob študiju stavbne dediščine odpira vrsta novih vprašanj in zdi se, da bo potrebno učbenike o stavbarstvu na Slovenskem v marsičem dopolniti. Cevcova monografija je gotovo pomemben prispevek v okviru teh prizadevanj.

Med drugim pa je obravnavana monografija dragocena tudi po tem, da državno mejo, ki poteka vrh karavanškega sveta, avtorja komajda omenjata (nekaj besed le v zaključnem tekstu). Zlasti Cevcu so blizu pojmi kot so »gorski svet Karavank«, »na gorenjski strani Karavank«, »na severni strani Karavank«, »na obeh straneh Karavank«.

Zaradi takšnega »spretnega izmikanja« državnopolitični razdelitvi obravnavanega sveta bralec komajda opazi, da se ob prebiranju knjige »giblje po mejnem pasu«. Kljub takšni tenkočutni obravnavi in želji, da se predstavi stavbarstvo slovenskih kmečkih domačij v Karavankah, pa se dejstvu, da državna meja obstaja, ni bilo mogoče izogniti. Na to nas Cevc opozori v enem svojih zadnjih odstavkov ko »spomni« Slovence na Koroškem v Avstriji, da bi morali »sedaj skrbeti ne samo za slovensko besedo, pesem, šege, glasbo, ampak tudi za to, da bi bolj varovali domače stavbno izročilo, ki prav tako potrjuje in ohranja zavest pripadnosti narodni skupnosti«. Tem mislim je vsekakor treba pritegniti, toda hkrati se človek vpraša, ali smo lahko mi, pripadniki matičnega naroda, Korošcem za vzor? Sodimo, da ne, saj bi lahko podobno »opozorilo« namenili tudi Slovincem na južni strani Karavank, kjer je odnos do stavbne dediščine in do kvalitete kulturne krajine še vedno v porodnih mukah, ali pa je ponekod zaradi »višjih družbenih interesov« že povsem izgubil pomen. Kot da je pripadnikom matičnega naroda vse dopuščeno in jim ni potrebno iskati lastne identitete tudi v poznavanju in seznanjanju z našo stavbno dediščino. Kar spomnimo se našega vika in krika, ko so pred leti italijanske oblasti slovenskim kmetom pozidale nekaj zemlje v okolici Trsta. To smo označili kot napad na manjšino in slovenskost. Mar ne bi bilo primernejše, da si najprej dovolimo kričati doma, saj varuhi okolja in zemlje dokazujejo, da letno pripadniki matičnega naroda pozidamo do 2000 ha obdelovalne zemlje. Zanimarljivo pa tudi ni podatek, da na območju samo enega zavoda za varstvo narave in kulturne dediščine izgubimo letno po 100 primerov (etnološke) stavbne dediščine.

Vito Hazler

Jakob Volčič in njegovo delo: *zbornik prispevkov in gradiva*. Jakob Volčič i njegovo delo: *zbornik priloga i grade*. Uredil — uredio Jurij Fikfak. Pazin-Ljubljana 1988, 262 str.

Kdorkoli je brskal po slovenski periodiki druge polovice 19. stol., zlasti po Novicah, je skoraj v vsakem letniku naletel na ime Jakoba Volčiča, neutrudnega zbiratelja jezikoslovnega in etnološkega gradiva v Istri. Njegovo ime se pojavlja še v hrvaških publikacijah. Trdimo pa lahko, da je Volčič premalo znan strokovni javnosti. Vsestransko delo tega slovenskega duhovnika, ki je večino svojega življenja prebil v Istri (Brseč, Volosko, Pazin, Zarečje) temeljito spoznavamo šele sto let po njegovi smrti po zaslugi izrednega zbornika, izdanega ob znanstvenem posvetovanju Jakob Volčič (1815—1888) in njegovo delo, ki je bilo 10. decembra 1988 v Pazinu. Srečanje so pripravili: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU iz Ljubljane, Zavod za istraživanje folklorja iz Zagreba, Istarsko književno društvo Juraj Dobrila iz Pazina in Katedra čakovskog sabora iz Pazina. Vsi navedeni so sodelovali tudi pri izdaji zbornika.

Ta je razdeljen na štiri dele: prvi prinaša razprave in članke o Volčičevem življenju, drugi pa o Volčičevem delu. V tretjem razdelku so zbrani in predstavljeni Volčičevi zapisi ljudskih pesmi, pregovorov in pripovedk ter Jeranovi pismi Volčiču in Vrazu. V četrtem delu je bibliografija in katalog pesmi po prvem verzju in seznam Volčičeve glagolske zapuščine. Zbornik se končuje s pregledom literature.

Prvo poglavje o Volčiču začena Jurij Fikfak s prispevkom: Jakob Volčič in njegovo delo, v katerem z nekaterimi novimi podatki osvetljuje njegovo življenje in zbirateljsko delo ter odmeve v strokovni in kulturni javnosti. Iz Fikfakovega članka naj citiram nekaj Trdinovih beležk o Volčiču: »Pri sv. Matiju, ki spada v kastavsko župnijo, sem slišal pridigo našega rojaka, dičnega J. Volčiča, ki je domala celo uro priporočal svojim poslušalcem ljubezen do hrvaškega jezika, hrvaškega naroda, hrvaških šeg in navad, hrvaške nošnje, hrvaških pesmi in veselje. Ljudje so ga poslušali tako zvesto, da nihče ni zakašljaj ali kako drugače motil govora; vladala je taka tišina, kakršne nisem zapazil še nikoli v nobeni cerkvi. Po maši so se poslušalci živahno razgovarjali o Volčičevi pridigi, trdili so v en glas, da tako razumne pridige niso še nikoli čuli [...]«.

Za lažje razumevanje časa in kulturnih razmer, v katerih je Volčič deloval, poskrbita članka Josipa Bratulića — Jakob Volčič medu hrvatskim preporediteljima Istre in Josipa Miličevića — Seosko gospodarstvo i promjene u 19. stoljeću. Branko Marušić pa v svojem prispevku Jakob Volčič v Gorici (1840—1842) razkriva podatke iz Volčičevih študijskih let v goriškem bogoslovju, kamor je prišel zato, da bi lahko kasneje pastiroval v Istri. Nato sledi krajši članek psihologa Antona Trstenjaka, v katerem analizira Volčičev značaj, kot se mu je pokazal iz grafološke analize rokopisov. Po Trstenjaku pisava razodeva Volčiča kot drobnjakarsko pridnega, delovnega človeka, gorenjsko trmastega, ponosnega in nepopustljivega. Poglavje o Volčičevem življenju in liku pa zaključuje Antun Hek s prispevkom Jakob Volčič kao svećenik, iz katerega izvemo, da je ta trmast in nekoliko vase zaprti človek celo življenje le kaplanoval in da so ga mnogo predstavljali, ker je prihajal v konflikte tako s svojimi verniki kot s cerkveno hierarhijo. To bi bil lahko začetek klasičnega »scenarija« o nerazumljenem znanstveniku, ki se je ves posvetil delu. Zato se z današnjega stališča njegove premestitve kažejo za plodne.

Volčič je udejanjal ljubezen do hrvaške kulture, ki jo je priporočal svojim vernikom. Kakšni so bili rezultati, nam pričajo prispevki v drugem delu, ki pokažejo Volčiča kot vsestranskega in neumornega delavca, saj je iskal in prepisoval (največ iz raztresenih kamenitih plošč) in pošiljal v Zagreb glagolske zapise iz Istre, o čemer govori prispevka Branka Fučića — Jakob Volčič i glagoljica in Josipa Bratulića — Jakob Volčič i istraživači glagoljice u 19. stoljeću. Tudi v delu je Volčič doživel nekaj razočaranj, ker so si nekaj njegovih zaslug prilastili drugi, še posebej, ker Volčič ni znal iz svoje zaprtosti.

Neumorni duhovnik pa je iskal in prepisoval stare statute vzhodno-istrskih in kvarnerskih komun (Kastva, Veprinca in Mošćenice), kjer se ni pokazal le kot prepisovalec, ampak tudi kot kulturno-prosvetni delavec. O tem izvemo iz prispevka Darinka Munića — Doprinos Jakova Volčiča očuvanju starih zakona srednjevjekovnih kvarnerskih komun. Celotno Volčičevo jezikoslovno delo predstavi Alojz Jembrih v članku Volčič kao jezikoslovac, Peter Weiss pa predstavi Volčičevo pesem Jezična igračica, ki v verzih »govori« o kraškem narečju. Sledijo članki o Volčičevem folklorističnem delu. Zapise pregovorov in rekov predstavi Vilko Endstrasser v prispevku — Istarske poslovice i izreke u zapisima Jakova Volčiča. Tanja Perić-Polonijo (Volčič zapisivač usmene poezije) prispeva pregled zbiranja ljudskih pesmi v Istri v 19. stoletju in v tem okviru prikaže in ovrednoti Volčičev

prispevek, ki po navedbah avtorice šteje 510 zapisov, od katerih je bilo 110 objavljenih v časopisih, 126 v knjigi istrskih ljudskih pesmi, od tega pa je bilo 117 ponovno tiskanih leta 1924 v opatijski izdaji istrskih ljudskih pesmi. V rokopisih Matice hrvatske je 274 pesmi.

Volčič je bil najzaslužnejši zbiralec istrskih ljudskih pripovedk. To njegovo delo je predstavila, ocenila in umestila v čas in prostor Maja Bošković-Stulli, ki je navedla še izdaje, kjer so zapisi izšli, in tudi ocene.

Vse Volčičeve zapise šeg in navad iz Istre, ki so se znašli na straneh ljubljanskih Novic, je predstavil Ivan Lozica v prispevku Volčičevi zapisi o običajima u listu Novice. S tem se končajo teoretični prispevki, sledi še sinopsis člankov v slovenskem, hrvaškem in angleškem jeziku.

V drugem delu zbornika so objavljeni Volčičevi zapisi. Gre za bogato gradivo, ki dopolnjuje članke. Hkrati je to tudi izvrstna antologija pregovorov, pripovedk in pesmi iz Istre, ki so bile raztresene po raznih časopisih in zbirkah. Sedaj pa je vse zbrano na enem mestu in že samo to predstavlja pomemben kulturni dogodek. Gre vsekakor za izredno potezo sestavljalcev zbornika in zasluži vse priznanje. Ob besedilih so navedeni še viri objav, v opombah pa so še dodatni komentarji, tako da lahko govorimo o znanstveni izdaji Volčičevih zapisov. Potrebno je opozoriti, da gre za širše izbore, saj celotnega gradiva seveda ni bilo mogoče objaviti.

Istrske prislovice je iz Volčičeve ostaline zbral in jih uredil Vilko Endrasser. Antologijo ljudskih pesmi je uredila Tanja Perić-Polonijo in jo naslovila Silvisohe, kar naj bi pomenilo sivi sokol (Kuhač). Pesmi imajo šifro objave oz. rokopisa, kar omogoča lažjo in znanstveno preglednost v katalogu, ki ga prinaša zadnje poglavje zbornika.

Maja Bošković-Stulli je izbrala in uredila 27 pripovedk, ki jim je dodala še pregled do sedaj objavljenih Volčičevih zapisov.

Četrty razdelek zbornika pričenja bibliografija Volčičevih prispevkov v slovenski periodiki, ki jo je kronološko sestavil Jurij Fikfak. Lidija Nikočević je po istih kriterijih to storila za zapise v hrvaških izdajah in časopisih. Tanja Perić-Polonijo je prispevala register Volčičevih zapisov ljudskih pesmi po prvem verzu. Najprej je kazalo pesmi, ki so bile objavljene v časopisih, sledi kazalo prvih verzov pesmi iz publikacij in končno še kazalo ljudskih pesmi iz rokopisnih pesmaric. Branko Fučić je pregled Volčičevega dela dopolnil s katalogom glagolske ostaline (originalni Volčičevi prepisi iz Kukuljevičeve zapuščine v JAZU, originalni in prepisi v Nacionalni knjižnici v Zagrebu in na Reki ter katalog o Volčičevih latiničnih prepisih glagolskih spomenikov iz Istre).

Zbornik je elegantno opremil Neven Speranda. Simpatične in informativne so še fotokopije nekaterih Volčičevih objav iz Novic.

Knjiga ima poleg neprecenljive vrednosti za slovensko in hrvaško folkloristiko in kulturo še dodaten pomen. Nadaljuje namreč plodno sodelovanje hrvaških in slovenskih folkloristov oz. etnologov. Sodelovanje se je mimo človeških kontaktov udeleževalo še v strokovnem delu, katerega vrh so gotovo vsakoletne slovensko-hrvaške etnološke paralele. Pazinsko posvetovanje sicer ne sodi v ta sklop, gotovo pa je nadaljevanje in dopolnilo skupnih prizadevanj in srečanj.

Marko Terseglav

Marija Makarovič: *Narodna nošnja Gorenjske — Rateče. Priročnik za rekonstrukcijo nošnje*. Zagreb, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 1988, 216 s. + 20 s. fotografij + 16 krojnih pol; srbohrv., slov., angl., fran., nem.

Delo je izšlo v založbi »Narodne nošnje Jugoslavije« kot eden od priročnikov za rekonstrukcijo noš, do sedaj edini s slovenskega ozemlja. Cilj priročnikov je ozek in povsem določen: »Osnovni cilj priročnika je, da se z detajlno strokovno-znanstveno obdelavo posamezne noše, oziroma vseh njenih posameznih delov potrdi krajevno in časovno točen izgled noše in da se s preciznimi kroji ... fiksira izvirni izgled oblačil [...]« (iz urednikovega predgovora, s. 5).

Priročniki nastajajo po nekem bolj ali manj enotnem konceptu poglavij, prirejenem za potrebe folklornih skupin doma in v tujini (izseljenci, ljudje na začasnem delu v tujini). Tem so namenjeni tudi prevodi celotnega teksta v angleški, francoski in nemški jezik, v priročniku za Gorenjsko — Rateče pa tudi v slovenski jezik.

Obravnavani priročnik rateške noše nam v uvodni besedi prinaša kratko geografsko in gospodarsko opredelitev Rateč v 19. in 20. stoletju ter odnos Ratečanov do svoje starejše noše kot enega od razlogov, da se je tako dolgo ohranila (tudi še v funkciji). S tem nam tudi utemelji izbor Rateč za predstavitev gorenjske noše.

Delo je moč razdeliti nekako na dva dela. Prvi je bolj opisen: poleg opredelitve kraja vsebuje tudi kratko predstavitev pridelovanja surovin in tradicio-

nalnih delovnih postopkov, potrebnih za pridobivanje oblačilnih materialov. Sem sodi tudi splošni pregled rateške moške in ženske noše 19. stoletja in po starejši šegi krojeno nošo 20. stoletja, kjer poda avtorica opis posameznih sestavin noše.

Nekakšna protitež prvemu je drugi del priročnika, lahko bi rekli njegov »praktični« del, ki je zelo natančen in zelo ustreza svojemu namenu. Skratka del, zaradi katerega delo zasluži naziv priročnika za rekonstrukcijo noše. Tu se Makarovičeva loteva analize moške in ženske (pražnje) rateške noše v treh časovnih različicah: za drugo polovico 19. st., za čas od konca 19. st. do pred 1. svetovno vojno ter za čas med svetovnima vojnima.

Opis vsake oblačilne različice vsebuje ponovno razčlenitev na sestavne dele in opis njihovega kroja, izdelave, materiala in barve, ponekod celo več različnih možnih barv, vzorcev ali krojev. Dodane so tudi potrebne količine materialov za izdelavo posameznih delov noše. Zelo praktični in potrebni se zdijo predlogi za nadomeščanje originalnih materialov, ki so pač danes nedosegljivi. Vzporedno s tem opozarja Makarovičeva na nekatere ponavljajoče se napake pri izdelovanju oziroma kupovanju noš za folklorne skupine.

Poglavja so mestoma obogatena z navodili za vzdrževanje in čiščenje ali za način nošenja (npr. zavezovanje rute). Žal avtorica tovrstnih »drobtinic« ne podaja dovolj dosledno.

Celotni drugi del se proti mlajšim obdobjem vedno bolj krči, verjetno zaradi lažje dosegljivosti materialov, sodobnejše izdelave kot tudi večjega števila ohranjenih originalov na terenu.

Fotografsko gradivo, ki ga priročnik vsebuje, prinaša nekatere dodatke nošam, ki sicer niso obvezni, lahko pa zelo razbijejo uniformiranost folklornih skupin. Vse to pri opisih noš nekoliko pogrešamo (npr. sklepance, žepne ure, vrečice za tobak, okrasne trakove ipd.) Dovolj pomembne se zde fotografije nekaterih detajlov (vezenine, vzorci), ki uspešno nadomeščajo množico opisnih besed — boljša je lahko včasih samo natančna (tehnična) risba. Pomen fotografij je tudi v celostni vizualni podobi neke noše in v barvnih odtenkih, ki so v tekstu samo splošno nakazani. Pri tem bi bilo potrebno vztrajati pri natančnejšem niansiranju fotografij.

Zadnji del priročnika predstavljajo krojne risbe, ki naj bi bile kar nujna sestavina vsakega tovrstnega dela. Poleg načrtov krojnih delov v zmanjšanem merilu (tu se nam vsiljuje primerjava s knjigo iste avtorice Slovenska ljudska noša, Ljubljana, 1971, kjer krojne pole v merilu 1:1 dajejo delu nepotrebno masivnost, posebno če vemo, kako velike težave je imela avtorica zaradi njih z natisom) vsebuje krojne risbe tudi posamezne detajle v zvezi z vezanjem (ponekod tudi tehniko vezanja), zavezovanjem ipd.

Prav na koncu, med podatki o sodelavcih, izvemo za ime Ljube Vrtovčeve, katero bi bilo zaradi zaslužnosti — izdelala je risbe krojev in podala svoje praktično znanje o potrebnih količinah materialov in o sodobnih nadomestnih materialih — lahko mnogo bolj poudarjeno.

Ob pregledu obravnavanega priročnika se pojavlja nujna primerjava s slovenskim projektom — zbirko tako imenovanih map noš, ki ima povsem enak cilj (tj. strokovno prispevati k rekonstrukcijam noš za potrebe folklornih skupin), vendar povsem drugačen pristop: veliko bolj splošen, opisen in predvsem manj praktično uporaben. Ne vsebuje namreč predlogov za nadomestne materiale in krojnih pol, zato pa se bolj ukvarja z nošo v njeni funkciji. O tem več ob drugi priložnosti.

Lahko se vprašamo, kaj pomeni obravnavani priročnik za etnologijo s sodobnimi metodološkimi vodili. Manjka mu mnogo vzročnih in primerjalnih vidikov, postavitev v nek kontekst, saj je tu noša obravnavana bolj kot nekaj, kar je samo zase in samo zaradi sebe, manj pa v povezavi s svojimi ustvarjalci in uporabniki.

Vsaka rekonstrukcija, ki jo je marsikdaj moč narediti na podlagi zelo omejenega števila ohranjenih originalov (ali celo samo enega takšnega primerka), pomeni prevzaprav nevarnost uniformiranja in s tem podajanja simplificirane podobe preteklega, kar se je prav v praksi folklornih skupin pogosto dogaja. Zato se zdi potrebno izpopolnitev zastavljenega koncepta priročnikov iskati v večjem poudarku na variantah neke osnovne podobe noše (vsaj v dodatkih, barvah, polikanosti, urejenosti itd.), ki jih je nudila različna socialna, starostna in tudi stanovska sestava prebivalstva ali nazadnje različna funkcija noše (pražnje — delovne).

Na koncu lahko strnemo vtise v naslednjo misel: priročnik je — takšen kot je — dosegel svoj zastavljeni namen in bo zato njegova uporaba gotovo v korist folklornim skupinam, ne nazadnje pa v izredno pomoč tudi pri muzejskem delu.

Janja Žagar

Julijan Strajnar, *Citira, La musica instrumentale in Val di Resia, In-strumentalna glasba v Reziji*, Pizzicato Edizioni Musicali in Založništvo tržaškega tiska, Videm-Trst 1988, 253 strani, transkripcije, fotografije.

Citira, reprezentativna monografija Julijana Strajnarja o inštrumentalni glasbi v Reziji, je rezultat naloge iz programa ZRC SAZU (raziskovanje naravne in kulturne dediščine slovenskega naroda), uvrščene med temeljne raziskave slovenskega ljudskega izročila. Delo si je pravzaprav treba ogledati z dveh plati: najprej kot nov prispevek slovenski etnomuzikologiji, ki se že po pristopu k obravnavanju tematike razlikuje od tovrstnih dosežkov pri nas, ob tem pa še kot pomemben kulturni dogodek sam po sebi. Gledano v celoti je avtor s Citiro presel strokovne okvire, ki si jih je zastavil v knjigi.

Sistematične etno(muziko)loške raziskave so se v Reziji začele leta 1962. Tedaj so se namreč predstavniki znanstvenih ustanov z obeh strani meje: Centro Nazionale Studi di Musica Popolare di Roma, takratni Glasbeno narodopisni inštitut v Ljubljani (GNI) in Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU dogovorili za skupna raziskovanja v Reziji. Posnetki godčevskih viž (583), ki jih vse hrani Sekcija za glasbeno narodopisje v svojem arhivu, zbirka posnetkov vokalnega in pripovednega izročila Rezije ter opravljene etnomuzikološke raziskave v »dolini«, so rezultat te dobro zastavljene in leto za letom vodene akcije. Zbrano gradivo je Strajnarju služilo kot osnova za obsežno študijo o rezijanski inštrumentalni glasbi. Dodatno pa je v Citiro avtor vtikal še svoje bogate terenske izkušnje, pri čemer mu je, kot pravi sam, violina, ki jo je imel v Reziji vedno pri roki, odprla vrata marsikateri rezijanske hiše.

Knjigo sestavljajo trije deli. V opisu glasbil in citiranja v Reziji avtor opušča nerazdružljivo celoto značilne inštrumentalne zasedbe v »dolini«: citira (gosli, violine) in bunkule (kontrabasa, oziroma čela s tremi strunami). Čeprav sta obe godali (največkrat) industrijska izdelka, jih Rezijani, kot poudari Strajnar, radi »predelajo«, tako, da »se čuje lépo«. Prestavijo in prilagodijo si kobilico, prevezujejo strune, vsaj za malo terco pa tudi zvišajo uglasitev glasbil. Avtor meni, da je tako uglaševanje posledica »prevzema uglasitve in načina igranja nekega drugega glasbila, verjetno dud, kar bodo najbrž potrdile podrobnejše raziskave«. Sledi podrobno opisovanje držge godal in loka, načina igranja (citiravec med igranjem ves čas močno enakomerno tolče z ного ob tla), lokovanja in strukture viž (sekvence »na tanko« in »na debelo«, »evik-čvak« ob koncu viž), kar vse značilno oblikuje instrumentalno glasbo v Reziji.

Rezijanski godčevi sestav je edina »prava muzika«, na katero zapešejo v »dolini«. Po oblik in zgradbi je ples Rezijanov najbližje sredozemskemu plesnemu izročilu in »skoraj nerazumljivo je, kako so mogli Rezijani ohraniti tako svojstven glasbeno-plesni izraz, ko so vendar tudi v to dolino prodrli televizija, radio, glasbeni avtomati z najnovejšimi popevkami, disco, rock in punk glasba itd.«. Delno je odgovoril Strajnar na to dejstvo že v poglavju o glasbenem izročilu v Reziji, kjer je posegel po dosegljivih mu pisnih zgodovinskih virih (omenim naj vsaj Sreznjevskega, de Courtenaya, de Schoultz-Adaiewska) ter komparativi (med drugim Perusini, Ostermann, Alexandru, Steszewski). Citiranje v Reziji je poskušal postaviti v čas in prostor lastnega zgodovinskega razvoja. Strajnarjevo ugotovitev, da so Rezijani verjetno od druge polovice prejšnjega stoletja dalje dokaj hitro opuščali neko obliko plesa (po njegovem dvodelno plesno obliko, sestavljeno iz petega in plesnega dela), ki je morda prej prevladoval ali imel pomembno vlogo ob posebnih priložnostih, je potrebno tu še posebej izpostaviti. Že zato, ker je prišel do nje z glasbeno analizo primerov in je postopek tudi metodološko zanimiv, pa tudi zato, ker bo kot hipoteza morala za sabo potegniti vrsto nadaljnjih razmišljanj in raziskav etnomuzikologov in etnokoreologov.

Zanimivo bo slediti nadaljnim raziskavam oblikovne zgradbe rezijanskega instrumentalnega izročila. Ob koncu poglavja o problemih transkribiranja in etnomuzikološki analizi, Strajnar namreč ugotavlja, da primerjava zapisov rezijanskih pesmi in plesnih melodij, ki jih je v letih 1883 in 1887 naredila ruska glasbenica in muzikologinja Ella de Schoultz-Adaiewska, kaže, da bistvenih razlik z današnjimi transkripcijami rezijanske instrumentalne glasbe ni. Notranja struktura rezijanskih plesnih viž se torej v zadnjih sto letih ni bistveno spremenila, kljub temu, da so se na zunaj v razmeroma kratkem času za »statično« kulturo, kot je rezijanska, dogodile prav »dramatične« stvari.

Zanimivo poglavje o godcih, ki v marsičem dopolnjuje sliko o citiri v Reziji, Strajnar zaključuje v prepričanju, da zvok citire v »dolini« še ne bo tako kmalu utihnil. Pa tudi tradicionalne viže in način igranja, kot ga poznajo, ne, saj se vsako leto pojavljajo mladi citiravci, ki nadaljujejo bogato godčevsko glasbeno izročilo.

Drugi del knjige sestavljajo transkripcije izbranih zvočnih primerov. Strajnar jih je poskušal sistematično razvrstiti od razvojno najstarejših, s pravilno in

stalno (3 + 2/4) ritmično zgradbo, preko »novejših« (2/4), kjer se znani vzorec pričinja podirati, do primerov, ki (očitno) odstopajo od tega »modela«. Z grafično shematično risbo je avtor na treh primerih domiselno prikazal njihovo glasbeno strukturo in vrisal mesta, na katerih odstopajo od »stalnih obrazcev«. Ob koncu je dve viži opremil še s kinetogramom (v labanotaciji ju je zapisal Mirko Ramovš), s čimer je poudaril notranjo povezanost rezijanskega plesa in glasbe.

Seznamu (za knjigo) transkribiranih primerov z opombami sledi pregledni seznam vseh posnetkov od leta 1962 od izida knjige, ki jih hrani Arhiv Sekcije za glasbeno narodopisje, izbor bibliografije, angleški povzetek in seznam posnetkov na priloženi kaseti. Posebej velja omeniti imeniten izbor fotografij (večinoma) iz fototele Sekcije, ki kot pomembna dokumentacija tudi vsebinsko dopolnjuje podobo o citiri v Reziji.

Knjiga je izšla v dveh jezikih: v slovenskem in italijanskem, s sodelovanjem dveh založnikov z dveh strani meje. In zdi se, da ni le laskavo napletanje, kar je italijanski muzikolog Roberto Leydi poudaril v predgovoru h knjigi; da je namreč delo »lahko zgled drugim podobnim območjem našega alpskega sveta.« Pa tudi »dokaz, da je mogoče, če smo kulturno sposobni, premagati namišljene ovire administrativnih meja ter ugotoviti samobitnost, ki se ne podreja nacionalističnim mistifikacijami, ki ima v duhu evropske civilizacije pravico poudariti »različnost« in zahtevati samostojnost, pri tem pa ne verjame več iredentizmom ali drugačnim zahtevam«.

Igor Cvetko

Silva Mežnarić. »Bosanci.« *A kuda idu Slovenci nedeljom?*. Knjižnica revolucionarne teorije 34/1986. Ljubljana : RK ZSMS : UK ZSMS, 1986. 232 str. (Prevod iz srbohrvaščine : Seta Knop.)

V letu 1986 je ob 12. kongresu ZSMS izšla knjiga Silve Mežnarić »Bosanci« *A kuda idu Slovenci nedeljom?* V njej avtorica predstavlja izsledke »iz socioloških raziskav o delavcih iz drugih republik v Sloveniji« (str. 12). Časovno je nastajala med leti 1975—83, regionalno pa med informanti v Sloveniji in severozahodni Bosni.

Pri zbiranju podatkov so avtorici pomagali študentje Fakultete za sociologijo, politologijo in novinarstvo ter Filozofske fakultete. Na terenu so izvedli več intervjujev, ki so v knjigi predstavljeni »v jeziku, ki ni preveden v standardno slovensščino ali srbohrvaščino. Zapisi ohranjajo izvirno govorico imigrantov, ki je [...] »zlat rudnik« za sociolingvistiko« (str. 7). To daje delu prav gotovo poseben (?) pečat. Lahko bi rekli, da skušajo biti zapisani intervjuji (pa tudi sam strokoven tekst) nekakšen avtoričin izziv potrežljivosti in vztrajnosti bralcu pri razbiranju vsebine.

In kakšna je vsebina?

Če jo po svoje razdelimo, bi lahko rekli, da gre za prepletanje teorije (migracij) s prakso (že omenjenimi intervjuji s posamezniki, družinami — Bosancev, ki žive v Sloveniji ter njihovim sorodstvom v Bosni). Mežnarićeva skuša na osnovi že znanih del s področja preučevanja migracij podati »oder graditve migracijske teorije in postopkov, ki bodo ustrezali jugoslovanski stvarnosti« (str. 15). Pri tem ugotavlja, kaj naj bi bilo v migracijah »sociološkega« in skuša raziskati »repertoar sodobnih metod sociologije v svetu« (str. 16). Meni, da je potrebno iz strukturalno funkcionalnih metod preiti k čim bolj popolni informaciji o migrantu v procesu migracij in migriranja ter raziskati področje procesa podružbljanja posameznega. Podaja tudi »rekvizituro« ekonomskih in demografskih družbenih procesov, ki so povezani z migracijami.

Dalje avtorica pojasnjuje vzroke za intenzivne migracije v Slovenijo, kdaj in v kakšni razvojni zvezi je prišlo do tega pritiska in »kaj je to delavski razred Jugoslavije« (str. 19, 20). Opozarja tudi na interpretacijo razcepljenosti imigrantske (slovenske) družbe s stališča priseljenih bosanskih polproletarcev, ki jo vidijo v »mi spodaj« in »oni zgoraj« (str. 20). V zvezi s tem govori o »nevarnosti redukcije konfliktov in diferenciranja v slovenskem imigrantskem prostoru na etnično razsežnost, na konflikt med Slovenci in prišleki«.

V poglavjih »Kmetje na razpotju« ..., Obdobje relativne stagnacije migracij (do leta 1953), Oblikovanje »odprte populacije«, Premik k mestnim centrom (1953—1961), Lebdeči migranti, čakanje na naskok v začetku šestdesetih let, izvemo, kako in zakaj so v povojnih letih potekale notranje migracije v Jugoslaviji in kakšen je bil razvoj izseljevanja Jugoslovancev v tujino po odprtju državnih meja. Tu najdemo etnolgi nekakšen sociološki, zgodovinski, geografski, demografski okvir za lastno preučevanje jugoslovanske migracije.

Na splošno se v povojnem premikanju jugoslovanskega prebivalstva izoblikujeta dve stopnji: prva, ko se polproletariziran kmet seli v lokalno, regionalno ali občinsko polurbanizirano središče (tj. do konca petdesetih let); in druga, ko pride do medregionalnih selitev (tudi izven države) v šestdesetih in sedemdesetih letih.

Bosna in Hercegovina je močno sledila tem tokovom in, kot meni avtorica, gre za »najbolj emigrantsko jugoslovansko republiko, ki je najbolj izpostavljena notranjim in zunanjam premikom prebivalstva« (str. 55).

V »Opisu imigrantske populacije v Sloveniji« (str. 69) smo opozorjeni, da je splošno mnenje Slovencev o priseljencih z juga v marsičem nasprotno s podatki iz popisa prebivalstva SR Slovenije 31. 3. 1981 (Statistični letopis 1984, str. 71) in registra prebivalcev (npr.: zgrešeno je naše mnenje o splošni nizki izobrazbi Neslovencev).

Mežnaričeva se loti tudi predstavitev migranta kot informanta. Meni, da se z metodo raziskovanja posameznika še največ izve o okoliščinah v dejanju migriranja tega človeka. »Opis vsakdana ima ontološki status — vodi k migrantovemu konceptualiziranju in razumevanju lastnega položaja v posredovanju institucionalnega sveta« (str. 78).

Vprašanje metode je tudi sicer dokaj razčlenjeno. V tej raziskavi je postavljeno »težišče na dualnost strukture določenega, izbranega družbenega in geografskega prostora ter na vednost, poročanje akterjev (migrantov in njihovih družin) o migriranju, praktični organizaciji (migriranja) in zavesti o tej organizaciji. Dejanje migriranja podajajo intervjuji z akterji [...]« (str. 83).

Prikaz »sistemskega pristopa« in »pristopa akterja« hkrati (v isti raziskavi) je omogočila metoda multiplega pristopa (multisite / multimethod — M/M metoda).

M/M metoda je v bistvu konglomerat metod. Njene značilnosti so:

— enota analize ni posameznik, temveč posameznik in njegova okolica (npr.: družina);

— vrsta podatkov: so nestandardizirani ali manj standardizirani, širokega spektra, razpršenost v prostoru je ponavadi velika (več kot pet mest zbiranja podatkov);

— nestandardizirane podatke kombiniramo s standardiziranimi (numeričnimi ali nenumeričnimi podatki) pri interpretaciji;

— težišče analize je na preseku posameznikovih svetov, ne pa na individuumu (str. 85).

M/M metoda je uporabna v primerih, ko raziskujemo pojav, za katerega dolej ni bilo razvitih primernih pristopov in metod.

Naslednje poglavje je etnologu najbližje: Dialog med sociologijo (migracij) in »praktično zavestjo« migrantov; soočenje »analitične tipologije« migrantskih skupin in intervjujev (str. 93). Avtorica skuša s analizo procesa sprejemanja imigranta v novo-imigrantsko družbo ugotoviti tipe spreminjanja imigrantov v tem procesu. Pri tem ji je v oporo sociološka klasifikacija analitičnih tipov migrantov (str. 96), ki se oblikujejo iz »kombinacij pozitivnih in negativnih predznakov participacije v sprejemni družbi in identifikacije s splošno veljavnimi in sprejetimi normami, vrednotami in simboli sprejemne družbe« (str. 96). Temu sledi že omenjeno soočenje analitične tipologije migrantskih skupin in intervjujev, torej soočenje teorije s prakso. Vsakemu tipu imigranta (marginalci; stabilni, čeprav od slovenske družbe izolirani imigranti; aktivni, čeprav od »svojih« izolirani imigranti; kohezivni, tradicionalni imigranti; odprti, dejavni, kritični imigranti) je avtorica našla ustrežajoči pogovor z informantom — imigrantom. To je v bistvu tudi jedro raziskave in hkrati njen najbolj razumljivi del.

Mežnaričeva v sklepu meni, da se mnogo Bosancev v Sloveniji čuti izobčenih ne le iz slovenske, temveč tudi iz jugoslovanske družbe. To so večinoma stanovalci samskih domov, ki imajo v Bosni svoje sorodstvo, hišo itd. Tisti pa, ki so si v Sloveniji ustvarili družino, in tisti, ki se uvrščajo v »mlajši val« bosanskih priseljencev pri nas, se v svoje domače okolje ne nameravajo več vrniti. Samo vključevanje v sprejemno družbo je pri njih mnogo širše kot pa pri marginalcih. Pri preučevani skupini informantov je prišlo tudi do zanimivega pojava. »Prilaganje okolju se prične v »praktičnem« svetu vsakdanjosti, npr.: mlada bosanska družina bo v načinu življenja skušala posnemati slovensko, pri čemer se bodo zamenjale vloge v družini« (str. 204). Hkrati pa se v Bosni dogaja, da morajo žene, ki z otroki ostanejo doma in jih mož občasno obiskuje, prevzeti še možovo vlogo. Zato je v raziskavi potrebno upoštevati obe okolji, tako izvirnega, kot sprejemnega.

Knjiga se konča z napotki za prihodnje raziskave migracij v SR Sloveniji (str. 208). Povzemam le najpomembnejše:

— upoštevati je treba, kdo vse je vplival na odhod — ostajanje — vrnitev imigrantov;

- preučiti je treba urbani šok imigrantov, ki pridejo iz vasi v mesto in kaj za omilitev šoka naredi sprejemna družba;
- multidisciplinarni pristop k preučevanju migracij;
- preučiti je treba več generacij imigracijske populacije in več različnih okolij, sprejemnih in izvornih (pomembno tudi v zvezi z integracijo, saj je nujno vedeti, v kaj se imigrant integrira).

Omenimo naj še, da ima delo priloge (Napotki za intervju v Sloveniji, Pod-sjetnik za intervju), seznam uporabljene literature, stvarno kazalo ter kratek povzetek vsebine v angleščini.

Breda Č. Sajko

Slovenačko narodno pesništvo. Priredila dr. Zmaga Kumer; prevod dr. Milorad Živančević; Slovenska književnost 28, Matica Srpska, Novi Sad 1987, 259 str.

Matica Srpska iz Novega Sada že več let sistematično izdaja dela slovenske literature. Kljub občasnim finančnim težavam ji je do sedaj uspelo izdati že 30 knjig v tej seriji, kar je svojevrsten podvig. Uredništvo zbirke, v katerem so dr. Jože Pogačnik, dr. Milorad Živančević in mag. Miroslav Rankov, se je odločilo za širši pregled in predstavitev slovenske literature, ki je predstavljena največkrat po literarnih obdobjih ali pa vrstno. Za določeno obdobje in avtorje pritegnje k sodelovanju slovenske strokovnjake, ki napravijo izbor relevantnih besedil in prispevajo uvodno študijo o avtorjih in obdobju. Tako je naša znana preučevalka slovenskega ljudskega pesništva Zmaga Kumer že pred leti izbrala 107 slovenskih ljudskih pesmi (oz. nekaj več, če upoštevamo nekatere poskočnice, izštevalnice in zdravičke, ki so večkrat združene pod eno številko), ki so z daljšo spremno študijo izšle pred dvema letoma kot 28. knjiga v seriji Slovenska književnost. Zaradi finančnih težav so zadnje knjige v tej seriji, vključno z Ljudskim pesništvom, izšle v posamezni nakladi tisoč izvodov, kar je za srbski trg gotovo premalo. Zato so te knjige že zdaj velika dragocenost in bodo še dolgo ostale, ker do kakšnega ponatisa kaj kmalu ne bo prišlo. Svojo pozlato pa bo ta knjiga še dolgo ohranila zato, ker gre za prvo sistematično, obširnejšo in kakovostno predstavitev slovenskega ljudskega pesništva v Srbiji. Predstavitev posameznih slovenskih ljudskih pesmi v srbskem prostoru so znane sicer že iz 19. stoletja, le da so ostale v rokopisnih pesmaricah posameznih ljubiteljev, kjer so največkrat zapisane oz. prepisane v izvorniku, v slovenščini. Tu in tam se je v kakšnem šolskem berilu pojavil prevod kakšne naše pesmi, kaj več pa ne. Zato predstavlja knjiga Zmage Kumer v izdaji Matice Srpske največjo in najtehtnejšo predstavitev ljudske literature v Srbiji. Ta matična zamisel in uspešna izpeljava projekta sta bili zato deležni precejšnje novinarske pozornosti, uredniki zbirke pa vsestranskih pohval, ki si jih vsekakor zaslužijo. Pri tem naj omenim našega rojaka dr. Jožeta Pogačnika, bivšega profesorja novosadske, sedaj osiješke univerze, ki je bil gonilna sila in boter tega ambicioznega in enkratnega projekta.

Zmaga Kumer je pri izboru pesmi gledala na to, da so v knjigi zastopane vse vrste ljudskega pesništva in da so pesmi iz vseh slovenskih pokrajin. Srbski bralec, ki mu je knjiga namenjena, si bo lahko ustvaril resnično podobo o pestrosti naših ljudskih pesmi, ki niso le rimane štirivrstičnice v ritmu valčka in polke. Zasnova zbirke je literarna, zato avtorica ni mogla objaviti še melodij, pač pa v spremnem eseju posveča celo poglavje glasbeni podobi ljudskega pesništva. Za temeljitejše vedenje o slovenski ljudski pesmi so pomembna še ostala poglavja uvodne študije. Naj jih naštejemo kar po vrsti: 1. Vloga ljudske pesmi v delovnem in prazničnem dnevu, 2. Pesem kot izraz življenja, 3. Pesem kot ogledalo mišljenja in čustvovanja, 4. Način izražanja (v ljudski pesmi), 5. Oblikovanje pesemskega besedila, 6. Glasbena podoba pesmi in 7. Zbiranje in preučevanje. Gre za avtoričin železni princip, ki se ga bolj ali manj drži pri predstavitvah našega ljudskega pesništva oz. v komentiranih antologijah. Z razumljivo in informativno besedo je pokazala vse glavne značilnosti slovenskih ljudskih pesmi in njihovega življenja ter zbiranja, vlogo in pomen. Srbski bralec bo v njenem eseju našel vse, kar ga zanima.

Avtorica se je zbirke lotila z mislijo, da povprečen bralec zunaj Slovenije pozna naše pesmi le iz klišejev, ki jih kažejo kot nezanimive odmeve avstrijsko-alpskega petja in kot pesmi, ki so samo še zgodovina, saj v industrijsko razviti Sloveniji nimajo več svoje vloge. Kumrova poskuša ta domnevni bralčev predsodek demantirati z uvodno študijo in s samim izborom pesmi, saj je v zbirko uvrstila le tiste, ki so bile posnete v zadnjih 25 letih, ki torej še živijo in se še pojejo in so prisotne v našem vsakodnevnem in prazničnem življenju. Z izborom pa je pokazala še raznovrstnost gradiva. Avtorica poskuša razbiti morebitni pred-

sodek o poplavi krajših lirskih pesmi v našem izročilu še tako, da je tovrstnih pesmi objavila manj (18), zato pa nekoliko več daljših pripovednih (24), čeprav so danes pogostejše ljubezenske pesmi kot balade.

Pri antologijah je seveda nesmiselno komentirati izbor besedil, saj je ta vedno subjektiven. V našem primeru pa je še dovolj ilustrativen, kar je morda edino važno za predstavitev. Ker pa je tudi branje z osebnim okusom in mišljenjem motivirano dejanje, lahko rečem, da mi je kar malo žal, da se v izbor niso uvrstile nekatere naše starejše balade in druge pesmi, ki bi bile lahko srbskemu bralcu najbrž prav tako veliko odkritje, pa v ničemer ne bi porušile avtoričinega koncepta. Ampak, če bi bilo tako, potem bi bil to že moj izbor.

Zaradi boljše preglednosti so pesmi razvrščene v enajst poglavij. Razdelki so tematsko obarvani, saj so zastopane pripovedne, ljubezenske, svatovske, koledniške, nabožne, pivske, plesne itd. pesmi. Vsaka pesem ima zaporedno številko, ki se z naslovom pesmi ponovi še v opombah, kjer najdemo komentarje k posameznim besedilom in vse potrebne podatke (signaturo, kraj zapisa itd.). Besedila so opremljena z vsem potrebnim znanstvenim inventarjem, čemur sledita še izbor bibliografije in uporabljene znanstvene literature.

Kot ob drugih knjigah iz te serije, ki sem jih imel v rokah, tudi ob tej lahko potrdim svoje prepričanje, da je prišla do izraza strokovna kakovost vseh ustvarjalcev: najprej, seveda, avtorice izbora in uvodne študije in urednikov s prevajalcem. Njega moram še posebej omeniti, saj je dr. Milorad Živančević z velikim poslušom in smislom za slovensko besedo izvrstno opravil težko prevajalsko nalogo. Njegov prevod je točen, vedno tekoč, a nikoli papirnat. Včasih je posegel po srbskohrvaških arhaizmih in dialektizmih, da je tudi v prevodu ohranil izvirnost ljudske govornice in pesniškega izraza. Naj na koncu za vzorec pokažem, kako zveni znana koroška ljudska Bom zapustil Libuče v Živančevićevem prevodu. Pesem sem izbral po naključju

Napustiću Libuče,
to polje i gaj,
daleko ću otići,
u daleki kraj.

Jedna deva iz Rožeka
tužila me je,
da ću skupo platiti
milovanje sve.

Al ako ću platiti
milovanje sve,
ja ću zaračunati
moje puteve.

Marko Terseglav

Dunja Rihtman-Avguštin, *Etnologija naše svakodnevnice*. Zagreb, Školska knjiga 1988. 229 str.

Komaj štiri leta so minila od izida knjige *Struktura tradicijskog mišljenja* (knjižno poročilo je bilo objavljeno v *Traditiones* 15, 1986), že je izšla nova knjiga iste avtorice. Naslov in fotografija na ovitku, ki prikazuje balinarje na dvorišču stanovanske soseske v Novem Zagrebu, najavljata zanimivo vsebino.

V prejšnji knjigi je avtorica podrobno razčlenjevala etnološko literaturo o družinski zadrugi in monografije v Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena. Tako je odkrivala strukturo tradicionalne miselnosti. V tej knjigi razmišlja o etnološki teoriji in metodologiji in gradi model za raziskovanje mestne kulture. Deli sta si kljub razliki v teoretičnih smereh in gradivu, ki ga obravnavata, v marsičem podobni, saj sta kot zaporedni postaji na poti proti istemu cilju: usposobiti etnologijo, da bo bolje razumela in razlagala sodobno življenje.

V obeh knjigah izstopata slikoviti ponazoritvi današnje stvarnosti in vloge etnološkega raziskovanja v njej. V prvi knjigi se avtorica sprašuje, zakaj se drenjamo v tramvaju, zakaj mečemo smeti z balkona stolpnice, zakaj pošiljamo v ... šoferja, ki nas nepravilno prehiteva, zakaj med delovnim časom na delovnem mestu proslavljamo sinovo rojstvo. Ali zato, ker smo primitivni, ker je naša miselnost kmečka, atavistična? V novi knjigi se sprašuje, ali je Fikret Abdić neotesani goljuf, ki uživa podporo pokvarjene oblasti ali pa je junak, kakršnega je pred stoletjema opisal Ivan Lovrić v podobi hajduka Sočivice, ki je jemal drugim, bogatim in dajal svojim, revnim. Je Fikret Abdić proizvod sistema ali miselnosti?

Avtorica v svojih delih vztrajno razjasnjuje metodološka in teoretična vprašanja. Večkrat se vrača k navidezno že rešenim dilemam in preverja pretekla spoznanja. V tem delu ponovno izpričuje sposobnost za združevanje navideznih nasprotij, pri čemer ji pomagata znana strokovna razgledanost in osebna zrelost (avtobiografska in strokovna raven se v knjigi večkrat prepletata). »Krog se zapira. Od kritike kulturnozgodovinske etnologije se vračam k historičnemu pristopu v etnologiji. Ta težnja je v tem hipu med najaktualnejšimi ne samo v evropski etnologiji, ampak tudi v kulturni antropologiji.« »Čeprav lahko stik med družbeno zgodovino in etnologijo imenujemo zadnji modni krik, znanstveniki pa moramo biti z modo previdni, v tem hipu ne vidim za etnologijo boljšega izziva in ustvarjalnejše možnosti.« (prev. M. R.)

Knjiga je razdeljena na dva dela. V prvem se avtorica ukvarja z metodološkimi in teoretičnimi vprašanji, v drugem pa predstavlja konkretne raziskave mestne kulture in sodobnosti.

Prvi del je posvečen ponovnemu razmisleku o pojmih ljudstvo, kultura, zgodovina, civilizacija, etnos in prikazu izbranih teoretičnih usmeritev in metodologij. Razmišljanje se ne ustavlja pred pregradami med različnimi strokami, ustavlja se ob osebnih reminiscencah, sledi asociativnim miselnim vezem in se ponovno vrača. Kulturnozgodovinska izhodišča niso zavržena, ampak so razumljena drugače in dopolnjena z različnimi družboslovnimi, historiografskimi in filozofskimi koncepti. Avtorica med sodobnimi teoretičnimi pristopi izbira tiste, s katerimi bi si lahko pomagali pri konkretnih raziskavah. Koristne misli najde pri Cliffordu Geertz, ki je odprl nov vidik razumevanja kulture. Njegova strukturalista analiza išče skrite pomene pojavov, ne samo teh, ki jih odkriva strukturalistova interpretacija, ampak tudi tiste, ki jim jih pripisuje preučevana družba.

Tudi izvorni strukturalizem C. Lévi-Straussa je še vedno uporaben. Večkrat je citiran tudi Hermann Bausinger, ki je skušal pojem ljudstvo razbremeniti ideologije. Dokazal je npr., da so nemški meščanski etnologi v svoja preučevanja kmečke družine vnašali vrednote, ki so se razvile šele kasneje in to v meščanski družini.

Poglavje ob koncu, v katerem avtorica govori o avtentičnih skupnostih kot primernem družbenem okviru za etnološko preučevanje, je v teoretični polovici knjige najpomembnejše. Etnologijo nekateri pojmujejo kot znanost, ki ljudstvom brez zapisane zgodovine nadomešča zgodovino. Vendar tudi ljudstva z zapisano zgodovino ne zapisujejo vse svoje preteklosti. Avtentične skupnosti, manjše skupine ljudi, med katerimi potekajo neposredni odnosi, ostajajo v vsakem primeru zunaj zgodovine. Zato se je v razmišljanje o ljudski kulturi pritihotopil sociološki model skupnosti. Njen pomen sta najprej spoznali sociologija in britanska socialna antropologija, predvsem Raymond Firth. Teoretična preusmeritev od onostransko opredeljenega ljudstva h konkretni skupnosti posameznikov je na Hrvaškem že vzpodbudila vrsto etnoloških in folklorističnih raziskav. Ta model je uporaben tudi pri etnološkem raziskovanju v mestih, ki so samo navidez izenačene in nepregledne aglomeracije. Avtorica razmišlja tudi o Radičevem nazoru na o dveh ločenih kulturah in ugotovi, da ni več uporabno. Za današnje raziskovanje ustrežna je teorija o dveh kulturah, kakršno je zasnoval Antonio Gramsci. Na eni strani so centralizirani in institucionalizirani filozofski sistemi, na drugi strani pa so raznovrstna in raznorodna pojmovanja tistih družbenih slojev, ki so daleč od središč moči in odločanja. Analiza nekega kulturnega izraza v določenem družbenem sloju mora vedno upoštevati tudi drugi sloj.

Ponujata se torej dve vrsti etnoloških teorij: na eni strani zgodovinske, predvsem v Gramscijevem smislu, na drugi strani pa funkcionalistične in strukturalistične ali semiološke. Avtorica se navdušuje nad sociogenetsko analizo Norberta Elias, po kateri sta posameznik in družba sicer različni, a nerazdružljiva vidika. Če bi etnologija upoštevala ta vidik, bi lahko tudi odgovorila na vprašanje, ali je Fikret Abdić proizvod sistema ali mentalitete, razložila pa bi tudi druga bistvena vprašanja naše družbe (npr. izvor stigme v povezavi z določenimi narodi, npr. Hrvati, Albanci...).

V drugem delu knjige se avtorica ukvarja z mestno in sodobno etnologijo (oba pojma sta na škodo metodološke jasnosti večkrat neprimerno pomešana) in objavlja svoje konkretne raziskave. Ko ugotovi, da so bili na tem področju najuspešnejši avtorji, ki niso zavrgli kulturnozgodovinske metode, a se z njo tudi niso povsem zadovoljili, navede izbrana področja mestne kulture, posebej primerna za etnološko preučevanje, od stanovanjske kulture, obrti in šeg do družine, družinskih odnosov in folklore. Ob tem navaja dosežke hrvaške etnologije. Sledi izbor njenih starejših in novejših raziskav in razprav: Uvid u jedan segment kulture grada (izsledki raziskave iz l. 1970, s katero je sodelovala pri projektu Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja); Zapisi iz Travnica — Alternativna urbanizacija i identitet novih naselja /besedilo je nastalo po

referatu za 17. posvetovanje ZEDJ v Neumu l. 1981/, Dječje poklade, Djed Mraz; Narodna nošnja i moda /prvič objavljeno l. 1976/; Novinske osmrtnice; Posljednji prijelaz; Štednja: jučer i danas; Patrijarhalizam danas.

Glede na sistematizacijo etnološkega preučevanja sodobnosti, ki jo je izdelal Hermann Bausinger in ki jo avtorica navaja na začetku teoretičnega dela knjige /v prvi skupini so raziskave, ki dokazujejo, da so se bistvene poteze ljudske kulture ohranile tudi v industrializiranem svetu; v drugo skupino sodijo raziskave, ki se ukvarjajo s kulturnimi spremembami in akulturacijo; tretja vrsta raziskav se opira na družboslovje in se razvija v smeri komunikologije/, lahko ugotovimo, da so v knjigi zastopane vse možnosti. Bogato gradivo, njegova obdelava, avtoričina razmišljanja in osebna doživetja sestavljajo izredno zanimivo branje.

Vsebinska in metodološka pestrost, informativnost in inspirativnost so knjigi po eni strani gotovo v prid, po drugi strani pa se v tej mnogoplastnosti gradiva, množici tehtnih misli in bežnih namigov žal razblini metodološka in teoretična jasnost. V prvem delu je avtorica posvetila največ pozornosti teoretičnim in metodološkim vprašanjem sodobne in mestne etnologije. Najpomembnejši dosežek te knjige bi bil prav gotovo v potrditvi teoretičnih ugotovitev s konkretnimi raziskavami. Do tega pa ni prišlo. Mnogo besed je posvečenih utemeljevanju in sistematiziranju področij mestne /in sodobne/ etnologije, kar glede na dosedanji razvoj te smeri pri nas skoraj ne bi bilo več potrebno. Toliko bolj smotrno pa bi bilo razjasniti marsikatero še vedno odprto metodološko in teoretično vprašanje. Ugotovitve o avtentični skupnosti ali mali skupini, v kateri potekajo neposredni odnosi in se rojevajo posebne vrednote, kot o primernem okviru za etnološko preučevanje v mestih, so zato izredno pomembne. V drugem delu, med konkretnimi raziskavami, pa žal niso dobile nikakršne potrditve.

Na vsaki strani te knjige so zanimivi podatki, prodorne interpretacije in razmišljanja, ki odpirajo nova obzorja. Z avtobiografskim niansiranjem strokovnega besedila je avtorica dosegla izredno neposreden učinek na bralca, ki resnično zasluži, da zmore prav etnologija prikazati in razložiti problematičnost vsakdanjega življenja v naši državi.

Mojea Ravnik

Čarolija niti. Vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji. The Wonder of Weaving. Folk-weaving Skills in Yugoslavia. Muzejski prostor Zagreb, Jezuitski trg 4, 30. lipnja — 28. kolovoza 1988. Uredili Jelka Radauš-Ribarić in Dunja Rihtman-Auguštin. 278 str.

To je spremna publikacija k razstavi, prirejeni o tradicionalnem tkanju na ozemlju današnje Jugoslavije. Povod za razstavo je bil 12. kongres zveze antropoloških in etnoloških ved, ki je bil tega leta v Zagrebu. Besedilo obsega 4 razprave, ki vsaka s svojega vidika osvetljuje témo razstave.

Dunja Rihtman-Auguštin je na kratko obravnavala usodo ljudske kulture (str. 11—12, angleški prevod str. 47—48). Posplošeno méni, da je ljudske kulture na evropskem jugovzhodu odkril romantizem, povezan s prebujanjem dotlej nepriznanih narodov. Pri Slovencih sodijo začetki narodnega prebujanja še v 18. stoletje ali še v razsvetljenstvo, ko so bila, če odštejemo Valvasorja, objavljena prva pomembnejša odkritja naše ljudske kulture (Hacquet, Linhart). Vsekakor pa so ljudsko kulturo tudi na Slovenskem začeli v večjem obsegu odkrivati v 19. stoletju. V razpravi je nakazana funkcija tkanin v kmečkem življenju ob rojstvu, svatbi in smrti, njihova simbolična funkcija in funkcija v vsakdanjem življenju, vse to do konca tradicionalnih institucij ali ljudske kulture. Značilen funkcionalni vidik pri obravnavi določene vrste tkanin.

Jelka Radauš-Ribarić je prispevala oris zgodovine tekstilnega rokodelstva na ozemlju Jugoslavije skozi stoletja (str. 13—24, angleški prevod str. 51—58). Predstavila je tekstilne surovine in njihov izvir, nato nadrobno sledila preji in tkanju v prazgodovini in rimski dobi, medtem ko je poglobitvi del razprave namenjen Slovanom in njihovi dediščini v preji in tkanju. »Oblike tekstilnega rokodelstva, kakršne so se na ozemlju Jugoslavije ohranile do današnjih dni, obsegajo v večini nadrobnosti brez vsakega dvoma dediščino iz praslovanske skupnosti.« Pri vseh Slovanih je bil temeljna tekstilna surovina lan, pozneje tudi konoplja. Platno je bilo v srednjem veku tudi plačilno sredstvo (od tod beseda plačati), poleg platna pa še lan in lanena preja. S prihodom Turkov so ponekod prihajali v tekstilno rokodelstvo orientalni vplivi; ti so bili najvidnejši pri izdelovanju preprog. Na ozemlju Jugoslavije je bilo, razen na severozahodnih območjih, tkanje praviloma žensko delo za domače potrebe. Razprava je napisana z velikim znanjem in zadosti jasno osvetljuje zgodovino določene vrste tkanin.

Nerina Eckhel je obravnavala gojitev in obdelavo tekstilnih surovin in izdelavo tkanin (str. 25—40, angleški prevod str. 59—65). Razprava je zasnovana zelo natančno in pomeni ustrezno poučen prispevek zvečine naravoslovne in tehnične vsebine.

Đurđica Petrović je opredelila likovne značilnosti ljudskih tkanin (str. 41—44, angleški prevod str. 66—69). V razpravi gre za kratko zgodovino in razčlenitev likovnih značilnosti ljudskih tkanin. To so bili geometrični, rastlinski, živalski in človeku podobni ornamenti in pa upodobitve uporabnih in kulturnih predmetov, arhitektonskih nadrobnosti in plovil. Škoda, da v razpravi ni bilo upoštevano tudi slovensko gradivo, ki še ni bilo deležno takšne obravnave.

V knjigi je (str. 50) zemljevid kulturnih območij v Jugoslaviji. Kar zadeva Slovenijo, je treba ta zemljevid zavrniti, saj pozna tu samo panonsko in alpsko območje, ne pa tudi sredozemskega. Tako sodita po tem zemljevidu slovenska Istra in Kras na alpsko območje. In na njem so Pohorje, vzhodno Koroško, celjska in novomeška okolica del panonskega območja. Zares neodpustljiva napaka v sicer skrbno pripravljenem spremennem besedilu k omenjeni razstavi.

Na tej razstavi je bila Slovenija komaj zastopana. Kakor je razvidno iz seznama predmetov, ki so bili na ogled (str. 223—275), so bili od 808 etnoloških predmetov samo 3 (trije) iz Slovenije. Tako je bila tudi med vsemi slikovnimi prilogami spremnega besedila (str. 73—221) ena sama iz Slovenije. Zanimivo bi bilo zvedeti, zakaj je bilo tako?

Angelos Baš

Motivi narodne književnosti u modernoj i savremenoj jugoslovenskoj drami. Radovi sa tribine Sterijinog pozorja 1987. Novi Sad 1988, 344 str.

Slavnostnemu in delovnemu proslavljanju 200-letnice rojstva Vuka Karadžića se je 1. 1987 pridružilo tudi Sterijino pozorje, ki je sprejelo pobudo nekaterih folkloristov, da bi se ob dnevih jugoslovanske drame v Novem Sadu vzhodno odvijal še simpozij o ljudskih motivih v sodobni jugoslovanski dramatik. Na dvodnevem posvetovanju so sodelovali večinoma raziskovalci ljudske književnosti, poleg njih pa še teatrologi in literarni zgodovinarji. Zaradi preštevilnih referatov je bila onemogočena kakovostna diskusija, kljub temu, da avtorji referatov sploh niso brali, ampak so jih le rezimirali. Celosten prikaz ljudskih prvin in motivov v sodobni jugoslovanski dramati omogoča šele pričujoči zbornik, ki je izšel v začetku letošnjega leta z letnico 1988.

V zborniku je objavljenih 38 del, ki so razdeljena v tri poglavja, uvodno razmišljanje in bibliografijo. Trije uvodni referati predstavljajo splošen pogled na problem ljudskega v gledališču. Folklorist T. Čubelić podaja razmišljanje o motivih ljudske književnosti v sodobni jugoslovanski dramski ustvarjalnosti.

V poglavju o književno-teoretičnem vidiku obravnavane teme je zastopanih devet avtorjev, ki obravnavajo ljudsko pripovedko kot osnovo gledališki pravljici (L. Djokić), dramaturški kodeks tradicionalnega razmišljanja o kosovskih vaseh (F. Hisaj) ali ljudski jezik v dramatik BiH (A. Kasumović), tipologijo ljudske književnosti v repertoarjih prvih srbskih gledališč (B. Kovaček) ali pa ljudsko pesem kot inspiracijo sodobnemu jugoslovanskemu gledališču (G. Muzaferija) itd.

Zgodovinski vidik teme obravnavajo štirje avtorji: S. Kursar-Pupovac (Metamorfoza vilinskega sveta), R. Lozić (Režiser v ljudskem gledališču), M. Obradović (K ljudskemu gledališču) in M. Rodić (Motivi in liki ljudske poezije v dramski ustvarjalnosti NOB).

Dramaturškega vidika se je lotilo 21 raziskovalcev. Gre za referate (vseh ne naštevam), ki osvetljujejo posamezne junake ljudskih pesmi in pripovedi in njihovo oživitve v dramskih besedilih. Taki so npr. Banović Strahinja, Rdeča kapica, Hasanaginica, Jane Zadrogaz, Lepa Vida, Jeti itd. O Banović Strahinji piše P. Blažek, ki osvetljuje tega junaka v Mihajlovičevem dramskem delu. E. Cerović-Mladja predstavlja tri drame o Banović Strahinji itd.

Z likom in usodo Hasanaginice v dramskih delih se ukvarjajo M. Maglajlić, L. Pešikan-Ljuštanović in A. Softić. Poleg tega avtorji osvetljujejo še motiviko ljudske književnosti v sodobnem gledališču (tudi lutkovnem), probleme prenosa in transpozicije. Ljudske prvine v gledališču, lutkovnem gledališču in v radijskih igrah so odkrivali: S. Mandić, N. Panovski, Đ. Đurđević in E. Majaron. E. Majaron in M. Terseglav sta na simpoziju zastopala Slovenijo. Prvi je prispeval referat Ljudsko-književni motivi v lutkovnem gledališču, drugi pa je analiziral motiv lepe Vide pri Cankarju, Šeligi in Kmeclu (Manjkata samo še socialna delavka in Freud ali motiv lepe Vide v sodobni slovenski dramatik).

Referatom sledi bibliografija M. Radonjića — Donesek za bibliografijo moder-
nih in sodobnih jugoslovanskih dram, ki so nastale po motivih ljudske ustvarjal-
nosti. Gre za dragocen pregled, ki pa je deloma zelo površen.

Vsi referati v zborniku so natisnjeni v srbohrvaščini. Štiri referate — dva
slovenska in dva makedonska — sta vzorno prevedla Ljiljana Pešikan-Ljuštanović
in Gojko Janjušević. Bralec pa bo imel več pripomb h korektorskemu delu, saj
je v vseh besedilih ostalo precej tiskarskih oz. tipkopskih napak.

Zbornik je bil razmnožen v kopirni tehniki v nakladi 300 izvodov. To pa
pomeni, da knjiga ne bo odvzemala dragocenega prostora v splošnih niti v spe-
cializiranih knjižnicah, saj zaradi tako majhne naklade sploh ne bo prišla do
marsikatero ustanove. Rečem lahko, da bi bila to velika škoda, saj gre za raz-
meroma poglobljen in sistematičen pregled ljudske motivike v gledališču oz. za
uspeh problemski izsek. Pomena zbornika ne morejo zasenčiti niti nekatere avtor-
ske ohlapnosti, niti »tu in tamšnje vsesortnosti«.

Marko Terseglav

**Tvrtko Čubelić: *Povijest i historija narodne književnosti*. Historijske
i literarno-teorijske osnove te genološki aspekti. — Analitičko-sintetički po-
gledi. Zagreb 1988, 444 str.**

Kdor pozna in spremlja Čubelićevo delo, knjiga zanj ne bo nova, ker prinaša
velik del člankov in razprav, ki jih je avtor v letih od 1945 do približno 1983
objavljal v jugoslovanskih strokovnih revijah in časopisih. Te raztresene članke
je Čubelić že pred leti (1983) prvič izdal v samostojni knjigi z naslovom *Na sta-
zama usmenog narodnog stvaralaštva*. Večina tega gradiva pa tvori okostje tudi
najnovejši knjigi *Povijest i historija usmene narodne književnosti*.

Kaj je novina v tej knjigi, opozarja sam avtor, ki predstavi prejšnja svoja
dela, na katera se je opiral, predstavi pa še nastajanje sedanje knjige. Takoj je
treba reči, da je novost v tem, ker avtor objavlja antologijski izbor gradiva, ob
njem pa niza članke, razmišljanja in t. i. beležke, ki so tudi novost. Novost je
še dodelano videnje nekaterih folklorističnih problemov, čemur bi lahko rekli
avtorjev osebni znanstveni razvoj. Povsem na novo pa so napisana poglavja
o predmetu (ustnem slovstvu), metodah raziskovanja in pomožnih folklorističnih
disciplinah ter nove in aktualne teme, npr. o Vukovem dojemstvu in razume-
vanju ustnega slovstva. Kot pravi avtor, je bil njegov namen, da teorijo o ustnem
slovstvu predstavi v dialoški in diskusijski obliki, ki ima v knjigi svoje težišče
pretežno v beležkah. Prav ti drobni zapisi, diskusije in prebliski so zelo pomembni
za razumevanje Čubelićevega videnja ustnega slovstva. Najbrž pa je največja
prednost knjige v tem, da je na enem mestu obdelano celotno usno slovstvo,
in da ne gre več za parcialne predstavitev bodisi le pesništva ali proze ali gle-
dališča.

Najprej je skupaj z izbranim gradivom predstavljena ljudska lirika, nato
epika, kratke oblike, pripovedništvo in teatrologija. Vsako vrsto spremljajo uvodi,
predstavitveni članki (splošno o ljudski epiki, liriki, dramatikah itd.), problemske
razprave (o klasifikaciji, terminologiji, verzu, stilistiki) in metodološki članki
(o preučevanju, zbiranju, zapisovanju in razumevanju) ustnega slovstva. Potem
so tu že omenjene beležke, tematske bibliografije in povzetki. Prvi del knjige
prinaša še splošno teoretična razmišljanja o celovitosti in avtonomnosti ustnega
slovstva, o njegovih ambientalnih predpogojih, o zgodovinsko-družbenih osnovah,
pa o kategoriji ustnosti in pisanosti, o poetiki ustnega slovstva ter o predmetu
samem.

To bi bila v najkrajših obrisih »osebna izkaznica« najnovejše Čubelićeve
knjige, ker vseh razprav, člankov in beležk, ki jih je okrog dvesto, ni mogoče
našteti, saj že samo kazalo obsega sedem drobno tiskanih strani.

Če se omejim samo na ljudsko liriko, so najprej predstavljena kratka raz-
mišljanja o njej, nato poreklo, beleženje in zbiranje, njena klasifikacija, pomen
in končno povzetek. Vsak od navedenih naslovov pa je z novimi razpravami in
članki razdelan v posebnih poglavjih. Na podoben način so obdelana poglavja
o epiki in drugih vrsteh. Ob vsaki vsebinski celoti avtor razčlenjuje nekatera
splošna in specifična vprašanja, kot so npr. terminološki problemi, poetika ustne-
ga slovstva, ki jo še posebej razčleni ob vsaki vrsti posebej. Avtor na kratko
predstavi še mednarodne odmeve jugoslovanskega (srbohrvaškega) ustnega slov-
stva, pokaže na različna gledanja in »šole« v folkloristiki. Posega pa še v zgo-
dovino preučevanja ustnega slovstva, kjer Čubelić predstavi znanstvene pristope
znanih jugoslovanskih zbiralcev oz. teoretikov, kot so bili Karadić, Daničić, Jagić
in Murko.

Ob knjigi se odkrivajo Čubeličevi osebni pogledi na ustno slovstvo, ki izhajajo iz približno treh krogov: 1. Gre za predstavitev sestave in strukture ustnega slovstva, ki sta po avtorjevem mnenju premalo poznani, zato prihaja do kontroverznih in za avtorja nesprejemljivih gledanj na ustno slovstvo s strani drugih ved, politike, šole itd. Prav sestava in struktura skrivata v sebi ključ za razumevanje posebnega življenja in poetike ljudske pesmi.

2. Važen je torej pravilen pogled na gradivo in njegovo razumevanje. Avtorjevo videnje se je razvijalo od prvega srečanja z ljudsko pesmijo v domačem okolju (Bosna) v mladih letih, preko študijskega odkrivanja problemov, srečevanj z domačo in tujo znanstveno literaturo, do zrelega osebnega pogleda na probleme. Z marsikaterimi stališči se Čubelič ne strinja in z njimi polemizira. Med najbolj razvpitimi avtorjevimi zavračanja je gotovo zavračanje folklorističnega komparativizma, ki išče vsebinska in oblikovna stičišča v ljudskih ustvarjalnostih raznih narodov. Avtorju se zdijo take primerjave preveč mehanične in zato krivične do samosvojih nacionalnih izpeljav v ustnem slovstvu, ki naj bi s tem bilo ob specifične nacionalne in poetološke izpeljave. Pozitivistične in mehanične primerjave res lahko pripeljejo do tega, vendar pa je folkloristična veda dokazala nasprotno, prav tisto, kar zagovarja tudi Čubelič. Podobni vsebinski pojavi (tème, motivi) imajo namreč v ustnih slovstvih raznih narodov svojo posebno nacionalno oz. etnično izpeljavo, zato kažejo primerjalne študije prav na specifično ustvarjalnost posameznih narodov, tudi prevzem neke teme od drugega naroda ni nikoli le ponovitev, ampak je nova ustvaritev. Do tega je velik del svetovne folkloristike prišel prav na podlagi komparativne metode, ki jo Čubelič tako ostro, a po nepotrebnem zavrača. Na ta problem sem opozoril že pri predstavitvi Čubeličeve knjige *Na stazama usmenog narodnog stvaralaštva* (1983), ki prinaša večino zdaj še enkrat objavljenih člankov.

3. Krog Čubeličeve teoretične samosvojesti je v njegovem doslednem in pozitivnem prizadevanju po emancipaciji ustnega slovstva s svojo lastno poetiko in specifičnim načinom življenja, kar vse ga loči od umetnega in množičnega slovstva. Tako kot drugim folkloristom tudi Čubeliču ustno slovstvo ni zgolj literatura, zato ga ni mogoče razložiti in razumeti le z metodami literarnih znanosti. To pa odpira Čubeliču nov problem: emancipacijo folkloristike od zgodovinsko oktroirane simbioze z literarno zgodovino in teorijo. Zaradi estetskih in normativno-poetoloških načel literarne teorije, je bilo ustno slovstvo po Čubeliču vedno podcenjevano, nerazumljeno in omalovaževano pa tudi odrinjeno in prekrito s konotacijami, ki so daleč od bistva ustnega slovstva. Zato je po avtorjevih besedah njegova naj-novejša knjiga nastajala zelo dolgo, ker se je bilo treba sproti spopadati s številnimi mnenji o njenem smislu. Avtor vidi smisel knjige v prikazu ljudske pesmi, pripovedke, uganke itd. kot ustvarjalnosti, ki so na svojstven način neprestano odkrivala vse tegobe in nesigurnosti ipd. v zgodovinskem trajanju človeštva. Ves ta del zamolčan in odrinjene dediščine oz. tradicije Čubelič uokvirja na skupni imenovalce — ljudska ustna književnost (narodna usmena književnost).

Ta termin je relativna posebnost v jugoslovanski in svetovni folkloristiki, ki uporablja pojem ljudska književnost ali pa posebej ustna. Na sestavljenem terminu pa v Jugoslaviji vztraja le Čubelič in nekaj folkloristov njegove šole. Avtor se je zavedal vseh strokovnih nasprotovanj, zato ga je podkrepil z razlagami in utemeljitvami, ki so vsaj na prvi pogled sprejemljive, čeprav nepotrebne.

Veliko bolj v negotovosti pa pušča avtor bralec s samim naslovom knjige oz. s formulacijo »povijesti i historija«, ki poprečnemu poznavalcu hrvaščine zveni kot pleonazem. Utemeljenost takega naslova je malo bližja le tistemu, ki nekoliko pozna hrvaško zgodovinsko pisje. Nekateri hrvaški zgodovinsko pisarji namreč ostro ločujejo med terminoma povijest, ki se nanaša na zgodovinske dogodke same v njihovem-sosledju, in historija, ki je poimenovanje za znanstveno preučevanje teh dogodkov; v slovenščini — zgodovina in zgodovinsko pisje.

Na tak način razumljen naslov Čubeličeve knjige nam še bolj približa avtorjev namen oz. cilj, predstaviti na eni strani ustno slovstvo kot dogodek, kot del življenja in kot ustvarjalnost, ki je povezana s človekom in njegovim doživljanjem sveta, na drugi strani pa raziskovalni postopek in pogled, ki ta »dogodek« (ustno slovstvo) raziskuje, analizira, vrednoti in umešča v naš vsakdanjik in v okvir nacionalne kulture.

Res pa je, da se je do teh ugotovitev malo težje prebiti zgolj po zadnji Čubeličevi knjigi, saj nekaterih smislov ni lahko razbrati in se dokopati do njih, marsikdaj jih samo slutimo, ker je knjiga večasih preobložena, večasih nepregledna, prav zaradi številnih vrivkov in »veznih tekstov«. Z boljšo ureditvijo (vsebinsko in tehnično) bi se dalo bolj poudariti osnovni namen knjige in njeno preglednost.

Marko Terseglav

Tomislav Bekič, Sava Damjanov, Zoja Karanović, Marija Kleut, Jelka Redžep, Mirjana D. Stefanović, *Srpsko građansko pesništvo*. Ogledi i studije; Matica Srpska — Novi Sad; Institut za jugoslovenske književnosti i opštu književnost filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad 1988, 444 str.

Vsi ustvarjalci knjige so zaposleni na Inštitutu za jugoslovenske književnosti v Novem Sadu. Tu je nastala zasnova in izpeljava projekta o srbski meščanski poeziji. To je umetna, ponarodela in ljudska poezija, ki so si jo znani in neznani ljubitelji zapisovali ali prepisovali v svoje rokopisne pesmarice. Te so, po do sedaj znanih podatkih, nastajale od približno leta 1763 (pesmarica Teodora Dobraševića) do približno 1892 (pesmarica Stevana Vidakovića). Danes gre za približno 130 pesmaric, od katerih jih je skoraj polovica izgubljenih in so znane le iz znanstvene literature, ki se je o pesmaricah pojavila že v 20. letih tega stoletja. (Tihomir Ostojić i Vladimir Čorović, *Srpska građanska lirika XVIII veka*, Beograd 1926). Pesmarice so se torej srbski literarni zgodovini pokazale kot neprecenljiv vir raziskovanja. Ljudje, ki so pesmi zapisovali ali prepisovali, so večkrat prispevali zelo osebni izbor. Veliko pesmi pa se pojavlja iz pesmarice v pesmarico tako, da po mnenju Marije Kleut lahko govorimo o tradicionalnem pesemskem fondu, kar deloma govori o repertoarju in okusu določene plasti prebivalstva. Pesmarice so dokument in svojevrstno ogledalo kulture nekega časa, kar je svojevrstna vzpodbuda za raziskovanje različnih družboslovnih disciplinam. Zaradi pisanosti gradiva so rokopisne pesmarice lahko dobrodošel vir za raziskave poetike, saj avtorske pesmi znanih ali manj znanih in anonimnih avtorjev kažejo naslonitev bodisi na umetno, popularno, ponarodelo ali na ljudsko pesništvo.

Mimogrede pa naj omenim, da so v prejšnjem stoletju bogoslovci iz Sremskih Karlovcv zapisovali tudi slovenske popularne in umetne pesmi (Prešernove, ljudske, Po jezeru bliz Triglava itd.).

Ker tiskana knjiga ni bila splošna dobrina, kot je danes, so rokopisne pesmarice opravljale svojevrstno poslanstvo. V njih se najdejo še predvukovski zapisi ljudskih pesmi, znano pa je, da je Vuk marsikatero pesem dobil prav v pesmaricah. Zaradi vsega tega ni čudno, da je Institut za jugoslovenske književnosti leta 1979 začel s sistematičnim raziskovanjem arhivov in rokopisnih pesmaric. Raziskava, v začetku podprojekt, se je najprej imenovala Ljudska in umetna poezija v rokopisnih pesmaricah 18. in 19. stoletja, od 1985 naprej pa Rokopisne pesmarice 18. in 19. stoletja. Rezultat projekta je pričujoča knjiga, ki po mnenju avtorjev še ni celovit prikaz srbske meščanske poezije.

Knjiga ima štiri poglavja s sledečimi naslovi: 1. K poetiki meščanskega pesništva, 2. Osebni prispevek meščanskemu pesništvu, 3. Ljudske pesmi v rokopisnih pesmaricah in 4. Gradivo za preučevanje meščanskega pesništva.

V prvem poglavju so zastopani trije avtorji s šestimi prispevki. Marija Kleut z razpravama Rokopisne pesmarice v dobi srbske romantike in Rokopisne pesmarice Nikolajevića — prispevek k preučevanju srbskega meščanskega pesništva.

Avtor Sava Damjanov se predstavlja v prvem poglavju s tremi prispevki o erotiki: Erotična poezija v Erlangenskem rokopisu, Erotična poezija v rokopisnih pesmaricah 18. in začetka 19. stol., in Erotična poezija v rokopisnih pesmaricah 19. stoletja (novoodkrite) pesmarice. Poglavje o poetiki meščanskega pesništva pa zaključuje Mirjana Stefanović s prispevkom K rimanemu stihu v srbski meščanski poeziji.

Drugo poglavje pričinja prispevek Zoje Karanović o Kačiću in meščanskem pesništvu. Ista avtorica objavlja še dve razpravi (Pesmi Lukijana Mušičkega v rokopisnih pesmaricah 19. stoletja, Mito Orešković in meščansko pesništvo). Sledi prispevek Mirjane Stefanović: Pesmi Jovana Rajića v rokopisnih pesmaricah Marija Kleut pa objavlja tri prispevke: Dositejeve pesmi v rokopisnih pesmaricah, Sterijini verzi v rokopisnih pesmaricah in Zmajevi pesmi v rokopisnih pesmaricah. Sava Damjanov nadaljuje s prispevkom Tri erotične pesmi Lukijana Mušičkega v Vukovi zapuščini, z dvema člankoma pa Jelka Redžep: Vsake sorte pesmi in Pesmarica Josipa Ivankovića. Nesrbske pesnike, zastopane v rokopisnih pesmaricah, je obdelal Tomislav Bekič v prispevkih Schillerjeva pesem Der Jüngling am Bache v rokopisnih pesmaricah in Zmajev prevod Lessingove pesmi Die Türken in rokopisnih pesmaricah.

Nadrobno naštevaje prispevkov bi zaslužilo še dodatne informacije in komentiranje, kar v takem prikazu žal ni mogoče. Moram pa pripomniti vsaj tole: Odkar se ukvarjam z ljudskim pesništvom, razmišljam o morebitnih povezavah nekaterih popularnih, trivialnih in ljudskih pesmi. Žal se v Sloveniji premalo ali sploh ne ukvarjamo s tisto vrsto pesništva, ki je po folklorističnih načelih ne moremo uvrščati med ljudsko. Do sedaj so folkloristi zavračali popularno in trivialno poezijo z obrazložitvijo, da le ta po strukturi in poetiki ne sodi k ljudski

(kar je res). Toda tudi na tej ravni se lahko najdejo podobnosti. Vaznejša pa bi bila trivialna literatura za preučevanje geneze posameznih kontekstnih pojavov, s čimer bi se dalo pojasniti nekatere elemente množične kulture in znotraj nje tudi ljudske.

Med avtorji knjige, ki jo predstavljam, predavata Marija Kleut in Zoja Karanović na fakulteti »pravo« ljudsko književnost. Toda v knjigi imata skoraj največ prispevkov o meščanski, ker sta že zdavnaj uvideli pomen in povezavo širših raziskav, čeprav s tem v ničemer ne zanikata specifičnost in posebnega življenja ljudske književnosti. To lahko med drugim vidimo v tretjem poglavju knjige, kjer Marija Kleut objavlja kar tri prispevke o ljudskih pesmih: Srbske rokopisne pesmarice kot vir za preučevanje ljudskega pesništva (!), Poskus označitve predvukovskega zapisovanja ljudskih pesmi in Najstarejša zbirka bečarcev v pesmarici Nikolaja Begovića. Tudi Zoja Karanović predstavlja tri dela: Pesmarica Avrama Miletića in ljudsko pesništvo, Nek predvukovski zapis ljudske lirske pesmi Pile su vince do tri jetrvice in Tri ptičice goru preletoše in meščansko pesništvo. (To pesem smo s posredovanjem belokranjskih uskokov dobili tudi Slovenci). Poleg njiju se s tremi prispevki predstavlja še Jelka Redžep — Ljudske pesmi v rokopisni pesmarici (razne pesmi), Pisma od vojvode Janka v zbirki Različne pesmi in Kraljević Marko v neki rokopisni pesmarici.

Skupni avtorski prispevek Marije Kleut in Mirjane Stefanović, Dopolnilo k bibliografiji srbskih rokopisnih pesmaric, je edini članek četrtega razdelka, s katerim se knjiga končuje. Iz tega članka izvemo, da so avtorji knjige pri svojem raziskovalnem delu odkrili še 30 pesmaric iz obdobja od 1816 do 1892, ki jih v omenjenem dopolnilu natančno popišejo. Knjiga zasluži vso pozornost. Nujno bi bilo, da jo poleg literarnih zgodovinarjev vzamejo v roke tudi folkloristi.

Marko Terseglav

Bernd Jürgen Warneken, *Populare Autobiographik*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde E. V., Tübingen, 1985, 156 strani.

Ze podnaslov knjige razloži bistvo njene vsebine, ko dodaja, da gre za empirično študijo o vrsti (žanru), ki je vir za raziskovanje vsakdanjega življenja. Zanimanje za to vrsto se je rodilo iz prizadevanja, spustiti se od abstraktnih analiz resničnosti posameznih skupin in razredov k spoznavanju njihovega konkretnega načina življenja in zavesti, in to posebno pri spodnjih plasteh prebivalstva.

Pojem 'popularna avtobiografika' v širšem pomenu po avtorju obsega osebno pisanje, to je pisma, dnevnike in spomine neprofesionalnih piscev, ki niso člani ne višjih ne intelektualnih slojev. Pojem je širši kot 'delavska avtobiografika', a ožji kot 'laidna', ki jo spremlja slabšalni prizvok. Družbene skupine, iz katerih izhajajo v knjigi upoštevani avtorji, so zaznamovane z nizko izobrazbo. Pojem 'spodnje družbene plasti' obsega še manj zamejene pojme 'ljudstvo' in njegove konotacije: 'mali ljudje', 'preprosti ljudje', in kot se je še nedavno označevalo člane nižje in malomeščanske plasti: 'navadni ljudje'. Prilastek 'nižji' pomeni torej relativno široko lestvico, ki sega od najnižjih do 'spodnjih srednjih' izobrazbenih slojev. Glede na družbeno diferenciacijo, ki jo zajema tukajšnja obravnava, je gotovo skrb, na katere plasti oz. skupine v njej se nanaša njegova empirična analiza, smiselna in potrebna. Na nas pa je, da prav iz tega vzroka ne prenašamo avtomatično njenih spoznanj na slovenske razmere.

B. J. Warneken začenja pisanje s kritiko tistih zgodovinarjev in etnologov, ki metodo 'zgodovinskega' ali 'biografskega' intervjuja utemeljujejo z obstojem 'skoraj nepismenega ljudstva'. Avtor izhaja iz prepričanja, da so bili dotlej viri, ki jih tokrat monografsko obdeluje, podcenjevani in primerja prednosti in pomanjkljivosti tovrstnih pisnih virov in 'ustne zgodovine'. Vsekakor dovolj resno vprašanje tudi za slovensko etnologijo, slovstveno folkloristiko in še katero stroko. Čudi se, da je bila ta — za višje plasti — le relativna pismenost spodnjih plasti tako dolgo zunaj obzorja omenjenih strok.

Nato označuje posebnosti poglavitnih žanrov, ki jih je mogoče zajeti v naslovni termin, popularna avtobiografija. Pri pismu je pomembno ne le pisanje samo, ampak tudi papir, pisava, razločki glede na pokrajine, statusne skupine. Smiselno je opozorilo, da izseljenci niso spontani avtorji pisem, saj doma nemara niso prijeli za pero. Avtor govori o votivnih pismih, s katerimi se posamezniki zahvaljujejo za ozdravitev ali rešitev iz drugih stisk na priprošnje svetnikom. Od pošte si je preskrbel tudi podatke o povečanju poštnega prometa pred prazniki. Dokazuje veliko diferenciacijo v pisanju pisem glede na stan, poklic, zaposlitev itd.

Pri obravnavi dnevnikov je mogoče še bolj upoštevan zgodovinski vidik, saj zasleduje njihovo popularnost že od 18. stoletja dalje. Svoje ugotovitve pa opira

na pregled skoraj 300 podeželskih dnevnikov iz severne Nemčije. Za raziskovalce je vrednost teh virov predvsem v spontanosti njihovih avtorjev in veliko manjši samocenzuri, kakor je (lahko) navzoča pri ustnem intervjuju. V nasprotju s pismi in dnevniki so avtobiografije, tj. življenjepisi, bolj strnjene, kar uživa pri raziskovalcu določeno prednost. Največ jih je najti med delavci, vendar so večinoma nepolitični, omejeni le na ozek družinski in prijateljski krog. Od spontanosti spominov in življenjepisov je treba ločiti naročene, naprošene spomine in življenjepise, ki so javno ali osebno vodeni — npr. z uvedbo posameznih rubrik, na katere naj odgovorijo naslovljenci. V tem pogledu so se dobro izurili na Poljskem, tudi na Švedskem obstajajo podobni projekti, medtem ko so jih v (Zahodni) Nemčiji začeli izvajati bolj v kulturno zabavne namene kot z znanstvenimi cilji.

Knjiga je dobrodošla predvsem zaradi predstavitve metodike, s katero se avtor sam ali drugi lotevajo posameznih zadevnih problemov, medtem ko so vprašanja kot taka že lep čas v zavesti tudi slovenske etnologije in slovstvene folkloristike. Metodološko in metodično je bila tukajšnja problematika upoštevana že v Vprašalnicah za ETSEO (Prim. št. X, M. Stanonik, Besedna umetnost, Branje, Lj., 1977), na dnevniki kot pomemben vir za etnološke raziskave je opozorila Marija Makarovič z delno objavo enega od njih v knjigi Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Lj., 1978, 244—292. Pisma slovenskega vojaka so bila temelj za Etnološki oris žirovske družine (1914—1916) in *Moji spomini* Franca Dovžana za Portret vaškega gledališčenika (oboje M. Stanonik, Traditiones 7—9, 1982, 169—181; Traditiones 14, 1985, 33—54).

Te objave niso le sad naključja, saj skrbno registriramo vsak tovrsten pojav, kolikor naletimo nanj pri svojem delu. Marsikatera opažanja B. J. Warnekena se ujemajo z našimi, res pa je, da še ni prišla priložnost, da bi jih sistemsko prikazali, kar se je že posrečilo omenjenemu nemškemu avtorju. Njegova tukajšnja knjiga omogoča obravnavo vprašanja tudi primerjalno, predvsem pa daje v premislek tudi njegovo ekonomsko plat, saj ocenjuje prednost uporabe te ali druge metode — banalno ali ne — tudi skozi dinar.

Posebno bogat vir za ta vidik raziskovanja bi lahko bila tudi revija Borec, saj prinaša omenjeno biografiko v različnih oblikah že vsa leta svojega izhajanja: Pri tem omogoča tudi raznovrstne metodološke preizkuse glede na to, da se tovrstne objave omejujejo na eno in isto obdobje, marsikdaj pa različni avtorji obujajo spomine tudi na ene in iste dogodke v njem.

Marija Stanonik

Der Zigeuner im Paradies. Balkanslawische Schwänke und lustige Streiche. Übersetzt und herausgegeben von Wolfgang Eschker. Kassel: Röth 1986 (Das Gesicht der Völker 52). 209 str.

Slovenskega bralca takoj zbodejo v oči platnice knjige, ki jo tu predstavljamo — dva živobarvna prizora z naših panjskih končnic, med njima pa napis. »Der Zigeuner im Paradies. Balkanschwänke«. Sicer prikupna oprema knjige in njen podnaslov sta očitno v nesoglasju, saj tipično slovenske poslikane panjske končnice nimajo nikakršne zveze z Balkanom. Dokaz več za to, da je tujcu težko dojeti ali celo opaziti večasih prav bistvene nadrobnosti. Dejstvo je namreč, da so Slovenci le zelo maloštevilčen narod v južnoslovanski skupini in, ne da bi pripadali Balkanu, vendarle del balkanske države, da so njihove specifičnosti v tem sklopu tujcu le do neke meje doumljive. Vsekakor bi bil izraz »südslawisch« v podnaslovu antologije jugoslovanskih in bolgarskih zabavljic in smešnih zgodbic mnogo bolj na mestu.

Eschker je izbral 105 zgodbic, od teh jih je iz Slovenije enajst. Med njimi sta dve o Lemberžanih, dve o Ribničanih in dve o Pavlihi. V celoti je antologija sestavljena uravnovešeno in avtorju je uspelo posredovati nemškemu bralcem vpogled v pisano paletu motivov in jim predstaviti šaljive kljukce ter »Abderite« z južnoslovanskega območja. Razvidne so tudi spreminjajoče se razmere (to velja še zlasti za srbohrvaško jezikovno skupino), saj sega časovni lok izbora vse od zapisov iz 19. st. do najnovejših pripovedi. Med novejšimi je tudi »Der Zigeuner im Paradies«, zabavljica na jugoslovanski televizijski ekonomsko-propagandistični program, po kateri ima knjiga naslov. Ta zgodba je ena od triindvajsetih, ki so tu prvič objavljene. Vseh trindvajset je iz jugoslovanskih arhivov: po pet iz zagrebškega in sarajevskega arhiva, devet iz beograjskega in štiri iz skopskega. To, predvsem pa dejstvo, da je prva, ki zajema iz repertoarja zabavljic in šaljivih zgodbic iz celotnega ozemlja južnih Slovanov, daje zbirki posebno vrednost.

Prevodi posameznih zgodbic skušajo biti kar najbolj zvesti originalom, od tod tudi stilistične razlike med njimi. Berejo se gladko in zvenijo v ljudskih tonih, vendar avtorju pri prevajanju večasih nerodno spodrsne, zlasti kadar gre za ar-

haično ljudsko pripoved. Tako npr. beremo v zgodbi št. 3 (Sieben Lügen) skoraj na začetku: »... und man kam, um sie wie ein Wunder zu bestaunen.« V originalu se mesto glasi: »... so ji čuda v ogledi hodili.« Prevajalcu očitno ni znan naš izraz »v ogledi hoditi« povrh ga je pa zapeljal še prislov »čuda«. Mimogrede: v isti zgodbi je tudi napačen prevod slovenske besede »plevem«, zaradi česar se v prevodu izgubi poanta tega dela dialoga, pa tudi prevod za besedo hrastje: »eine dicke Eiche« ni dober. To, da je v prvem odstavku namesto »mit mir« napisano »mit ihr« je pa morda le tiskovna napaka. V zgodbi št. 9 (Wie Pawlicha aber doch noch reich wurde) beremo v drugem odstavku: »... Denn er hatte sich gedacht, in sieben Jahren würde alles wieder in Ordnung sein und dann könnte er vielleicht auch Räder gebrauchen...« V slovenskem originalu pa je zapisano (v direktnem govoru): »čez sedem let je vse prav, tedaj bodem morda tudi koleasa (gen. sg. ne ak. pl.!) kedaj potreboval, ...«. Avtor je torej zgrešil smisel našega pregovora, ki je podan v arhaični obliki.

Ozemlje, na katero posega naša zbirka šaljivih zgodbic, je eden najbolj pisanih končkov sveta. Stevilni, neverjetno pestri etnični premiki so hkrati z burnimi političnimi dogajanjmi, ki so od nekdanj značilna zanj, oblikovali tako kulturno, kot gospodarsko in etnično podobo južnoslovenskega območja v svojevrstnem konglomerat najrazličnejših sestavin.

Gotovo je res, kar beremo v spremni besedi, da predstavlja politična, družbena in verska raznolikost pri južnih Slovanih posebno ugodna tla za bogato in pestro ljudsko izročilo, na kar so med Nemci opozarjali že Goethe in brata Grimm. V nadaljevanju spremne besede razloži Eschker svojim bralcem, da razpade obravnavano ozemlje v več jezikovnih področij. Ugotovi, da je slovensko jezikovno področje relativno lahko pregledno in poda njegovo oznako, ki je v sklopu celote nujno zelo sumarna in se ne spušča v prikaz področij, ki smo jih sicer vajeni pri etnološkem delu.

Nato poudari izredno zapleteno kulturno-politično situacijo pri srbskohrvaški jezikovni skupini in pokaže na elemente, ki se v njej mešajo. Končno našteje še vplive, ki so zaznavni v pripovednem izročilu makedonskega in bolgarskega jezikovnega sveta.

Sledi kratek instruktiven pregled zbiranja oz. zapisovanja ljudskega pripovednega gradiva na tem področju. Ob njem bi pripomnila le to, da bi bilo potrebno pri Vuku Karadžiču omeniti zasluge, ki jih je imel za njegovo delo Jernej Kopitar.

Strokovnim interesom služijo še posebej opombe. V njih najdemo poleg tipološke opredelitve tudi geografske podatke, dalje podatke o zapisu, kolikor so znani, in literaturo. V opombah so tudi razložene tuje — v glavnem turške — besede in to pri zgodbi, v kateri se prvič pojavijo. Ker se v tekstih ponavljajo, bi bilo morda bolj praktično, če bi bile zbrane in razložene v abecednem seznamu, čeprav jih ni ravno mnogo. Dodan je še pregled tipov in seznam literature s krajšavami.

Knjiga ni brez napak, vendar večino pazljiv bralec lahko sam odkrije. Pri naštevanju doslej neobjavljenih zgodbic na str. 170 manjka pri Sarajevu št. 53, pri Skopju pa št. 75. Bosanska smešnica »Das Heiratsangebot« (št. 31) je napačno uvrščena med hrvaške.

Glede na to, da je naša ljudska pripoved v originalu dostopna le zelo redkim poznavalcem južnoslovenskih jezikov, ima Eschker vsekakor zaslugo, da ji je s svojim delom utrl pot v široki svet. Nemško beročim raziskovalcem ljudskega slovstva bo knjiga gotovo dobrodošla.

Monika Kropelj

Samuel Glotz, *Les denominations du Carnaval*, v: »Tradition Wallonne« — Mélanges Albert Doppagne, 4 (Bruxelles 1987) 371—489. Posebni odtis.

Poimenovanju časa, ki ga mi imenujemo »pust« ali »predpust« in ki se je zanj uveljavilo nam še tuje ime »karneval«, je Samuel Glotz, bivši ravnatelj Mednarodnega muzeja mask in karnevala v mestu Binche v Belgiji, posvetil obširno študijo, ki tudi za nas ni brez pomena. Čas, ki je predmet Glotzove študije, so dnevi pred velikonočnim postom. Danes se začenja s pepelnico, sredo po nedelji, ki se v liturgičnem koledarju imenuje *quingagesima* (petdesetnica), se je pa začel tudi šele s prvo postno nedeljo, liturgično imenovano *quadragesima* (štiridesetnica). Latinsko ime za ta čas je bilo *carnisprivium*, kar pomeni »odvzetje mesa« (*caro*, -nis »meso«, *privo* I »odvzeti«), tj. *post. prepoved uživanja mesnih jedi*. Poimenovanje časa pred postom je predmet Glotzove razprave. Ta čas ima v različnih jezikih različna imena, ki izvirajo iz različnih starih latinskih poimenovanj. Prva skupina imen izhaja iz lat. *initium* (»začetek« tj. *posta*) in *introitus*

(»vhod, vstop« tj. v postni čas), tako v keltskih jezikih: *enet* (prvič 877), v romanskih jezikih in v baskijskem jeziku: port. *entruído*, špan. *antruydo*, *antrujejo*, stara prov. *entroydo*, bask. *jaute*, *ihaute* (iz *entraute*); iz lat. *incipere* (substantivirano: »začetek«) pa latin. *scheiver*, furl. *inseri*, *inscèri*, *issèri*, *sceveri*, *cèvri*, iz lat. *suscipere* (»začeti«), v Engadinu *tshutschschaiver*. Imena v francoskih pokrajinah izhajajo iz *quadragesima* > *Carême*, naprej pa *Carême entrant*, *Carême pregnant* (*pendre* v pomenu »začeti«), odtod *Caramentran*, Germanski jeziki imenujejo ta čas po večeru ali po noči pred začetkom posta — na severu *Fastabend*, na jugu *Fastnacht*. Druga skupina poimenovanj izhaja iz pojma prepovedi uživanja mesnih jedi. V Italiji se je rodil izraz *carnevale* (iz it. *carne* »meso« + lat. *vale* »zdravstvuj«). Izraz je prav počasi prodril v galoromanski svet, v Franciji nastopi 1549 prvič. V Španiji se je pojavil sinonim *carnes tollendas* (lat. *carnes* »mesovje« + *tollo* 3 »odvzamem«) > *carrastollendas*. Anglija pozna samo izraz *shrove-tide* (čas spovedi tj. pred postom) kot ostanek izpred Reforme: *carnival* se omenja kot italijanska šega sredi 16. stol. *Karneval* je prodril v Nemčijo konec 18. stoletja, med francosko okupacijo (1780), vsidral se je predvsem v Kölnu. Izraz *carneval* je doživel svojo zgodovino. Navedel ga je stari Du Cange (1678) in dojel njegovo etimologijo (*caro vale*), ki velja še danes. Sloviti nemški romanist Diez je skušal vsiliti 1854 svojo etimologijo: *carrus navalis*, ki straši včasih v poljudnih spisih o karnevalu. Novejši filologi so jo zavrnil (Gamillschegg 1928). — Semantično podobna imena srečujemo tudi na Vzhodu. Grki uporabljajo izraz *apokreo* (gr. *apo* »proč« + *kreas* »meso«), Slovani podobno: češ. *masopust*, polj. *miesopusty*, hrv. *mesopust* — Slovenci pa smo prvi del sploh odškrnili in uporabljamo samo *pust*. Rusi in Romuni »karnevalskega časa« ne poznajo, kakor ga od Reformacije dalje ne pozna Anglija. — V nadaljevanju svoje študije se avtor loti nekaterih izrazov, šeg in pojmov, ki so v zvezi s »karnevalom«. Tako govori o »svetem« Pustu (v Alpai!), o mesnih jedeh o pustu, o »debelem« četrtku (med Nemci !), o pustnem plesu, ki da vpliva na rast lanu (pri nas za »debelo repo« !), o »šibah-šajbah« in njihovi razširjenosti (dokaj novih podatkov !), o značilni pustni igri v Španiji (in Latinski Ameriki), razbijanju »piñate«, ipd. — Razprava, pisana z veliko akribijo, ob uporabi zelo bogate literature, odpira tudi našim raziskovalcem pusta in pustnih šeg nekaj novih razgledov in vpogledov.

Niko Kuret

George E. Marcus & Michael M. J. Fischer *Anthropology as a Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. — Chicago & London: The University of Chicago Press, 1986. — xiii, 205 str. — Notes, References, Index.

Izkušnje korenitih sprememb v svetu po drugi svetovni vojni so razmajale zaupanje v ustreznost načinov opisovanja družbene in kulturne realnosti, na katerih temeljijo posplošitve družboslovja in humanistike. V antropologiji gre za razprave o etnološkem terenskem delu in pisanju, pri slednjem zlasti za vprašanja, kako oblikovati etnološko pisanje, da bo občutljivejše in sprejemljivejše za glasove preučevane kulture in seveda tudi za širše historične, politične in filozofske implikacije. Pri tem naj bi le-to ostalo zvesto nekaterim »klasičnim« problemom (osvetljevanje raznovrstnosti, opozorila, da je naša družba/kultura samo eden od mogočih vzorcev). Nova poudarka sta pozornost na samoumevne, nepremišljene postavke, ki so na delu pri raziskovanju drugih/drugačnih kultur, in pomenu kritike lastne družbe/kulture. Mogoče je govoriti o obdobju eksperimentiranja, ko so odpovedale avtoritativne znanstvene paradigme, novih pa še ni, dalje o odprtosti različnim vplivom, strpnosti do različnih smeri, ko so »dovoljeni« tudi nepopolni projekti.

Socialna in kulturna antropologija sta v 20. stoletju opravljali dvojno poslanstvo: reševali sta različne kulturne oblike pred procesom globalnega »pozahodnjenja« in manj izrazito služili lastni kulturni kritiki, da bi torej s poznanjem drugih kulturnih modelov samokritično premislili lastne kulturne forme in zdravorazumske postavke.

Knjiga je urejena na dveh ravneh. To so obravnave raziskav tujih kultur, pri čemer gre za novosti v pisanju s komentiranjem različnih besedil, in antropološka kulturna kritika, pojmovana kot razkrovanje možnosti, ki še niso povsem navzoče v antropologiji, ter iskanje njene razločevalne funkcije v sodobnih intelektualnih tradicijah kulturne kritike.

V prvem poglavju, »Križa predstavitev v humanističnih vedah«, je orisano prevladujoče intelektualno ozračje (premiki v literarni kritiki, pravu, umetnosti, v družbenih teorijah, filozofiji, neoklasični ekonomiji, pa tudi v naravoslovju, matematiki), za katero je značilno, da ne prisega na »velike teorije«, marveč si

prizadeva za poglobljeno obravnavo kontekstualnosti, za pozornost izjemam namesto pravilom, kaosu namesto redu. Razprave so premaknjene na raven epistemologije, metode, interpretacije, diskurzivnih form. Problem predstavitve v antropologiji se kaže kot problem opisa. Antropologijo zdaj manj zanima pojasnjevanje sprememb v širokih okvirih, bolj pa odkrivanje inovativnih načinov opisa procesov sprememb na mikroravni, kjer je antropologovo oko »oko draguljarja«. V tem je tudi moč antropologije oz. njene distinktivne raziskovalne metode ali postopka — etnografije. Ta svojega polja ne išče (in ne more in ne sme iskati) zgolj v oddaljenih in eksotičnih kulturah, marveč ga najde prav tako v kompleksnih nacionalnih državnih družbah. V 60. letih je nastal nov diskurz, ki so ga poimenovali »interpretativna antropologija«. V njem je etnografija njeno središče.

Drugo poglavje, »Etnografija in interpretativna antropologija«, historično pojasnjuje status antropologije, katere glavni produkt je etnografija. Etnografija »je raziskovalni proces, pri katerem antropolog od blizu opazuje, beleži in se vključuje v dnevno življenje druge kulture (izkušnja, označena kot metoda terenskega dela) in potem piše prispevke o tej kulturi s poudarjanjem opisnih nadrobnosti. Ti prispevki so primarna oblika, v kateri so drugim profesionalcem in bralcem dostopni postopki terenskega dela, druga kultura in etnografovi osebni in teoretski premisleki« (str. 18). O etnografiji v ožjem pomenu (kot pisnem produktu terenskega dela) razpravljajo v zadnjih desetletjih na dva načina: v okviru žanra (vrste ali zvrsti pisanja) in v okviru pomena, ki ga ima v poklicni definiciji in praksi. Na poklicni poti ali v institucionalnem pogledu je pomen etnografije trojen: branje in učenje »dobrih« etnografij je najpomembnejši način študija tega, kar antropologi delajo in kar so: etnografija je osebni, ustvarjalni produkt, ki naj prispeva k teoretskim razpravam; etnografija je neogibni začetni produkt za poklicno napredovanje in ugled. Kot zvrst pisanja ima etnografija veliko skupnega s popotnimi in odkriteljskimi zapisi, v katerih je glavni pripovedni motiv romantično odkrivanje doslej neznanih ljudstev in krajev; slogovno gre za bolj ali manj realistična besedila. V znanstvenih ambicijah se je temu »odkrivanju« pridružil še motiv »reševanja« kulturne raznovrstnosti. V 30. letih se je dokončno izoblikoval klasični etnografski kanon, po katerem mora etnografija posredovati okoliščine terenskega dela, holistično podobo vsakdanjega življenja in kulture, prevajati druge kulture čez jezikovne in kulturne meje. V holizmu in prevajanju je ključ tudi za interpretativno antropologijo. To je »skupna oznaka za različne vrste premislekov, tako o praksi etnografije kakor o konceptu kulture« (str. 25). Njeni teoretski viri (od Parsonsove sociologije, klasične Webrove sociologije, prek fenomenologije, strukturalizma, strukturalne in pretvorbene lingvistike, semiotike, frankfurtske kritične teorije družbe do hermenevtike) so dali elemente za iztanjeno razpravo o primarnem cilju etnografije, ki je, razkriti domačinski nazor ali pogled na svet in razbrati, kako različne kulturne konstrukcije realnosti vplivajo na družbeno delovanje subjektov raziskave pa tudi raziskovalcev. V tem okviru je prišlo do premika iz ravnanja in družbene strukture na pomene, simbole in jezik. V podstavi tega premika pozornosti je razumevanje življenja in kulture kot posredovanja pomenov. Ponazarja ga Geertzova metafora »kulture kot teksti«, ki jih bereta tako preučevanec kakor preučevalec. Za etnografijo sta relevantni obe interpretaciji (domačinska in znanstvenikova), njun splet pa naj bi bil »kulturni dialog«. Nastavki takšnega razumevanja pisanja izvirajo iz kognitivne antropologije (Tyrel), strukturalizma (Lévi-Strauss) in simbolne analize (Geertz), v 70. letih pa so bili oplojeni s fenomenologijo, hermenevtiko in marksistično analizo družbe. Nevarnost, da bi »dialog« razumeli popreproščeno (zgolj kot posebno razmerje preučevalca — preučevanec, ki naj bi bilo samo sebi cilj), so preprečili Gadamerjeva dialoška perspektiva historične hermenevtike, Lacanova »tretja stranka« in Geertzovi »izkušnji bližnji« in »izkušnji daljni« koncepti (experience-near, experience-far concepts). Ob tem ostaja kulturni relativizem metoda in refleksija o procesu interpretacije. Sam nastanek interpretativne antropologije je razumeti tudi kot eno od treh kritik v antropologiji, ki se nanaša na premik iz družbene strukture na simbolne sisteme. Drugi dve (kritika terenskega dela in ahistorične in apolitične narave etnografskega pisanja) sta prav tako sooblikovali t. i. eksperimentalni trenutek, ki se kaže v dveh smereh: v radikalizaciji postopkov predstavitve (t. i. ethnographies of experience) in v upoštevanju »nevidnih velikih moči« (v politično-ekonomskih etnografijah).

»Posredovanje drugačne kulturne izkušnje« (3. poglavje) se danes zdi mogoče samo z upoštevanjem koncepcije osebnosti, s prvino, po kateri se kulture pravzaprav najbolj razločujejo. Ljudje v drugih kulturah delujejo z drugačnimi koncepcijami osebnosti, individualnosti, čustvovanja. Antropologi se sprašujejo, kaj življenje pomeni ljudem, kako ga razumejo v izkušnji različnih družbenih kontekstov. V tem okviru so se razvile tri vrste besedil: t. i. psihodinamične, realistične in modernistične etnografije. Razločki med njimi se kažejo v žarišču

na določeno življenjsko raven, v bolj ali manj avtoritativni vlogi pisca in večji ali manjši stopnji dialoga. Pri realističnih etnografijah so npr. vsebinska jedra življenjske zgodbe, življenjski cikel, obredi, estetske zvrsti, dramatični dogodek. Modernistične etnografije dajejo mnogo več prostora v besedilu (!) preučevalcu, zgrajena pa so dialoško (K. Dwyer, *Maroccan Dialogues*), diskurzivno (J. Favret-Saada, *Deadly Words — Witchcraft in the Bocage*), kooperativno (skupni produkt znanstvenika in pripovedovalca) in nadrealistično (V. Crapanzano, *Portrait of a Maroccan*). Ustrezne pozornosti se kažejo tudi v obravnavi t. i. etnografske poezije in proze, pa tudi v filmu, ki se zaveda, da je skonstruirano besedilo.

Četrto poglavje, »Upoštevanje svetovne historične politične ekonomije — znane skupnosti in širši sistemi«, opozarja na upravičene očitke interpretativni antropologiji, da spregleduje »velike, trde, hladne« moči in interese ekonomije, politike in zgodovine v prid preprostem portretiranju nazorov domačinov. Te moči so namreč integralni del zgradbe in nastanka »notranjosti« vsake kulturne enote in morajo zato biti tudi v spisih tako registrirane. Težava je seveda, kako uspešno povežati makro in mikro ravni, razrešuje pa se v različnih vrstah besedil. Nekaj etnografij združuje interpretativne postopke in historične ali politično-ekonomske perspektive (npr. marksizem ali Wallersteinove »svetovne sisteme«), druge pa so pozorne na domačinsko historično zavest. Takšna dela razbijajo postavke o časovno in prostorno osamljenih kulturnih enotah in odsevajo zanimanje za transformacijske procese, podeželske družbe, srednje sloje, elite, poklicne skupnosti, etničnost in regionalnost itn.

Peto poglavje, »Repatriacija antropologije kot kulturne kritike«, povzema kritične izide klasičnih antropoloških analiz tujih kultur, ob katerih je bilo moč med vrsticami, ob strani ali v sklepu brati spiske kritike lastne (t. j. raziskovalčeve) kulture. Sopostavljanje tujega in domačega relativizira samoumevne in trdne koncepte. Hkrati se seveda raziskovalci vse bolj zavedajo pred-določenosti s svojo lastno kulturo. To neogibno vodi k njeni kritiki. Poleg tega je tudi ta kultura notranje razplastena in nič manj potrebna preiskave. Antropološka kritika črpa iz filozofske (epistemološke) in empirične smeri (kritika družbenih institucij, kulturnih form, vsakdanjega življenja). Njene alternative ne morejo več biti v romantičnem historicizmu in tujih kulturah. V to kritiko so pripuščeni glasovi žensk, črncev, delavcev idr.

Zadnje poglavje, »Dve sodobni tehniki kulturne kritike v antropologiji«, povzema prvine kritične strategije »defamiliarizacije« na ravni epistemologije in medkulturne jukstapozicije, kar ponazarja med drugim z besedili C. Geertzja, D. Schneiderja, M. Douglasa in M. Sahlinsa.

Pričujejoče delo je najprej dragocena knjiga za našo samorefleksijo. Ob tem, ko nas seznanja z žarišči sodobne antropologije, komentira pomembna sodobna dela in potuje v zgodovino z novim vrednotenjem starejših besedil. Knjiga je (zgodovinsko) teoretsko delo, ki nikakor ne pristaja na še vedno pogosto razločevanje teorije in prakse (etnografije). Antropologija je teoretska, kolikor so njene etnografije kritične, interpretativne, torej — teoretske.

Ingrid Slavec

O. I. Dej, *Ukrajns'ka narodna balada. Akademija nauk ukrajns'koi RSR. Kijiv (Kijev) 1986, 262 str.*

O pomembni knjigi poročamo kar s triletno zamudo, saj smo delo dobili šele letos, skupaj z zbirko družinskih balad. Ob branju knjige se človek kar malo zdrzne, ko spozna, da jo bere skoraj po naključju in da brez pozornosti našega prijatelja knjige v Inštitutu najbrž ne bi imeli.

O. I. Dej se ni zadovoljil samo z izdajo balad, ampak se je zavedal, da bralec ob gradivu potrebuje strokovno-analitično študijo. Zato je avtor hkrati s prvim zvezkom ukrajinskih balad ponudil strokovni javnosti še teoretično delo o njih.

Knjiga — monografija prinaša analizo ukrajinskega baladnega fonda, tematike in poetike ter analizo odnosov med ljudsko in umetno balado ter socialno-zgodovinski življenjski kontekst. Poleg tega avtor razčlenjuje življenje, kakor odseva iz balad, in prikazuje vlogo balade v razvoju ukrajinske umetne književnosti. Poetični in življenjski prostor ukrajinskih balad Dej osvetljuje znotraj (in v primerjavi) vzhodno in splošno slovanskega in mednarodnega ljudskega pesništva. V knjigi je tudi katalog vsebinskih tipov ukrajinskih balad.

Prvi del monografije z naslovom *Balada kot žanr* v ljudski poeziji je razdeljen na tri dele, na poglavje o specifični žanrov oz. tem, potem teče beseda o kataložizaciji balad, dodan pa je še katalog vsebinskih tipov.

Ob specifični žanrov avtor na kratko predstavi zgodovino zanimanja za ljudsko balado od 18. stoletja do danes in osvetli gledanja na reševanje problemov

tematike oz. sižejev, specifičnega baladnega žanra in oblike. Enotna baladna oblika, pa avtorju, ki se opira na Proppa, izhaja iz specifične vsebine. Te pa ne pojmuje zgolj kot fabulo. Enotnost vsebine razume kot seštevek smisla in čustva. Splošna dognanja o ljudski baladi avtor prenese na ukrajinsko gradivo in ga osvetli znotraj epskega pesništva. Epičnost balad se po Deju kaže predvsem v objektivnem podajanju zgodbe in v metodi oblikovanja, ki je brezosebno slikanje dramatično-tragičnih življenjskih kolizij. V zvezi z epičnostjo je poudarjena še realističnost, ki jo avtor vidi v neposredni povednosti motivov in v oblikovanju oseb ter v detajlih. Opozarja še na morebitno didaktičnost balad in pa na njihovo karakterno kompleksnost. Posebej poudarja specifično nacionalne poteze ukrajinskih balad, ki se kažejo tako v posebnih, samo Ukrajincem znanih temah in pa v svojstveni obdelavi nekaterih mednarodnih motivov.

Katalogizacija ukrajinskih balad je narejena na podlagi t. i. notranjih jeder oz. sižejskih struktur. S to problematiko so se ukvarjali že raziskovalci balad v prejšnjem stoletju, a so jih zelo različno pojmovali, ocenjevali in reševali. Avtor prestavi nekaj sodobnejših teorij o vznikanju in prehajanju motivov od naroda do naroda in seveda išče in ponuja razloge in razlage za tovrstna prehajanja. Nato Dej predstavi še delo in rezultate mednarodne baladne komisije pri SIEF in njeno tematsko delitev balad na deset večjih sklopov. Nato se podrobneje ustavi ob ruskih in čeških baladnih katalogih.

Za bralca nekoliko suhoparen, a zelo pomemben je Dejev načrt ukrajinskega baladnega kataloga in seveda katalog sam, iz katerega je moč razbrati, da obsega ukrajinska baladistika 288 vsebinskih tipov oz. sižejev, pa še osemdeset različic. Najbolj pogoste so balade z družinskimi konflikti (124), sledijo ljubezenski (94) in socialno-zgodovinski (72).

Katalog je avtorju izhodišče za analizo nekaterih pogostejših vsebinskih tipov, ki jih predstavi v drugem delu z naslovom Dinamika baladnih sižejev. Predstavljeno je šest tipov: 1. o bratih razbojnikih, ki ne spoznajo sestre, 2. o nevesti ukleti v topol, 3. o divjem Marku, 4. o Limerivni, 5. o Bondarivni in 6. o ukrajinskem Romeu in Juliji. Balada oz. tema o Bondarivni je razširjena po celotnem ukrajinskem etničnem ozemlju, je nekakšen specifikum, zato ji avtor namenja nekoliko več prostora. Podrobno analizira motiv in zasleduje pot motiva in balade v ukrajinski umetni literaturi.

Avtor zaključuje knjigo z mislijo, da balada skupaj s pesmimi-kronikami in dumami predstavlja ukrajinsko nacionalno epiko, ki ima mnogo podobnosti z ljudskim pripovednim pesništvom drugih evropskih narodov.

Z Dejevo knjigo smo dobili dragoceno delo neobhodno potrebno za komparativno folkloristiko.

Marko Terseglav

Katalog zur Volkserzählung 1—2. Spezialbestände des Seminars für Volkskunde und der Enzyklopädie des Märchens, Göttingen, des Instituts für europäische Ethnologie, Marburg, und des Instituts für Volkskunde, Freiburg im Breisgau. Zusammengestellt von Hans-Jörg Uther unter Mitarbeit von Elisabeth Fritzsching, Elvira Scheide und Anne Willenbrock. München/New York/London/Oxford/Paris: Saur 1987. 1135 str.

Kot v življenju tako so tudi v stroki ideali nedosegljivi in kar pogosto moramo biti zadovoljni s tem, kar ni golob (na strehi) ampak vrabec (v roki). Ker verjetno zaželeno bibliografija za ljudsko slovstvo z idealnim stvarnim kazalom še zlepa ne bo zagledala belega dne, je tem bolj dobrodošel pripomoček, ki ga je raziskovalcem na tem področju s tremi sodelavkami pripravil Hans-Jörg Uther. Katalog, ki so ga izdali, obsega vse, kar se nanaša na ljudsko pripovedništvo v knjižnih fondih štirih najpomembnejših bibliotek za to stroko v Evropi. Zbranih je približno 10 000 naslovov izdaj, monografij in razprav, revij ter časopisov zadnjih 150 let, ki jih hranijo v svojih knjižnicah te štiri ustanove, namreč: Seminar za etnologijo v Göttingenu (GQ /SB/), Enzyklopädie des Märchens v Göttingenu (GQ /EM/), Inštitut za evropsko etnologijo v Marburgu (MA /SB/) in Inštitut za etnologijo v Freiburgu (FR /SB/). Z ozirom na to, da je predstavljen fond štirih nemških knjižnic, je razumljivo, da dominira zahodna Evropa, zlasti njen nemško govoreči del.

Katalog je, kakor izvemo iz predgovora glavnega urednika Utherja, zajel naslednje zvrsti: pravljice, povedke, basni, burke, povesti, zbadljivke, dovtipe, anekdote, legende, prilike, bukve, pregovore, rekla, otroške pesmice. Vanj so vključene nemške in drugojezične tekstovne zbirke, tekstno kritične izdaje, literatura o pripovednih tipih in motivih, tipni in motivni katalogi, raziskave o izviru in razširjenosti ustno in pisno izročene pripovednega gradiva ter študije o strukturi in

funkcijskih spremembah besedil, o interpretaciji ljudskih pripovedi, o teoriji raziskovanja pripovedništva itn.

Literatura je predstavljena po abecednem redu avtorjev oz. izdajateljev, pri tem pomagajo pri iskanju številne kazalke. Časopisi kakor tudi knjige anonimnih avtorjev se uvrščajo z naslovi. Abecedno načelo ni bilo upoštevano le pri določenih tematskih sklopih, kjer naj bi bila na enem mestu zbrana vsa dela, ki spadajo k temi. Vendar je npr. na temo Eulenspiegel ali pa Faust v katalogu več del, ki niso zbrana v ustrezni tematski skupini.

Katalog nima stvarnega kazala in Uther se sam dobro zaveda, da pomeni to določeno pomanjkljivost, saj mora uporabnik ali poznati imena strokovnjakov iz raznih držav, ki so se s problematiko ukvarjali, ali pa se mora sprijazniti z zamudnim iskanjem in pregledovanjem obeh knjig. Vendar moramo upoštevati dejstvo, da je izdajatelj stal pred odločitvijo, ali stroki čim prej pomagati in kolikor mogoče zapolniti vrzel, ali pa odložiti izid dela v nedogled, s čimer ne bi koristil nikomur.

Izdaja kataloga je vsekakor pridobitev za vse, ki se iz takega ali drugačnega vidika ukvarjajo z ljudskim pripovedništvom, čeprav se bo moral vsak zase potruditi in si ga prilagoditi za svojo uporabo. Uporabnikov bo mnogo, ker je raziskovanje ljudskega pripovedništva kompleksno področje, saj vanj posegajo ne le etnologi in literarni zgodovinarji ampak tudi raziskovalci religij, kulturni zgodovinarji, sociologi, psihologi, pedagogi, umetnostni zgodovinarji, medijski raziskovalci idr.

Z ozirom na to, da so katalogu osnova le štiri knjižnice — čeprav za to raziskovanje najpomembnejše — je jasno, da ne more biti popoln, na kar izdajatelj v uvodu opozarja. Medtem ko je seznam naslovov za zahodno Evropo zadovoljiv in omogoča osnovna izhodišča, si bodo morali raziskovalci za vzhodnoevropske države pomagati še z drugimi regionalnimi bibliografijami. Naš strokovni tisk na primer je skromno in neenakomerno zastopan, kar verjetno odraža naše ne ravno živahne stike z zgoraj naštetimi ustanovami. Gotovo ni slučaj, da je od jugoslovanskih avtorjev v katalogu najbolj vidna odlična zagrebška folkloristka Maja Bošković Stulli. Zapisi naših del tudi kažejo, da je bil katalogizatorjem (ti niso bili vedno bibliotekarsko izobraženi ljudje, kot opozarja izdajatelj) jezik tuj in niso brez napak, čeprav sicer delo spričuje veliko natančnost. Zaradi neznanja jezika je najbrž v katalog zašel tudi Letopis SAZU.

Ker predstavljajo bibliografije enega najvažnejših pripomočkov vsake stroke, bi bilo zelo dobro, ko bi raziskovalcem ljudskega slovtva zdaj, ko so dobili katalog, ki jim bo močno olajšal pregled nad literaturo za 150 let nazaj, uspelo vnaprej izdajati letne bibliografije. Izdajanje bi moralo biti organizirano mednarodno, na primer po zgledu Jahresbibliographie der Volksballadenforschung.

Monika Kroepej

Jan Baudouin de Courtenay, *Materiali per la dialettologia e l'etnografia slava meridionale / Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo IV: Testi popolari in prosa e in versi raccolti in Val Natisone nel 1873 / Ljudska besedila v prozi in verzih, zbrana v Nadiških dolinah leta 1873*. Pripravila za prvo objavo Liliana Spinozzi Monai, folklorni komentar prispeval Milko Matičetov. Trst: Založništvo tržaškega tiska — Špeter Slovenov: Studijski center »Nediža«, 1988, 243 str.

Poljski jezikoslovec Jan Baudouin de Courtenay (1845—1929) je obiskal zahodno Slovenijo enajstkrat v letih 1872—1913. Spomladi leta 1873 je v Nadiški dolini zapisal besedila, predstavljena v tej knjigi. V zbirki *Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo* je sam Baudouin de Courtenay izdal tri knjige, in sicer *Rezijanska besedila* [...] (1895), *Jezikovne obrazce v govorih terskih Slovenov* [...] (1904) in *Rezijanski jezikovni spomenik »Krščanski nauk«* (1913). Seveda pa to še zdaleč ni vse, kar je Baudouin de Courtenay napisal o zahodnih slovenskih narečjih: *Poskus fonetike rezijskih govorov s samega začetka njegovega slovenističnega delovanja*, objavljen leta 1875, ki vsebuje še danes o rezijskščini najpopolnejše podatke, *Bohinjsko-posavski govor* (1877) in nedokončano *Cerkljansko narečje* (1884—1885) so tri v slovenistiki še danes upoštევana dela.

Zato je razveseljivo, da je izšla še četrta knjiga *Materialov*, ki jo je načrtoval že Baudouin de Courtenay, čeprav skoraj 60 let po njegovi smrti. Gradivo, objavljeno v *Materialih*, je seveda različno: v njih najdemo raznorodna besedila, od pozdravov in pogovorov do pregovorov, pesmi in povedk, poleg zapisov, ki jih je naredil na terenu po nareku informatorjev, pa je objavljajal tudi narečna rokopišna

in natisnjena besedila. (O pomembnosti te zbirke priča tudi zanimivost, da je bila prva knjiga *Materialov*, ki obsega več kot 750 strani, ponatisnjena v Grassau v Zahodni Nemčiji leta 1986. Kaj imajo Nemci, česar Slovenci nimamo?)

Četrta knjiga *Materialov* je v celoti dvojezična, tj. italijansko-slovenska. Liliana Spinozzi Monai je v uvodu (str. 11—24) najprej orisala življenje in osebnost Baudouina de Courtenaya, njegov jezikoslovni nauk in še posebej dialektološko delovanje. V razdelku o Baudouinovih besedilih v nadiškem narečju (str. 25—41) so navedeni zapisovalčeva pot do besedil, nato njihova usoda po letu 1903, ko jih je Baudouin de Courtenay oddal peterburški Akademiji znanosti, in opis korpusa. Avtorica uvoda zatem (na str. 42—57) povzema podatke iz že objavljenih dialektoloških objav Baudouina de Courtenaya, predvsem sorodnega terskega narečja, prikazanega v drugem delu *Materialov*, in iz njih izvaja podatke o informatorjih za nadiško narečje. Tu pa je bil — enako kot pri Baudouinu de Courtenayu — opravljen še zanimiv postopek: za objavljeni drugi del *Materialov* je zapisovalec leta 1873 nabrano gradivo preveril na terenu 28 let pozneje in pri tem ugotovil zanimive spremembe, saj je veliko besedil preveril pri istih informatorjih. Nadiška besedila, zapisana isto leto, pa je preverila na terenu leta 1986 Liliana Spinozzi Monai. Italijanske prevode zapisov Baudouina de Courtenaya so njeni nadiški informatorji prevajali nazaj v svoje narečje, pri čemer »se odgovori, ki [jih je] dobila na ta način, proti vsem pričakovanjem ne razlikujejo bistveno od izvirnih Baudouinovih besedil, nasprotno: informatorji so nevede obogatili besedišče iz prejšnjega stoletja s kako zanimivo različico« (str. 50). — Na koncu uvoda so navsezadnje razloženi uporabljeni fonetični simboli in diakritični znaki.

Besedila (na str. 59—211) so objavljena tako, da je vsak izvorni list korpusa na lihi strani faksimiliran in na sodi zvesto prepisan, prestavljen »v današnje nadiško narečje v poenostavljenem zapisu, kot se je uveljavil v krajevnem tisku« ter prestavljen v slovenski knjižni jezik in preveden v italijanščino. Tu so po potrebi dodane tudi opombe. Vseh besedil je 35 (ali 36, ker vsebuje št. 32 dve pesmi, združeni v eno zaradi skupne teme), od česar je največ povedk, pravljic in šegavih anekdot, nekaj je pesmic, pesmi in ugank, zadnja tri besedila pa so molitve — očenaš, zdravamarija in vera.

Folklorni komentar Milka Matičetova (na str. 213—236) razlaga najprej odnos med dialektološko in narodopisno sestavino njegovih zapisov — navsezadnje ima zbirka naslov *Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo* —, potem prikaže Baudouina de Courtenaya kot folklorista oziroma — z besedami samega Matičetova — spregovori o njegovih »ekskurzih v folkloristiko«. (Med drugim je npr. pri Karlu Štreklju zaslužen za njegovo znanstveno usmeritev k ljudskemu slovstvu, saj ga je kot gimnazijca med svojim prvim bivanjem v Gorici v letih 1872—73 navdušil za zapisovanje folklornih besedil.) Navsezadnje navaja Matičetov izčrpane opombe ob skoraj vsakem od prvih dvaintridesetih besedil. V tem komentarju je lahko pisec dodobra preveril in uporabil svoje široko poznavanje folklornega gradiva; tako bodo opombe odslej lahko služile kot zbir gradiva in referenc v kakih drugih komentarjih. — Prispevek Milka Matičetova so tudi naslovi posameznih besedil, ki jih pri večini v izvirnem zapisu ni. Na tej osnovi je tudi narejeno kazalo besedil (na str. 240—341).

Zelo lepa, skorajda že kar razkošna izdaja ima komaj za seme nekaj nedoslednosti, ki bi jih mirno pogrešali, so pa — zaradi dvojezičnosti knjige — tudi razumljive. Ni čisto jasno, zakaj je ruski naslov *Materialy dlja južnoslovjanskoj (južnoslavjanskoj) dialektologii i etnografii* ali vzporedni nemški *Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie* na notranji naslovni strani preveden kot *Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo*, potem na str. 31 kot *Gradivo za dialektologijo in etnografijo južnih Slovanov* in na str. 215 kot *Materiali za dialektologijo in etnografijo Južnih Slovanov*. Nihanje med *materiali* in *gradivom* je še razumljivo (prvo je seveda primernejše za skupni dvojezični naslov), ne pa tudi med pridevnikom *južnoslovanski* ter izrazoma *južni Slovani* in *Južni Slovani*. To ni velika stvar, je pa očitna, ker je naslov pri knjigi najbolj vidno (udarno) besedilo in napaka v njem še posebej nesramno bode v oči. — Poročevalec si tudi ni na jasnem, kje naj išče vzrok za razliko med slovenskim izrazom iz podnaslova knjige *v Nadiških dolinah* in italijanskim *in Val Natisone*, čeprav je ustrezen italijanski prevod *le Valli del Natisone* v knjigi zapisan vsaj na enem mestu (na str. 26). Če gre za razliko v pojmovanju, bi jo moral spoštovati tudi zadnji prevod. — Kratica za *Archiv für slavische Philologie* ni *AfslPh* (str. 39), temveč *AslPh*, torej tako, kot je navedeno v seznamu kratic (na str. 57). — *Cerkno* je na str. 218 v necitatnem sobesedilu po nepotrebnem zapisano kot *Cirkno* (tudi v italijanščini samo tako), kakor je Baudouin de Courtenay dejansko pisal, medtem ko je v italijanskem prevodu ime navedeno dvojezično kot *Circhina/Cerkno* (str. 39).

Kot pravi Jože Toporišič v oceni slovenističnega dela Jana Baudouina de Courtenaya, njegove »objave presegajo vse, kar je kdaj koli o slovenskih narečjih spravil na dan kak posameznik«. In to kljub temu, da je veliko njegovih zapisov žal še neobjavljenih.

Pričujoča izdaja še enkrat potrjuje veliko vrednost narečnih zapisov Baudouina de Courtenaya in prinaša dragocene uvodne podatke o njem in njegovem delu v zahodnem delu slovenskega ozemlja. Prestavitev 115 let starih zapisov v današnje nadiško narečje je izredno zanimiv rezultat trdega dela Liliane Spinozzi Monai in ima še dodatno sporočilnost (na to je pripravljalka besedila tudi mislila), saj pripoveduje današnjim govorcem nadiškega narečja v njihovem polknjižnem jeziku. Ena od prvih ocen folklorističnega dela Baudouina de Courtenaya izpod peresa Milka Matičetova potrjuje, da je bil vesten zapisovalec in zbiralec ustnega izročila, čeprav svojih zapisov ni vedno utegnil opremiti s podatki o pripovedovalcih, ki bi jih pričakovala tako dialektolog kot etnolog.

Peter Weiss

Baladi rodinno-pobutovi stosunki. Ukraïns'ka narodna tvorčist'. AN URSSR, Institut mistectvoznanstva, fol'kloru ta etnografii im. M. T. Ril'skogo. Uporjadniki: O. I. Dej ta in. Kijev 1988, 522 str.

Zgodovinske pesmi iz leta 1961 so prva knjiga ambicioznega projekta Ukraïnska ljudska ustvarjalnost, ki ga uresničuje Akademija znanosti iz Kijeva. V tej seriji je do sedaj izšlo že 25 knjig z ukraïnskimi ljudskimi ugankami, kolomijkami, obrednimi, plesnimi, zgodovinskimi, vojaškimi itd. pesmimi. Zastopane pa so tudi pravljice in pripovedke, ljudski pregovori in legende. Gre za serijo, v kateri bo izdano celotno gradivo ukraïnskega ljudskega slovstva.

V tej zbirki je leta 1987 izšla prva knjiga balad (ljubezenske), leto kasneje pa pričujoča knjiga družinskih balad. V tisku pa so še socialnozgodovinske pripovedne pesmi.

V pričujoči knjigi je zbranih 660 balad, ki govorijo o družinskem življenju. V to število sem vštél še odlomke oz. nekatere zapise prvih kitic, ki prinašajo melodijo. Knjiga je urejena tako, da so znotraj petnajstih razdelkov predstavljeni vsebinsko različni tipi, pri katerih je tu in tam navedena le prva kitica z melodijo, po kateri se pojejo nekatere variante. Te so vključene v sam izbor ali pa na različice opozarjajo opombe. Knjiga prinaša zapise družinskih balad iz pisnih in tiskanih virov in tiste, ki so jih ekipe kijevskega folklornega inštituta posnele na terenu. Zapise so zbrali in uredili O. I. Dej in Alla I. Jasenčuk (besedila) ter Anatolij I. Ivanickij (melodije). Dej je prispeval še daljšo uvodno študijo. Avtor v njej predstavi socialno okolje, v katerem so družinske balade nastale, opozori na moralne norme, ki so pogojevale ali utrjevale družinske odnose, kot tudi pesmi o njih. Družinske balade največkrat niso le poročilo o dogodku, ampak pogosteje dajejo še moralni nauk oz. odsevajo ljudsko gledanje na umor, incest in na slabe medsebojne odnose v družini. Avtor razčleni osebne in socialne konflikte v družini oz. sorodstvu in osvetli posebno življenjsko filozofijo, ki te konflikte spremlja, zavrača ali jih potrjuje. Pevska in ljudska filozofija se oblikuje znotraj splošnega moralnega in pravnega kodeksa, nanjo vplivajo nenapisana pravila in pristajanje ali odklanjanje tradicionalnih vrednot. Kot v družinskih baladah drugih evropskih narodov, se tudi v ukraïnskih zelo pogosto pojavlja motiv dedovanja in nasledstva ter z njim povezani konflikti. Pogosti motivi so še zakon po volji drugih, v katerem ni ljubezni, kar spet vodi v nove konflikte. Gre torej za konfliktne pesmi, kar balade tudi so. Zapleti in razrešitve pa vselej niso tragični, lahko so nevtralni.

Folkloristiki ni važno, kako se zaplet razreši, zato je mednarodna baladna komisija že pred mnogimi leti predlagala ukinitve delitve na balade in romance, ki je prišla iz literarne teorije. Za ljudske balade in romance ima termin pripovedna pesem. Pripovedna pesem pa je tista, ki ima dramatično poudarjeno zgodbo oz. konflikt. Pričujoča knjiga in marsikatera druga še uporablja termin balada, ki je poleg literarno-teoretične tradicije pogojen še v praktičnosti, saj je krajši in pripravnejši kot pa dolg naziv pripovedna pesem z družinsko tematiko oz. konfliktom.

Dej je ukraïnske družinske balade umestil v petnajst tematskih sklopov. Prvi prinaša pesmi o incestu, o krvoskrnstvu med materjo in sinom in med bratom in sestro ali med širšim sorodstvom. Manj pesmi je v drugem sklopu, ki predstavlja temo o preverjanju družinske in zakonske zvestobe. Naslednja razdelka se nanašata na smrt ali izgubo bližnjika (Nagla smrt žene ali moža in Izguba dragega človeka). Z gradivom bogat je sklop z naslovom Konflikti v zakonu brez ljubezni. V teh pesmih so v ospredju sicer intimne človeške stiske, ki pa so

jim botrovali socialni vzroki (denar, status, patriarhalno okolje). Obširno gradivo je tudi v poglavju o zakonski nezvestobi in izdaji, ki večkrat pripelje do sovražstva ali celo do uboja. (Poglavje: Kazen za hujskanje ali umor zakonca). Potem sledijo balade o klasičnih družinskih konfliktih med taščo in mlado nevesto in balade o težkem sprejetju neveste za družinskega člana (Medsebojni odnosi nevest in svakinj). Naslednji sklop pesmi govori o vrsti problemov (nesreče, smrt itd.) med starši in malimi otroki, posebno poglavje pa je namenjeno pesmim o razmerju med starši (materjo) in odraslimi hčerami in sinovi. O njihovih konfliktih beremo v baladah v razdelku Nasprotja med neposlušnimi otroci in starši. Kot v vseh, nekdanj patriarhalnih okoljih, se je tudi ukrajinski ljudski pevec posvečal odnosu med sestrami in brati, zlasti bratovi zaščitniški vlogi. Tako kot ljudsko pesništvo vsega sveta, pozna tudi ukrajinsko problem otrok-sirot, ki imajo mačeho. Te pesmi so vključene v širše tematsko poglavje, ki govori o znašanju nad sirotami. Grenko usodo doživljajo tako otroci zaradi krutih mačeh, kot ostareli starši oz. tašče zaradi krutosti zetov. Ukrajinske družinske balade zaključuje razdelek z naslovom Družinske nesreče zaradi razbojništva.

Gradivu sledijo pripombe in dodatki. Najprej so razvezane in pojasnjene kratice rokopisnih in tiskanih virov ter ustanov. Najobsežnejše so opombe k objavljenemu gradivu. Tu bralec najde vse potrebne informacije o zapisovalcih in virih, kjer je bila pesem morebiti že objavljena, in o melodijah. Opombe tudi pokažejo razširjenost in pogostnost posameznih balad v Ukrajini. Sledita slovarček manj znanih narečnih besed in abecedno kazalo pesmi.

Marko Terseglav

Leopold Kretzenbacher, *Mürztaler Passion*. Steirische Barocktexte zum Einort- und Bewegungsdrama der Karwoche. Oesterr. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Wien 1988, 162 str. (= Sitzungsberichte, Band 501).

Odlitni poznavalec notranje avstrijske ljudske igre Leopold Kretzenbacher objavlja dve doslej neobjavljeni besedili štajerskih pasijonskih iger iz baročne dobe. Obe sta nastali v dolini Murice (Mürztal) v 18. stoletju. Z raziskovanjem avstrijske ljudske igre se je že pred časom začel ukvarjati danes že rajni Karl Polheim, njegovo delo nadaljuje njegov sin Karl Konrad Polheim. Posebna raziskovalna naloga je posvečena štajerski ljudski igri in poteka s podporo avstrijske Akademije znanosti. Pri tej nalogi deluje tudi L. Kretzenbacher, ki je objavil že več temeljnih del o ljudski igri svoje ožje štajerske domovine (»Die Steiermark in der Volksschauspiellandschaft Innerösterreich« 1948, »Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark« 1951, »Bühnenformen im steirisch-kärntnerischen Volksschauspiel« 1951, »Frühbarockes Weihnachtsspiel in Kärnten und Steiermark« 1952 idr.). S svojo objavo je zdaj rešil pozabi dve značilni pasijonski igri nemško-štajerskega baroka. Uvodoma spominja avtor na korenine pasijonskih iger v srednjeveški liturgiji velikega tedna. Le-ta je sama na sebi dramatsko borna, toda pobudila je vrsto hagiografskih in splošno religioznih del, ki so dala pobudo za dramatsko oblikovanje poročil o Kristusovem trpljenju. Zibelka takih iger so postali samostani, zlasti benediktinski. Vendar pa na Štajerskem — v nasprotju z drugimi alpskimi deželami, predvsem s Tirolsko — pred 16. stol. ni izpričana nobena pasijonska igra. Prva je nastala šele med 1561—1570 v benediktinskem samostanu v Admontu, ni pa bila povsem izvirna. Naslonila se je na besedilo protestanta Hansa Sachsa! (Kretzenbacher pri tem pripominja, da razmerja med katoličani in luterani tedaj vendar niso bila tako netolerantna, kakor menijo zgodovinarji!). V samostanu St. Lambrecht je nastala potem 1606 »Passio Domini« konventuala Jos. Geigerja. Igra ima pet dejanj in je otrok poznosrednjeveške in posebne humanistične miselnosti, saj kljub letnici nastanka ne vsebuje nobene verske polemike. Šele v 18. stol. sta se nato pojavili dve pasijonski igri, ki ju je že očitno oblikoval okus redovne (jezujske in benediktinske) dramatike tistega časa. Značilna sta naslova. Prva igra je naslovljena »Eröffnete Liebs Bühne (Auf welcher der Vermenschte Gott. Vnd zum Leyden ganz willigste Welt Erlöser (...) glorwürdig obgesieget hat)«. V njej nastopa Kristus kot »nebeški Daphnis« in človeška duša kot njegova nevesta Clorinda in dajeta okvir dogajanju, ki obsega 12 »predstav« (Vorstellungen). Igra obsega 1144 rimanih stihov, doma pa je v Kindbergu. Kdaj je bila uprizorjena in kdo jo je uprizoril, iz rokopisa ni razvidno. Tudi avtor ni znan, pač pa očitno sodi v način jezujske dramatike. Iz »c. kr. deželnoknežjega« trga Kindberg izhaja tudi drugo besedilo: »Chor [Kar!] Freytag Andacht oder Sittliche Lehr- und gedäch[t]nus Erneuerung des Bitteren Leydens (...) Vnsrer göttlichen Heylandts (...) Jesu Christ.« Predstavo so priredili tržani trga Kindberg, vodil pa jo je beneficiat Franz Rosmann. Igra neznanega avtorja ni pisana v stihih.

Tudi v njej nastopi v »Prologu« »dobri Pastir«. Značilno pa je, da je bila predstava dvodelna kakor Drabosnjakov Pasijon: en del so igrali na odru, drugi del se je nadaljeval s procesijo do Kalvarije zunaj trga, kjer je bil pripravljen drugi oder. Po predstavi je nastopil še »Romar« (Peregrinus), ki je igro zbranim vernikom obširno razložil. V zadnjem delu svoje knjige poda avtor z vidika obeh besedil razgled po notranjeavstrijski sosesčini. Omenja predstave v Čedadu, »erlauske« igre (verjetno iz beljaške okolice), igre v Rušah, obširno pa se pomudi pri škofjeloški pasijonski procesiji p. Romualda in ne pozabi podobnih procesij v Ljubljani, Kranju, Trzinu, Novem mestu. Posebej poudarja dragocena Romualdova navodila o izvedbi procesije. V notranjeavstrijskem »igrskem območju«, ki ga je avtor »odkril« in orisal že l. 1948, pa o raziskovanju pasijonskih iger še ni izrečena zadnja beseda. Slovenci bi morali poskrbeti še za dva primera z naših tal, čeprav sta besedili nemški. V mislih imam Pasijon v Kranju l. 1730, katerega rokopis je našel H. Costa l. 1837. Po njegovi smrti (1875) je bil prodan knjižnici v tedanjem Petrogradu. Zaman skušam odtlej zvedeti, ali je bil uničen ob nedavnem požaru tudi ta dragoceni rokopis. Sicer pa hrani rokopisni oddelek NUK v Ljubljani rokopis Pasijona iz Kranja iz l. 1771 (»Schmestzhafte vnd Zächer [sic] volle Vorstellung des bitteren Leydens Jesu Christi...«), ki čaka na primerno komentirano objavo. Obe naši igri bi po svoje prispevali k podobi notranjeavstrijske igrske zakladnice, ki jo je avtor obogatil z objavo navedenih dveh besedil.

Niko Kuret

- Angelos Baš, dr., univ. prof., znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Smoletova 18
- Tone Cevc, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61235 Radomlje, Preserje, Kajuhova 13
- Igor Cvetko, raziskovalni asistent, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Prešernova 4
- Breda Čebulj-Sajko, raziskovalna asistentka, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Jamova 62
- Marjetka Golež, raziskovalna asistentka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Česnikova 20
- Vito Hazler, konservator, Zavod za varstvo narave in kulturne dediščine Celje. — Celje, Milčinskega 14
- Sonja Horvat, mag., raziskovalna sodelavka, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Mucherjeva 9
- Slavko Kremenšek, dr., univ. prof., Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. — 61000 Ljubljana, Trubarjeva 61
- Monika Kropelj, mag., raziskovalna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Brilejeva 1
- Zmaga Kumer, dr., znanstvena svetnica v pok., 61000 Ljubljana, Kristanova 10
- Helena Ložar-Podlogar, mag., raziskovalna svetnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Velnarjeva 3
- Milko Matičetov, dr., znanstveni svetnik v pok., 61000 Ljubljana, Langusova 19
- Robert G. Minnich, raziskovalec, Socialnoantropološki inštitut Univerze v Bergnu, Norveška — 5007 Bergen, Parkvein 20, Norveška
- Johannes Moser, mag., 8010 Graz, Liebiggasse 19
- Vilko Novak, dr., univ. prof. v pok., 61000 Ljubljana, Rožna dolina V/31
- Mojca Račič, bibliotekarka, Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. — 61000 Ljubljana, Runkova 2
- Jelka Radauš-Ribarič, dr., upok. ravnateljica Etnološkega muzeja, 41000 Zagreb, Vojnovičeva 38
- Mirko Ramovš, strokovni svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Titova 295
- Mojca Ravnik, mag., raziskovalna svetnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Poljanski nasip 26
- Jurij Senegačnik, dipl. geograf, Srednja pedagoška šola. — 61000 Ljubljana, Karlovška 25
- Ingrid Slavec, asistentka, Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. — 61000 Ljubljana, Šaranovičeva 13
- Inja Smerdel, mag., kustodinja, Slovenski etnografski muzej. — 61000 Ljubljana, Tugomerjeva 48
- Marija Stanonik, mag., višja raziskovalna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Bijedičeva 6
- Marko Terseglav, mag., raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Švabičeva 3
- Peter Weiss, raziskovalni asistent, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. — 61231 Ljubljana-Crnuče, Polanškova 35
- Janja Žagar-Grgič, kustodinja, Slovenski etnografski muzej. — 61000 Ljubljana, Glinškova ploščad 8

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.

YU ISSN 0352-0447

TRADITIONES

18, 1989

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje

S sodelovanjem uredniškega odbora
uredil Tone Cevc

Izdala
Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani

Oblikoval Peter Skalar

Natisnila
Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani

Naklada 1000 izvodov